

ISBN 978-86-7067-257-4

Sanja Jelisavac Trošić
Dragoljub Todić
Milorad Stamenović

SVETSKA TRGOVINSKA ORGANIZACIJA
Životna sredina i sistem zdravstvene zaštite

Sanja Jelisavac Trošić
Dragoljub Todić
Milorad Stamenović

SVETSKA TRGOVINSKA ORGANIZACIJA

Životna sredina i sistem zdravstvene zaštite

INSTITUT ZA MEĐUNARODNU POLITIKU I PRIVREDU

Beograd, 2018.

Institut za međunarodnu politiku i privredu

Dr Sanja Jelisavac Trošić

Prof. dr Dragoljub Todić

Dr Milorad Stamenović

**SVETSKA TRGOVINSKA ORGANIZACIJA,
ŽIVOTNA SREDINA I SISTEM
ZDRAVSTVENE ZAŠTITE**

Beograd
2018

Naslov monografije

Svetska trgovinska organizacija, životna sredina i sistem zdravstvene zaštite

Autori

Dr Sanja Jelisavac Trošić

Prof. dr Dragoljub Todić

Dr Milorad Stamenović

Urednik monografije

Dr Sanja Jelisavac Trošić

Recenzenti

Dr Miroslav Antevski, viši naučni saradnik, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd

Prof. dr Vladimir Grbić, Fakultet za međunarodnu ekonomiju, Beograd

Prof. dr Mihajlo Jakovljević, Medicinski fakultet Univerziteta u Kragujevcu, Kragujevac

Dr Duško Lopandić, ambasador, Ministarstvo inostranih poslova, Beograd

Izdavač

Institut za međunarodnu politiku i privredu, Makedonska br. 25, Beograd

Za izdavača

Prof. dr Branislav Đorđević, direktor

Priprema i štampa

Štamparija Mala knjiga, Novi Sad

Lektura i korektura

Svetlana Zejak Antić

Dizajn korica

Milorad Stamenović

Tiraž: 300 primeraka

ISBN 978-86-7067-257-4

Monografija predstavlja rezultat rada na naučnom projektu br. OI 179029 „Srbija u savremenim međunarodnim odnosima: Strateški pravci razvoja i učvršćivanja položaja Srbije u međunarodnim integrativnim procesima — spoljnopolitički, međunarodni ekonomski, pravni i bezbednosni aspekti“, Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Vlade Republike Srbije, koji se realizuje u okviru Instituta za međunarodnu politiku i privredu, Beograd.

© Copyright: Sanja Jelisavac Trošić, Dragoljub Todić, Milorad Stamenović
Sva prava su zadržana.

SADRŽAJ

Predgovor	7
1. MEĐUNARODNA TRGOVINA	9
1.1. Savremena međunarodna trgovina	9
1.2. Globalizacija i međunarodna trgovina	13
1.3. Odnos međunarodne trgovine i životne sredine	16
1.4. Odnos međunarodne trgovine i zdravstvene zaštite	25
1.4.1. Vlasnička struktura zdravstvenog sistema, pogled na položaj Svetske trgovinske organizacije u odnosu na ta pitanja i nova potencijalna rešenja.....	28
1.5. Mesto Svetske trgovinske organizacije u međunarodnoj trgovini.....	31
2. TRGOVINA, OPŠTI SPORAZUM O CARINAMA I TRGOVINI I SVETSKA TRGOVINSKA ORGANIZACIJA	35
2.1. Opšti sporazum o carinama i trgovini i Svetska trgovinska organizacija	35
2.2. Multilateralni trgovinski pregovori u okviru Opšteg sporazuma o carinama i trgovini	36
2.3. GATT runde pregovora	37
2.4. Urugvajaska runda pregovora i osnivanje Svetske trgovinske organizacije.....	40
2.5. Sporazumi Svetske trgovinske organizacije	43
2.6. Razlike između Svetske trgovinske organizacije i Opšteg sporazuma o carinama i trgovini	48
2.7. Liberalizacija trgovine za razvijene zemlje i zemlje u razvoju.....	50
3. ŽIVOTNA SREDINA, STO I PRAVO NA (ZDRAVU) ŽIVOTNU SREDINU	57
3.1. Životna sredina u dokumentima Svetske trgovinske organizacije	57
3.2. Odredbe o životnoj sredini u STO sporazumima.....	58
3.3. Pravo na (zdravu) životnu sredinu.....	64
3.4. Pravo na (zdravu) životnu sredinu u međunarodnom pravu.....	65
3.5. Pravo na (zdravu) životnu sredinu u unutrašnjem pravu (ustavi pojedinih država).....	68
4. ZDRAVSTVENA ZAŠTITA I PRISTUP TRŽIŠTU LEKOVA.....	73
4.1. Inicijativa za globalno planiranje zdravstvene zaštite i neki aspekti uloge STO	73
4.2. Pristup tržištu proizvoda biomedicinske i farmaceutske industrije.....	76

4.3. Značaj cene i dostupnosti lekova	78
4.4. Pravo i pristup bazičnom zdravlju	80
4.5. Klinička ispitivanja i veza sa dostupnošću novih lekova	83
5. TRGOVINSKI PREGOVORI U DOHA RUNDI	89
5.1. Karakteristike međunarodnog trgovinskog sistema i okvira koji podržava STO	89
5.2. Način funkcionisanja Svetske trgovinske organizacije.....	92
5.3. Oblasti o kojima se pregovara u Doha rundi	96
5.4. Organizacija pregovora na Doha rundi	100
5.5. Liberalizacija trgovine u okvirima STO	103
5.6. Sporazum o olakšavanju trgovine	110
6. DOHA, ŽIVOTNA SREDINA I MEĐUNARODNA TRGOVINA	113
6.1. Životna sredina i Doha pregovori	113
6.2. Meko pravo u oblasti životne sredine i razvoja od značaja za trgovinu	114
6.3. Međunarodni ugovori u oblasti životne sredine i međunarodna trgovina.....	116
6.3.1. Zaštita biodiverziteta	118
6.3.1.1. <i>Konvencija o biodiverzitetu (1992)</i>	120
6.3.1.2. <i>Protokol o biološkoj sigurnosti (Kartagena, 2000)</i>	121
6.3.1.3. <i>Konvencija o međunarodnoj trgovini ugroženim vrstama divlje faune i flore (CITES) (1973)</i>	124
6.3.2. Klimatske promene	130
6.3.2.1. <i>Okvirna konvencija UN o promeni klime (1992)</i>	132
6.3.2.2. <i>Kjoto protokol (1997)</i>	134
6.3.2.3. <i>Pariski sporazum o klimi (2015)</i>	135
6.3.3. Zaštita ozonskog omotača	136
6.3.3.1. <i>Bečka konvencija o zaštiti ozonskog omotača (1985) i Montrealski protokol o supstancama koje oštećuju ozonski omotač (1987)</i>	138
6.3.4. Upravljanje otpadom	142
6.3.4.1. <i>Bazelska konvencija o kontroli prekograničnog kretanja opasnih otpada i njihovom odlaganju (1989)</i>	145
6.3.5. Opasne hemikalije.....	150
6.3.5.1. <i>Roterdamska konvencija o postupku davanja saglasnosti na osnovu prethodnog obaveštenja za određene opasne hemikalije i pesticide u međunarodnoj trgovini (PIC, 1998)</i>	152

6.3.5.2. Stokholmska konvencija o dugotrajnim organskim zagađujućim materijama (POPs, 2001).....	154
6.3.5.3. Minamatska konvencija o živi (2013)	156
7. PREGOVORI O ZDRAVSTVENOJ ZAŠTITI NA DOHA RUNDI.....	159
7.1. Aspekti pružanja zdravstvene zaštite u okviru Doha deklaracije.....	159
7.2. Zašto su javnozdravstveni problemi važni za STO?	162
7.2.1. Značaj patenata i kliničkih studija iz perspektive TRIPS-a.....	163
7.2.1.1. TRIPS i zaštita podataka kliničkih ispitivanja	169
7.2.2. Zaštita patenata i okviri ekonomske špijunaže u biomedicinskoj i farmaceutskoj industriji.....	171
7.2.2.1. Industrijska špijunaža i poslovna tajna.....	171
7.2.2.2. Metode preuzimanja poslovnih tajni (sa primerima).....	173
7.2.2.3. Značaj poslovnih informacija u biomedicinskoj i farmaceutskoj industriji.....	174
7.2.2.4. Ubrzani razvoj biomedicinske i farmaceutske industrije.....	175
7.2.2.5. Rizici u procesu dovođenja inovacije na tržište.....	177
7.2.2.6. Zaštita patenata kroz standardizaciju i rad međunarodnih organizacija WIPO i STO	179
8. PREGOVORI REPUBLIKE SRBIJE O PRISTUPANJU SVETSKOJ TRGOVINSKOJ ORGANIZACIJI	183
8.1. Dosadašnji rezultati pregovora Republike Srbije za pristupanje STO.....	183
8.2. Izazovi u bilateralnim pregovorima	184
8.2.1. Zakon o genetski modifikovanim organizmima kao izazov u procesu pristupanja	186
8.2.2. Novi izazovi u pregovorima za pristupanje	188
8.3. Predviđeni efekti pristupanja Republike Srbije STO.....	189
9. POLITIKA I PROPISI REPUBLIKE SRBIJE U OBLASTI ŽIVOTNE SREDINE	193
9.1. Obaveza usaglašavanja nacionalne politike i propisa u oblasti životne sredine sa propisima EU.....	193
9.1.1. Status Republike Srbije u međunarodnim ugovorima u oblasti životne sredine	195
9.2. Status Republike Srbije, status susednih država i status EU	196
9.3. Strateški dokumenti i nacionalni propisi Republike Srbije u oblasti životne sredine od značaja za međunarodnu trgovinu	198
9.4. Procene nivoa usaglašenosti propisa Republike Srbije u odnosu na propise EU.....	203

10. ZDRAVSTVENA ZAŠTITA U REPUBLICI SRBIJI I UTICAJ PREGOVORA O PRISTUPANJU STO.....	207
10.1. Uticaj STO na sistem zdravstvene zaštite i primer Sjedinjenih Američkih Država	207
10.2. Neki elementi od značaja za sistem zdravstvene zaštite u Republici Srbiji.....	209
10.2.1. Razvoj oblasti kliničkih studija u RS, uticaj na javno zdravlje i neke perspektive rada STO	215
10.3. Pristupanje Republike Srbije STO — potencijalne prepreke i smerovi u sistemu pružanja zdravstvene zaštite	218
11. KRIZA SVETSKE TRGOVINSKE ORGANIZACIJE I PREDLOZI ZA REFORMU	225
11.1. Ključni problemi.....	225
11.1.1. Protekcionizam SAD i najava povlačenja iz Svetske trgovinske organizacije	225
11.1.2. Nezavršena Doha runda pregovora	230
11.1.3. Unutrašnje slabosti sistema Svetske trgovinske organizacije	234
11.1.4. Potreba za unapređenjem rada sistema za rešavanje sporova	238
11.2. Predlozi reforme sistema Svetske trgovinske organizacije.....	242
11.2.1. Evropska unija — za modernizaciju Svetske trgovinske organizacije	242
11.2.2. Kanada — za jačanje i modernizaciju STO	246
11.2.3. SAD — izmena pravila Svetske trgovinske organizacije.....	247
11.2.4. Kina — podrška multilateralizmu	250
11.3. Neizbežnost reforme Svetske trgovinske organizacije	253
12. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA.....	259
13. PRILOZI	267
Prilog 1	267
Prilog 2	271
Prilog 3	276
14. LITERATURA	281
15. KRATKE BIOGRAFIJE AUTORA.....	307

Predgovor

Međunarodna trgovina je, naročito u poslednje vreme, suočena sa ozbiljnim izazovima. Iako je uloga Svetske trgovinske organizacije (STO) već duži niz godina predmet preispitivanja, poslednjih nekoliko godina se rasprave o ovim pitanjima odvijaju u sve zaoštrenijoj formi. Porast protekcionizma i unilateralizma koje ispoljavaju neke vodeće države otvara brojna pitanja u vezi sa sudbinom postojećih pravila međunarodne trgovine i STO. Neki vodeći ključni subjekti međunarodne trgovine imaju svoje predloge za reformu STO i postojećeg trgovinskog sistema koji su do različitog nivoa konkretizovani i zaokruženi u celinu. U senci takvih odnosa globalnih aktera međunarodne trgovine, izgleda da pitanje položaja zemalja u razvoju, ponovo, ostaje na izvestan način po strani. S druge strane, pojedina specifična pitanja u međunarodnoj zajednici i državama pojedinačno (među kojima i problemi u oblasti životne sredine, zaštita zdravlja i funkcionisanje zdravstvenih sistema) sve više poprimaju nove karakteristike i značaj. Iako ona imaju svoju jasnu i, od međunarodne trgovine, do izvesne mere nezavisnu prepoznatljivost, okolnosti opšte međuzavisnosti su nekim dilemama u vezi sa njima dali nove dimenzije. Pritom, rasprave o (ne)pravednosti međunarodne trgovine dodatno aktuelizuju potrebu za usklađivanjem odnosa između trgovine i zaštite životne sredine, uključujući i zaštitu zdravlja i reforme zdravstvenih sistema.

Polazeći od saznanja o potrebi za sagledavanjem trenutnog stanja i mogućnosti promena u ovoj oblasti, autori su pokušali da u okviru jednog monografskog dela naglase značaj uloge Svetske trgovinske organizacije u međunarodnoj trgovini, i neminovnost reforme ove organizacije. Takođe, autori smatraju da bi pitanje odnosa između međunarodne trgovine i životne sredine i međunarodne trgovine i zdravstvene zaštite trebalo da bude snažnije inkorporirano u rasprave o promenama pravila međunarodne trgovine. U središtu tih rasprava trebalo bi da budu pitanja koja se odnose, između ostalog, na potrebu za uspostavljanjem pravednijih odnosa u međunarodnoj trgovini, univerzalne zaštite čoveka kroz jačanje instrumenata zaštite životne sredine i zaštite zdravlja. Postoji potreba za znatno detaljnijom elaboracijom modaliteta ovih odnosa, kao i instrumenata za njihovo ostvarivanje. Moguće je da bi takva rasprava mogla uslediti u sledećem monografskom delu autora ove knjige.

Imajući sve prethodno u vidu, monografija je sistematizovana u 11 poglavlja, sa predgovorom, zaključkom, prilogima i spiskom literature.

Sanja Jelisavac Trošić autorka je poglavlja: 1. Međunarodna trgovina (sve osim tačaka 3 (Todić) i 4 (Stamenović)); 2. Trgovina, Opšti sporazum o carinama i trgovini i Svetska trgovinska organizacija; 5. Trgovinski pregovori na Doha rundi; 8. Pregovori Republike Srbije o pristupanju Svetskoj trgovinskoj organizaciji; i 9. Kriza Svetske trgovinske organizacije i predlozi za reformu.

Dragoljub Todić autor je poglavlja: 3. Životna sredina u međunarodnim okvirima; 6. Životna sredina i međunarodna trgovina; i 11. Status Republike Srbije u oblasti životne sredine.

Milorad Stamenović autor je poglavlja: 4. Zdravstvena zaštita i pristup tržištu lekova; 7. Pregovori o zdravstvenoj zaštiti na Doha rundi; 10. Zdravstvena zaštita u Republici Srbiji i uticaj pregovora o pristupanju STO.

Sanja Jelisavac Trošić je i urednica ove naučne monografije.

Veliku zahvalnost autori duguju recenzentima, dr Miroslavu Antevskom, prof. dr Vladimiru Grbiću, prof. dr Mihajlu Jakovljeviću i dr Dušku Lopandiću, čije su sugestije uticale na oblikovanje monografije i sadržaj nekih njenih delova, kao i Jeleni Todić (masteru prava) na pomoći tokom istraživanja.

Autori

1. MEĐUNARODNA TRGOVINA

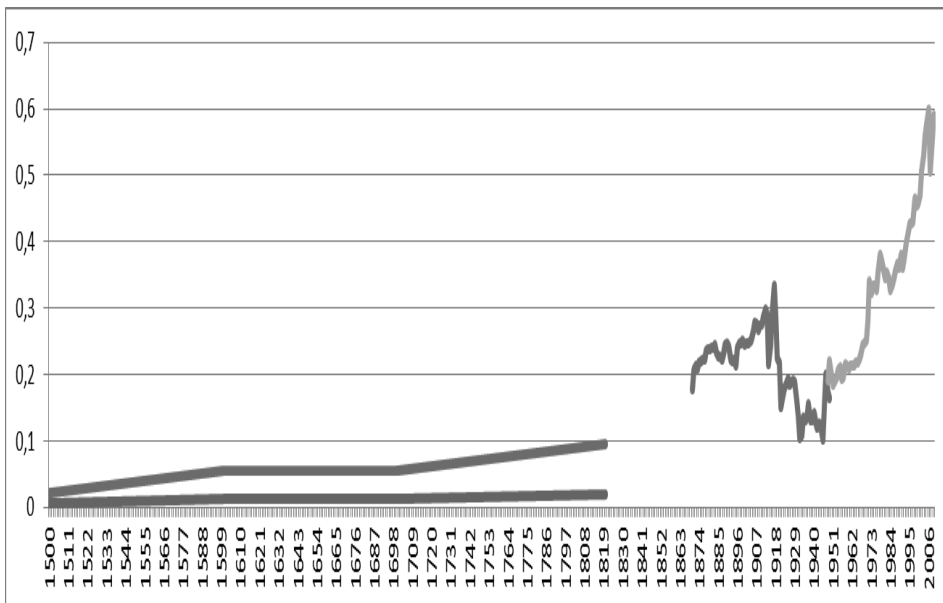
1.1. Savremena međunarodna trgovina

Na razvoj privrede jedne zemlje osim unutrašnjih veliki uticaj mogu imati, a najčešće i imaju, spoljni faktori, kako politički tako i ekonomski. Ekonomsko okruženje u kome se jedna privreda nalazi ima snažan uticaj na njen sopstveni ekonomski razvoj i napredak. Takođe, sama privreda može svojim delovanjem, pre svega putem međunarodnih trgovinskih odnosa, da oblikuje sopstveno okruženje i utiče na njega. Međusobno delovanje privreda više zemalja i njihovih tržišnih odnosa dovodi do određenih promena i formiranja opštih pravila trgovanja, čime se dodatno utiče na okruženje, a samim tim i na pojedinačne privrede. Sa formiranjem država i jačanjem proizvodnih kapaciteta došlo je do pojave rasta međusobne razmene dobara i razvoja i jačanja trgovinske delatnosti. U modernom dobu, pod pojmom *međunarodna trgovina* podrazumeva se razmena robe, usluga i intelektualne svojine koja se odvija preko državnih granica. Savremeni svet se u neku ruku ne bi mogao ni zamisliti bez međunarodne trgovine. Kroz dugogodišnje procese industrijalizacije i globalizacije, koji se još uvek odvijaju, međunarodna trgovina počela je da zauzima sve značajnije mesto u ukupnim međunarodnim ekonomskim odnosima. Kako je ona sama ujedno i jedan od osnova i nosilaca procesa globalizacije, možemo reći i da je, osim u ekonomskim, zauzela značajno mesto i u političkim kao i drugim oblastima od društvenog značaja. Kada se posmatra nacionalna privreda odnosno privreda jedne države, međunarodna trgovina jedna je od privrednih aktivnosti te države. Privredni subjekti koji trguju preko granica jesu trgovinska preduzeća, a pravila i postupke prilikom odvijanja međunarodne trgovine utvrđuju i propisuju države i međunarodne organizacije. Sa unapređenjem transporta, komunikacija, rastom veličine i obima prometa preduzeća došlo je do sve bržeg napretka trgovinskih tokova i, zajedno sa međunarodnim finansijskim tokovima, do ubrzanog svetskog ekonomskog buma, procvata i razvoja.

Kada je Adam Smit (A. Smith) godine 1776. napisao knjigu *Bogatstvo naroda* u kojoj je istakao važnu ulogu specijalizacije u proizvodnji, to je imalo veliku ulogu i na rast trgovine u svetu. Osim njega, na današnje odvijanje međunarodne trgovine snažan uticaj imao je i David Rikardo (D. Ricardo) sa svojim principom komparativne prednosti. Ovi i mnogi drugi ekonomisti kroz svoje analize uticali su na trgovinske politike gotovo svih zemalja sveta. Teorije međunarodne trgovine u početku su se zasnivale na prvobitnim pojednostavljenim trgovinskim mo-

delima, da bi se potom sve više razvijale uvođenjem različitih faktora i aspekata analize. Ove teorije u svojoj suštini pokušavaju da objasne uzroke koji dovode do trgovine preko granica zemlje i osnove na kojima se ostvaruje takva trgovina. Postajući sve kompleksnije, teorije međunarodne trgovine, osim spoljnotrgovinskog impulsa, počinju da se bave i efektima spoljne trgovine na porast proizvodnje, potrošnje, nivoa cena, pokretljivosti faktora, kao i stepena u kojoj ova trgovina utiče na nivo blagostanja zemlje i slično.

Grafikon 1. Pet vekova međunarodne trgovine¹⁾

Izvor: Maks Rozer (Max Roser), preuzeto sa <https://ourworldindata.org/international-trade>

Međunarodna trgovina, kao grana ekonomije, zajedno sa međunarodnim finansijama čini međunarodne ekonomske odnose. Međunarodna trgovina drastično je promenila svet tokom poslednjih nekoliko vekova.²⁾ Ona u većini zezma-lja stvara značajan deo bruto domaćeg proizvoda (BDP). Putem izvoza domaće

¹⁾ Gornja i donja granica (1500—1820): Antoni Esteveordal & Brian Frantz & Alan M. Taylor (2003). *The Rise and Fall of World Trade, 1870—1939. The Quarterly Journal of Economics*, MIT Press, Vol. 118(2), 359—407; Klasing, Mariko J. and Milionis, Petros (2014). *Quantifying the Evolution of World Trade, 1870—1949* (Januar 1, 2014). *Journal of International Economics*, Vol. 92, No. 1, 185—197; Prior to World War II refers to a (1950—2011): Penn World Tables Version 8.1.

²⁾ Detaljnije v. u: Dicken, P. (1998). *Global shift: transforming the world economy*. Paul Chapman Publishing, Third Edition; Hummels, D., Ishii, J., & Yi, K. M. (2001). The nature and growth of vertical specialization in world trade. *Journal of international Economics*, 54(1), 75—96; Dollar, D., & Kraay, A. (2001). *Trade, growth, and poverty*. World Bank, Development Research Group, Macroeconomics and Growth; Krasner, S. D. (1976). *State power and the structure of international trade*. *World Politics*, 28(3), 317—347; Baier, S. L., & Bergstrand, J. H. (2001). The

proizvodnje ostvaruje se priliv novca u zemlju i zarađuje dodatni dohodak, dok se putem uvoza zadovoljavaju potrebe industrije i krajnjih korisnika. Na taj način međunarodna trgovina snažno utiče na nacionalnu privredu, a time i eksterni faktori sa stranog tržišta prelivaju svoj uticaj ka zemljama sa kojima trguju te svet postaje sve više povezan i međuzavisan. Kroz odvijanje međunarodne trgovine ostvaruje se i međunarodna podela rada. Neke zemlje su u ovoj preraspodeli dobile veći komad kolača, dok su druge prošle lošije. Izvoz deluje kao podsticaj ka povećanju obima i vrednosti proizvodnje, a uvoz proizvoda kojih nema dovoljno na domaćem tržištu posredno utiče i na porast životnog standarda stanovništva. Olakšano kretanje kapitala, robe i ljudi danas unapređuje svetsku privredu i stvara dodatni impuls ka unapređenju svetskog tržišta.

Prvi svetski rat je, pored stravičnih i tragičnih dešavanja koja su ga obeležila, imao i poguban uticaj na međunarodnu trgovinu u smislu uspostavljanja ratnih (protekcioničkih) mera i kontrola. Liberalizacija koja je bila sprovedena početkom 20. veka, sa trendom ka ukidanju kvantitativnih ograničenja i snižavanjem carina, ovim dešavanjima bila je vraćena unazad. Po završetku ratnih dejstava trebalo je da prođe još niz godina da se ove protekcioničke mere ublaže ili ukinu. Međutim, 1920. godine nastupila je velika ekonomska kriza koja je ponovno poremetila trgovinu u svetu. U znak odbrane sopstvenih nacionalnih privreda mnoge zemlje su ponovo uvodile ili podizale postojeće carine i dažbine, time ponovo jačajući protekcionizam u trgovini.

Protekcioničke mere i protekcionizam u spoljnoj trgovini, posebno na duge staze, nije zdrava ekonomska politika zato što samo slobodna trgovina podstiče međunarodnu podelu rada, daje impuls višim nivoima produktivnosti rada, dovodi do sniženja troškova proizvodnje i slično. Na taj način, u krajnoj instanci, svaka zemlja ima mogućnosti da proširi proizvodne kapacitete i da poveća potrošnju, indirektno povećavajući i životni standard stanovništva. Uočeno je da zemlje koje se uključuju u međunarodne trgovinske tokove i aktivno učestvuju u razmeni ostvaruju više stope ekonomskog rasta i rasta životnog standarda, dok zatvorene privrede beleže stagnaciju ili pad dohotka i životnog standarda. Ekonomija obima podstaknuta je trgovinom, a ona dovodi do snižavanja troškova po jedinici proizvoda, što posledično ima za rezultat veću proizvodnju i veći prihod od ostvarene prodaje na inostranom tržištu. Sa razvojem ljudskog društva i tehnološkim napretkom, rastu potrebe i želje stanovništva a međunarodna trgovina je najefikasniji način da se zadovolji mnoštvo različitih ukusa. Iako je tržište vrlo dinamično, razvoj tržišta nekada ne može da isprati ponudu i tražnju, posebno u slučajevima preteranog uplitanja politike u ekonomiju i državnog intervencionizma. Tako je 2007. godine ponovljen mit o uzrocima krize, gde se država ne tereti kao njen glavni i odgovorni inicijator.³⁾ Da bi olakšale odvijanje sve obimnije trgovine, posle perioda protekcioničkog pristupa trgovini, zemlje su ušle u prego-

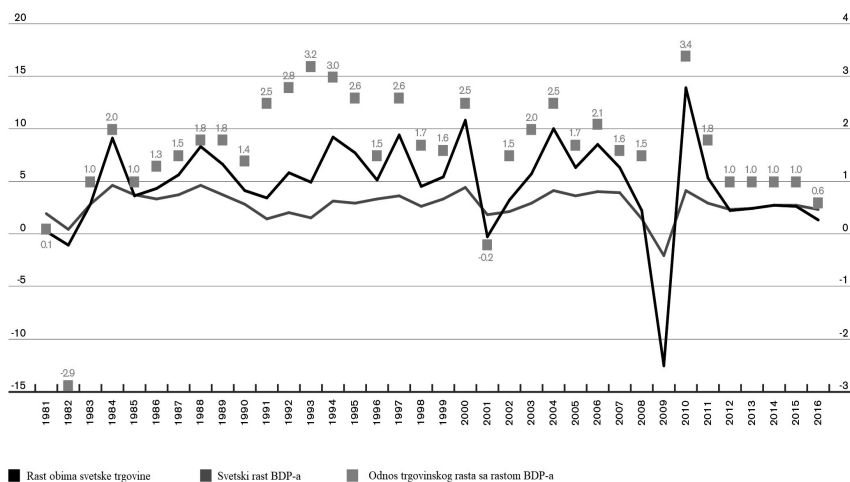
growth of world trade: tariffs, transport costs, and income similarity. *Journal of international Economics*, 53(1), 1–27.

³⁾ Friedman, M., Friedman, R. (1990). *Sloboda izbora, lični stav*, Beograd; A. Lerner (1951). *Economics of Employment*, Praeger, New York.

vore o snižavanju carina i ukidanju nekarinskih barijera u trgovini robom, uslugama i intelektualnom svojinom. To je vodilo ka stvaranju međunarodne organizacije koja će se baviti ovim i sličnim poslovima u vezi sa regulisanjem međunarodnih trgovinskih tokova.

Kako je na globalnom nivou uočena potreba da se olakšaju trgovinski tokovi, 1927. godine započeti su pregovori u okviru Lige naroda, sa idejom da se zemlje dogovore i stvore međunarodni trgovinski sporazum. Međutim, 1930. godine opet je nastupila velika ekonomska kriza i većina zemalja ponovo se vratila protekcionizmu.⁴⁾ U želji da održe ravnotežu platnog bilansa, zemlje su se okrenule podizanju uvoznih carina, uvoznih kvota ili kvantitativnim ograničenjima, čak i uvoznim zabranama. Ranije teorije i načini razmišljanja, kao i mere koje su sprovedene i ranije, kada se svet suočavao sa krizom, više nisu bile dovoljne i efikasne. Počelo se sa promenama u trgovinskim politikama zemalja i ove politike počele su kontinuirano da se revidiraju. Sve je izraženija bila ideja o potrebi za međusobnim dogovorom više zemalja i o međusobnom usklađivanju nacionalnih trgovinskih politika, kako bi se postigli najbolji efekti za sve. Ove promene dovele su i do stvaranja Opšteg sporazuma o carinama i trgovini (GATT⁵⁾), 1947. godine.

Grafikon 2. Porast svetskog trgovinskog robnog prometa u odnosu na svetski rast realnog BDP-a, 1981—2016 (godišnja procentualna promena i racio)

Izvor: *World Trade Statistical Review 2017*, Chart 3.1, str. 18.

⁴⁾ V. više u: Irwin, D. A. (1993). *Multilateral and bilateral trade policies in the world trading system: an historical perspective*. *New dimensions in regional integration*, 90, 90; Schmidt, M. G. (1983). The welfare state and the economy in periods of economic crisis: A comparative study of twenty-three OECD nations. *European Journal of Political Research*, 11(1), 1—26; Rodrik, D. (1995). Political economy of trade policy. *Handbook of international economics*, 3, 1457—1494.

⁵⁾ GATT — The General Agreement on Tariffs and Trade.

Možemo uočiti da je rast svetske trgovine mnogo varijabilniji nego rast svetskog BDP-a (v. Grafikon 2). Osim toga, obe vrednosti generalno imaju tendenciju da rastu i da padaju zajedno. Od Drugog svetskog rata, obim svetske trgovinske razmene rastao je oko 1,5 puta brže od rasta svetskog BDP-a, a tokom devedesetih godina 20. veka trgovina je rasla i više nego dvostruko brže. Nakon Drugog svetskog rata, koncept slobodne trgovine postao je dominantan na svetskom nivou pa i u toj činjenici možemo tražiti razloge za ubrzani rast trgovine. Međutim, nakon globalne finansijske krize, odnos rasta trgovine i rasta BDP-a pao je na oko 1 : 1.

Prvi put od 2001, godine 2016. zabeleženo je da je ovaj odnos pao ispod 1: na 0,6. Iako se očekuje da će se trgovina delimično oporaviti u narednim godinama, ova pojava usporavanja rasta trgovine u odnosu na rast BDP-a veoma je uznemirujuća i predstavlja razlog za zabrinutost svih onih koji se njome bave. Rast svetske trgovine 2016. godine bio je praćen slabim rastom realnog BDP-a od 2,3%, posmatrano prema tržišnom kursu. Ovo je smanjenje sa 2,7% iz prethodne godine. Rast svetske trgovine 2016. ispod je prosečne godišnje stope od 2,8% iz 1980. godine.

1.2. Globalizacija i međunarodna trgovina

Termin *globalizacija* ušao je u široku upotrebu i koristi se u opisivanju odnosa u savremenom svetu, odnosa između nacija, država, ljudi, ekonomskih odnosa, kulturne saradnje, širenja tehnologije, itd. Ovaj opšteprihvaćen i često korišćen pojam podrazumeva procese koji se odvijaju istovremeno, a za različite ljude i različite interesne grupe ti procesi imaju drugačije značenje.⁶⁾ Sam fenomen globalizacije daleko prevazilazi svoje doslovno značenje. Kada se posmatra samo ekonomska oblast fenomena globalizacije, u meri u kojoj je moguće izolovati samo taj deo globalizacije, nju posmatramo kao kontinuiranu i rastuću integraciju nacionalnih privreda u svetsko (međunarodno) tržište. Stalno širenje tržišta vodi ka slobodnom kretanju roba, usluga, rada i kapitala. To već rezultira svetskim, globalnim tržištem, globalnom tržišnom utakmicom, gde granice u neku ruku nestaju i briše se razlika između *domaćeg* i *stranog*. Ekonomska integracija pod-

⁶⁾ Navešćemo ovde nekoliko definicija pojma globalizacije: „Globalizacija je integracija nacionalnih ekonomija kroz trgovinu, investicije, protok kapitala, migraciju radne snage i tehnologiju“ (The Dictionary by Merriam-Webster); „Povećanje trgovine širom sveta, posebno velikih preduzeća koja proizvode i prodaju robu u mnogim zemljama“; „Situacija u kojoj raspoložive robe i usluge, ili društveni i kulturni uticaji, postepeno postaju slični u svim delovima sveta“ (The Cambridge Dictionary); „Proces kojim preduzeća ili druge organizacije razvijaju međunarodni uticaj ili započinju rad na međunarodnom nivou“ (The Oxford Dictionary); „Globalizacija je svetski pokret prema ekonomskoj, finansijskoj, trgovinskoj i komunikacionoj integraciji“; „Globalizacija podrazumeva otvaranje lokalnih i nacionalnih perspektiva ka širem pogledu, na međusobno povezani i međuzavisni svet sa slobodnim transferom kapitala, roba i usluga preko nacionalnih granica. Međutim, ne uključuje nesmetano kretanje radne snage i, kako sugerišu neki ekonomisti, može da šteti manjim ili osetljivim privredama ako se primenjuje nediskriminatorno“ (The Business Dictionary).

razumeva integraciju nacionalnih privreda u jednu globalnu privredu.⁷⁾ Potpuna ekonomska integracija dovela bi do sveta bez granica. Ovo je, naravno, teoretski koncept slobodnog kretanja roba, usluga, rada i kapitala i sveta bez granica. U stvarnosti, kada je reč o tako širokom i sveobuhvatnom procesu, neizbežno je da on podrazumeva i pozitivne ali i negativne posledice.

Opšte je prihvaćeno da globalizacija doprinosi efikasnijoj raspodeli resursa, blagostanja, da donosi veću efikasnost, produktivnost, konkurenciju, povećava opšti nivo zarada, snižava cene itd.⁸⁾ Globalizacija vodi ka većoj ekonomskoj integraciji, ali istovremeno treba istaći da postoje dve važne oblasti u kojima svet postaje sve restriktivniji i sve više zaštitnički. Prva je: ograničavanje kretanja nisko kvalifikovane radne snage; druga je ograničavanje tokova znanja, ideja i tehnologije putem zaoštavanja regulative prava intelektualne svojine. Ove protekcionističke restrikcije osiguravaju da se prednosti globalizacije nejednako raspoređuju i to u okviru asimetrične strukture globalnog upravljanja koja favorizuje bogate i moćne, a time siromašne i slabe stavlja u znatno nepovoljniji položaj. Rešenje se, naprotiv, može naći u jačoj a ne slabijoj liberalizaciji, što zauzvrat zahteva demokratski odlučivanje na globalnom nivou.⁹⁾

Za većinu liberalnih ekonomskih analitičara pojam globalizacije nespojiv je sa protekcionizmom. Protekcionizam direktno i indirektno utiče na smanjenje obima međunarodne trgovine, što se smatra jednim od ključnih aspekata i indikatora ekonomske globalizacije. Zagovornici procesa globalizacije tvrde da ona pomaže zemljama u razvoju da mnogo brže dosegnu razvijene industrijalizovane zemlje, kroz povećanje zaposlenosti i tehnološki napredak. Sa druge strane, kritičari globalizacije tvrde da ona utiče na slabljenje nacionalnog suvereniteta i omogućava bogatim zemljama da izrađuju proizvode u inostranstvu gde je rad mnogo jeftiniji. Istina je obično negde između ove dve krajnosti.

Svet danas karakteriše dominacija transnacionalnih kompanija, snažno prisustvo države u privredi i globalizacija svetske privrede. Dva glavna vida međunarodne povezanosti i globalizacije jesu međunarodna trgovina i strane direktne

⁷⁾ Više o ekonomskim integracijama v. u: El-Agraa, A. M. (1988). *The theory of economic integration*. International Economic Integration, 16—41, Palgrave Macmillan, London; Tovias, A. (1991). A survey of the theory of economic integration. *Journal of European Integration*, 15(1), 5—23; Rodrik, D. (2000). How far will international economic integration go?. *Journal of Economic Perspectives*, 14(1), 177—186.

⁸⁾ Za šire v. u: Jones, R. W., & Kierzkowski, H. (2004). *10 Globalization and the Consequences of International Fragmentation; Money, capital mobility, and Trade: Essays in Honor of Robert A. Mundell*, Editors: R. A. Mundell, Guillermo A. Calvo, Rudiger Dornbusch, Maurice Obstfeld, 365; Leibrecht, M., Klien, M., & Onaran, Ö. (2011). *Globalization, welfare regimes and social protection expenditures in Western and Eastern European countries*. *Public Choice*, 148(3—4), 569—594; Hayakawa, K., Machikita, T., & Kimura, F. (2012). Globalization and productivity: A survey of firm-level analysis. *Journal of Economic Surveys*, 26(2), 332—350; Mishkin, F. S. (2009). Globalization, macroeconomic performance, and monetary policy. *Journal of Money, Credit and Banking*, 41, 187—196.

⁹⁾ Griffin, Keith (2003). Economic Globalization and Institutions of Global Governance. *Development and Change*, Vol. 34, Issue 5, 789—808, 792.

investicije. Globalizacija je završnica integracije tržišta širom sveta. Karakterišu je jeftiniji troškovi transporta, bolja informaciona tehnologija, politika smanjenja barijera između zemalja sa ciljem postizanja efikasnosti iz visoke skale i specijalizacije. Transnacionalne kompanije — koje se uopšteno smatraju čedom globalizacije — proizvode i prodaju istovremeno u mnogim zemljama. Kritičari globalizacije smatraju da uticaji stranih direktnih investicija jesu dobri i značajni, ali da se moraju porediti i sa svim negativnim efektima ugašenih kompanija, otpuštenim radnicima i generisanim problemima.¹⁰⁾

Iako globalizacija ima za cilj stvaranje jedinstvenog svetskog tržišta, ono nosi sa sobom i neke veoma značajne negativne posledice, posebno za nerazvijene zemlje sveta. Tako, na primer, veći deo trgovine odvija se unutar integracionih celina, odnosno regiona, pre svega Severnoameričke unije, Evropske unije i Azijske unije, a ne između zemalja koje pripadaju različitim integracionim celinama.¹¹⁾ Istraživanja OECD-a pokazuju da će zemlja dva i po puta pre kupiti robu iz integracije nego robu iz druge zemlje. U Evropi, organizovana tržišta razvila su se mnogo kasnije nego u SAD.¹²⁾ Moćne svetske ekonomije radije investiraju u domaće razvijeno tržište, a ne u strano, tako da su sredstva stranih kompanija vrlo mala, što se ne može nazvati globalizacijom svetske privrede. Upoređujući prednosti i nedostatke možemo dobiti uvid u suštinu procesa ekonomske globalizacije i na kraju možemo reći da, iako su prednosti ekonomske globalizacije brojne i široko rasprostranjene, njeni nedostaci nisu mali ni zanemarljivi.

Pozitivni efekti ekonomske globalizacije (prednosti) jesu:

- Povećana slobodna trgovina između država;
- Povećanje proizvodnje i stvaranje prihoda;
- Širenje tehnologije;
- Lakši i brži prevoz ljudi i robe;
- Povećava se likvidnost kapitala;
- Izgrađuje se međuzavisnost između zemalja i omogućavaju jače trgovinske veze;
- Preduzeća imaju veću fleksibilnost da rade preko državnih granica;

¹⁰⁾ Lee, E., Vivareli, M. (2008). *The Social Impact of globalisation in the Developing Countries*. Insitute for the study of Labour, Germany.

¹¹⁾ U prilog tome govore i sledeći radovi: Baldwin, R. E., & Venables, A. J. (1995). *Regional economic integration*. Handbook of international economics, 3, 1597—1644; Neven, D. J., & Röller, L. H. (1991). European integration and trade flows. *European Economic Review*, 35(6), 1295—1309; Krueger, A. O. (1992). Government, trade, and economic integration. *The American Economic Review*, 82(2), 109—114; Wakasugi, R. (2007). Vertical intra-industry trade and economic integration in East Asia. *Asian Economic Papers*, 6(1), 26—39; Brada, J. C., & Mendez, J. A. (1983). Regional economic integration and the volume of intra-regional trade: a comparison of developed and developing country experience. *Kyklos*, 36(4), 589—603.

¹²⁾ Coakson, M., Lee, L. (2011). The origin and development of marketis: A busiess history perspective. *Business History Review*, 85 (Spring 2011): 9—37, The President and Fellows of Harvard College. doi:10.1017/S0007680511000018

- Potrošači dobijaju široku paletu proizvoda iz koje mogu izabrati i to po konkurentnim cenama;
- Preduzeća su takođe u mogućnosti da nabave inpute za proizvodnju robe i usluga po najkonkurentnijim cenama;
- Preduzeća dobijaju pristup mnogo širim tržištima za prodaju svoje robe i usluga;
- Preduzeća mogu koristiti resurse različitih zemalja za efikasnije i niže troškove za proizvodnju robe i usluga;
- Preduzeća dobijaju mnogo šire mogućnosti za investiranje;
- Smanjivanje troškova eliminisanjem prekograničnih obaveza i naknada.

Negativni efekti ekonomske globalizacije (mane) jesu sledeći:

- Međunarodne organizacije poput Svetske trgovinske organizacije, Svetske banke, Međunarodnog monetarnog fonda, smanjuju nacionalni i individualne suverenitet;
- Razvijene zemlje mogu podrivati razvoj nerazvijenih;
- Preduzeća se suočavaju sa mnogo većom konkurencijom, a manja preduzeća su u nepovoljnijem položaju jer ne raspolazu resursima koji bi im omogućili da se na globalnom nivou takmiče sa transnacionalnim kompanijama;
- Raste zagađenost i šteta po životnu sredinu;
- Raste nezaposlenost i smanjuje se sigurnost zaposlenja;
- Širi se jaz između bogatih i siromašnih nacija i pojedinaca;
- Ekonomski poremećaji i krize u jednoj zemlji mogu prouzrokovati efekte za sve zemlje sa kojima ona saraduje;
- Javlja se konzumerizam kao materijalistički način života, koji vidi potrošnju kao put ka prosperitetu i životnom zadovoljstvu.¹³⁾

Uprkos stalno prisutnim teškoćama, čak i mogućnostima usporavanja, regresije ili promene trenda, globalizacija je, kao i liberalizacija, uveliko je i opštepri-
sutna pojava u svetu; i jedna i druga postale su naša stvarnost i u toj stvarnosti svi živimo i radimo.

1.3. Odnos međunarodne trgovine i životne sredine

Odnosi između međunarodne trgovine i životne sredine mogu biti sagledavani sa stanovišta različitih kriterijuma. U literaturi se ovim pitanjima pridaje različit značaj i poreklo rasprava vezuje se za različite faze u razvoju međunarodne trgovine i primene mera zaštite životne sredine i razvoja. Poreklo rasprava

¹³⁾ Jelisavac Trošić, Sanja (2016). *Economic Globalization — Advantages and Disadvantages: the Place of Serbia and Japan in the Globalized World*. (Ed.) Branislav Đorđević, Taro Tsukimura and Ivona Lađevac, Globalized World: Advantage or Disadvantage, Belgrade: Institute of International Politics and Economics; Kyoto: Global Resource Management, Doshisha University.

o odnosima između trgovine i životne sredine Dentile (Gentile) vezuje za 1972. godinu i pripremu Stokholmske konferencije o čovekovoj sredini.¹⁴⁾ Jang (Yang) početak razumevanja značaja pitanja koja se odnose na oblast životne sredine za međunarodni trgovinski sistem vezuje za devedesete godine 20. veka. Tome je, prema stavovima autora, doprinelo nekoliko sporova koji su tada vođeni i koji su uticali na to da se „životna sredina“ shvati kao jedno od pitanja od značaja za trgovinu.¹⁵⁾ Shrajver (Schrijver) i Vajs (Weiss) poseban značaj pridaju odluci STO panela koja se odnosi na slučaj „Shrimps/Turtles“ iz 1998. godine.¹⁶⁾ Boun (Bown) i Makalok (McCulloch), podsećajući na demonstracije u Sijetlu 1999, ukazuju na to da je rasprava o odnosima trgovine i životne sredine znatno starija i počinje 1971, kada je u okviru GATT-a osnovana Grupa za mere životne sredine i međunarodne trgovine (Group on Environmental Measures and International Trade).¹⁷⁾ Matur (Mathur) i Dang govore o „oko dve decenije“, koliko se ciljevi o ustanovljavanju pozitivnih odnosa između pravila Svetske trgovinske organizacije (STO) i međunarodnih multilateralnih ugovora u oblasti životne sredine (MEAs) nalaze na međunarodnoj agendi.¹⁸⁾ Čarnovic (Charnovitz) proširuje raspravu i ide i dalje u prošlost, smatrajući da je u početnoj fazi razvoja, od dvadesetih godina prošlog veka, trgovinski sistem nastojao da izbegne sukob sa nacionalnim merama zaštite zdravlja i životne sredine.¹⁹⁾

Iako bi se situacija oko razumevanja odnosa između trgovine i životne sredine mogla tumačiti na više načina, izgleda da bi jednom od centralnih okolnosti trebalo smatrati nivo međuzavisnosti država i razvoja međunarodne trgovine. Posebnim činiocem mogao bi se smatrati dostignuti nivo saznanja o uticajima čovekovih aktivnosti na zdravlje i životnu sredinu, odnosno saznanja o značaju

¹⁴⁾ Gentile, D. (2009). International Trade and the Environment: What is the Role of the WTO?. *Fordham Environmental Law Review*, 19(1), 196; slično i kod: Burgués, J. G. and Mugaroz, M. I. (1997). Trade and Environment in the WTO: The European Community's Participation in the Committee on Trade and Environment. *Review of European Community & International Environmental Law*, 6(2), 163—170. doi:10.1111/1467-9388.00093

¹⁵⁾ Za šire v.: Yang, W. (2002). Environmental Provisions in the WTO Agreements and their Implications for China as a Member. *Review of European Community & International Environmental Law*, 11(3), 315. Autor posebno naglašava značaj spora između Meksika i SAD („tuna-dolphin“, 1991). Za šire o ovom sporu v.: https://www.wto.org/english/tratop_e/envir_e/edis04_e.htm (16. mart 2018).

¹⁶⁾ Schrijver, N., Weiss, F. (Eds) (2004). *International Law and Sustainable Development: Principles and Practice*. Leiden, Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 9. Za informacije o ovom sporu v.: https://www.wto.org/english/tratop_e/envir_e/edis08_e.htm (16. mart 2018).

¹⁷⁾ Bown, C. P., McCulloch, R. (2005). Environmental Issues, in: Macrory P. F. J., Appleton A. E., Plummer M. G. (Eds). *The World Trade Organization: Legal, Economic and Political Analysis*, Vol. II, Springer, Boston, MA, 141.

¹⁸⁾ Mathur, A., Dang, S. (2009). Multilateral Environmental Agreements versus World Trade Organization System: A Comprehensive Study. *American Journal of Economics and Business Administration*, 1(3), 219.

¹⁹⁾ Za istorijski pregled ovih odnosa v.: Charnovitz, S. (2014). *Path of the World Trade Law in the 21st Century*, Series: World Scientific Studies in International Economics, Vol. 37. Hackensack, N.J.: World Scientific, 430. i dalje.

stanja životne sredine u celini, kao i dostignuta teorijska i praktična saznanja o promenama u životnoj sredini.²⁰⁾ U literaturi se, najčešće, ekonomska globalizacija uzima kao jedna od opštih determinanti, a ukidanje trgovinskih barijera, jačanje svetske trgovine i strane direktne investicije kao „šansa za iskorenjivanje siromaštva i gladi“.²¹⁾ Na ovaj način se odnosi između međunarodne trgovine i životne sredine usmeravaju ka pitanju odnosa između životne sredine i razvoja.²²⁾ Rasprava o „globalnim trendovima“²³⁾ podrazumeva i široku interpretaciju uzroka i posledica stanja u oblasti životne sredine. Otuda, na drugoj strani, postoji značajan broj tekstova u kojima se koriste različiti pokazatelji kako bi se dokazale teze o sve većoj degradaciji životne sredine i ugrožavanju stanja pojedinih elemenata životne sredine na globalnom, regionalnim i lokalnim nivoima.²⁴⁾ Trgovini se, takođe, pridaje izvestan značaj. Među brojnim pitanjima koja se pokreću i analiziraju, neka imaju „tradicionalnu“ prepoznatljivost u baštini savremene politike i prava životne sredine i njihovog odnosa sa sektorskim politikama (upravljanje prirodnim resursima, klimatske promene, poljoprivreda, ribarstvo, investicije, prava intelektualne svojine, itd.), a neka su rezultat novijih procesa i naučno-tehnološkog razvoja (npr. biotehnologije).²⁵⁾

U osnovi većine rasprava, u različitim formama, stoji pitanje: da li su međunarodna trgovina i zaštita životne sredine kompatibilne ili su u nekoj vrsti sukoba ili potencijalnog sukoba?²⁶⁾ Pitanje na koji način mere koje se preduzimaju u oblasti

²⁰⁾ Za šire v. npr.: Lipschutz, R. D. (2001). Environmental History, Political Economy and Change: Frameworks and Tools for Research and Analysis. *Global Environmental Politics*, 1(3), 72—91; Moore, J. W. (2003). *The Modern World-System as environmental history? Ecology and the rise of capitalism*, *Theory and Society*, 32(3), 307—377; Podhora, E. (2015). Lessons for climate change reform from environmental history: 19th century wildlife protection and the 20th century environmental movement. *Journal of Environmental Law and Litigation* 30(1), 1—56; Ruckelshaus, W. D. (1985). Environmental protection: brief history of the environmental movement in America and the implications abroad. *Environmental Law* 15(3), 455—470; Kula, E. (1998). *History of Environmental Economic Thought*. London and New York: Routledge.

²¹⁾ Bossche, P. Van den (2005). *The Law and Policy of the World Trade Organization — Text, Cases and Materials*, Cambridge University Press, 2.

²²⁾ Weiss, E. B., Jackson, J. H. (2008). The Framework for Environment and Trade Disputes, in: Weiss, E. B., Jackson, J. H., Bernasconi-Osterwalder, N. (Eds). *Reconciling environment and trade*, Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, 2.

²³⁾ UNEP, IISD. (2000). *Environment and Trade — A Handbook*. The United Nations Environment Programme Division of Technology, Industry and Economics Economics and Trade Unit and the International Institute for Sustainable Development. https://www.iisd.org/pdf/enviro-trade_handbook.pdf. (22. april 2018), 1. i dalje.

²⁴⁾ V. npr.: Kemp, D. (2004). *Global environmental issues A climatological approach*. London and New York: Routledge.

²⁵⁾ V. npr.: Najam, A., Halle, M., Melendez-Ortiz, R. (Eds). (2007). *Trade and Environment: A Resource Book*. International Institute for Sustainable Development (IISD), International Centre for Trade and Sustainable Development (ICTSD) and the Regional and International Networking Group (The Ring). https://www.ictsd.org/downloads/2008/05/rb_fulltext.pdf (novembar 2018).

²⁶⁾ Stjuartova pokušava da relativizuje značaj ovog pitanja nudeći raspravu o „međusobno podržavajućem odnosu“ između ova dva pravna sistema: Stuart, L. (2014). *Trade and Environment: A*

trgovine utiču (ili mogu da utiču) na stanje životne sredine i obrnuto, predstavlja neku vrstu dileme na čijim temeljima se rasprava, na analizi specifičnih primera i okolnosti, usmerava (ili može da se usmerava) u različitim pravcima. Galager (Gallagher) podseća na liniju razgraničenja koja je uspostavljena u raspravama koje su vodili Bagvati (Bhagwati) i Dali (Daly). Pojednostavljeno govoreći, Bagvati je zagovarao stav da bi regionalni trgovinski sporazumi, kao što je NAFTA, trebalo da povećaju dohodak u zemljama u razvoju do tačke kada vlade zemalja u razvoju počnu da preduzimaju značajnije mere zaštite životne sredine. Dali je tvrdio da slobodna trgovina predstavlja podsticaj za industrije koje veoma zagađuju životnu sredinu u razvijenim zemljama, kao što su SAD, s ciljem da svoje aktivnosti premeste u zemlje u razvoju gde je kontrola zagađivanja jeftinija i slabija. Autor smatra da su „i danas, više od deset godina kasnije, rasprave o trgovini i životnoj sredini i dalje suprotstavljeno podeljene po linijama koje su ustanovila ova dvojica ekonomista“.²⁷⁾ Cagonari (Zagonari), pozivajući se na druge autore, analizu odnosa između trgovine i životne sredine svodi na tri glavna uticaja (učinka), i to: postepeni učinak koji podrazumeva da trgovina može pogoršati kvalitet životne sredine povećanjem razmera ekonomske aktivnosti; „učinak sistema“, koji označava uticaj trgovine na kvalitet životne sredine tako što se prenosi proizvodnja ka zemljama u kojima postoje blaži propisi, i gde je globalni uticaj nejasan; i „tehnološki učinak“ koji podrazumeva da trgovina može poboljšati kvalitet životne sredine povećanjem usvajanja i širenja čistije tehnologije.²⁸⁾

Uloga Svetske trgovinske organizacije posebno se sagledava,²⁹⁾ iako bi u detaljnijoj analizi trebalo imati u vidu i aktivnosti nekih drugih međunarodnih organizacija čije aktivnosti imaju, prevashodno, trgovinske sadržaje. S druge strane, aktivnosti Programa UN za životnu sredinu (UNEP) i nekih drugih institucionalnih formi organizovanja od značaja za oblast životne sredine, obuhvataju i neka pitanja koja se odnose na oblast trgovine.³⁰⁾ Pitanje odnosa između institucija u jednoj, odnosno u drugoj oblasti, može biti, takođe, predmet posebnih rasprava. Ovo, naročito, sa stanovišta efikasnosti sistema institucija na globalnom (pre svega u okviru UN), ali i regionalnim nivoima. Efikasnost sistema međunarodnih ugovora³¹⁾ može biti preispitivana i u kontekstu odnosa životna sredina — trgovina.

Mutually Supportive Interpretation of WTO Agreements in Light of Multilateral Environmental Agreements, *NZJPIL*, 12, 379.

²⁷⁾ Gallagher, K. (2004). *Free trade and the environment: Mexico, NAFTA, and beyond*, Stanford University Press, 1.

²⁸⁾ Zagonari, F. (2000). A note on Bhagwati's 'On thinking clearly about the linkage between trade and environment', *Environment and Development Economics*, 5, 525.

²⁹⁾ Za pregled najznačajnijih aktivnosti WTO (do 2004) v.: WTO. (2004). *Trade and Environment at the WTO*. World Trade Organization. https://www.wto.org/english/tratop_e/envir_e/envir_wto2004_e.pdf (16. mart 2018).

³⁰⁾ Za šire o UNEP-u v.: <http://web.unep.org/about/who-we-are/overview> (16. februar 2018).

³¹⁾ Za šire o efikasnosti međunarodnih ugovora u oblasti životne sredine v.: Todić, D. (2017). Međunarodni ugovori u oblasti životne sredine i uzroci (ne)efikasnosti. *Strani pravni život*, 2, 47—58.

Aktuelizaciju odnosa između međunarodne trgovine i mera zaštite životne sredine Aklin vezuje za podatke o ogromnom porastu svetske trgovine tokom prve dekade 21. veka.³²⁾ Rasprava o odnosu trgovine i životne sredine dodatno je inicirana i kroz aktivnosti koje su tekle tokom Urugvajске runde pregovora u okviru GATT-a, kao i nekim aktivnostima Konferencije UN o trgovini i razvoju (UNCTAD), Komisije UN za održivi razvoj (CSD), Programa UN za životnu sredinu (UNEP), kao i nekih regionalnih međunarodnih organizacija: EU, OECD-a, Severnoameričke zone slobodne trgovine (NAFTA), Azijskopacifičke ekonomske saradnje (APEC) i dr. Ipak, u širem smislu reči, trebalo li bi imati u vidu da sve veći broj međunarodnih organizacija za predmet aktivnosti ima pojedina pitanja iz oblasti životne sredine, zbog čega bi mogle biti potencijalno relevantne i za raspravu o odnosima između životne sredine i trgovine.³³⁾ Institucionalni aspekti i pitanje članstva država u nekima od ovih organizacija, a posebno članstva u Svetskoj trgovinskoj organizaciji, razmatraju se, najčešće, sa stanovišta kriterijuma koristi i štete.³⁴⁾

Pozivajući se na OECD-ovu i UNEP-ovu metodologiju³⁵⁾, Stilvel (Stilwell) i Bohanes podsećaju na složenost sistema, usled čega povezanost između liberalizacije trgovine (i ekonomske aktivnosti), društva i životne sredine nije lako reducirati na niz jednostavnih kategorija ili odnosa. Objasnjavajući „prirodu materijalnih veza“, autori ukazuju na korišćenje metodologije kojom se uticaj trgovine na društvo i životnu sredinu sagledava kroz uvođenje novih proizvoda, širenje novih tehnologija, uticaj na strukturu privrednih aktivnosti i povećanje obima uticaja na životnu sredinu.³⁶⁾ Pritom se mogu razlikovati pozitivne i negativne veze i direktni i indirektni uticaji. Na to da trgovinska liberalizacija sama po sebi ne mora da znači niti unapređenje životne sredine niti štetu po životnu sredinu, odnosno da može imati oba efekta istovremeno, ukazuje i Colijer (Colyer).³⁷⁾

³²⁾ Aklin, M. (2016). Re-exploring the Trade and Environment Nexus Through the Diffusion of Pollution. *Environ Resource Econ.* 64, 664.

³³⁾ Za širi prikaz relevantnih međunarodnih organizacija v.: Todić, D., Vukasović, V. (1999). *Međunarodne organizacije i međunarodna saradnja u oblasti zaštite životne sredine*, Novi Sad: Prometej.

³⁴⁾ Za šire v. npr.: Pelc, J. K. (2011). Why Do Some Countries Get Better WTO Accession Terms Than Others?. *International Organization*, 65, 639—672.

³⁵⁾ OECD. (1994). Methodologies for Environmental and Trade Reviews, OECD/GD(94) 103 (1994). <http://www.oecd.org/trade/envtrade/36767000.pdf> (12. februar 2018); UNEP. (2001). Reference Manual for the Integrated Assessment of Trade-Related Policies. New York and Geneva: United Nations. <http://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/8759/-Reference%20Manual%20for%20the%20Integrated%20Assessment%20of%20Trade-Related%20Policies-2001315.pdf?sequence=3&isAllowed=y> (12. februar 2018).

³⁶⁾ Stilwell, M., Bohanes, J. (2005). *Trade and the Environment*, in: Macrory, P. F. J., Appleton, A. E., Plummer, M. G. (Eds). *The World Trade Organization: Legal, Economic and Political Analysis*, Vol. II, Boston: Springer, 535.

³⁷⁾ Colyer, D. (2004). *Environmental provisions in trade agreements*. Paper presented at the short course “Trade and the Environment: Dealing with Pollution and Natural Resource Management in a Globalizing World”, World Bank, Washington DC, December 8 2004, 1—23.

Boun i Makalok (Bown i McCulloch) podsećaju na nekoliko vrsta veza između trgovine i životne sredine, među kojima su četiri pitanja iskristalisana kao posebno bitna. Prvo je pitanje da li širenje trgovine može direktno negativno uticati na životnu sredinu (npr. ako nove izvozne mogućnosti podstiču zagađivačke industrije da prošire svoje poslovanje ili povećaju zagađivanje povezano sa transportom robe), ili makar posredno (tako što se kroz „konvencionalne dobitke od trgovine povećava nacionalni dohodak i potrošnja“). U vezi sa ovim je i drugo pitanje, odnosno mogućnost da će neke zemlje koristite slabiju zaštitu životne sredine kao način povećanja njihove međunarodne konkurentnosti. Treće pitanje je povezano sa činjenicom da pojedine zemlje koje traže održavanje visokih standarda zaštite životne sredine mogu biti ograničene pravilima GATT/STO zbog korišćenja trgovinske politike u tu svrhu. Na kraju, pravila GATT/STO mogu sprečiti međunarodnu saradnju radi smanjenja pretnji životnoj sredini ograničavanjem upotrebe trgovinskih sankcija radi primene multilateralnih sporazuma u oblasti životne sredine.³⁸⁾ Prema Vilijamsu (Williams), pozivajući se na Andersona i Blekhersta (Blackhurst), trgovina i životna sredina povezane su na tri načina. Prvo, degradacija životne sredine može biti rezultat trgovine i trgovinskih politika. Drugo, komparativne prednosti i međunarodna konkurentnost države mogu biti pod uticajem politika u oblasti životne sredine koje preduzima neka druga država ili grupa država. I treće, trgovinske politike mogu biti upotrebljene kao sredstvo ubeđivanja tokom priprema i pregovora u izradi nekog međunarodnog ugovora u oblasti životne sredine. Takođe, u traganju za rešenjem nekog globalnog problema u oblasti životne sredine trgovinske politike mogu imati ulogu u obezbeđivanju uslova za primenu međunarodnih sporazuma.³⁹⁾

U literaturi koja se bavi međunarodno-pravnim aspektima zaštite životne sredine, postoji značajan broj referenci posvećenih različitim pitanjima u vezi sa odnosima između životne sredine i trgovine (posledice stanja u jednoj oblasti na stanje u drugoj oblasti, uticaji mera u jednoj oblasti na stanje u drugoj oblasti, preplitanje ciljeva politike u jednoj i ciljeva u drugoj oblasti kako na međunarodnom tako i nacionalnom nivou, itd.). Stjuartova polazi od postojanja međunarodnog trgovinskog prava i međunarodnog prava životne sredine kao dvaju različitih i međusobno povezanih međunarodno-pravnih sistema, podsećajući da trgovina može negativno uticati na životnu sredinu a mere zaštite životne sredine mogu ograničavati trgovinu.⁴⁰⁾ Lindrus (Lindroos) i Meling (Mehling), uzimajući za centralno polazište međunarodno pravo, raspravljaju o odnosu između međunarodnog trgovinskog prava i međunarodnog prava životne sredine, kao „specijalizovanih režima“.⁴¹⁾ Ovi autori, između ostalog, podsećaju na opšta pravila međunarodnog prava koja se primenjuju u kontekstu rešavanja sporova u okviru STO sistema. U postojećoj literaturi postoje brojni tekstovi

³⁸⁾ Bown C. P., McCulloch, R. *Op. cit.*, 142. i dalje.

³⁹⁾ Williams, M. (1993). International trade and the environment: Issues, perspectives and challenges. *Environmental Politics*, 2(4), 81. i dalje.

⁴⁰⁾ Stuart, L. *Op. cit.*, 379.

⁴¹⁾ Lindroos, A., Mehling, M. (2008). From Autonomy to Integration? International Law, Free Trade and the Environment. *Nordic Journal of International Law*, 77(3), 253–273.

posvećeni upravo uzrocima, načinu rešavanja i posledicama sporova koji se rešavaju u okviru sistema STO, ili su od značaja za trgovinske aspekte zaštite životne sredine.⁴²⁾ De Ber (De Beer) ukazuje na povezanost razvoja međunarodnog prava intelektualne svojine sa međunarodnom trgovinom, pravom životne sredine, ljudskim pravima i nizom drugih pitanja.⁴³⁾ Uloga investicionog prava i odnosi sa pravom životne sredine i STO pravom zaslužuju posebnu analizu.

Jedno od pitanja koje se postavlja kod razmatranja odnosa između pravila o zaštiti životne sredine i trgovine jeste i pitanje međunarodnopravne uređenosti problema koji mogu proisteći iz sukoba principa međunarodne trgovine (posebno liberalizacije trgovinskih mera) i sve oštrijih zahteva vezanih za zaštitu životne sredine.⁴⁴⁾ Preciznije govoreći, diskusija o odnosu životne sredine i međunarodne trgovine u osnovi je razapeta između pravila liberalizacije trgovine i trgovinskih ograničenja koja nameću zahtevi zaštite životne sredine. Usled ovakvih okolnosti, odnosno zahvaljujući primenjivanju ili neprimenjivanju različitih mera zaštite životne sredine, određeni subjekti trgovine mogu steći prednosti i pogodnosti na tržištu ili pak trpeti određene štete. Dodaju li se tome i različitost stanja ekonomske (ne)razdvojenosti pojedinih subjekata međunarodnih odnosa, specifični interesi u međunarodnoj trgovini, različito stanje životne sredine u pojedinim zemljama i različite nacionalne politike zaštite životne sredine, onda je jasno da pitanje odnosa trgovine i zaštite životne sredine može da ima vrlo široke reperkusije.⁴⁵⁾

U celini posmatrano, vodeći pritom računa o zahtevima metodološke jasnoće, čini se da je najjednostavnije latiti se razmatranja odnosa trgovine i zaštite životne sredine pošavši od dva aspekta.⁴⁶⁾ Na jedan se način preispituju trgovinske mere i njihov uticaj na politike zaštite životne sredine, a u drugom slučaju preispituju se mere zaštite životne sredine na stanje trgovinskih odnosa involviranih subjekata,⁴⁷⁾ i na međunarodno pravo u celini.

1. U prvom slučaju polazi se od stava da postoji više različitih vrsta nacionalnih mera i instrumenta u oblasti trgovine koji mogu imati uticaj na politiku u oblasti zaštite životne sredine. To su: različite tarife i mere u vezi sa tarifama,

⁴²⁾ V. npr.: Zangl, B. (2008). Judicialization Matters! A Comparison of Dispute Settlement Under GATT and the WTO. *International Studies Quarterly*, 52, 825—854.

⁴³⁾ De Beer, J. (2013). Applying Best Practice Principles to International Intellectual Property Lawmaking. *IIC — International Review of Intellectual Property and Competition Law*, 44(8), 885.

⁴⁴⁾ Osnovni deo ovog dela teksta, uz izvesne izmene i dopune, zasnovan je na tekstu koji je objavljen u: Todić, D. (2008). *Savremena politika i pravo životne sredine* (II izmenjeno i dopunjeno izdanje). Beograd: Megatrend univerzitet, 232—256.

⁴⁵⁾ a neke naznake v.: UNCTAD (1996). The relationship of environmental protection to international competitiveness, job creation and development, Prepared by UNCTAD for the Commission on Sustainable Development — Fourth Session, New York, 18 April — 3 May 1996.

⁴⁶⁾ Slično kao u studiji: OECD (1994). *Methodologies for environmental and trade reviews*, Paris, OECD/GD(94)103, 1994.

⁴⁷⁾ Na metodološke dileme u izučavanju odnosa između ugovora u oblasti životne sredine i trgovine ukazuje se i u studiji: Knigge, M. (2005). *Report on Trade and Multilateral Environmental Agreements*. Ecologic.

netarifne mere kakva su različita kvantitativna ograničenja uvoza, različite forme pomoći države privredi (posebno industriji), kao što su određena direktna plaćanja, krediti, kreditne garancije, subvencije, itd., mere u oblasti intelektualnog vlasništva, mere u oblasti investiranja, itd. Sa stanovišta međunarodnog prava, postoji više vrsta međunarodnih ugovora u oblasti trgovine o kojima se mora voditi računa kada se govori o uticaju na oblast zaštite životne sredine. To su pre svega: sporazumi o liberalizaciji trgovine koji po svojoj prirodi uključuju različite mere trgovinske politike s ciljem da se omogući slobodna (ili što slobodnija) trgovina između dve, tri ili više država, robni sporazumi, preferencijalni trgovinski sporazumi, sektorski trgovinski sporazumi, itd. Uticaj različitih trgovinskih mera koje proizlaze, ili u određenim slučajevima mogu da proizađu, iz ovih međunarodnih trgovinskih ugovora, može da se posmatra kroz parametre koji se tiču najmanje sledeće tri oblasti: koji se tiču stanja resursa u određenom regionu, državi, delu države, koji se tiču stanja zagađenja životne sredine i koji se tiču stanja zdravlja i opšte zdravstvene sigurnosti stanovništva.

Sa stanovišta širine uticaja na stanje životne sredine i druga pitanja u vezi sa ovim, mogu se razlikovati: nacionalni, prekogranični i globalni nivo uticaja mera trgovinske politike. Neposredni mehanizmi uticaja mera trgovinskih politika na oblast zaštite životne sredine mogu biti posmatrani i kroz neke opštije parametre. To bi moglo biti učinjeno uz pomoć kombinovane analize nekih od sledećih kriterija: efekti proizvodnje, tehnološki efekti, širi efekti na različite parametre (ekonomski rast, stepen korišćenja prirodnih resursa, transport, zagađenje, itd.), strukturalni efekti (struktura proizvodnje, potrošnje, investicija, troškova), itd.

2. U slučaju preispitivanja uticaja mera zaštite životne sredine na trgovinu, neophodno je imati u vidu vrlo širok spektar mera zaštite životne sredine i njihove direktne i indirektno implikacije na trgovinu. Pored „klasičnih“ mera ekonomske politike, čija bi se osnova mogla vezivati za ostvarivanje tzv. ekoloških ciljeva,⁴⁸⁾ najznačajniji segment analize tiče se konkretnih međunarodnih obaveza sa takvom pozadinom. U tom smislu, najpre se postavlja pitanje da li konkretni međunarodni ugovor u oblasti životne sredine sadrži odredbe koje bi mogle da utiču na postojeće stanje trgovine između zainteresovanih subjekata, na koji način ove odredbe utiču, zatim da li bi takve mere mogle da budu označene kao diskriminišuće ili ne, itd. Posebno pitanje koje može biti značajno za analizu jeste pitanje karaktera mera i instrumenata koji su sadržani u konkretnim međunarodnim ugovorima u oblasti životne sredine (da li oni zabranjuju ili ograničavaju određenu proizvodnju ili određeni proces, da li se radi o „tehničkim“ pravilima kojima se regulišu pojedina pitanja proizvodnje i proizvoda uopšte, da li se radi o kvotama upotrebe određenih resursa, da li se radi o različitim taksama i porezima koje su propisali organi nadležni za poslove životne sredine, o šemama tzv. eko-obeležavanja, tzv. zelenom protekcionizmu, itd.).

Bez obzira na to koji element uzeli za osnovu analize, odnosno za koji pristup se opredelili, razumevanje odnosa između mera u oblasti trgovine i onih koje se

⁴⁸⁾ Za šire naznake v. na primer: Mileusnić, V. V. (1997). Ekonomski instrumenti u oblasti zaštite životne sredine. *Pravni život*, 9, 363—376.

primenjuju u oblasti životne sredine podrazumeva i sagledavanje načina organizacije savremenih međunarodnih organizacija koje se bave jednim, odnosno drugim pitanjem. Način na koji su ovi odnosi uređeni u pravu, tj. pravni okvir ovih odnosa predstavlja jedno od prethodnih pitanja.

Stanje životne sredine na globalnom i lokalnim nivoima aktuelizuje potrebu za preispitivanjem položaja različitih grupacija država, u zavisnosti od specifičnosti i nivoa ugroženosti u oblasti životne sredine. Položaj zemalja u razvoju posebno je pitanje, iz više razloga.⁴⁹⁾ Ovome bi trebalo dodati i pitanje položaja različitih privrednih grana koje utiču, ili značajno utiču, na kvalitet pojedinih elemenata životne sredine. Relevantnost privrednih grana, posebno onih koje značajnije utiču na ugrožavanje stanja životne sredine, trebalo bi procenjivati sa stanovišta njihovog uticaja na odvijanje trgovinskih tokova u nacionalnim okvirima ili na međunarodnom globalnom i regionalnim nivoima. Uticaj materijalnih determinanti stanja u odnosima između životne sredine, kao poželjnog kvaliteta života (koji se najčešće vezuje za činioce koji utiču na zdravlje ljudi, i očuvanost biljnog i životinjskog sveta), na trgovinu može imati šire utemeljenje u specifičnostima naučno-tehnološkog razvoja i mogućnostima za ostvarivanje razvojnih ciljeva u celini. Iako se odnosi između ljudskih prava i stanja životne sredine najčešće razmatraju sa stanovišta kvaliteta i pretpostavki za ostvarivanje zdravlja ljudskih bića, u literaturi je antropocentrični pristup predmet oštih kritika. Proširivanje predmeta zaštite u okviru savremenih koncepcija odnosa čoveka i okruženja ima svoje već solidno utemeljenje u pravima drugih živih bića, brizi za budućnost, koncepciji održivog razvoja, a odnosi između čoveka i drugih živih bića već dugo se smatraju nekom vrstom „osvojene slobode“, sa legitimnim zahtevima za njihovim sadržajnim izjednačavanjem. Pitanje sadržaja i dometa prava na (zdravu) životnu sredinu, u literaturi se već dugo razmatra kao jedno od ključnih pitanja savremene civilizacije.⁵⁰⁾ U tom smislu snažno se naglašava uslovljenost zdravlja ljudi i stanja životne sredine, odnosno uticaj različitih okolnosti koje ih povezuju. Trgovinski aspekti ovih odnosa, takođe, predmet su rasprava⁵¹⁾, posebno kada su u pitanju pojedini prirodni resursi od suštinskog značaja za položaj i opstanak pojedinih grupacija država.⁵²⁾

⁴⁹⁾ Ovo pitanje zaslužuje posebnu i detaljnu analizu.

⁵⁰⁾ Ovo pitanje zaslužuje znatno detaljniju elaboraciju. Za šire v. npr.: Giorgetta, S. (2002). The Right to a Healthy Environment, Human Rights and Sustainable Development. *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics*, 2, 73—194.

⁵¹⁾ V. npr.: Petersmann, E. U. (2006). Human Rights, Constitutionalism and the World Trade Organization: Challenges for World Trade Organization Jurisprudence and Civil Society. *Leiden Journal of International Law*, 19, 633—667; Petersmann, E. U. (2002). Time for a United Nations 'Global Compact' for Integreting Human Rights into the Law of Worldwide Organizations: Lesons from European Integration. *EJIL*, 13(3), 621—650.

⁵²⁾ V. npr.: Alam, S., Mukhopadhaya, P., Randle, D. (2011). The General Agreement on Trade in Services (GATS), Water, and Human Rights from the Perspective of Developing Countries. *Netherlands International Law Review*, LVIII, 43—75,...

1.4. Odnos međunarodne trgovine i zdravstvene zaštite

Problemi međusobnog odnosa trgovine i sistema zdravstvene zaštite vrlo su kompleksne prirode. Zdravstveni sistem predstavlja međusobno povezane komponente u obrazovnim ustanovama, na radnim mestima, u zajednicama, u zdravstvenom i drugim sektorima a sistem uključuje zdravstvenu infrastrukturu koja pruža raznovrsne zdravstvene programe pojedincima, porodici i zajednici.⁵³⁾ Sistem zdravstvene zaštite jedan je od najvećih državnih podsistema koji za svoje potrebe samoodrživosti mora biti uključen u međunarodne procese koji uključuju trgovinu. Razmatrajući vezu zdravstvenog sistema i međunarodne trgovine, a posmatrajući međunarodnu trgovinu po definiciji kao razmenu dobara i usluga koje tom prilikom prelaze međunarodno priznate granice i teritorije, jasno je da je jedna od osnovnih veza ta da zdravstveni sistem dolazi do prekopotrebnih sredstava za rad kroz ove međugranične trgovinske procese. Zdravstveni sistem se danas može posmatrati kao nacionalni, ali i kao nadnacionalni jer vrlo često prevazilazi granice države. Svaki dobar zdravstveni sistem pruža zdravstvene usluge svim ljudima tamo gde, i kada, im je takva zdravstvena usluga potrebna⁵⁴⁾ pa se s tim u vezi granice između država na neki način brišu, a od značaja je kvalitet i pravovremenost pružanja adekvatne zdravstvene zaštite pacijentima. Međutim, svaki zdravstveni sistem iza sebe mora da ima kompleksnu birokratiju i sistem finansiranja, dobro treniranu i adekvatnu radnu snagu i pouzdane informacije na osnovu kojih će funkcionisati sistem za donošenje odluka, a svakako da je neophodan i adekvatan zakonsko-pravni okvir, kao i razvijena logistika.

Sa druge strane, međunarodno trgovanje je u kontinuiranom porastu. Taj je razvoj podstaknut liberalizacijom tržišta kao i kroz međunarodne sporazume o saradnji i različite oblike političkog i ekonomskog delovanja. Međunarodna trgovina podstaknuta globalnim razvojem obezbedila je sebi poziciju „motora pokretača“ razvoja procesa globalizacije koja dalje, sukcesivno, zahvata sve ostale oblasti od značaja a među njima i sistem zdravstvene zaštite.⁵⁵⁾ Činjenica je takođe da se trgovinski procesi ubrzavaju zahvaljujući razvoju tehnologije, a razvoj finansijskih tržišta omogućio je veću pokretljivost kapitala koja zatim posledično omogućava učesnicima u trgovinskim operacijama da lakše i brže dođu do „jeftinijeg“ novca za vršenje trgovinskih transakcija na međunarodnom nivou i time se pospešuju i olakšavaju budući trgovinski procesi.

Globalno posmatrano, međunarodno trgovanje beleži rast a ono što može negativno delovati na dalji razvoj međunarodnog trgovanja jesu recesije velikih privreda i globalne finansijske krize. Osim toga, pojavljuje se i činjenica o neophodnosti

⁵³⁾ Stamenović, M., Gulan, B., Dragaš, B. (2017). *Srbija Danas*, Prometej Novi Sad; www.who.com, 22. januar 2018.

⁵⁴⁾ WHO (2018). Preuzeto sa: http://www.who.int/topics/health_systems/en/, 13. jun 2018.

⁵⁵⁾ Džozef Stiglic (J. Stiglitz) u svome tekstu „Trgovinski ugovori i zdravstvena zaštita u zemljama u razvoju“, objavljenom u *Lansetu* 2009. godine iznova opominje na činjenicu da trgovinska liberalizacija ne znači automatski i rast, a da se čini da mnogi tu tvrdnju zanemaruju i da je jedina jasna posledica trgovinske liberalizacije zapravo ona koja se vezuje sa rastom nejednakosti. Takođe je činjenica da još uvek nije definisana teorija ekonomskog razvoja koja generiše kontinuirani rast (bez pada), pa tome u prilog ide i prethodna konstatacija nobelovca. V.: Stiglitz, J. (2009). Trade agreements and health in developing countries. *Lancet*, Vol. 272, Issue 9661.

brže implementacije i institucionalizacije saradnje između zdravstvenog i trgovinskog sektora na globalnom nivou. O tome govore (između ostalih) i autori Šantal Bluan (Chantal Blouin) i kolege⁵⁶⁾, kada navode da je uticaj svake finansijske krize na zdravlje nemerljiv. Kao osnovni razlozi snažnog uticaja na zdravlje navodi se nedostatak hrane u siromašnijim područjima, izazvan finansijskom krizom koji nesumnjivo utiče i na kvalitet ishrane stanovništva a s tim u vezi implicira i dalje potencijalne zdravstvene tegobe. Sa druge strane, isti autori navode da to nije samo problem tokom krize, jer kako su globalno snabdevanje hranom preuzeli veliki giganti (koji praktično određuju kakva i koja hrana će se distribuirati, u zavisnosti od svojih tržišnih interesa), oni utiču i na probleme uzrokovane ishranom, koji mogu izazvati kako gojaznost tako i neuhranjenost i van okvira delovanja finansijskih kriza.⁵⁷⁾

Takođe, mora se istaći aspekt u kome zdravstveni radnici tradicionalno ne smatraju trgovinu (a posebno onu međunarodnu) delom problema vezanog za organizaciju sistema zdravstvene zaštite. Primetno je takođe da se veoma retko uključuju u debate koje o trgovini upravo iz navedenog razloga: tradicionalnog nepovezivanja ovih dveju oblasti koje danas, verovatno više nego ikada ranije, pokazuju svoje nedostatke (usled povećane transparentnosti, razvoja informacionih tehnologija i dostupnosti informacija).⁵⁸⁾ Sa druge strane, i ekonomisti se često libe da učestvuju u zdravstvenim raspravama koje se vezuju za javnozdravstvene probleme, probleme organizacije ali i strategije razvoja zdravstva, prepuštajući to lekarima.⁵⁹⁾ Međutim, činjenica jeste da upravo trgovina utiče, i direktno i indirektno, na funkcionisanje i efikasnost sistema za pružanje zdravstvene zaštite.⁶⁰⁾

⁵⁶⁾ Blouin, C., Chopra, M., Van der Hoeven, R. (2009). Trade and social determinants of health. *Lancet*, Vol. 373, Issue 9662.

⁵⁷⁾ *Ibid.*

⁵⁸⁾ Jedan od segmenata koji se može unaprediti a u vezi je sa tim tradicionalnim „razmimoilaženjem“ lekara i ekonomista ogleđa se i u načinu upravljanja zdravstvenim institucijama. Od velikog je značaja napomenuti to da menadžment kao kvantitativna (ali i društvena) nauka napređuje u svom određenju ka boljem i efikasnijem upravljanju i unapređenju procesa donošenja odluka. Međutim, sama involviranost zdravstvenih radnika u te organizacione procese tokom svog obrazovanja čini se nedovoljnom pa se onda i taj aspekt mora nadoknaditi saradnjom sa adekvatnim stručnjacima u realnom sektoru, koji bi omogućili razumevanje ekonomsko-organizacionog aspekta unapređenja, kako samog zdravstvenog sistema tako i zdravstvenih institucija od primarne ka tercijarnoj zdravstvenoj zaštiti (na primeru Republike Srbije). Nova saznanja u vezi sa organizacijom zdravstvenih sistema i institucija (npr. RFZO, veliki instituti ili kliničko-bolnički centri), na odgovornim pozicijama zahtevaju školovane menadžere sa iskustvom, za upravljanje velikim sistemima, gde su timovi lekara savetodavna tela u upravljačkom mehanizmu. Kontrole poslovanja moraju biti efikasne i davati bolje rezultate rada. Danas, postoje inicijative poput Okvirne konvencije za Globalno zdravlje (Framework Convention on Global Health GCGH), koje planiraju da se uključe u monitoring nacionalnih zdravstvenih sistema kako bi i tim mehanizmom pospešili efikasnost rada institucija.

⁵⁹⁾ Interesantan je primer kada se u Skupštini Srbije izglasava novi Zakon ili predlog amandmana a koji je u vezi sa zdravstvom. Tada često ostaju da o tome polemishu samo poslanici koji su ujedno i lekari, iako je problem u potpunosti interdisciplinaran (*utisak autora M. S.*).

⁶⁰⁾ Songkhla, M. (2009). Health before profits? Learning from Thailand's experience. *Lancet*, Vol. 373, Issue 9662.

Osim toga, rasprave koje postoje po pitanju unapređenja odnosa trgovine i zdravstva zapravo se odvijaju (ako ih uopšte ima) prevashodno na teorijskom nivou, dok su praktična rešenja zapravo ona koja su neophodna.⁶¹⁾

Međunarodna trgovina ima ogroman potencijal da podrži socijalni razvoj, međutim, u praksi je situacija nažalost drugačija. Naime, jaz između bogatih i siromašnih se povećava, stopa siromaštva raste (osim u Kini i Indiji gde je primetna dugoročna visoka stopa privrednog rasta), dok poboljšanja, odnosno pozitivni uticaji na zdravstvo, nisu primenjeni (iako postoji mogućnost za to) a sve je veća i ekološka degradacija.⁶²⁾

Značajan segment u međunarodnoj trgovini i odnosu prema zdravstvenoj zaštiti predstavljaju i patentni lekovi i medicinskih sredstava, kao i promet i distribucija lekova. Naime, Svetska zdravstvena organizacija, Svetska trgovinska organizacija i Svetska organizacija za zaštitu intelektualne svojine bave se i regulisanjem međunarodnog prometa medicinskih proizvoda. Jedan od STO sporazuma — Sporazum o trgovinskim aspektima prava intelektualne svojine — jedan je od značajnih kontrolnih mehanizama za zaštitu upotrebe patentiranih medicinskih proizvoda i njihovog međunarodnog prometa. Suština problema sa patentima je jednostavna, kako navodi Dž. Stiglic (Joseph Stiglitz): problem je u kontroli upotrebe znanja.⁶³⁾ Interesantno je razmatranje da zapravo patent omogućava trenutnu (kratkoročnu) monopolsku poziciju koja daje neverovatnu moć na tržištu. Bilo bi znatno bolje kada bi inovatori, odnosno nosioci prava na patent, imali druge izvore prihoda od onih u prodaji odnosno na tržištu jer bi tada bezrezervno davali prava na korišćenje svog znanja za dobrobit drugih ljudi (pacijenata). Tržišni uslovi su striktni i jasno definisani, pa pacijenti u SAD bez osiguranja ne mogu sebi da priušte lek, dok oni u zemljama u razvoju ne mogu sebi priuštiti brendirani lek. Značajan je primer prve linije terapije za SIDU, kojoj je cena pala za neverovatnih 99% (sa 10.000 na 130 USD).⁶⁴⁾

Razvoj međunarodne trgovine od velikog je značaja za funkcionisanje zdravstvenog sistema. Stoga je izrazito važno da se prilikom razvoja zakonodavstva i propisa u međunarodnoj trgovini (a koji se odnose na snabdevanje ili druge potrebe zdravstvenih sistema) ima jasna slika tih potreba, a pre svega uticaja na pacijente koje određene mere mogu proizvesti. Često se u praksi zamera „profitna orijentisanost“ ciljeva u međunarodnoj trgovini koja u nekim slučajevima ne odgovara potrebama nacionalnih zdravstvenih sistema. Naime, tokom istraživanja se pokazalo da postoje primeri u kojima je na globalnom tržištu interes evidentno preovladao nad pravom na zdravlje, onemogućavajući humani cilj o univerzalnoj dostupnosti zdravstvene zaštite.⁶⁵⁾ Jedan od takvih primera, u kojima je profit-

⁶¹⁾ Fidler, D. P., Drager, N., Lee, K. (2009). Managing the pursuit of health and wealth: the key challenges. *Lancet*, 2009, Vol. 373, Issue 9660.

⁶²⁾ Smith, R. D., Lee, K., Drager, N. (2006). Trade and health: an agenda for action. *Lancet*, 2009, Vol. 373, Issue 9660.

⁶³⁾ Stiglitz, J. E. (2006). *Making globalization work*, New York: WW Norton, 61—63.

⁶⁴⁾ *Ibid.*

⁶⁵⁾ Songkhla, M. (2009). Health before profits? Learning from Thailand's experience. *Lancet*, Vol. 373, Issue 9662.

ni interes preovladao nad javnozdravstvenim potrebama, jeste i onaj u „slučaju Tajlanda“, prilikom pokušaja proizvodnje generičkih proizvoda, kako bi se lista lekova uskladila sa listom Svetske zdravstvene organizacije. Ta inicijativa nije naišla na dobar odgovor proizvođača iako su postojeći zakoni i propisi omogućavali zahteve tajlandske vlade.⁶⁶⁾

Vlade država se problemima patenata bave na nacionalnom ali i na globalnom nivou i u tom svom radu oslanjaju se i na rad međunarodnih organizacija poput SZO, STO, Svetska organizacija za intelektualnu svojinu — WIPO (World Intellectual Property Organization) i dr. U nekim situacijama primećeni su dvostruki standardi funkcionisanja ovih međunarodnih institucija, a posebno u kontekstu pružanja podrške manjim zemljama koje donose populističke mere za povećanje zdravstvene zaštite stanovništva. Primer za to jeste i ranije pomenut „slučaj Tajlanda“ koji je uveo obavezno licenciranje (*compulsory licensing*), kako bi se omogućio pristup esencijalnoj listi lekova koju definiše SZO, i tada je došlo do niza značajnih pritisaka, kako političkih (koje su vršile vlade razvijenih zemalja odakle su poreklom vlasnici inicijalnih patenata), iniciranih najverovatnije putem lobističkih grupa, tako i onih koje su vršili sami farmaceutski giganti. Tom prilikom, podrška koju je trebalo da pruže STO i SZO izostala je, iako postoje primeri u kojima su te iste razvijene zemlje (koje su vršile pritisak na vladu Tajlanda) donele slične mere na koje niko nije reagovao (navodi se primer SAD i Kanade kod uvođenja obavezne licence za ciprofloksacin).⁶⁷⁾

Problem se, dakle, javlja oko ostvarivanja prava na profit koje se čini prečim od ostvarivanja prava na zdravlje, odnosno postizanja univerzalnog zdravlja kao cilja. Ono što se nameće kao pitanje o kojem je diskutovano u okviru knjige jeste odnos čoveka odnosno pacijenta prema zdravlju, posmatran kroz prizmu profita a u kontekstu rada međunarodnih organizacija, prevashodno Svetske trgovinske organizacije, ali i njenih globalnih partnera — SZO i Svetska organizacija za intelektualnu svojinu. Problem je reaktuelizovan jer se javlja neprekidna potreba da se ti odnosi dovedu u adekvatnu korelaciju koja bi za cilj imala zaštitu prava na univerzalno zdravlje, ali i zaštitu intelektualne svojine i profita koji sa sobom nosi ovakva vrsta prava. Pri tome, bilo bi značajno da se ciljevi redefinišu na taj način da se zadovolji potreba pacijenata a da pravo na univerzalno zdravlje ali i humanizam ipak prevlada.

1.4.1. Vlasnička struktura zdravstvenog sistema, pogled na položaj Svetske trgovinske organizacije u odnosu na ta pitanja i nova potencijalna rešenja

Kao što je već napomenuto, koncept razvoja međunarodne trgovine zasnovan je pre svega na liberalizaciji tržišta, koja zahvata globalno manja nacionalna i regionalna tržišta. Ta tržišta su većinom bazirana na tržišnim mehanizmima poslovanja postavljenim na kapitalističkim osnovama a i za ona tržišta koja to nisu postoji

⁶⁶⁾ O tom primeru biće više reči u nastavku. V.: Songkhla, M. (2009). Health before profits? Learning from Thailand's experience. *Lancet*, Vol. 373, Issue 9662.

⁶⁷⁾ Songkhla, M. (2009). Health before profits? Learning from Thailand's experience. *Lancet*, Vol. 373, Issue 9662.

potreba i „neophodnost“ da to postanu. Jedan od problema u organizaciji modernog zdravstvenog sistema, koji je veoma zastupljen, jeste i problem vlasničke strukture, odnosno vlasništva nad kapitalom u okviru postojećih sistema zdravstvene zaštite.⁶⁸⁾ Međutim, kapitalistički koncepti privatne svojine često ne zahvataju i zdravstveni sektor. To je jedna od oblasti koja je „odolela“ čak i snažnom procesu liberalizacije tržišta (poput sektora vojske i policije) i u brojnim zemljama ostala je nacionalizovana. Međutim, postoji i veliki broj „hibridnih modela“ koji omogućavaju postojanje i privatnog i državnog (društvenog) vlasništva u tom velikom sistemu zdravstvene zaštite. Takođe, postoje sektori zdravstvenog sistema koji bivaju privatizovani pre onih drugih, a profitno orijentisani ciljevi mogu se navesti kao preovlađujući. Naravno, taj profit ne usmerava se uvek u korist društva, već i u korist male grupe investitora. U procesu tranzicije, može se inicirati i proces promene vlasničke strukture zdravstvenog sistema koje je u mnogim državama u procesu denacionalizacije (sektor zdravstvenog osiguranja, na primer). Međunarodne organizacije, poput Svetske trgovinske organizacije, ne odobravaju modele zdravstvenog osiguranja u kojima će država biti „organizator“ (*Single-payer*) odnosno jedini pravni subjekt u koji će osiguranici uplaćivati sredstva jer se protive monopolu, i žele da zaštite konkurenciju. To onda omogućava učešće većem broju privatnih preduzeća da preuzmu ulogu pružaoca zdravstvenih usluga i da time dalje u konkurentskim uslovima formiraju cenu. Ovakav model prisutan je u Sjedinjenim Američkim Državama, gde su cene zdravstvenog osiguranja visoke, a posledično su i cene samih zdravstvenih usluga među najvišim u svetu (neki bi rekli: neosnovano visoke). Međutim, neoliberalni, kapitalistički model to omogućava, mada se stiče utisak da postoji nedostatak u planiranju nekih javnozdravstvenih problema koji su (potencijalno) inicirani visokim cenama u zdravstvu, iako postoje javnozdravstveni instituti: NPIH (National Public Health Institutes), ali i nacionalni zdravstveni instituti poput NIH (National Health Institute⁶⁹⁾ iz Merilenda). Dakle, problemi koje prouzrokuje tržišni koncept zdravstva dovode do velikih razlika u društvu u smislu mogućnosti za pružanje zdravstvenih usluga. Takođe, tržišni uslovi na drugačiji način definišu uloge institucija javnog zdravlja. Nasuprot tome, u SFRJ je, na primer, postojao Savezni institut za javno zdravlje koji je rukovodio republičkim i pokrajinskim institutima. Osim toga, zdravstveni sistem u Republici Srbiji pripada „Bizmarkovom“ modelu sistema koji je definisan kroz obavezno zdravstveno osiguranje, zasnovano na principu solidarnosti.

⁶⁸⁾ S obzirom na konsekvence koje sa sobom nosi neadekvatan model zdravstvenog sistema, organizacija zdravstvenog sistema trebalo bi da bude česta tema javnih i uskostručnih rasprava. Međutim, činjenica je da kapitalizam ne omogućava veliki izbor u tom pogledu (sa aspekta vlasništva nad kapitalom), pa je stoga privatna svojina ono čemu se teži, iako u svetu postoje brojni primeri u kojima zdravstveni sistem nije privatizovan. Proces privatizacije (delimične ili potpune) zdravstvenog sistema pogađa i zemlje koje su bile orijentisane na društvenu (ili državnu) svojinu u svojim organizacionim i privrednim procesima i koje kroz proces tranzicije rade na promeni državne svojine u privatno vlasništvo.

⁶⁹⁾ NIH se bavi problemima javnog zdravlja, naučnim istraživanjima, i objedinjava 27 instituta ali ima prevashodno naučno-istraživačku i savetodavnu ulogu.

Zdravstveni sistem u Srbiji finansira se iz doprinosa zaposlenih kao osiguranika i poslodavaca a doprinosi su srazmerni visini primanja.⁷⁰⁾

U kontekstu privatizacije zdravstvenog sistema, za Republiku Srbiju, interesantno je ponuditi neka stara rešenja za novo doba, na primer, *zdravstvene zadruge*. Ovaj oblik udruživanja ustanovljen je u Srbiji nakon Prvog svetskog rata, kada se javila jasna potreba za jačanjem javnozdravstvenog sistema Srbije u vidu sprečavanja zdravstvenih epidemija.⁷¹⁾ Republika Srbija ima dugu istoriju zadrugarstva, bogato iskustvo prikupljeno je tokom vremena⁷²⁾ a zdravstveno zadrugarstvo je model koji omogućava privatnu svojinu, dakle zadružnu imovinu, koja po svom obliku ne pripada državi, već je privatna svojina. Samim tim, kao privatna svojina u skladu je sa neoliberalnim, kapitalističkim modelom.

Sa druge strane, zdravstveno zadrugarstvo omogućava razvoj kakav članovi zadruge smatraju da je potreban (preko svojih predstavnika, zadružnih, skupštinskih organa i javnozdravstvenih stručnjaka), a opet u svom ličnom interesu, a ne u interesu krupnog kapitala. Takođe, zdravstvene zadruge su već omogućene kao koncept kroz Zakon o zadrugama, čl. 10, u kome se navodi: „Zadruge se mogu osnivati kao zemljoradničke ili poljoprivredne, stambene, potrošačke, zanatske, radničke, studentsko-omladinske, socijalne, zdravstvene kao i druge vrste zadruga za obavljanje proizvodnje, prometa robe, vršenja usluga i drugih delatnosti u skladu sa ovim zakonom.“ U okviru čl. 11. istoga zakona navodi se: „Zdravstvene zadruge pružaju pomoć zadrugarima i članovima njihovih porodica kroz pomoć za dobrovoljno zdravstveno osiguranje, nabavku lekova, finansiranje troškova lečenja i druge vidove pomoći.“ Takođe, čl. 11. navodi i da se zadruge mogu osnovati i za obavljanje drugih delatnosti koje nisu zabranjene zakonom, čime se otvara prostor za modifikacije modela zdravstvenih zadruga definisanih u okviru ovog zakona. To je jedno od potencijalnih rešenja ovog problema, koji je potrebno elaborirati te predložiti način i metodologiju implementacije u savremenim društvenim okvirima.

Dakle, značajno je istraživati nove modele zdravstvenog sistema koristeći iskustva iz prošlosti, kako bi se obezbedio veći stepen efikasnosti. Za takve aktivnosti od velike je važnosti međunarodna trgovina lekovima i medicinskim sredstvi-

⁷⁰⁾ Sistem u Republici Srbiji baziran je na obaveznom zdravstvenom osiguranju u sklopu kojeg postoji skoro potpun obuhvat stanovništva (oko 96%) osiguranjem i postoji dominantno državno vlasništvo nad zgradama i opremom. Republički zavod za zdravstveno osiguranje (RZZO) finansira zdravstvenu zaštitu za 7,7 miliona stanovnika Srbije (bez KiM), 6,5 miliona čine osiguranici i članovi njihovih porodica po Zakonu o zdravstvenom osiguranju (njihova zdravstvena zaštita finansira se iz doprinosa), a 1,2 miliona su lica bez osiguranja koja se svrstavaju u posebno osetljive grupe (deca, trudnice, socijalne kategorije) čija se zdravstvena zaštita finansira iz budžeta. V.: Stamenović, M., Gulan, B., Dragaš, B. (2017). *Srbija Danas*, Novi Sad: Prometej; Janković, D. *Zdravstveno osiguranje kao faktor troškova zdravstvene zaštite*. Preuzeto sa: <http://www.vps.ns.ac.rs/SB/2011/8.7.pdf>, April 2017

⁷¹⁾ Stamenovic, M. (2018). Challenges of economic globalisation in healthcare considering health-care cooperatives as response. *ESD conference*. Belgrade.

⁷²⁾ Nisu sva iskustva pozitivna, na primer, evidentirani su problemi sa manipulacijama u okviru stambenih zadruga i dr.

ma kao i rad međunarodnih institucija poput STO (koje se bave mehanizmima međunarodne trgovine).

1.5. Mesto Svetske trgovinske organizacije u međunarodnoj trgovini

Iako je teorija klasične trgovine naglasila prednosti jednostrane liberalizacije trgovine u odnosu na protekcionističku politiku, uzimajući trgovinske politike trgovinskih partnera kao date, očigledno je da će zemlja verovatno ostvariti dodatne ekonomske prednosti od liberalizacije trgovine ukoliko može u isto vreme da ubedi svoje trgovinske partnere da liberalizuju svoje trgovinske politike, time generišući koristi i na strani uvoza i izvoza. Ova situacija pokreće složena strateška pitanja za prvu zemlju. Moderna trgovinska literatura razlikuje dve vrste reciprociteta — pasivan i agresivan. U skladu sa strategijom pasivnog reciprociteta, zemlja bi mogla jednostavno odbiti da smanji bilo koji od svojih postojećih trgovinskih ograničenja sve dok se trgovinski partneri ne slože da smanje neke od njihovih trgovinskih ograničenja. Međutim, ukoliko bi trgovinski partneri mislili da je u interesu prve zemlje da liberalizuje trgovinu bez obzira na to što bi to učinili, mogu se odlučiti da odustanu od bilo kakvih koncesija, u nadi da će besplatno dobiti liberalizaciju prve zemlje. Ovo je klasičan problem zatvorenikove dileme, koja može sprečiti liberalizaciju trgovine i dovesti do neefikasnog ishoda u kojem su svi na gubitku. Sa druge strane, trgovinski partneri mogu shvatiti da bi bilo teško, sa političkog stanovišta, za prvu zemlju da liberalizuje svoju uvoznu stranu, a da nije u stanju da obezbedi liberalniji izvoz za svoje izvezne orijentisane proizvođače i umiri efekte kontrakcije u svojim uvozno osetljivim industrijama sa rastom u izvezno orijentisanoj industriji. U ovom slučaju, strategija pasivnog reciprociteta može proizvesti zajednički sporazum o liberalizaciji trgovine.⁷³⁾

Strategija agresivnog reciprociteta može imati nekoliko oblika. Ako su dve zemlje prethodno pregovarale o recipročnom trgovinskom sporazumu, u odsustvu nadnacionalnog autoriteta sa sposobnošću da obezbedi izvršenje sporazuma (kao što je Svetska trgovinska organizacija), pretnja od odmazde za kršenje ili odstupanje od ugovora može biti još jedno efektivno sredstvo kako bi se osiguralo da se sporazum efikasno sprovodi, u nadi da će to podstaći zemlju koja je prekršila sporazum da ispuni svoje prethodne obaveze. Još kontroverzniji oblik agresivnog reciprociteta (unilateralizam) podrazumeva pretnje jedne zemlje da će povući prethodne koncesije ili nametnuti nova trgovinska ograničenja ako trgovinski partneri imaju trgovinske politike i mere koje, po onome kako ih percipira ta zemlja, utiču negativno tj. nepravedno na njene interese (npr. subvencije u slučaju uvoza ili distribucijska mreža u slučaju izvoza). Najistaknutiji savremeni primer takve strategije jeste diskreciona odredba odmazde, tzv. režim „Super 301“ koji su usvojile SAD u Omnibusovom zakonu o trgovini i konkurentnosti iz 1988, na koji se mogu pozvati kada politiku stranih zemalja smatraju „nerazumnom ili dis-

⁷³⁾ Howse, R., Eliason, A., & Trebilcock, M. (2005). *The regulation of international trade*. Routledge, 7.

kriminišućom“, kao i opterećujućom ili ograničavajućom po trgovinu Sjedinjenih Država.⁷⁴⁾

U svakom slučaju, dok je reciprocitet u bilo kojem od svojih različitih oblika igrao marginalnu ulogu u klasičnoj ekonomskoj teoriji trgovine, apsolutno je ključan za razumevanje evolucije institucionalnih aranžmana, kako domaćih tako i nadnacionalnih, koji regulišu međunarodnu trgovinu, a čiji je najbolji nadnacionalni primer upravo Svetska trgovinske organizacija.⁷⁵⁾

Međunarodna podela rada, kooperacija, specijalizacija, standardizacija, izvoz i uvoz robe, usluga finansijskog kapitala, i dr. povećavaju veličinu BDP-a i životni standard stanovništva. Kao što smo videli, ekonomska globalizacija može imati svoje prednosti i mane ali je u svakom slučaju dovela do rasta značaja i obima međunarodne trgovine. Države se više ne ponašaju autarhično i samodovoljno, već svakodnevno razmenjuju različita dobra. Prema Ujedinjenim nacijama, ekonomska liberalizacija je proces koji uključuje državnu regulativu, ali radi na promociji slobodne trgovine time podrazumevajući potrebne deregulacije, eliminacije subvencija, kontrole cena ali i smanjenje veličine državnog sektora.⁷⁶⁾ U novijoj istoriji bili smo svedoci visokih stopa rasta globalne trgovine u odnosu na globalni proizvod. Dok je međunarodna trgovina iznosila oko 25% svetskog BDP-a 1960. godine, ona danas prelazi 60% svetskog BDP-a.⁷⁷⁾ Međunarodna trgovina je doživela procvat i, kao ljudska delatnost koja donosi sve više profita i zahteva sve više angažovanja, razvijala se i potreba za usvajanjem, u početku, nekih osnovnih pravila trgovanja, da bi se kasnije potreba proširila na sveobuhvatno svetsko regulisanje trgovine u okvirima jedne međunarodne organizacije. Na početku devedesetih godina 20. veka tržišni sistem je nadvladao planski sistem organizacije privrede i trgovine, počelo se živeti u bogatijem svetu i u bitno liberalnijim uslovima. Na trgovinskom planu, nakon trgovine industrijskim proizvodima, na red je došla liberalizacija trgovine uslugama i problematika zaštite prava intelektualne svojine. Sve to uticalo je i na definisanje novih ciljeva i zadataka Svetske trgovinske organizacije.⁷⁸⁾

Međunarodna trgovina se umnogome razlikuje od autarhične, samodovoljne privrede, te da ne bi dolazilo do trgovinskih sukoba ili da bi se oni sveli na najmanju moguću meru neophodno je bilo uvođenje nekog oblika regulative. Regulativa je neophodna i zbog pojava neujednačenog uvođenja carina, kvota, trgovinskih sankcija i sličnih oblika protekcionizma. Pored toga, sa jačanjem trgovine javila se i potreba za time da se regulišu i druge oblasti, kao npr. devizni kurs. Kako sve zemlje imaju svoju valutu, onda protok roba, usluga i ostalog prati odgovaraju-

⁷⁴⁾ Više o ovom aktu v. na: <http://www.washingtontraderreport.com/Super301.htm>

⁷⁵⁾ Howse, R., Eliason, A., & Trebilcock, M. (2005). *The regulation of international trade*. Routledge, 7.

⁷⁶⁾ UN. *Economic liberalization and poverty reduction*. Preuzeto sa: <http://www.un.org/esa/soc-dev/rwss/docs/2010/chapter6.pdf>, 14. januar 2018.

⁷⁷⁾ World Bank, www.worldbank.org, 19. decembar 2017.

⁷⁸⁾ Matić, Božo i Lazibat, Tonći (2001). Od GATT do WTO. *Ekonomski pregled*, Vol. 52, 5—6, 692—707. <https://hrcak.srce.hr/28746>, citirano 24. jula 2018.

ći devizni kurs, pa se javila potreba i za međunarodnom organizacijom koja će regulisati monetarnu i finansijsku sferu. Posle Drugog svetskog rata formiran je novi sistem za regulisanje međudržavnih odnosa u svim domenima koje je svoje- vreme pokrivaio zlatni standard kao jedinstven i celovit sistem. Tada su nastali Međunarodni monetarni fond — regulativa u monetarnoj sferi, Međunarodna banka — regulativa u finansijskoj sferi, i Opšti sporazum o carinama i trgovini (GATT) — regulativa u domenu spoljnotrgovinske politike.

Sistem GATT/STO smatra se najvažnijim primerom međunarodnih institucija, ali svega je nekoliko studija ponudilo empirijski dokaz o tome.⁷⁹⁾ Postoje i kvantitativna istraživanja koja pokazuju da nema razloga za tvrdnju da je sistem GATT/STO imao dramatičan efekat na trgovinu.⁸⁰⁾ I pored toga, niko ne osporava ulogu ove organizacije, i ranije sporazuma, u regulisanju međunarodne trgovine i usaglašavanju pravila ponašanja na međunarodnom tržištu. Pritom, Svetska trgovinska organizacija predstavlja jedini forum u svetskim razmerama na kome se vode razgovori i pregovori o trgovini i svim preprekama, problemima i drugim pitanjima koja se odnose na nesmetano odvijanje trgovinskih tokova.

Samo pristupanje Svetskoj trgovinskoj organizaciji predstavlja regulatorni okvir za obavljanje trgovinskih aktivnosti na globalnom nivou, a prednosti se ogledaju u precizno definisanim i predvidljivim uslovima za obavljanje trgovinskih transakcija, koji se obezbeđuju kroz stalni nadzor trgovinskih politika zemalja koje su njene članice.⁸¹⁾ Sa stvaranjem Svetske trgovinske organizacije iz GATT-a stvoreno je i mesto gde će se kroz razgovore međusobno susresti konstantni naponi da se olakša trgovina, uklone prepreke u trgovini, standardizuju trgovinske i carinske procedure, smanje razlike u carinskim tarifama, unifikuju zakoni koji regulišu spoljnu trgovinu i na ostale načine svetsko tržište što više rastereti svih vrsta barijera. Harmonizacija i transparentnost pravila trgovine na svetskom tržištu jeste cilj koji se nalazi u suštini većine pregovora koji se vode u okvirima sistema GATT/STO.

Činjenica je da razvijene zemlje imaju mnogo više koristi od slobodne trgovine od nerazvijenih, odnosno onih koje su u nepovoljnijoj startnoj poziciji. Takođe je činjenica da i pored toga sve veći broj zemalja postaju članice Svetske trgovinske organizacije, a to se može objasniti time da, ukoliko nisu uključene u međunarodne tokove, te zemlje jednostavno nemaju nikakvu razvojnu šansu, s obzirom na to da su pojedinačna nacionalna tržišta nedovoljna za podsticanje razvoja, pa su stoga osuđene na siromaštvo.⁸²⁾

⁷⁹⁾ Empirijske dokaze nudi: Goldstein, J. L., Rivers, D., & Tomz, M. (2007). Institutions in International Relations: Understanding the Effects of the GATT and the WTO on World Trade. *International Organization*, 61(1), 37—67.

⁸⁰⁾ Rose, A. K. (2004). Do we really know that the WTO increases trade?. *American Economic Review*, 94(1), 98—114.

⁸¹⁾ Todorović, B. (2017). *Zašto Srbija treba da uđe u Svetsku trgovinsku organizaciju?*. Beograd: Centar za međunarodne i bezbednosne poslove.

⁸²⁾ Vuletić, Vladimir (2004). Protekcionizam i slobodna trgovina u vreme globalizacije. *Sociologija*, 46, 45—70, 66—67.

Kada govorimo o oblasti vođenja trgovinskih politika, što je jedna od bitnih funkcija koju obavlja vlast u svakoj državi, zajedničku akciju na međunarodnom planu veoma je teško sprovesti, ako ne i nemoguće, u odsustvu institucija. Međunarodna institucija u domenu trgovine mora da obavlja i funkciju obezbeđivanja informacija i funkciju nadgledanja ponašanja članica. U odsustvu mehanizma koji garantuje poštovanje trgovinskih sporazuma u haotičnom međunarodnom okruženju, pregovaranje i stvaranje trgovinskih sporazuma postaju izlišni. U ovoj oblasti je Svetska trgovinska organizacija takođe našla svoju ulogu.

Države profitiraju od trgovine, posmatrano u agregatu na svetskom nivou, međutim, ti dobiti nisu ravnomerno raspoređeni među svim državama učesnicama u trgovini. Takva situacija je i kada se gleda raspodela rezultata i u okvirima pojedinačne države, naime ukupne dobrobiti koje donosi trgovina jesu pozitivne, ali raspodela tih dobitaka je neravnomerna i uvek će postojati grupe koje su nezadovoljne i koje će tražiti zaštitu svojih interesa, raznim metodama. Bez institucionalne podrške, same države, kao članice Svetske trgovinske organizacije, mnogo teže mogu da sprovedu principe liberalizacije i oni su teško održivi u privredi bez regulative.

Pod pretpostavkom da zemlje imaju konkurentne političke sisteme, međunarodne institucije utiču na domaću politiku na tri načina:

1. Međunarodne institucije stvaraju okvire koji ograničavaju slobodno ponašanje onih koji vode određene politike u svojim zemljama i smanjuju uticaj onih koji su za protekcionizam;
2. Organizacije, kao što je Svetska trgovinska organizacija, olakšavaju skupljanje ili povezivanje tema i pitanja iz određene oblasti, time povećavajući verovatnoću stvaranja većine koji su za trgovinsku liberalizaciju;
3. Na taj način međunarodne institucije mogu dovesti do promene u domaćem normativnom diskursu.⁸³⁾

⁸³⁾ Goldstein, J. (1998). International institutions and domestic politics: GATT, WTO, and the liberalization of international trade. *The WTO as an international organization*, 133, 138—151, 134.

2. TRGOVINA, OPŠTI SPORAZUM O CARINAMA I TRGOVINI I SVETSKA TRGOVINSKA ORGANIZACIJA

2.1. Opšti sporazum o carinama i trgovini i Svetska trgovinska organizacija

Svetska trgovinska organizacija je međunarodna organizacija pod čijim se okriljem odvija 98% svetske trgovine. Značaj multilateralnog trgovinskog sistema, koji danas predstavlja Svetska trgovinska organizacija, a pre toga Opšti sporazum o carinama i trgovini (GATT), ogleda se i u tome što se 2018. godine obeležava sedamdeset godina od momenta kada je GATT zvanično stupio na snagu.

Nedugo nakon Drugog svetskog rata otpočeli su pregovori o ublažavanju protekcionizma, a pre svega o snižavanju carina u međunarodnoj trgovini. Opšti sporazum o carinama i trgovini zvanično je potpisan 30. oktobra 1947. a stupio je na snagu 1. januara 1948. godine. Zemlje osnivačice GATT-a, njih 23, bile su: Australija, Belgija, Brazil, Burma, Velika Britanija, Cejlon, Čehoslovačka, Čile, Francuska, Holandija, Indija, Južnoafrička Republika, Južna Rodezija, Kanada, Kina, Kuba, Liban, Luksemburg, Norveška, Novi Zeland, Pakistan, SAD i Sirija. Po njegovom potpisivanju, period posle Drugog svetskog rata karakteriše razgranati sistem međunarodnih organa, od kojih su najvažniji Međunarodni monetarni fond — u monetarnoj sferi, Međunarodna banka — u finansijskoj sferi, i Opšti sporazum o carinama i trgovini — u domenu međunarodne trgovine i spoljnotrgovinske politike. Od navedenih, jedino GATT nije međunarodna organizacija sa zemljama koje su članice, nego je međunarodni sporazum sa zemljama koje su potpisnice sporazuma. GATT ima dvojak karakter: istovremeno je i sporazum o principima određene trgovinske politike i jedan multilateralni trgovinski ugovor, sa klauzulom najvećeg povlašćenja i carinskim delom. Principi koje je ustanovio GATT predstavljaju temelj multilateralnog trgovinskog sistema. U okviru Opšteg sporazuma o carinama i trgovini, redovni pregovori između zemalja potpisnica vode se po tzv. rundama multilateralnih trgovinskih pregovora. Pravilima GATT-a nije zabranjena primena carina već je predviđeno da se u cilju liberalizacije međunarodne trgovine, čime se doprinosi rastu i razvoju svetske privrede, kroz sukcesivne runde multilateralnih trgovinskih pregovora vrši recipročna razmena carinskih koncesija u smislu smanjivanja postojećih carinskih stopa. Kao rezultate pregovora dobijamo konsolidovane carinske stope, što znači da se dogovorene stope neće povećavati bez obezbeđenja kompenzacije (odštete) pogođenoj strani. Zamišljen kao privremeno rešenje koje će trajati samo do osnivanja međunarodne organizacije na polju međunarodne trgovine, GATT je funkcionisao 47 godina i za to vreme ostvareno je osam rundi pregovora, što

predstavlja kuriozitet u oblasti međunarodnih ekonomskih odnosa.⁸⁴⁾ Na taj način on je od privremenog, tokom vremena, prerastao u trajan sporazum.

Na poslednjoj, osmoj, GATT rundi pregovora (Urugvajska runda), koja je započela 1986. a završila se 1994. godine i bila po sadržaju pregovora najobimnija od svih, osnovana je Svetska trgovinska organizacija (STO), koja je uključila GATT u svoj sistem sporazuma. Međunarodna trgovina je tokom višegodišnjeg postojanja GATT-a postajala komplikovanija, dinamičnija i savremenija, a osim trgovine robom sve veći značaj u trgovini dobijale su usluge i intelektualna svojina, tako da se regulativa na međunarodnom nivou morala proširiti i obuhvatiti i ove dve rastuće oblasti trgovine. Osim toga, pojavile su se i transnacionalne kompanije, postajući veliki igrači na međunarodnom tržištu. Tako je došlo do porasta obima investicija u inostranstvu i do globalizacije svetske privrede uopšte. Ovako velike promene postojeći sistem nije mogao da obuhvati i da na pravi način isprati takvu dinamiku, te je multilateralni sistem dobio novu organizaciju — Svetsku trgovinsku organizaciju, koja je zvanično formirana i počela s radom 1. januara 1995. godine.

2.2. Multilateralni trgovinski pregovori u okviru Opšteg sporazuma o carinama i trgovini

Ubrzani razvoj međunarodne trgovine, posebno posle Drugog svetskog rata, mnogi ekonomisti pripisuju multilateralnoj liberalizaciji koja se odigrala od okri-ljem GATT-a. Samo kontinuirano smanjenje carina u međunarodnoj trgovini tokom rundi pregovora doprinelo je stvaranju veoma visokih stopa rasta svetske trgovine tokom pedesetih i šezdesetih godina prošlog veka — oko 8% u proseku godišnje.⁸⁵⁾ Pre GATT-a, sva liberalizacija trgovine obavljala se uglavnom potpisivanjem bilateralnih spoljnotrgovinskih ugovora između država, dok su regionalni sporazumi bili tek u začetku. Veliki broj zemalja pristupio je GATT-u tokom perioda, od 1960. do 1969. godine, kada je jedna od zemalja potpisnica bila i Jugoslavija.

Predviđeno je bilo da Opšti sporazum o carinama i trgovini predstavlja samo privremeno rešenje za regulisanje međunarodne trgovine na multilateralnom nivou, sve do osnivanja međunarodne trgovinske organizacije. On je predstavljao skup pravila i principa koje strane potpisnice treba da poštuju tokom kreiranja i realizacije svojih spoljnotrgovinskih politika, kao i za izbegavanje carinskih sukoba. Pošto je zamišljen kao privremeni trgovinski sporazum, GATT u samom početku nije imao institucionalnu strukturu, već se ona razvijala postepeno. GATT u užem smislu predstavlja prvobitni tekst sporazuma (sa Preambulom), izrađen u toku Drugog zasedanja Pripremljene komisije UN za trgovinu i zaposlenje (1947), zajedno sa svim amandmanima koji su uneseni u taj tekst tokom prvih zasedanja potpisnica GATT-a i prilikom revizije 1954. i 1955. godine. To je osnovni tekst sa kojim su usko povezani: a) interpretativne beleške uz pojedine članove osnovnog

⁸⁴⁾ Jelisavac Trošić, Sanja (2015). *Pregovori u okviru GATT i STO*. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu, 21, 24.

⁸⁵⁾ WTO, https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/fact4_e.htm

teksta GATT-a; b) aneksi uz GATT; i c) Protokol o privremenoj primeni GATT-a.⁸⁶⁾ U širem smislu, tekst GATT-a obuhvata još nekoliko protokola. To su, prvo: Anesijski protokol o uslovima pristupanja GATT-u od 10. oktobra 1949. godine; Torkijski protokol uz GATT od 21. aprila 1951; i drugi koji ih slede tokom završetka rundi pregovora. Ovde se svrstavaju i protokoli, odluke i deklaracije kojima su regulisani odnosi između GATT-a, sa jedne strane, i Japana, Švajcarske, Jugoslavije itd. sa druge strane. Idući još dalje, tekstom GATT-a u širem smislu treba smatrati i sve odluke, deklaracije, rezolucije, interpretativne odluke i izveštaje raznih radnih grupa o pojedinim konkretnim pitanjima. Sve to skupa ima karakter ili „jurisprudencije“ GATT-a ili karakter jednog „autentičnog tumačenja“ pojedinih GATT-ovih odredbi, često i karakter amandmana na te odredbe, tako da se o njima mora voditi računa prilikom dubljeg proučavanja GATT-a.⁸⁷⁾

Zaštita privrede neke zemlje putem carina se u okviru GATT-a, a kasnije i STO, definiše kao jedini legitimni instrument zaštitne politike na granici. Pravilima GATT-a nije zabranjena primena carina, već je predviđeno da se kroz sukcesivne runde multilateralnih trgovinskih pregovora vrši recipročna razmena carinskih koncesija u smislu smanjivanja postojećih stopa i tako dobijeni rezultati konsoliduju na dogovorenom nivou. Konsolidacija podrazumeva obavezu da se razmenjene koncesije neće ugrožavati, niti će se njihova vrednost i efekti umanjivati primenom bilo koje mere trgovinske politike; na prvom mestu, neće se povećavati van dogovorene stope bez obezbeđenja kompenzacije (odštete) pogođenoj strani.⁸⁸⁾ Na ovaj način, putem rundi pregovora, GATT teži ostvarenju svog cilja — liberalizacije međunarodne trgovine, čime se doprinosi rastu i razvoju svetske privrede.

2.3. GATT runde pregovora

GATT je u godinama postojanja doneo određenu ravnotežu u međunarodnim trgovinskim tokovima i omogućio stabilnost međunarodne trgovine.⁸⁹⁾ Pregovori o slobodnoj trgovini imaju za cilj da smanje trgovinske prepreke, a na tom planu do sada najuspešnija institucija upravo je GATT. Postupak pregovora o carinama regulisan je odredbama člana XXVIII *bis* GATT-a, a pitanje izmena i povlačenja razmenjenih koncesija članom XXVIII. Pre nego što su ovi članovi stupili na snagu 7. oktobra 1957, u GATT-u nije postojala nijedna odrednica koja je pozivala zemlje potpisnice na pregovore, već su se oni organizovali od slučaja do slučaja.⁹⁰⁾

⁸⁶⁾ Ristić, Milan (1961). *Međunarodna trgovinska saradnja i GATT kao njen instrument*. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu, 35.

⁸⁷⁾ Ristić, Milan (1961). *Međunarodna trgovinska saradnja i GATT kao njen instrument*. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu, 36.

⁸⁸⁾ GATT, član XVIII *bis*. stav a.

⁸⁹⁾ Martin, Lisa L., Simmons, Beth A. (1998). Theories and Empirical Studies of International Institutions, *International Organization*, Vol. 52, No. 4, International Organization at Fifty: Exploration and Contestation in the Study of World Politics, MIT Press, 746.

⁹⁰⁾ Hoda, Anwarul (2001). *Tariff Negotiations and Renegotiations under the GATT and WTO: Procedures and Practices*, Cambridge University Press, Cambridge, 8.

U periodu funkcionisanja GATT-a održano je osam rundi pregovora:

1. Prva ženevska runda,
2. Anesi runda,
3. Torki runda,
4. Druga ženevska runda,
5. Dilon runda,
6. Kenedi runda,
7. Tokijska runda,
8. Urugvajaska runda.

Do početka funkcionisanja Svetske trgovinske organizacije, GATT je okupio 128 zemalja potpisnica, tzv. ugovornih strana. Na rundama pregovora vodili su se pregovori između država ugovornica GATT-a. Teme pregovora bile su, pre svega, snižavanje carina u međusobnoj trgovini i druga pitanja vezana za međusobnu trgovinu. Zbog toga su liste carinskih koncesija sastavni deo GATT-a.

Tabela 1. Runde GATT-a

Naziv runde	Vreme trajanja runde	Godina održavanja	Mesto održavanja
Prva ženevska runda	7 meseci	1947.	Ženeva
Anesi runda	5 meseci	1949.	Anesi
Torki runda	8 meseci	1951.	Torki
Druga ženevska runda	5 meseci	1956.	Ženeva
Dilon runda	11 meseci	1960—1961.	Ženeva
Kenedi runda	37 meseci	1964—1967.	Ženeva
Tokijska runda	74 meseca	1973—1979.	Ženeva
Urugvajaska runda	87 meseci	1986—1994.	Punta del Este

Prvom rundom pregovora u okviru GATT-a podrazumevamo originalnu pregovaračku sesiju na kojoj je u stvari i nastao Opšti sporazum o carinama i trgovini. Ova runda održana je u Ženevi 1947. godine i u njoj su učestvovalе 23 zemlje. U pregovorima su se razmatrala pitanja smanjenja preferencijala i sniženja carinskih stopa. Nakon prve runde pregovora u Ženevi potpisan je Opšti sporazum o carinama i trgovini, 30. oktobra 1947, a sve dogovorene carinske koncesije stupile su na snagu do 30. juna 1948. godine, putem Protokola o privremenoj primeni. Tako je i nastao Opšti sporazum o carinama i trgovini sa 23 zemlje osnivačice, odnosno zvaničnim ugovornim stranama.⁹¹⁾

Na drugoj rundi pregovora u okviru GATT-a, koja je inicirana u Anesiju 1949, učestvovalo je 13 zemalja. Glavna tema razgovora između država ponovo je bilo sniženje carinskih stopa. Na ovoj rundi zaključeno je 147 novih sporazuma koji obuhvataju daljih 5.000 tarifnih pozicija.

⁹¹⁾ World Trade Organization, „The GATT years: from Havana to Marrakesh“, Internet, http://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/fact4_e.htm, 21. februar 2011.

Treća runda pregovora, inicirana u Torkiju 1951. godine, trajala je osam meseci a učestvovalo je 38 zemalja pregovaračica. Ovde se, takođe, pregovaralo o sniženju carinskih stopa i došlo je do zaključenja daljih 147 sporazuma, sa približno 8.700 tarifnih pozicija.

Četvrta runda pregovora, održana u Ženevi 1956, okupila je 26 zemalja. Na njoj se razgovaralo o sniženju carinskih stopa u međusobnoj trgovini strana ugovornica Opšteg sporazuma o carinama i trgovini. Rezultati ove runde mnogo su skromniji, sa dogovorenih oko 3.000 tarifnih pozicija. Tokom ovog perioda (pedesetih godina 20. veka), zahvaljujući pregovorima u okviru Opšteg sporazuma o carinama i trgovini, sa manje ili više uspeha, zemlje ugovornice očuvale su stabilnost konsolidovanih uvoznih carinskih stopa.

Petoj rundi pregovora prisustvovalo je 26 zemalja, što je manje nego na Torki rundi. Na ovoj novoj, tzv. Dilon rundi, vodili su se pregovori o snižavanju carinskih stopa u međunarodnoj trgovini industrijskih proizvoda. Dogovorene koncesije obuhvataju oko 4.400 tarifnih pozicija.

Šesta, tzv. Kenedi runda, započela je 1964. i trajala do 1967. godine, a učestvovala su 62 zemlje, od čega su 25 bile zemlje u razvoju. Osim pitanja carina, razmatrane su i antidampinške mere, necarinske barijere i utvrđivanje procedure na granici, odnosno utvrđivanje carinskog vrednovanja robe. U razvijenim zemljama ostvareno je prosečno sniženje carinskih stopa od 35 odsto. Na kraju runde izvršena je konsolidacija carinskih stopa za 30.000 tarifnih pozicija. Pored toga, zaključen je Sporazum o antidampingu i proceduri na granici.

U sedmoj rundi pregovora, započetoj 1973, u pregovorima su učestvovala 102 zemlje, a razgovaralo se o carinama, necarinskim barijerama u trgovini (kvote, uvozno-izvozne dozvole, kontigenti i druga administrativna ograničenja) i okvirnim sporazumima; bilo je i pokušaja da se poboljša celokupan rad u okviru GATT-a. Kod razvijenih zemalja ova runda ostvarila je uspeh u smanjivanju carina industrijskih proizvoda. U razvijenim zemljama ostvareno je prosečno sniženje carinskih stopa od 3,3% tako da one za industrijske proizvode u proseku iznose šest odsto. Ako posmatramo smanjenje carinskih stopa prema stepenu obrade proizvoda, najviše su smanjene carinske stope za sirovine (64%), zatim za gotove proizvode (34%), te za poluproizvode (30%). Najvažniji rezultat ove runde jeste da su devet najrazvijenijih zemalja sveta prihvatile da u narednih osam godina snize carine na uvoz industrijskih proizvoda za 30% i da ih snize na prosečno 4,7 odsto.

Osma runda započela je 1986. a završila se 1994. godine. Po sadržaju pregovora bila je najobimnija od svih. U Urugvajskoj rundi su, do njenog kraja, učestvovala 123 zemlje, što je ujedno i najveći broj učesnika do tada. Pregovaralo se o carinama, necarinskim merama, trgovinom uslugama i trgovinom intelektualnom svojinom, o rešavanju sporova, trgovini tekstilom, poljoprivrednim proizvodima i o osnivanju Svetske trgovinske organizacije.⁹²⁾

⁹²⁾ Više detalja o svim rundama pregovora može se naći u: Jelisavac Trošić, Sanja (2015). *Pregovori u okviru GATT i STO*. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu.

2.4. Urugvajaska runda pregovora i osnivanje Svetske trgovinske organizacije

Osma runda multilateralnih trgovinskih pregovora pod okriljem GATT-a započela je 1986. godine u mestu Punta del Este u Urugvaju. Ovi pregovori su, zbog brojnih tema i postavljenih ciljeva, trajali znatno duže nego prethodne runde. U Urugvajskoj rundi su do kraja učestvovala 123 zemlje, a teme pregovora bile su mnogobrojne: carine, necarinske barijere, usluge, intelektualna svojina, rešavanje sporova, tekstil, poljoprivreda, osnivanje Svetske trgovinske organizacije, itd. Runda se završila 1994. godine u Marakešu (Maroko), sastavljanjem Finalnog akta i Sporazuma o osnivanju Svetske trgovinske organizacije. Svetska trgovinska organizacija zamenila je GATT, ali on i dalje postoji kao krovni ugovor STO o trgovini roba, ažuriran tokom pregovora na Urugvajskoj rundi. Postoji razlika između GATT-a 1994, ažuriranih delova GATT-a i GATT-a 1947, prvobitnog sporazuma koji je i dalje u srži GATT-a 1994, međutim, u opštoj upotrebi uobičajena je samo skraćunica: GATT.

Rezultati Urugvajske runde multilateralnih trgovinskih pregovora predstavljaju listu od oko 60 sporazuma, aneksa, odluka i dogovora. Svi se oni mogu podvesti pod šest osnovnih delova, i to: Sporazum o osnivanju STO (Sporazum o STO); sporazumi za svaku od tri oblasti trgovine (roba, usluge i intelektualna svojina); oblast rešavanja sporova; i oblast ispitivanja spoljnotrgovinskih politika.⁹³⁾ Finalni akt u Marakešu potpisalo je 111 zemalja, dok su Sporazum o uspostavljanju STO potpisale 104 države. Već početkom 1995, Sporazum je ratifikovalo preko 80 zemalja. Među njima su bile: SAD, Evropska unija, Japan i Kanada. To su zemlje čije je učešće u ukupnoj svetskoj trgovini robe i usluga iznosilo oko 90 odsto. Tako je 1. januara 1995. godine STO zvanično formirana i počela je sa radom.

Period 80-tih i ranih 90-tih godina 20. veka doneo je veliku promenu u razvojnim strategijama zemalja. Promena se odvijala u pravcu povećanja značaja međunarodne trgovine.⁹⁴⁾ U početku polagano, ali s protokom vremena sve češće i sve više, Svetska banka je podsticala i ohrabivala zemlje u razvoju da odustanu od ranijih strategija supstitucije uvoza i preduzmu, ponekad i veoma radikalne, liberalizacije svojih trgovinskih režima.⁹⁵⁾ Ova promena je dovela i do promene načina učešća zemalja u razvoju na Urugvajskoj rundi. One su postale aktivne učesnice, nastupajući s ponudama u pregovorima o pristupu tržištu i za industrijske i za poljoprivredne proizvode. Osim toga, one su i unilateralno, nezvezano za odvijanje GATT pregovora, liberalizovale svoje spoljnotrgovinske režime. Proces multilateralnih trgovinskih pregovora u okviru Urugvajske runde bio je najslo-

⁹³⁾ World Trade Organization, „Understanding the WTO: The Agreements“, Internet, http://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/agrm1_e.htm, 25. novembar 2011.

⁹⁴⁾ Winters, L. Alan (2000). Trade policy as development policy: building on fifty years' experience. Paper presented at the UNCTAD X High-level Round Table on Trade and Development: Directions for the Twentyfirst century, Bangkok.

⁹⁵⁾ Za više detalja v.: World Bank (2006). Assessing World Bank Support for Trade, 1987—2004, IEG, The World Bank Independent Evaluation Group, Washington.

ženiji do tada i obuhvatao je četrnaest pregovaračkih tema i pregovore o trgovini uslugama koji su bili pravno odvojeni od ostalih pregovora upravo na insistiranje zemalja u razvoju. Za svaku temu pojedinačno bile su formirane pregovaračke grupe, sastavljene od svih zainteresovanih zemalja. Ono što je veoma značajno i što se smatra velikom promenom i napretkom u odnosu na dosadašnji GATT jeste što je Sekretarijatu GATT-a dato ovlašćenje da nadgleda spoljnotrgovinske politike zemalja članica. Između ostalog, uspehom Urugvajске runde smatra se i uspostavljanje novih standarda za intelektualnu svojinu i uspostavljanje multilateralnih trgovinskih pravila za liberalizaciju trgovine uslugama. Sporazumom o trgovinskim aspektima prava intelektualne svojine (TRIPS) obuhvaćene su sve kategorije intelektualne svojine, predviđeno je jačanje i harmonizacija standarda zaštite intelektualne svojine, kao i obezbeđenje efikasne pravne obaveznosti poštovanja dogovorenih normi, kako na nacionalnom tako i na međunarodnom nivou.⁹⁶⁾ Stvaranje sporazuma o trgovini uslugama (GATS) i sporazuma o intelektualnoj svojini (TRIPS) najveće je proširivanje opsega GATT-a koje je postignuto u Urugvajskoj rundi pregovora.

Međutim, i pored ovih velikih uspeha ove runde, možemo izdvojiti dva pitanja koja nisu u dovoljnoj meri obuhvaćena i rešena. To su: pitanje antidampinga i pitanje regionalnih trgovinskih sporazuma. Antidampinški kod je bio revidiran, ali ne u dovoljnoj meri tako da je ostalo mnogo prostora za preteranu primenu ovih procedura, omogućavajući na taj način jačanje protekcionizma. Sa druge strane, pravila GATT-a koja se odnose na regionalne sporazume nisu značajno promenjena već je samo ukazano na to da novouspostavljeni sporazumi ne smeju da povećavaju trgovinske prepreke za one zemlje koje nisu u njihovom sastavu.⁹⁷⁾

Važno je istaći da se tarifkacija prvi put javila tokom Urugvajске runde, kada su sve necarinske barijere u poljoprivredi ovim procesom pretvorene u carine. Tarifkacija se sprovodi da bi sve zemlje imale svoje prepreke zemljama u trgovini izražene jednoobrazno i da bi na taj način bilo moguće vršiti poređenje između zemalja. Ovim postupkom je olakšano donošenje odluka o tome na koji će se način snižavati carine. Pre sprovođenja tarifkacije, razne prepreke u trgovini nisu bile uporedive i nije se moglo videti koliko je koja zemlja učinila koncesija na kraju pregovora. Tarifkacija nije sama po sebi cilj, nego je krajnji cilj da se novodobijene carine u pregovorima vremenom smanjuju i pretvaraju u vezane carine. Na taj način je, u stvari, Urugvajска runda povećala carinsku disperziju, jer je tarifkacija necarinskih mera u poljoprivredi dovela do uvođenja visokih dažbina za poljoprivredne proizvode čiji je uvoz ranije bio ograničen kvotama.

U toku Urugvajске runde izvršeno je izdvajanje i preciznije definisanje najvažnijih pitanja u pregovaračkom sistemu GATT/STO, a to su: procedure i tehnika pregovora, modaliteti multilateralnih trgovinskih pregovora i formule za smanji-

⁹⁶⁾ Jelisavac, Sanja (2006). *Intelektualna svojina — međunarodna trgovina pravima intelektualne svojine*. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu, 131.

⁹⁷⁾ Oxly, Alan (1994). The Achievements of the GATT Uruguay Round, *Agenda — A Journal of Policy Analysis and Reform*, Vol. 1, No. 1, Australian National University, 52.

vanje carina, sa jedne strane, kao i principi koji se poštuju prilikom odvijanja samih pregovora, a to su princip reciprociteta, najpovlašćenije nacije, nacionalnog tretmana, posebnog tretmana za zemlje u razvoju i slično.⁹⁸⁾ Urugvajska runda donela je i Sporazum o poljoprivredi i Sporazum o tekstilu i odeći, kojim je predviđeno progresivno uklanjanje kvantitativnih restrikcija u ovoj oblasti.⁹⁹⁾ Sporazum o poljoprivredi, nastao na Urugvajskoj rundi, imao je, na primer, čitav niz formula, uključujući i prosečna smanjenja carina, minimalno smanjenje u svakoj carinskoj liniji, formule za uspostavljanje ograničenja tamo gde su zaštitu domaćeg tržišta obezbedile necarinske barijere i izračunavanje vrhova za vezivanje carina. Rezultat primene ovih formula često je uključivao velika carinska smanjenja na malim carinama, ali i ekstremno visoka carinska vezivanja koje sada stvaraju teškoće za razvojni deo Doha razvojne runde pregovora.¹⁰⁰⁾ Deo smanjenja carina sa Urugvajске runde ostvaren je zahvaljujući pristupu „nula-za-nula“, u kojoj su carine za grupe proizvoda smanjene na nulu, odnosno potpuno eliminisane. Ovaj pristup je imao uspeha u Sporazumu o informacionim tehnologijama. Sistem koji je proizašao iz pregovora o pristupu tržištu poljoprivrednih proizvoda je veoma komplikovan i složen, a slična rešenja se nalaze i u sektorima tekstila i odeće sa kombinacijom carina i kvota carina.

Bitno pravilo koje je usvojeno završnim dokumentom Urugvajске runde jeste da se zabranjuje svaki trgovinski protekcionizam u obliku necarinskih barijera. Zaštitna politika pretežno se usmerava na carine odnosno određuju se pravila kada se i koliko dugo mogu primenjivati mere administrativne kontrole uvoza ili necarinske dažbine i takse. U znatnoj meri redukuju se i mogućnosti korišćenja restrikcija uvoza u cilju zaštite platnog bilansa. To znači da brojne necarinske barijere (ograničenja izvoza, carinske kvote, određeni tržišni aranžmani, dodatne dažbine i porezi, zabrane, razne vrste dozvola, kontrola uvoza, antidampinške i kompenzatorne mere, kontrola cena, mere u vezi sa Sporazumom o međunarodnoj trgovini tekstilom, i sl.) potpadaju pod pravila Svetske trgovinske organizacije. Kada posmatramo ukupnu zaštitu u razvijenim i zemljama u razvoju, ističe se pojava da razvijene zemlje više štite sektore poljoprivrede i prerade hrane, dok je zaštita u zemljama u razvoju mnogo više balansirana, mada je takođe sveukupno visoka, sa fokusom na prehrambene i neprehrambene proizvode.¹⁰¹⁾

Na kraju, i pored svih nedostataka, veliki broj zemalja koje su se uključile u pregovore na Urugvajskoj rundi dokaz su priznavanja GATT-a kao osnove tadašnje regulative trgovine na svetskom nivou i prihvatanje nastanka STO. Uloga i

⁹⁸⁾ Jelisavac Trošić, Sanja (2015). *Pregovori u okviru GATT i STO*. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu.

⁹⁹⁾ Jelisavac, Sanja (2009). Pregovori o tržišnom pristupu u okviru Svetske trgovinske organizacije, *Međunarodni problemi*, LXI, 3, Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu, 339.

¹⁰⁰⁾ Hathaway, D. E., Ingo, M. D. (1996). Agricultural liberalization and the Uruguay Round, in: Martin, Will, Winters, L. Alan (eds.), *The Uruguay Round and the developing countries*. Cambridge University Press, Cambridge, 44.

¹⁰¹⁾ Francois, Joseph F. and Will, Martin (2002). Formula Approaches for Market Access Negotiations. Tinbergen Institute Discussion Paper, TI 2002 — 125/2, Tinbergen Institute, Amsterdam, 5.

značaj GATT-a prepoznati su i ova runda potvrđuje potrebu za postojanjem jedne međunarodno prihvaćene i priznate organizacije koja će propisivati pravila u međunarodnoj trgovini.

2.5. Sporazumi Svetske trgovinske organizacije

Urugvajaska runda završila se Finalnim aktom potpisanim u Marakešu 1994. godine i on je noseći dokument, a svi ostali predstavljaju priloge tog sporazuma. Pre svega, to je Sporazum o osnivanju Svetske trgovinske organizacije (Sporazum o STO), koji služi kao krovni sporazum.¹⁰²⁾ Prilozi Sporazuma o STO su: sporazumi o robi, uslugama i intelektualnoj svojini, rešavanju sporova, mehanizmu za reviziju trgovinske politike i plurilateralni sporazumi. Šeme preuzetih obaveza iz pregovora takođe čine deo sporazuma sa Urugvajske runde. Prema tome, struktura izgleda ovako:

- Deklaracija iz Marakeša od 15. aprila 1994. godine,¹⁰³⁾
- Finalni akt,¹⁰⁴⁾
- Sporazum o osnivanju Svetske trgovinske organizacije.¹⁰⁵⁾

Sam Sporazum o osnivanju Svetske trgovinske organizacije se sastoji iz 16 članova i četiri aneksa.

Članovi Sporazuma o osnivanju Svetske trgovinske organizacije:

1. Osnivanje STO,
2. Obuhvat STO,
3. Funkcije STO,
4. Struktura STO,
5. Odnosi sa drugim organizacijama,
6. Sekretarijat,
7. Budžet i doprinosi,
8. Status STO,
9. Donošenje odluka,
10. Amandmani,
11. Originalno članstvo,
12. Pristupanje,
13. Neprimenjivanje multilateralnih trgovinskih sporazuma između određenih članica,
14. Prihvatanje, stupanje na snagu i depozit,
15. Povlačenje iz sporazuma,
16. Ostale odredbe.

Aneksi Sporazuma o osnivanju Svetske trgovinske organizacije:¹⁰⁶⁾

¹⁰²⁾ Eng.: Agreement Establishing the WTO, ili: WTO Agreement.

¹⁰³⁾ Može se naći na: https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/marrakesh_decl_e.htm

¹⁰⁴⁾ Može se naći na: https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/03-fa_e.htm

¹⁰⁵⁾ Može se naći na: https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/04-wto_e.htm

¹⁰⁶⁾ https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/legal_e.htm#GATT94

Aneks 1

- » 1a. Multilateralni sporazumi o trgovini robom:
 - o GATT 1994¹⁰⁷⁾
 - o Sporazum o poljoprivredi¹⁰⁸⁾
 - o Sporazum o primeni sanitarnih i fitosanitarnih mera¹⁰⁹⁾
 - o Sporazum o tekstilu i odeći¹¹⁰⁾
 - o Sporazum o tehničkim barijerama u trgovini¹¹¹⁾
 - o Sporazum o trgovinskim aspektima investicionih mera¹¹²⁾
 - o Sporazum o primeni člana VI Opšteg sporazuma o carinama i trgovini 1994.¹¹³⁾
 - o Sporazum o primjeni člana VII Opšteg sporazuma o carinama i trgovini 1994.¹¹⁴⁾
 - o Sporazum o inspekciji pre isporuke¹¹⁵⁾
 - o Sporazum o pravilima o poreklu¹¹⁶⁾
 - o Sporazum o procedurama uvoznih dozvola¹¹⁷⁾
 - o Sporazum o subvencijama i kompenzacionim merama¹¹⁸⁾
 - o Sporazum o zaštitnim merama¹¹⁹⁾
 - o Sporazum o olakšavanju trgovine¹²⁰⁾
- » 1b. GATS i aneksi
- » 1c. TRIPS

Aneks 2

- » Dogovor o pravilima i procedurama koje regulišu rešavanje sporova¹²¹⁾

Aneks 3

- » Mehanizam za reviziju trgovinske politike¹²²⁾

¹⁰⁷⁾ General Agreement on Tariffs and Trade 1994.

¹⁰⁸⁾ Agreement on Agriculture.

¹⁰⁹⁾ Agreement on the Application of Sanitary and Phytosanitary Measures.

¹¹⁰⁾ Agreement on Textiles and Clothing.

¹¹¹⁾ Agreement on Technical Barriers to Trade.

¹¹²⁾ Agreement on Trade-Related Investment Measures (TRIMs).

¹¹³⁾ Agreement on Implementation of Article VI of the General Agreement on Tariffs and Trade 1994.

¹¹⁴⁾ Agreement on Implementation of Article VII of the General Agreement on Tariffs and Trade 1994.

¹¹⁵⁾ Agreement on Preshipment Inspection.

¹¹⁶⁾ Agreement on Rules of Origin.

¹¹⁷⁾ Agreement on Import Licensing Procedures.

¹¹⁸⁾ Agreement on Subsidies and Countervailing Measures.

¹¹⁹⁾ Agreement on Safeguards.

¹²⁰⁾ Trade Facilitation Agreement (TFA).

¹²¹⁾ Understanding on Rules and Procedures Governing the Settlement of Disputes.

¹²²⁾ Trade Policy Review Mechanism.

Aneks 4

- » Plurilateralni trgovinski sporazumi
 - o Sporazum o trgovini civilnim avionima¹²³⁾
 - o Sporazum o vladinim nabavkama¹²⁴⁾
 - o Međunarodni sporazum o mleku¹²⁵⁾
 - o Međunarodni sporazum o goveđem mesu¹²⁶⁾

Odluke u Svetskoj trgovinskoj organizaciji, generalno posmatrano, donose se konsenzusom celokupnog članstva. Najviši institucionalni organ je Ministarska konferencija, koja se sastaje na dve godine. Opšti savet obavlja poslove STO u intervalima između ministarskih konferencija. Oba ova STO tela obuhvataju sve članove. Specijalizovana pomoćna tela (saveti, komiteti, pododbori), čiji sastav takođe čine svi članovi, upravljaju sprovođenjem raznih sporazuma Svetske trgovinske organizacije i nadgledaju ih.

Glavne aktivnosti Svetske trgovinske organizacije su:

- » pregovaranje o smanjenju ili eliminaciji prepreka u trgovini (uvozne carine i druge prepreke u trgovini) i dogovaranje o pravilima koja regulišu odvijanje međunarodne trgovine (npr. antidamping mere, subvencije, proizvodni standardi, itd.);
- » administriranje i praćenje primene dogovorenih pravila Svetske trgovinske organizacije za trgovinu robom, trgovinu uslugama i trgovinu pravima intelektualne svojine;
- » praćenje i pregled trgovinskih politika članica Svetske trgovinske organizacije, kao i osiguravanje transparentnosti regionalnih i bilateralnih trgovinskih sporazuma;
- » rešavanje sporova između članica Svetske trgovinske organizacije u pogledu tumačenja i primene STO sporazuma;
- » izgradnja kapaciteta zemalja u razvoju u oblasti međunarodne trgovine;
- » pomoć u procesu pristupanja zemalja koje još nisu članice Svetske trgovinske organizacije;
- » izvođenje ekonomskih istraživanja, prikupljanje i širenje podataka o trgovini kao podrška drugim aktivnostima Svetske trgovinske organizacije;
- » upoznavanje i edukovanje javnosti o Svetskoj trgovinskoj organizaciji, njenoj misiji i njenim aktivnostima.

Osnovni i vodeći principi Svetske trgovinske organizacije počivaju na težnji ka otvorenim granicama, garancijom principa najpovlašćenije nacije i nediskriminativnog tretmana među samim članicama STO i posvećenosti transparentnosti u obavljanju aktivnosti. Otvaranje nacionalnih tržišta za međunarodnu trgovinu, uz opravdane izuzetke od tog pravila, ili adekvatne fleksibilnosti, trebalo bi da podstakne održivi razvoj i da doprinese podizanju blagostanja ljudi, smanjenju si-

¹²³⁾ Agreement on Trade in Civil Aircraft.

¹²⁴⁾ Agreement on Government Procurement.

¹²⁵⁾ International Dairy Agreement.

¹²⁶⁾ International Bovine Meat Agreement.

romaštva i negovanju mira i stabilnosti. Istovremeno, takvo otvaranje tržišta mora biti praćeno pouzdanim domaćim i međunarodnim politikama koje doprinose ekonomskom rastu i razvoju, u skladu sa potrebama i težnjama svake članice Svetske trgovinske organizacije pojedinačno.¹²⁷⁾

Svetska trgovinska organizacija često se opisuje kao organizacija zasnovana na pravilima, ali se, takođe često, zaboravlja da su ta pravila u stvari rezultati pregovora i dogovora između zemalja članica. Urugvajaska runda pregovora je za rezultat imala listu od oko 60 sporazuma (*agreements*), aneksa (*annexes*), odluka (*decisions*) i dogovora (*understandings*). Sama organizacija rođena je iz pregovora, a sve što čini STO rezultat je pregovora. STO pravila su pregovarani sporazumi. U suštini, sporazumi STO pokrivaju robu, usluge i intelektualnu svojinu. Oni navode principe liberalizacije kao i dozvoljene izuzetke. Sporazumi uključuju obaveze pojedinih zemalja za smanjenje carinskih stopa i drugih trgovinskih barijera i otvaranje i održavanje otvorenog tržišta usluga. Sporazumi su uspostavili procedure za rešavanje sporova. Oni propisuju poseban tretman za zemlje u razvoju. Sporazumi zahtevaju od vlada zemalja članica da svoje trgovinske politike učine transparentnim, putem obaveštavanja STO o važećim zakonima i usvojenim merama, kao i redovnim izveštajima STO sekretarijata o trgovinskim politikama zemalja. Ovi sporazumi se često nazivaju trgovinskim pravilima STO.

Tabela 2. Organizaciona struktura Sekretarijata STO

<p>Generalni direktor: Roberto Azevedo (Roberto Azevêdo)</p>	<p>Kancelarija generalnog direktora Savet i odeljenje Komiteta za trgovinske pregovore Kancelarija za unutrašnju reviziju Odeljenje za informacije i spoljne odnose * Sekretarijat Apelacionog tela izveštava generalnog direktora o administrativnim poslovima koji se ne odnose na sporove ** Sekretarijat za unapređeni integrisani okvir generalnog direktora o administrativnim poslovima</p>
<p>Zamenik generalnog direktora: Jonov Frederik Agah (Yonov Frederick Agah)</p>	<p>Odeljenje za reviziju trgovinske politike Odeljenje za razvoj Institut za obuku i tehničku saradnju</p>
<p>Zamenik generalnog direktora: Karl Brauner</p>	<p>Odeljenje za pravne poslove Odeljenje za pravila Administracija i odeljenje za opšte usluge Odeljenje za ljudske resurse</p>

¹²⁷⁾ https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/wto_dg_stat_e.htm

<p>Zamenik generalnog direktora: Alan Volf (Alan Wolff)</p>	<p>Odeljenje za poljoprivredu i proizvode Odeljenje za trgovinu i životnu sredinu Odeljenje za pristupanje Odeljenje informacionih tehnologija Odeljenje za dokumentaciju i upravljanje informacijama</p>
<p>Zamenik generalnog direktora: Sjaodžun Ji (Xiaozhun Yi)</p>	<p>Odeljenje pristupa tržištu Odeljenje trgovine uslugama Odeljenje za intelektualnu svojinu, vladine nabavke i konkurenciju Odeljenje za ekonomska istraživanja i statistiku</p>

Izvor: WTO, The Secretariat, https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/org4_e.htm, 25. jul 2018.

U stvari, svi ovi sporazumi čine jedinstvenu strukturu STO, a mogu se podvesti pod šest osnovnih delova: Sporazum o osnivanju STO (Sporazum o STO) — koji je tzv. krovni sporazum; sporazumi za svaku od triju oblasti trgovine (roba, usluge i intelektualna svojina); oblast rešavanja sporova i oblast ispitivanja spoljnotrgovinskih politika.¹²⁸⁾ Sporazumi za dve najveće oblasti koje pokriva Svetska trgovinska organizacija — roba i usluge — dele zajednički trodelni pregled, iako su detalji ponekad sasvim različiti. Oni počinju širokim načelima: Generalnim sporazumom o carinama i trgovini (GATT) (za robu) i Generalnim sporazumom o trgovini uslugama (GATS). Treća oblast, Sporazum o trgovinskim aspektima prava intelektualne svojine (TRIPS), takođe se svrstava u ovu kategoriju iako trenutno nema dodatnih delova. Zatim slede dodatni sporazumi i aneksi koji se bave posebnim zahtevima pojedinih sektora ili pitanja. I konačno, postoje detaljni i dugotrajni rasporedi (ili spiskovi) preuzetih obaveza pojedinih zemalja koje omogućavaju određenim stranim proizvodima ili pružaocima usluga pristup svojim tržištima. Za GATT, oni su u obliku preuzetih obaveza po carinama za robu uopšte i kombinacijama carina i kvota za pojedine poljoprivredne proizvode. Za GATS, obaveze govore o tome koliko je dozvoljen pristup stranim pružaocima usluga za određene sektore, a uključuju i listu tipova usluga gde pojedine zemlje ne primjenjuju princip najpovoljšćenije nacije (princip nediskriminacije).

Kao podrška ovim tzv. osnovnim sporazumima javlja se mehanizam za rešavanje sporova, koji se zasniva na sporazumima i obavezama i mehanizam za revizije trgovinskih politika i vežbama u pogledu transparentnosti.

Pored ovih šest osnovnih delova, postoje i dva plurilateralna sporazuma koje nisu potpisale sve zemlje članice: Sporazum o trgovini u civilnom vazduhoplovstvu (stupio je na snagu 1. januara 1980, a sada ima 32 potpisnika) i Sporazum

¹²⁸⁾ World Trade Organization, „Understanding the WTO: The Agreements“, Internet, https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/agrm1_e.htm, 16. novembar 2017.

o vladinim nabavkama (stupio je na snagu 1. januara 1981, a najnovija verzija je stupila na snagu 6. aprila 2014).¹²⁹⁾

Postojali su, takođe, i Međunarodni sporazum o mleku i Međunarodni sporazum o goveđem mesu, ali su ukinuti krajem 1997. godine. Zemlje koje su potpisale sporazume odlučile su da se ovi sektori bolje regulišu u skladu sa poljoprivrednim, sanitarnim i fitosanitarnim sporazumima.

Sporazum o STO, zajedno sa prva tri aneksa (GATT, GATS, TRIPS), nazivamo multilateralnim trgovinskim sporazumom, dok je Aneks 4, koji sadrži plurilateralne trgovinske sporazume, obavezan samo za članice STO koje su tim ugovorima pristupile (Sporazum o trgovini u civilnom vazduhoplovstvu i Sporazum o vladinim nabavkama).

Bitno je na kraju istaći da ovi STO sporazumi nisu statična kategorija, nisu jednom doneti bez prava na izmenu. S vremena na vreme, neki njihovi delovi ponovo ulaze u proces pregovora i novi paketi odluka mogu biti dodati ili mogu biti izmenjeni pojedini delovi. Mnogi se upravo sada pregovaraju u okviru Doha razvojne agende.

2.6. Razlike između Svetske trgovinske organizacije i Opšteg sporazuma o carinama i trgovini

Opšti sporazum o carinama i trgovini doprineo je uspostavljanju snažnog i prosperitetnog multilateralnog sistema trgovanja koji je postajao liberalniji kroz svaku narednu rundu trgovinskih pregovora. Međutim, sa porastom broja zemalja potpisnica i pregovarača, kako je međunarodna trgovina postajala kompleksija i sve važnija ljudska delatnost, s rastom značaja trgovine uslugama koje inače nisu bile obuhvaćene Opštim sporazumom o carinama i trgovini, kao i otvaranjem drugih pitanja i problema koji su se postavljali za teme multilateralnih trgovinskih pregovora, došlo je do situacije da su GATT sistemu potrebne sveobuhvatne promene. Svetska trgovinska organizacija mnogo je više od onoga što je GATT ikada bio. Svetska trgovinska organizacija putem pregovaranja donosi globalna pravila u vezi međunarodne trgovine, a tih se pravila moraju pridržavati sve zemlje članice ove organizacije. STO je ujedno i forum za obavljanje multilateralnih trgovinskih pregovora. Ova organizacija nadzire međunarodni trgovinski sistem koji obuhvata kako bilateralne trgovinske pregovore država, tako i multilateralne pregovore. Osnovni cilj Svetske trgovinske organizacije je liberalizacija i olakšavanje tokova međunarodne trgovine radi postizanja održivog privrednog rasta i sveukupnog prosperiteta zemalja članica. Svetska trgovinska organizacija ostvaruje svoje ciljeve smanjenjem carinskih i necarinskih prepreka međunarodnoj trgovini robom (industrijskih i poljoprivrednih proizvoda), olakšavanjem trgovine uslugama, zaštitom trgovinskih aspekata prava intelektualne svojine, harmonizacijom pravila trgovine i jačanjem vladavine prava. To znači da se uklanjaju prepreke odvijanju

¹²⁹⁾ Više o ova dva plurilateralnim sporazumima v. na: https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/agrm10_e.htm

slobodne trgovine i zbog toga su pravila transparentna a posledice za sve zemlje učesnice predvidljive. Uspostavljanje ovakvog međunarodnog trgovinskog režima i međunarodne institucije kakva je Svetska trgovinska organizacija, smanjuje se nestabilnost i kolebljivost međunarodne trgovine.¹³⁰⁾ Pored toga, u okviru STO ustanovljen je sistem rešavanja sporova (čime se obezbeđuje sankcionisanje nepoštovanja preuzetih međunarodnih obaveza), sistem praćenja nacionalnih spoljnotrgovinskih politika zemalja članica, sistem tehničke pomoći i obuke zemljama u razvoju i u tranziciji, i sistem saradnje sa Međunarodnim monetarnim fondom i Svetskom bankom.¹³¹⁾

Između STO i Opšteg sporazuma o carinama i trgovini postoje presudne razlike, a najvažnije od njih su:

1. GATT je predstavljao međunarodni multilateralni sporazum, a Svetska trgovinska organizacija je pravno lice, odnosno organizacija;
2. GATT nije nikada bio ratifikovan kroz parlamente zemalja potpisnica, dok su zemlje članice ratifikovale STO sporazume;
3. GATT je imao strane ugovornice, dok Svetska trgovinska organizacija ima članice;
4. GATT se primenjivao na privremenoj osnovi, iako je trajao više od 40 godina, dok su obaveze članica STO stalne i potpune;
5. Pravila GATT-a primenjivala su se samo na trgovinu robom, dok se pravila STO primenjuju, osim na robu, i na usluge i trgovinske aspekte prava intelektualne svojine;
6. GATT je sadržavao, osim sporazuma multilateralnog karaktera, i sporazume plurilateralnog karaktera, a sporazumi u okviru STO su skoro svi multilateralnog karaktera, što znači da predstavljaju obaveze za sve članice STO;
7. Sistem rešavanja sporova u okviru STO mnogo je brži, više automatski i manje podesan za blokiranje u odnosu na raniji sistem u okviru GATT-a.¹³²⁾

¹³⁰⁾ Braumoeller, Bear F. (2006). Explaining Variance: Or, Stuck in a Moment We Can't Get Out Of. *Political Analysis*, Vol. 14, No. 3, Oxford University Press, 271.

¹³¹⁾ Ministarstvo ekonomije i regionalnog razvoja, Odsek za Svetsku trgovinsku organizaciju, „Svetska trgovinska organizacija“, Internet, <http://www.merr.sr.gov.yu/sektori/odseksto.php?lang=lat>, 26. novembar 2017.

¹³²⁾ Jelisavac Trošić, Sanja (2015). *Pregovori u okviru GATT i STO*. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu, 45.

Tabela 3. Najvažnije razlike između STO i GATT-a

Svetska trgovinska organizacija	Opšti sporazum o carinama i trgovini
	
Osnovana 15. aprila 1994.	Osnovan 30. oktobra 1947.
Počela sa radom 1. januara 1995.	Počeo sa radom 1. januara 1948.
Međunarodna organizacija	Međunarodni multilateralni sporazum
Stalna institucija sa sekretarijatom i organizacionom strukturom	Nije institucija, sa manjim sekretarijatom
Potpisivanjem se postaje članica	Potpisivanjem se postaje strana ugovornica
Trgovina robom, uslugama i intelektualnom svojinom	Trgovina robom
Osnovana kao krajnje rešenje	Privremenog karaktera od samog početka
U zemlji članici moraju se primenjivati pravila STO	Dopušteno je da postojeći zakoni ostanu na snazi
STO obaveze su trajne od samog početka	Obaveze su po prirodi privremene
Efikasan sistem za rešavanje sporova	Sistem za rešavanje sporova je sporiji, nije automatizovan i podložan je blokadama

Izvor: Autori.

S obzirom na dug vek trajanja GATT-a, možemo reći da se u međuvremenu učilo na njegovim greškama i na teškoćama kroz koje je ovaj sporazum prolazio, tako da su ta iskustva od samog početka ugrađivana u Svetsku trgovinsku organizaciju.

2.7. Liberalizacija trgovine za razvijene zemlje i zemlje u razvoju

U okvirima koje je definisao Opšti sporazum o carinama i trgovini, održano je osam rundi pregovora. Ovaj, uslovno rečeno privremeni, sporazum pokazao se efikasnim u promovisanju liberalizacije u međunarodnoj trgovini. Takođe, doprineo je značajnom rastu svetske trgovine u periodu posle Drugog svetskog rata. Međutim, sa druge strane, zemlje u razvoju imale su tek malu ulogu u sedam rundi trgovinskih pregovora, što predstavlja prvih dvadeset godina postojanja GATT-a. Jedini veći uspeh koji su ostvarile jeste dobijanje člana XVIII GATT-a, kojim zemlje u razvoju imaju diferencirani tretman. Ali iako je ovaj specijalni status dao zemljama u razvoju više slobode u odlučivanju o svojim razvojnim

politikama, istovremeno je marginalizovano njihovo učešće u suštinskim pregovorima, jer su one zahvaljujući ovom specijalnom statusu imale još manje pregovaračke moći, moći za cenjkanje u okviru runde pregovora i to ih je teralo u pasivnu ulogu. Takvo pasivno stanje verovatno je i odgovaralo nekim većim zemljama u razvoju, kao što su Indija, Kina i Brazil, koje do osamdesetih godina 20. veka nisu koristile spoljnu trgovinu kao primarnog pokretača njihovog razvoja. Sa druge strane, razvijene zemlje bile su zainteresovanije za sopstvena tržišta, nego za tržišta zemalja u razvoju, pa je na kraju došlo do situacije da su se progresivno smanjivale trgovinske barijere na robu za koju su izvozno zainteresovane razvijene zemlje, a barijere su zadržane na robu koju su izvozile zemlje u razvoju (tipičan primer su poljoprivredni proizvodi i tekstil). Zato su počevši od osamdesetih godina 20. veka zemlje u razvoju aktivno učestvovalе u raspravama koje su vodile do Urugvajске runde pregovora. Ova runda je do tada bila najambicioznije zamišljena runda međunarodnih trgovinskih pregovora, a danas je Kina, nakon ulaska u STO, jedna od vodećih zagovornica liberalizacije međunarodne trgovine.

Prema tome, možemo zaključiti da su razvijene zemlje imale koristi od multilateralnog sistema GATT/STO prilikom smanjivanja carina najpre za industrijske proizvode. Sa druge strane, zemlje u razvoju samo su ograničeno koristile razvijen međunarodni GATT/STO sistem (u oblasti carina). Kod većine zemalja u razvoju, obim vezanih carina ostao je veoma nizak i njihove primenjene carine visoke sve do sredine osamdesetih godina. Tek tada su njihovi pogledi na trgovinu i spoljno-trgovinsku politiku počeli da se menjaju; naime, razvijene zemlje i međunarodne finansijske institucije pojačale su svoje pritiske. Ove promene dovele su do veoma značajne trgovinske liberalizacije baš kod zemalja u razvoju, kao i povećanja broja vezanih carina za većinu zemalja u razvoju, ali vezivanje carina u većini slučajeva nije bilo podsticaj liberalizaciji. Naprotiv, zemlje u razvoju smanjile su svoje primenjene carine unilateralno, a ne u okvirima GATT-a i nisu vezivale nove niže carine u okviru STO. U slučajevima gde su i uradile vezivanje carina u sistemu GATT/STO, vezane carine su na znatno višem nivou od primenjenih carina.

Činjenica da su zemlje u razvoju svoju trgovinsku liberalizaciju izvršile unilateralno, pokazuje da nisu koristile multilateralne trgovinske pregovore u okviru GATT-a i STO radi vezivanja svojih carinskih stopa, tako da je ovaj multilateralni sistem propustio da odigra odlučujuću ulogu kao obavezujući mehanizam prilikom snižavanja carina zemalja u razvoju. Ti nedostaci imali su za posledicu slabo vezivanje carina zemalja u razvoju u okviru pregovora o pristupu tržištu. Posledično, male zemlje imaju podsticaj da se priključe GATT-u i STO, ali nemaju podsticaj da se aktivno uključe u pregovore o pristupu tržištu. Pošto GATT nije uspeo da privuče dovoljan broj zemalja u razvoju pod svoje okrilje, Svetska trgovinska organizacija ipak je uspela da uključi veći broj ovih zemalja. Pored toga, zemlje u razvoju od početka su imale veliki problem u primeni usvojenih GATT i STO sporazuma i slabiju podršku nego što su očekivale za uvođenje svih donesenih odluka. STO sistem nije pružio dovoljnu pomoć nerazvijenim i siromašnim

zemljama. Ta nesposobnost da primene preuzete obaveze i do danas odbija zemlje u razvoju od daljeg obavezivanja.¹³³⁾

U okviru Svetske trgovinske organizacije ne postoje definicije „razvijenih zemalja“ i „zemalja u razvoju“. Zemlje članice STO objavljuju da li su „razvijene“ ili „u razvoju“, međutim, druge članice mogu osporiti odluku članice da iskoristi odredbe dostupne zemljama u razvoju.¹³⁴⁾ Oko dve trećine od 164 članica STO jesu zemlje u razvoju. One imaju sve važniju i aktivniju ulogu u Svetskoj trgovinskoj organizaciji, najpre zbog njihovog broja, ali i zato što postaju sve važniji činilac u svetskoj privredi i zato što se sve više oslanjaju na trgovinu kao vitalno sredstvo u svojim razvojnim naporima. Zemlje u razvoju veoma su raznolika grupacija, često sa veoma različitim pogledima i problemima. STO se bavi posebnim potrebama zemalja u razvoju, na tri načina:

1. Sporazumi STO sadrže posebne odredbe o zemljama u razvoju;
2. Komitet za trgovinu i razvoj je glavno telo koje se fokusira na rad u ovoj oblasti u STO, dok se neki drugi bave specifičnim temama, na primer trgovinom i dugom ili transferom tehnologije i sl.;
3. Sekretarijat STO pruža tehničku pomoć (uglavnom obuke) za zemlje u razvoju.¹³⁵⁾

Da bi nova Doha razvojna runda pregovora u okviru Svetske trgovinske organizacije bila uspešna, od presudnog je značaja aktivnije učešće zemalja u razvoju u njenom radu. U dosadašnjim pregovorima (izuzev donekle u Urugvajskoj rundi) interesi ove grupacije zemalja bili su zapostavljeni i one su uzimale nedovoljno učešće u samim pregovorima, bez jasno izraženog stava o mnogim pitanjima koja su bila predmet pregovaranja. Rezultati pregovora uglavnom su išli u korist razvijenih zemalja, a implementacija dogovorenog bila je jednaka za obe grupacije, što je izazivalo otpor manje razvijenih zemalja u odnosu na odluke STO. Stoga je neophodno da se razviju odgovarajući modaliteti pregovaranja, kako bi se osiguralo da će usvojeni sporazumi biti konzistentni i u skladu sa razvojnim strategijama i prioritetima zemalja članica. To zahteva kako veću fleksibilnost za manje razvijene, kada se radi o tipovima usvojenih pravila, tako i obavezu visoko razvijenih zemalja da obezbede finansijsku i tehničku pomoć zemljama u razvoju, kako bi se pravila STO primenjivala na način koji potpomaže sam proces njihovog razvoja.¹³⁶⁾

Nakon završetka Urugvajске runde, sprovedeno je više studija sa procenama rezultata i koristi koji će proistići iz primene svih usvojenih odluka i sporazuma.

¹³³⁾ Jelisavac Trošić, Sanja (2015). *Pregovori u okviru GATT i STO*. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu.

¹³⁴⁾ WTO, Who are the developing countries in the WTO? https://www.wto.org/english/tratop_e/devel_e/d1who_e.htm, 15. jun 2018.

¹³⁵⁾ WTO, Understanding the WTO: developing countries, https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/dev1_e.htm, 7. maj 2018.

¹³⁶⁾ Prekajac, Zora (2005). Poljoprivreda i zemlje u razvoju u novoj rundi pregovora u okviru STO. *Privredna izgradnja*, XLVIII, 1—2, 57.

Ove studije dale su različite rezultate i procene koristi koje proizlaze iz zaključnja Urugvajске runde i primene usvojenih sporazuma. Procene o koristima od sporazuma Urugvajске runde kreću se od 51,4 milijarde do 274,1 milijarde USD. Jedino u čemu se sve studije slažu jeste da su najveći dobitnici u Urugvajskoj rundi razvijene zemlje. Očekivani dobiti zemalja u razvoju daleko su ispod dobitaka razvijenih, a oni su kasnije još i smanjeni, usled izraženih teškoća u sprovođenju zaključenih sporazuma. Na kraju se ispostavilo da su ove procene, pogotovo deo koji se odnosi na zemlje u razvoju, previše optimističke. Najviše koristi od Urugvajске runde, kako je vreme pokazalo, imale su razvijene zemlje, dok je deo dobiti ostvarilo i nekoliko velikih, izvozno orijentisanih, zemalja u razvoju. U stvari, veliki broj siromašnih zemalja je kao rezultat ove runde pregovora doživeo negativne posledice po privredu. Prema procenama, najmanje razvijene zemlje, njih 48, izgubile su ukupno 600 miliona USD godišnje, kao direktan rezultat Urugvajске runde pregovora¹³⁷⁾. Dok su neke najmanje razvijene zemlje ostvarile neto dobitke kada su potpuno implementirani svi sporazumi sa Urugvajске runde multilateralnih trgovinskih pregovora, većina su bili neto gubitnici. Veliki deo neto gubitnika nalazi se među najsiromašnijim zemljama sveta, kao na primer u Supsaharskoj Africi, za koju se procenjuje da je izgubila oko 1,2 milijarde USD kao direktan rezultat ove runde. Jedan od razloga za ovako lošu početnu procenu bio je i taj što posmatrani modeli nisu u potpunosti reflektovali finalne sporazume i njihove posledice. U modelima istraživanja su, takođe, pravljene pretpostavke koje nisu u potpunosti bile odgovarajuće za najmanje razvijene zemlje sveta.¹³⁸⁾

Urugvajска runda donela je mnoštvo sporazuma koje je trebalo primeniti u zemljama članicama Svetske trgovinske organizacije. Tom prilikom javili su se ozbiljni problemi kod uvođenja i njihove primene, posebno u manje razvijenim državama, tako da je došlo do određenog pada poverenja u Svetsku trgovinsku organizaciju. Pored toga, i posle Urugvajске runde, i dalje postoje carinski vrhovi i subvencije za proizvodnju i izvoz poljoprivrednih proizvoda u razvijenim zemljama, što takođe doprinosi poljuljanom poverenju u STO. Sa druge strane, jedan od nedvosmislenih uspeha Urugvajске runde multilateralnih trgovinskih pregovora je uvođenje velikog broja carinskih stopa pod okrilje sporazuma Svetske trgovinske organizacije. Na taj način, putem međunarodne regulative, je sprečena pojava uvođenja protekcionističkih mera. Pre ove runde samo manji broj carinskih stopa u svetu je bio vezan u okviru GATT-a, posebno kada su u pitanju poljoprivredni proizvodi. Velikim uspehom Urugvajске runde smatra se potpisivanje Sporazuma o poljoprivredi i ceo proces uvođenja poljoprivrede u okvire multilateralnih trgovinskih pravila.

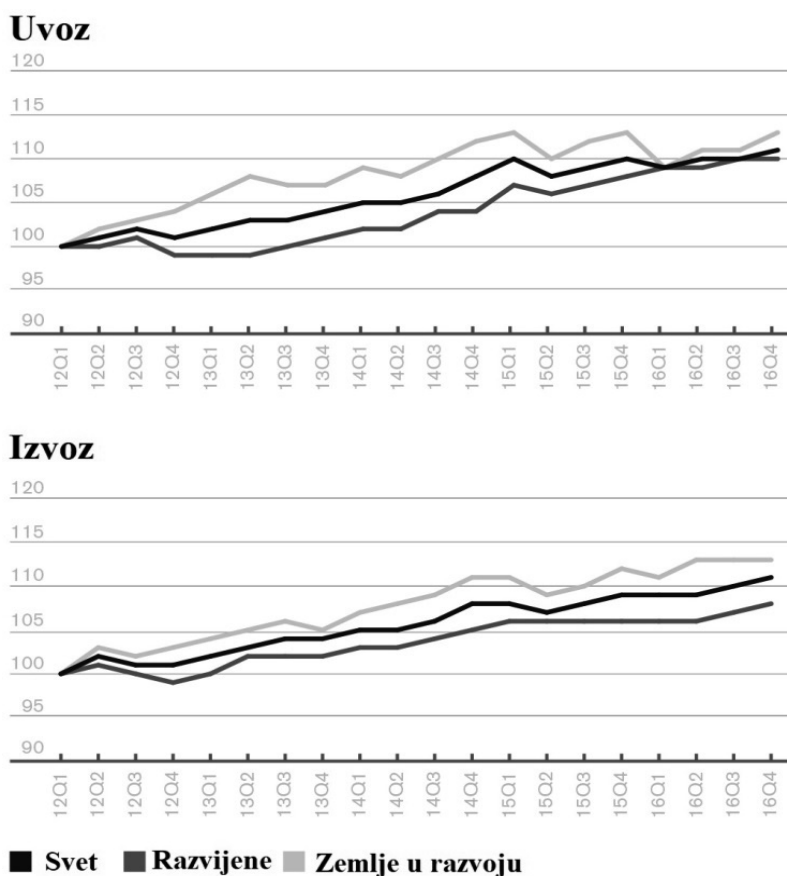
Na Grafikonu 3, koji sledi, možemo videti da na ukupni svetski izvoz i uvoz ne utiču više značajno samo razvijene zemlje, nego je veliki uticaj i varijacija u trgo-

¹³⁷⁾ Misli se na 600 miliona USD neto gubitka. Neke od najmanje razvijenih zemalja ostvarile su dobiti od runde, ali su gubitnici izgubili 600 miliona USD više nego što je bila suma dobitaka.

¹³⁸⁾ Za detalje v.: Charlton, Andrew and Stiglitz, Joseph E. (2004). Common Values for the Development Round. *World Trade Review*, 3:3, 1—12.

vini koju obavljaju zemlje u razvoju. Kada, na primer, dođe do naglog pada uvoza, kao što se desilo u prvom kvartalu 2016, kada su zemlje u razvoju doživele oštar pad uvoza za tri odsto, regioni u celom svetu bili su u različitoj meri pogođeni padom trgovine. Međunarodna trgovina, izvoz i uvoz u svetu, prestali su da budu igralište samo za razvijene zemlje, a sve veću ulogu i uticaj preuzimaju zemlje koje ranije nisu izlazile na međunarodno tržište, razvijajući svoju privredu bez neke značajnije spoljnotrgovinske razmene. Te zemlje u razvoju sada imaju vodeće uloge i njihovi trgovinski tokovi, a najpre varijacije u njihovim trgovinskim tokovima, prelivaju se i utiču na ceo svet.

Grafikon 3. Obim izvoza i uvoza robe prema stepenu razvijenosti, 2012 (prvi kvartal) — 2016 (četvrti kvartal) (desezonirani indeksi, 2012 (prvi kvartal) = 100)

Izvor: *World Trade Statistical Review 2017*, Chart 3.5, 22.

Toliko o liberalizaciji u sektoru robe (industrijskih i poljoprivrednih proizvoda). Što se tiče sektora usluga, preuzete obaveze iz Urugvajске runde pregovora u tom sektoru pokazuju da nije došlo do značajne liberalizacije već da se pre sve-

ga zadržao zatečeni status. Zemlje su uglavnom preuzimale minimalne obaveze. Najviše obaveza preuzeto je u turizmu, finansijskim i poslovnim uslugama, dok je najmanje obaveza preuzeto u zdravstvenim i obrazovnim uslugama. Posebno je važno istaći da su obrazovanje, zdravlje i socijalni sektor jedini u kojima razvijene zemlje nisu preuzimale obaveze tokom Urugvajске runde.¹³⁹⁾ Opšti sporazum o trgovini uslugama prvi je uveo set multilateralno dogovorenih i zakonski sprovedivih pravila koja pokrivaju međunarodnu trgovinu komercijalnim uslugama. U okviru GATS prepoznato je da se međunarodna trgovina uslugama može odvijati kroz četiri sledeća modela snabdevanja: model 1 — prekogranično snabdevanje; model 2 — potrošnja u inostranstvu; model 3 — komercijalno prisustvo; i model 4 — prisustvo fizičkih lica.¹⁴⁰⁾

Pre poslednje runde GATT-a, u svetu je primećeno da postoje velike razlike u nacionalnim zakonodavstvima po pitanju obuhvatnosti i raspoloživosti prava intelektualne svojine. Takođe je primećeno odsustvo efikasnih procedura za borbu protiv kršenja ovog prava na nacionalnom, ali i na međunarodnom planu. Sa druge strane, sredstava pravne prisile na poštovanje sankcionisanih normi zaštite izazivale su rastuće trgovinske probleme i na kraju dovele do ulaska ovog pitanja u mandat pregovaračkih aktivnosti Urugvajске runde. Kao rezultat pomenutih pregovora potpisan je TRIPS sporazum, koji od 1994. godine predstavlja najobuhvatniji multilateralni sporazum o harmonizaciji prava intelektualne svojine. Treba napomenuti da ovaj sporazum obuhvata pre svega trgovinske aspekte intelektualne svojine, jer se STO i bavi trgovinskim pitanjima. Donošenje TRIPS sporazuma u okviru STO (koja je zamenila GATT) imalo je za zadatak da omogući efikasan sistem zaštite prava intelektualne svojine uvođenjem kaznenih mera i povlačenjem carinskih povlastica na međudržavnom nivou.

Široka rasprava o pravima intelektualne svojine vođena je posebno u poslednjim godinama osme GATT runde pregovora. Razvijene zemlje zahtevale su jaču zaštitu prava intelektualne svojine, dok su zemlje u razvoju strepele da jačanje ove zaštite ne dovede do preskupe tehnologije, lekova i sl., što bi ih stavilo u nepovoljan položaj u međunarodnoj trgovini proizvodima intelektualne svojine. Posebnu teškoću za zemlje u razvoju u okviru Urugvajске runde pregovora predstavljao je zahtev razvijenih zemalja za većom zaštitom prava industrijske svojine. To posebno važi za zahteve da se postojeća međunarodna regulativa proširi po sadržini zaštite i produži po trajanju zaštite. Na primer, traži se zaštita za pronalaskе iz oblasti genetskog inženjeringa, digitalne tehnologije i sl., što nesumnjivo usporava i ograničava razvojne napore zemalja u razvoju.

Može se reći da danas preovlađuje uverenje da će, ukoliko jedna zemlja ne omogući zaštitu intelektualne svojine, doći do usporavanja transfera i opadanja kvaliteta uvezene tehnologije. Posledica toga je smanjenje konkurentnosti doma-

¹³⁹⁾ Bacchetta, Marc (ed.), *Market Access: Unfinished Business, Post Uruguay Round Inventory and Issues*. WTO's Economic Research Analysis Division, 4.

¹⁴⁰⁾ Jelisavac, Sanja (2008). Usluge na međunarodnom tržištu. *Međunarodni problemi*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, No. 4/2008, Vol. LX, 535.

ćih proizvoda na stranim tržištima, nedovoljna i neodgovarajuća snabdevenost domaćeg tržišta i destimulativna atmosfera za pronalazaštvo. Stalno prisutan konflikt interesa izvoznika i uvoznika intelektualnih proizvoda zahteva kompromisna rešenja.¹⁴¹⁾

Sporazum o Svetskoj trgovinskoj organizaciji, zajedno sa prva tri aneksa, nazivamo multilateralnim trgovinskim sporazumima i oni su obavezni za sve zemlje koje pristupaju ovoj organizaciji, zato što su zemlje članice STO tim ugovorima pristupile.¹⁴²⁾ On danas predstavlja najznačajniji međunarodni ugovor iz oblasti intelektualne svojine i obavezan je za sve zemlje članice STO.

Nakon dugogodišnje borbe zemalja članica STO da putem ove organizacije promovišu pre svega slobodnu trgovinu i njenu dalju liberalizaciju, pobeda nad protekcionizmom nije privedena kraju. Najnoviji pokazatelj jeste i činjenica da je 41 zemlja članica Svetske trgovinske organizacije izdala zajedničku izjavu 8. maja 2018, u kojoj se izražava zabrinutost zbog povećanja trgovinskih tenzija i rizika od uvođenja novog ili eskalacije postojećeg protekcionizma. Zajednička izjava, koja je dostavljena na sastanak Opšteg saveta STO, poziva vlade zemalja da reše svoje razlike kroz dijalog i saradnju, a najpre kroz STO.¹⁴³⁾

Nakon svega napred rečenog, trebalo bi istaći da je postalo evidentno da ekonomski razvoj, a naročito brži razvoj nerazvijenih zemalja, nije moguće ostvariti samo putem liberalizacije međunarodne trgovine u okvirima STO. Smanjivanje carina u najvećem broju slučajeva mora biti praćeno pre svega dodatnim merama usmerenim na pomoć najmanje razvijenijim zemljama sveta.

¹⁴¹⁾ Jelisavac, Sanja (2006). *Intelektualna svojina — međunarodna trgovina pravima intelektualne svojine*. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu, 53.

¹⁴²⁾ Sporazum o STO, član II, stav 3.

¹⁴³⁾ WTO, https://www.wto.org/english/news_e/news18_e/gc_07may18_e.htm

3. ŽIVOTNA SREDINA, STO I PRAVO NA (ZDRAVU) ŽIVOTNU SREDINU

3.1. Životna sredina u dokumentima Svetske trgovinske organizacije

Kada se govori o Svetskoj trgovinskoj organizaciji i njenom odnosu prema pitanjima od značaja za životnu sredinu, najpre bi trebalo imati u vidu ciljeve ove organizacije i njenu ukupnu ulogu u sistemu međunarodnih organizacija i savremenim međunarodnim odnosima. STO za cilj ima, između ostalog, unapređenje „liberalnog trgovinskog sistema“, što znači da primarni cilj organizacije nije zaštita životne sredine niti bilo šta drugo u vezi sa životnom sredinom. Bez obzira na to, u preambuli Sporazuma iz Marakeša upućuje se na potrebu za izgradnjom kompromisa između razvojnih ciljeva i ciljeva zaštite životne sredine.¹⁴⁴⁾

U okviru STO, kao organizacije, pitanje odnosa prema životnoj sredini veći deo autora razmatra kroz prizmu nekoliko posebnih pitanja. Osim naznaka koje su date u uvodnom delu, osnovni koncept zasnovan je na sagledavanju uticaja zahteva u oblasti životne sredine na pristup tržištu, i to kroz dve grupe kriterijuma. Najpre se sagledava uticaj zahteva u oblasti označavanja i taksi za potrebe zaštite životne sredine. U drugoj grupi pitanja su činioци koji determinišu uticaj procesa trgovinske liberalizacije na životnu sredinu (koristi za životnu sredinu od uklanjanja trgovinskih barijera u oblasti poljoprivrede, energije, ribarstva i šumarstva; zatim uticaj politika u oblasti životne sredine, izvoz domaćih roba, usluge i životna sredina, i tzv. usluge životne sredine i dobra). Odnos između multilateralnih ugovora u oblasti životne sredine (MEAs) i STO posebno se razmatra, kao i pitanje transparentnosti i odnosa sa drugim organizacijama.¹⁴⁵⁾

Pravni sistem STO ne naglašava pitanje odnosa između trgovine, životne sredine i održivog razvoja u jednom posebnom dokumentu. Umesto toga, pitanja koja se odnose na životnu sredinu nalaze se u različitim sporazumima koji su dati u aneksima uz Marakeški sporazum kojim se osniva STO.¹⁴⁶⁾ Dakle, STO ne poseduje neki posebni međunarodni sporazum koji bi se odnosio samo na pojedina pitanja životne sredine ili u vezi sa životnom sredinom. Ipak, brojni međunarodni ugovori zaključeni u okviru ove međunarodne organizacije uključuju odredbe

¹⁴⁴⁾ Za Trahtmana, ovo je „kritički kontekst za tumačenje STO sporazuma“ kojim se objašnjava „zašto mnoge odredbe STO prava dovode do složenih sporazuma između obaveza liberalizacije trgovine i regulatornog prostora za zaštitu životne sredine“: Trachtman, J. P. (2017). WTO trade and environment jurisprudence: Avoiding environmental catastrophe. *Harvard International Law Journal*, 58(2), 274.

¹⁴⁵⁾ V.: WTO (2004). *Trade and Environment at the WTO*. World Trade Organization. https://www.wto.org/english/tratop_e/envir_e/envir_wto2004_e.pdf (16. mart 2018), 14—48.

¹⁴⁶⁾ Za šire v.: Stilwell, M., Bohanes, J. *op. cit.*

koje se, više ili manje direktno, odnose na životnu sredinu.¹⁴⁷⁾ Ciljevi održivog razvoja i zaštite životne sredine naznačeni su u preambuli samog Sporazuma o osnivanju STO.¹⁴⁸⁾ Ipak, rastući značaj politike životne sredine za trgovinske odnose i STO relativno je novijeg datuma. Na Urugvajskoj rundi pregovora, 1994, zaključeno je da se otpočne sveobuhvatan rad na programu koji bi usklađivao odnose i probleme koji nastanu između pravila životne sredine i trgovine. Stoga je, odlukom ministara sa sastanka u Marakešu, formiran i Komitet STO za životnu sredinu i trgovinu.¹⁴⁹⁾ Ovaj komitet se, između ostalog, bavi razmatranjem i davanjem preporuka u pogledu sledećih pitanja: odnos između odredaba koje se odnose na multilateralni trgovinski sistem i trgovinskih mera čiji je cilj zaštita životne sredine, uključujući i multilateralne sporazume u oblasti životne sredine; mere zaštite životne sredine sa efektima na trgovinu; porezi, pakovanje, obeležavanje i drugi standardi proizvodnje; transparentnost mera zaštite životne sredine; rešavanje sporova i odnos između mehanizma rešavanja sporova multilateralnog trgovinskog sistema i mehanizma multilateralnih sporazuma u oblasti životne sredine;¹⁵⁰⁾ pristup tržištu i koristi za životnu sredinu od mera trgovinske liberalizacije; izvoz proizvoda čija je upotreba zabranjena na domaćem tržištu; trgovinski aspekti intelektualnog vlasništva; trgovina uslugama i zaštita životne sredine; uloga nevladinih organizacija (NVO), itd.

3.2. Odredbe o životnoj sredini u STO sporazumima

A) Odredbe koje se na različite načine odnose, ili mogu da odnose, na životnu sredinu sadržane su u više STO sporazuma. U literaturi se najčešće spominje član XX Opšteg sporazuma o tarifama i trgovini (General Agreement on Tariffs and Trade 1947 — GATT), iako se još nekoliko odredbi ovog sporazuma potencijalno odnosi na neke aspekte politike u oblasti životne sredine.

¹⁴⁷⁾ Neki od njih su: Sporazum o osnivanju Svetske trgovinske organizacije; Opšti sporazum o tarifama i trgovini (1994); Protokol iz Marakeša o tarifama i trgovini (1994); multilateralni sporazumi o trgovini robama (Aneks 1A) među kojima su: Sporazum o poljoprivredi, Sporazum o primeni sanitarnih i fitosanitarnih mera, Sporazum o tekstilu i odeći, Sporazum o tehničkim barijerama trgovini, Sporazum o investicionim merama u vezi trgovine, itd. Zatim, Opšti sporazum o trgovini uslugama (Aneks 1B); Sporazum o trgovinskim aspektima prava intelektualne svojine (Aneks 1C); grupa višestrukih sporazuma (Aneks 4), među kojima i: Sporazum o trgovini u civilnom vazduhoplovstvu, Međunarodni sporazum o mlekarstvu, Međunarodni sporazum o govedem mesu itd.

¹⁴⁸⁾ Stav 1. preambule. V. Agreement Establishing the World Trade Organization, <http://www.wto.org/wto/legal/finalact.htm> (12. mart 2018).

¹⁴⁹⁾ WTO, https://www.wto.org/english/tratop_e/envir_e/wrk_committee_e.htm (16. mart 2018).

¹⁵⁰⁾ Ovo pitanje zaslužuje posebnu pažnju jer ima krajnje praktične implikacije. Osnovna rasprava vodila se oko pitanja da li rešavanje sporova koji nastaju iz primene trgovinskih mera u skladu sa međunarodnim ugovorima u oblasti životne sredine treba da se obavlja u okviru STO ili mehanizma koji postoji u okviru pojedinih od ovih ugovora. Smatra se da postoji saglasnost oko toga da, jedino kada se radi o sporu u pogledu primene trgovinskih mera između država od kojih jedna nije članica međunarodnog ugovora u oblasti životne sredine, na osnovu koga se te mere primenjuju, STO može biti forum za rešavanje takvog spora. Internet: <http://www.wto.org/wto/environ/dispute.htm>

Član XX Opšteg sporazuma o tarifama i trgovini (GATT) dopušta, pod određenim uslovima, izuzimanje (iz normalnog režima GATT-a) mera koje imaju uticaja na trgovinu robama za zaštitu ljudskog zdravlja i života kao i zdravlja i života životinja i biljaka. Ovim članom je predviđeno da „pod uslovom da se ne primenjuju na način koji predstavlja sredstvo proizvoljne ili neopravdane diskriminacije između zemalja ili prikriveno ograničavanje međunarodne trgovine, ništa se u ovom Sporazumu neće tumačiti tako kao da je stranama ugovornicama zabranjeno da zavode ili primenjuju mere: [...] b) potrebne za zaštitu zdravlja i života lica i životinja ili očuvanje biljaka; [...] j) koje su od bitne važnosti za pribavljanje ili za raspodelu onih proizvoda kod kojih se oseća opšta ili lokalna nestašica [...]“¹⁵¹⁾

Slično odredbama člana XX, odredbom o opštim izuzecima u članu XIVb stranama ugovornicama je dopuštena primena određenih mera, kao izuzecima od pravila nediskriminacije. Pored toga, za odnos prema životnoj sredini relevantne su i odredbe pojedinih multilateralnih sporazuma iz sistema STO. U delu koji se odnosi na tehničke prepreke trgovini (proizvodi i industrijski standardi)¹⁵²⁾, Sporazumom o tehničkim preprekama trgovini (The Agreement on Technical Barriers to Trade — TBT Agreement) propisana je obaveza strana ugovornica da tehnički propisi ne budu sačinjeni, usvojeni ili primenjivani sa ciljem ili dejstvom stvaranja nepotrebnih prepreka međunarodnoj trgovini.¹⁵³⁾ U tom smislu, tehnički propisi neće biti restriktivniji za međunarodnu trgovinu nego što je to neophodno da bi se ispunili „legitimni ciljevi, uzimajući u obzir rizike koji bi mogli da budu stvoreni neispunjavanjem. Takvi legitimni ciljevi su, *inter alia*, zahtevi u vezi nacionalne bezbednosti, sprečavanje prevara, zaštita ljudskog zdravlja i sigurnosti, zaštita zdravlja i života biljaka i životinja, zaštita životne sredine“.¹⁵⁴⁾ Istovremeno, Sporazum nudi i neke kriterijume za procenu rizika, kao što su: „raspoložive naučne i tehničke informacije, relevantne procesne tehnologije ili krajnja namena proizvoda“.

Kada se radi o sanitarnim i fitosanitarnim merama (higijena i zdravlje životinja i biljaka)¹⁵⁵⁾, Sporazum o primeni sanitarnih i fitosanitarnih mera (The Agree-

¹⁵¹⁾ Citirano prema prevodu: Zubić-Petrović, S., Raković, A. (2005). *Svetska trgovinska organizacija — pravni instrumenti i savremene tendencije*, Beograd: Ministarstvo za međunarodne ekonomske odnose Srbije i Crne Gore, 389 i dalje. Za tekst člana XX na engleskom v.: The General Agreement on Tariffs and Trade, GATT, Geneva, July 1986. https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/gatt47_e.pdf (11. mart 2018), 37—38. I kod navođenja ostalih odredbi STO sporazuma (uz određene sitnije izmene i dopune), za osnovu je korišćen prevod iz publikacije: Zubić-Petrović, S., Raković, A. (2005).

¹⁵²⁾ Za šire v.: McDonald, J. (2005). Domestic regulation, international standards, and technical barriers to trade. *World Trade Review*, 4, 249—274, doi:10.1017/S1474745605002387

¹⁵³⁾ Zbog činjenice da se kroz ovaj Sporazum nadograđuje GATT sistem sa dva nova elementa nacionalnih pravila: tehničkim pravilima, koja su obavezna za proizvode, proizvodne metode i procese, odnosno za standarde, koji nisu obavezna pravila, TBD sporazum smatra se jednim od najznačajnijih sa stanovišta životne sredine: Stilwell, M., Bohanes, J. *op. cit.*, 514.

¹⁵⁴⁾ Zubić, P. S., Raković, A. *op. cit.*, 124.

¹⁵⁵⁾ Za šire v.: Kennedy, K. (2006). The World Trade Organization: Ultimate Arbiter of International Sanitary and Phytosanitary Standards?, in: Bingen, J., Busch, L. (Eds). *Agricultural Standards*, LEAF, 6. Springer, Dordrecht, 31—50.

ement on the Application of Sanitary and Phytosanitary Measures — SPS Agreement) već u čl. 2 (osnovna prava i obaveze) predviđa, između ostalog, da članice „imaju pravo da preduzimaju sanitarne i fitosanitarne mere koje su neophodne za zaštitu života i zdravlja ljudi, životinja i biljaka, pod uslovom da takve mere nisu u suprotnosti sa odredbama ovog sporazuma“ (stav 1). Ograničenja takve primene mera sadržana su u sledeća dva stava čl. 2 i odnose se na: „obim koji je neophodan da se zaštiti život i zdravlje ljudi, životinja i biljaka“, zatim na obavezu da takve mere budu „zasnovane na naučnim principima, i da se ne održava na snazi bez dovoljno naučnog dokaza“,¹⁵⁶⁾ kao i obavezu da se obezbedi da takve mere „ne dovede do arbitrarne i neopravdane diskriminacije između članica u istim ili sličnim uslovima“. ¹⁵⁷⁾ Na opšti način propisano je da se sanitarne i fitosanitarne mere neće primenjivati „na način koji bi predstavljao prikriveno ograničavanje međunarodne trgovine“. U čl. 5, stav 7, predviđa se mogućnost da članica privremeno može da usvoji sanitarne i fitosanitarne mere „na bazi raspoloživih informacija, uključujući informacije koje potiču iz relevantnih međunarodnih organizacija, kao i iz sanitarnih i fitosanitarnih mera koje primenjuju ostale članice“. ¹⁵⁸⁾ Istovremeno, propisana je obaveza članica da „teže da dobiju dodatne informacije koje su neophodne za objektivnu procenu rizika i ispitivanje sanitarnih i fitosanitarnih mera u razumnom ruku“. Eksplicitno priznavanje ciljeva zaštite životne sredine u vezi sa sanitarnim i fitosanitarnim merama jasno je utemeljeno u odredbama člana 2 Sporazuma, odnosno kroz definiciju pojma „sanitarna i fitosanitarna mera“ koja je data u Aneksu A uz Sporazum. ¹⁵⁹⁾

Sporazum o poljoprivredi (The Agreement on Agriculture), u delu kojim se regulišu „mere domaće podrške“ (Aneks II), predviđa, između ostalog, i to da se programi koji se odnose na zaštitu životne sredine izuzimaju iz restrikcija u pogledu pomoći. Mere domaće podrške za koje se traži oslobađanje od obaveza smanjenja moraju da zadovolje osnovni uslov da uopšte ne proizvode, ili pak da proizvode minimalne efekte poremećaja trgovine ili proizvodnje. Saglasno tome, sve mere za koje se traži oslobađanje od obaveza smanjenja, moraju da zadovolje određene opšte kriterijume. ¹⁶⁰⁾ „Specifičnim kriterijumima i uslovima politika“,

¹⁵⁶⁾ Ovde je predviđen izuzetak propisa u stavu 7 člana 5.

¹⁵⁷⁾ Ovo se odnosi i na diskriminaciju između sopstvene teritorije članice i teritorije ostalih članica.

¹⁵⁸⁾ Citirano prema: Zubić, P. S., Raković, A. *op. cit.*, 76.

¹⁵⁹⁾ Definicijom pojma „sanitarna i fitosanitarna mera“ obuhvaćena je „svaka mera“ koja se preduzima radi zaštite „zdravlja i života životinja i biljaka“ od različitih rizika (rizika od ulaska, nastanka ili širenja štetočina, bolesti, organizama koji prenose bolesti ili organizama koji ih izazivaju; rizika koje stvaraju aditivi, zagađivači, toksini ili organizmi koji izazivaju bolesti u hrani, piću i stočnoj hrani; rizici koji nastaju usled bolesti koje prenose životinje, biljke ili njihovi proizvodi, ili od ulaska, nastanka ili širenja štetočina). Takođe, ovaj pojam obuhvata i mere koje se primenjuju „da bi se sprečili ili ograničili ostali vidovi štete na teritoriji Članice od ulaska, nastanka ili širenja štetočina“ (tačka 1 Aneksa A).

¹⁶⁰⁾ Podrška mora da bude obezbeđena u okviru javnog vladinog programa finansiranja iz državnih fondova (što uključuje i vladina odustajanja od naplate prihoda), koji ne uključuje u sebe naplate od potrošača; podrška u pitanju neće imati efekat obezbeđenja podrške proizvođačkim cenama.

obuhvaćeni su i „programi javnih usluga“ gde je predviđeno, između ostalog, da „mere ove kategorije uključuju izdatke (ili odustajanje od naplate prihoda) u vezi sa programima kojima se obezbeđuju usluge ili povlastice za poljoprivredu ili seoskoj zajednici, osim „direktnih plaćanja proizvođačima ili prerađivačima. Takvi programi, koji uključuju, ali se istovremeno i ne ograničavaju sledećom listom, moraju da zadovolje opšti kriterijum iz stava 1. gore, i po potrebi utvrđene specifične uslove. Radi se, između ostalog, o: a) istraživanjima u vezi sa programima zaštite životne sredine, kao i istraživanjima koja se odnose na pojedinačne proizvode; b) kontroli štetočina i bolesti [...]; c) uslugama obučavanja [...]; d) prosvetavanju i savetodavnim uslugama [...]; e) uslugama inspekcije [...]; f) marketinškim i uslugama promocije [...] g) infrastrukturnim uslugama [...]“¹⁶¹⁾

Direktnu odredbu koja upućuje na „životnu sredinu sadrži i Sporazum o trgovinskim aspektima intelektualne svojine (Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights — TRIPS Agreement). U članu 27 ovog sporazuma predviđa se da članice mogu isključiti iz zaštite patenata pronalasku čije bi sprečavanje komercijalne eksploatacije na njihovoj teritoriji bilo neophodno kako bi se zaštitili „život ili zdravlje ljudi, životinja ili biljaka¹⁶²⁾ ili da bi se izbeglo ozbiljno ugrožavanje životne sredine, pod uslovom da se isključenje ne sprovodi samo zato što je eksploatacija zabranjena nacionalnim zakonom“.

Sporazum o subvencijama i kompenzatornim merama (The Agreement on Subsidies and Countervailing Measures — SCM Agreement) u članu 8 (Identifikacija dozvoljenih subvencija) propisuje da će se određene subvencije smatrati „dozvoljenim“ (st. 1). Odnosno, „bez obzira na odredbe Dela III i V sledeće subvencije su dozvoljene: [...] c) pomoć u cilju adaptacije postojećih postrojenja novim zahtevima koji se odnose na *zaštitu životne sredine (podvukao autor)*, koji su propisani zakonom i/ili propisom i koji stvaraju veća ograničenja i finansijski teret za firme“, pod propisanim uslovima.¹⁶³⁾

Opšti sporazum o trgovini uslugama (The General Agreement on Trade in Services — GATS) u članu XIV, slično odredbi člana XX GATT-a, sadrži određene „opšte izuzetke“. Kaže se, između ostalog, da „ništa u ovom sporazumu neće sprečavati usvajanje ili izvršenje, u bilo kojoj zemlji članici, mera: ... b) potrebnih za

¹⁶¹⁾ Koje uključuju i: usluge električne energije, puteva, vodosnabdevanja, brana i drenažnih sistema, i „infrastrukturne radove u vezi sa programima zaštite životne sredine“, itd. U ovim slučajevima će nastali troškovi biti usmereni samo na pribavljanje ili izvođenje kapitalnih radova i neće uključivati subvencionisano pribavljanje instalacija za gazdinstvo, sa izuzetkom širenja mreže javnih usluga koje su generalno raspoložive. Takođe, neće uključivati ni subvencije za inpute ili operativne troškove ili preferencijalne korisničke tarife.

¹⁶²⁾ Pored zaštite „javnog reda i morala“.

¹⁶³⁾ Ti uslovi su sledeći: da je pomoć jednokratna; ograničena na 20% od ukupnih troškova adaptacije; ne pokriva troškove premeštanja i rukovođenja opremom koja je deo pomoći, što u potpunosti pokrивaju firme; direktno vezana i proporcionalna firminim planiranim smanjenjima štete i zagađenja i ne pokriva nikakvu uštedu u proizvodnim troškovima koja se može postići; i dostupna svim firmama koje mogu usvojiti novu opremu i/ili proizvodne procese.

zaštitu ljudskog, životinjskog ili biljnog života ili zdravlja...¹⁶⁴⁾ Okolnosti koje se odnose na potrebu za zaštitom ljudskog, životinjskog ili biljnog života ili zdravlja stavljene su u kontekst dopuštenih odstupanja među kojima su i mere potrebne za: a) „zaštitu javnog morala ili za održavanje javnog reda“; c) mere potrebne da se „osigura usaglašenost sa zakonima i propisima koji nisu nekonzistentni sa odredbama ovog sporazuma, uključujući i one koje se odnose na: i) sprečavanje prakse falsifikovanja i krivotvorenja ili za tretiranje efekata kršenja ugovora o uslugama; ii) zaštite privatnosti pojedinaca [...]; iii) sigurnosti“, itd.

Sporazum o vladinim nabavkama (The Agreement on Government Procurement) sadrži u članu III izuzetke koji su slični listi izuzetaka iz člana XX GATT-a.¹⁶⁵⁾ To uključuje, između ostalog, i mere potrebne radi zaštite života i zdravlja ljudi, životinja i biljaka. Međutim, za razliku od člana XX(g), ovaj sporazum ne sadrži odredbu koja se odnosi na očuvanje „iscrpivih prirodnih resursa“. U članu XX, koji se odnosi na „tehničke specifikacije i tendersku dokumentaciju“, predviđeno je da strane ugovornice mogu „pripremiti, usvojiti ili primeniti tehničke specifikacije radi unapređenja očuvanja prirodnih resursa ili zaštite životne sredine“ (t. 6), a kriterijumi ocenjivanja navedeni u obaveštenju o nameravanoj nabavci ili konkursnoj dokumentaciji mogu, između ostalog, uključivati cene i druge faktore troškova, kvaliteta, tehničke vrednosti, karakteristika životne sredine i uslova isporuke (t. 9).

Dogovor o pravilima i procedurama za rešavanje sporova (The Understanding on Rules and Procedures Governing the Settlements of Disputes — DSU) propisuje detaljna pravila za rešavanje sporova koji mogu da nastanu u primeni STO sporazuma. Ustanovljava se okvir unutar kojeg se raspravlja i odlučuje o odnosu između trgovinskih mera i mera koje nemaju prevashodno trgovinski karakter, uključujući i mere koje se donose i primenjuju u oblasti životne sredine. U dosadašnjoj praksi nekoliko takvih sporova imalo je za svoj predmet rasprave više pitanja koja se tiču životne sredine i u okviru kojih su data tumačenja smisla odredbi pojedinih STO sporazuma.¹⁶⁶⁾

B) Kada se raspravlja o mestu koje „životna sredina“ ima u dokumentima STO, neizbežno se postavlja i pitanje odnosa koje ova organizacija ima prema (održivom) razvoju. Više je razloga koji su doprineli da razvojna pitanja već dugo predstavljaju sastavni deo rasprava o uticajima različitih mera trgovinske politike.

¹⁶⁴⁾ „Pod uslovom da takve mere ne budu primenjivane na način kojim bi se stvorilo sredstvo za arbitrarnu ili nepravednu diskriminaciju među zemljama kada prevladaju slični uslovi, niti prikrivena restrikcija međunarodne trgovine uslugama [...].“

¹⁶⁵⁾ Ovaj sporazum pripada grupi tzv. plurilateralnih trgovinskih sporazuma i sve države članice STO nisu i članice Sporazuma. Za tekst Sporazuma na engleskom v.: https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/rev-gpr-94_01_e.htm (18. mart 2018).

¹⁶⁶⁾ Npr. United States — Gosiline (kvalitet vazduha u urbanim područjima); United States — Shrimps and United States Shrimp 21.5 (odluka o tumačenju); SPS „Trilogy“ — European Communities — Hormones, Australia — Salmon, Japan — Varietals; EC — Asbestos. Za kratak rezime ovih sporova v.: Stilwell, M., Bohanes, J. *op. cit.*, 519—529.

U savremenim uslovima, uvođenje razvojnih pitanja u rasprave o međunarodnoj trgovini i ulozi STO u potpunosti je deo širih globalizacijskih napora u ovoj oblasti.¹⁶⁷⁾ Njihova šira konceptijska veza sa politikom i pravom životne sredine zasnovana je na nekoj vrsti organske povezanosti razvojnih ciljeva i njihovog uticaja na stanje životne sredine.

Ciljevi održivog razvoja, ustanovljeni na međunarodnom nivou¹⁶⁸⁾, na više načina se prepliću sa aktivnostima STO. Konkretnije govoreći, sama organizacija svoje učešće u aktivnostima koje se sprovode u okviru Ciljeva održivog razvoja vezuje za sedam razvojnih ciljeva: 2 (glad, bezbednost hrane, prehrana i održiva poljoprivreda); 3 (zdrav život i dobrobit); 8 (ekonomski razvoj, zapošljavanje i rad); 10 (nejednakosti unutar država i između država); 14 (okeani, mora i morski resursi); i 17 (jačanje globalnog partnerstva za održivi razvoj).¹⁶⁹⁾ Osnivački ugovor STO, za razliku od GATT ugovora, spominje održivi razvoj u svojoj preambuli (al. 1),¹⁷⁰⁾ slično kao što se spominje i „životna sredina“. Međutim, brojne dileme u vezi sa koncepcijom održivog razvoja prelivaju se i u rasprave o aktivnostima STO, značajne za održivi razvoj. Na to podseća i Lidgejt (Lydgate), relativizujući značaj ovog pitanja kroz stav da održivi razvoj ne predstavlja nikakvo obavezujuće pravilo već samo jedan „širi princip“, podsećajući tako na „nejasnu prirodu samog koncepta“.¹⁷¹⁾

U STO tumačenju značaja održivog razvoja ističe se stav da se ciljevi liberalizacije trgovine i održivi razvoj „međusobno podržavaju“, polazeći od pretpostavke da liberalizacija trgovine vodi većem napretku, kao osnovi za bolje upravljanje u oblasti životne sredine i socijalne politike. Ipak, postoje i zagovornici teza da postoji nedostatak „međusobnog podržavanja“ između liberalizacije trgovine i održivog razvoja, ističući da globalizacija tržišta podstiče veću eksploataciju resursa.¹⁷²⁾

¹⁶⁷⁾ Sampson, Gary P. (2005). *The WTO and Sustainable Development*. Tokyo, New York, Paris: United Nations University Press.

¹⁶⁸⁾ Za šire v.: <https://sustainabledevelopment.un.org/?menu=1300> (11. februar 2018).

¹⁶⁹⁾ U okviru 17. cilja poseban odeljak odnosi se na trgovinu, a cilj se sastoji, između ostalog, i u posvećenosti unapređenju univerzalnog, otvorenog, nediskriminišućeg i pravednog multilateralnog sistema trgovanja na temelju pravila u okviru STO.

¹⁷⁰⁾ Kaže se da su države članice STO „svesne da bi njihovi odnosi na polju trgovine i ekonomskih težnji trebalo da se razvijaju u cilju porasta životnog standarda, osiguranja pune zaposlenosti i obimnog i ujednačenog rasta veličine realnog prihoda i efektivne tražnje, ekspanzije proizvodnje i trgovine robom i uslugama, uz istovremeno omogućavanje optimalnog korišćenja svetskih resursa u saglasnosti sa *ciljevima održivog razvoja* i težeći da se istovremeno očuva *životna sredina* korišćenjem sve boljih načina da se to postigne u skladu sa potrebama i interesima na različitim nivoima ekonomskog razvoja [...]“: citirano prema: Zubić-Petrović, S., Raković, A. *op. cit.*, 23.

¹⁷¹⁾ Lydgate, E. (2012). Sustainable development in the WTO: From mutual supportiveness to balancing. *World Trade Review*, 11(4), 622.

¹⁷²⁾ *Ibid.*

3.3. Pravo na (zdravu) životnu sredinu

Iako se izvesne veze između zdravlja i životne sredine, najšire govoreći i u običnom govoru, obično podrazumevaju, dokazivanje ovih veza u pravu može biti povezano sa brojnim izazovima. To može biti uslovljeno različitim konkretnim okolnostima u praksi, kao i karakteristikama izvora prava koji se uzimaju za osnovu analize. Inače, smatra se da pravo na (zdravu, odgovarajuću, povoljnu, adekvatnu, itd.) životnu sredinu već izvesno vreme ima svoje utemeljenje u raspravama teorijskog i pozitivno-pravnog karaktera, ali da oko razumevanja sadržaja pojedinih elemenata i suštine ovog prava postoji izvestan broj otvorenih pitanja. Na primer, nema potpune saglasnosti oko toga kakva životna sredina je predmet zaštite u pravu, budući da se koriste različiti izrazi za opis životne sredine. Potom, nije baš potpuno jasno ko je titular prava, zbog čega se mogu samo nazreti neki elementi potencijalne zbrke čiju osnovu mogu činiti i različiti pristupi u tumačenju opšteg odnosa prema životnoj sredini kao i etičke dileme o čovekovoju potrebi da štiti životnu sredinu. Preovlađujući elementi etičkih opredeljenja pojedinih subjekata u zakonodavnom ili sudskom procesu (od naglašenog antropocentrizma do naglašenog eko-centrizma, itd.) mogu uticati na razumevanje sadržaja pojedinih elemenata prava na (zdravu) životnu sredinu, čak i kada se to na prvi pogled ne uočava na jasan način. Na osnovu nekih formulacija prava na (zdravu) životnu sredinu (kasnije će biti nešto više reči), moglo bi se pomisliti da prava u vezi sa životnom sredinom pripadaju „životnoj sredini“ kao takvoj i da bi „čoveka“ u „životnoj sredini“ tek trebalo potražiti. Utvrđivanje granica vrednosnog u pravu životne sredine podrazumevalo bi i jasnije postavljanje pitanja odnosa između „zdravlja čoveka“ i „zdravlja životne sredine“. Sadržaj prava na (zdravu) životnu sredinu¹⁷³⁾ i odnos sa drugim pravima (u vezi sa ovim) može biti predmet širokih rasparava. „Zdravlje“, kao element prava u vezi sa životnom sredinom, može se pojavljivati u različitim oblicima, ali izučavanje ovih veza i njihovo dokumentovanje u praksi može biti povezano sa mnoštvom izazova. Elementi koji se vezuju sa trgovinom, ili okolnosti koje nastaju usled različitih uticaja načina regulisanja trgovinskih odnosa, mogu značajno komplikovati analizu¹⁷⁴⁾, kako sa stanovišta uticaja stanja životne sredine na zdravlje u najužem smislu, tako i polazeći od složenih interakcija između pojedinih privrednih grana, životne sredine i zdravlja, pa sve do uticaja pojedinih elemenata politike u oblasti zdravstva na životnu sredinu.¹⁷⁵⁾

¹⁷³⁾ Stavljanjem reči „zdrava“ u zagradu (u formulaciji „zdrava životna sredina“) želi se naglasiti stav autora da pitanje karakteristika „životne sredine“ koja se štiti nije pravno rešeno na način da se može bezrezervno smatrati da je predmet zaštite „zdrava životna sredina“, kao i da postoje određena pitanja koja se, u vezi sa tim, mogu znatno detaljnije razmatrati.

¹⁷⁴⁾ Naravno, dileme o odnosima između ljudskih prava i pravila trgovine predmet su analiza i sa stanovišta STO prava. V., npr.: Petersmann, E. U. (2006). Human Rights, Constitutionalism and the World Trade Organization: Challenges for World Trade Organization Jurisprudence and Civil Society. *Leiden Journal of International Law*, 19, 633—667; Alam, S., Mukhopadhya, P., Randle, D. (2011). The General Agreement on Trade in Services (GATS), Water, and Human Rights from the Perspective of Developing Countries. *Netherlands International Law Review*, LVIII, 43—75.

¹⁷⁵⁾ Ova pitanja zahtevaju posebnu analizu.

U literaturi se opšti okvir za tumačenje prava na (zdravu) životnu sredinu najčešće traži u konceptu ljudskih prava,¹⁷⁶⁾ odnosno dometima i slabostima ovog koncepta. Pravo na (zdravu) životnu sredinu (odnosno slična prava u vezi sa životnom sredinom) najčešće se označavaju kao ljudska prava treće generacije (tzv. ljudska prava solidarnosti), zajedno sa pravom na mir, pravom na razvoj, pravom na upravljanje prirodnim resursima, itd. Ljudska prava, kao opšti okvir za razumevanje smisla i elemenata prava na (zdravu) životnu sredinu, proističu kako iz normi unutrašnjeg prava tako i iz normi međunarodnog prava.¹⁷⁷⁾ Otuda, razdvajanje međunarodno-pravnih od unutrašnje-pravnih elemenata ovog prava (ako se složimo da nema dileme u vezi sa postojanjem ovog prava u pozitivnim propisima) može imati metodološki smisao i moglo bi doprineti jasnijem razumevanju konceptijskih i drugih elemenata ovog prava.¹⁷⁸⁾

3.4. Pravo na (zdravu) životnu sredinu u međunarodnom pravu

Pravo na (zdravu) životnu sredinu u međunarodnom pravu životne sredine može se razumeti jedino u širem kontekstu prava i dužnosti koja se propisuju u pojedinačnim izvorima prava. Pritom je neophodno odvojeno razmatrati stanje u izvorima tzv. mekog prava od stanja koje postoji u izvorima prava ugovornog karaktera. Ovo je neophodno ne samo zato što postoji razlika između ove dve vrste izvora prava (u karakteru i nivou obaveznosti), već pre svega zbog toga što većina izvora tzv. mekog prava znatno bogatije razrađuje određena pitanja koja su relevantna za temu o kojoj govorimo. Naime, u izvorima tzv. mekog prava u osnovi je moguće naći izuzetno solidnu elaboraciju glavnih ciljeva i ideja koje se postavljaju u vezi sa pravom na zdravu životnu sredinu. Tako, na primer, Rio deklaracija o životnoj sredini i razvoju (1992) formuliše „pravo na zdrav i produktivan život u harmoniji sa prirodom“ (čl. 1), kao

¹⁷⁶⁾ Za šire v., npr.: *Manual on Human Rights and Environment* (2012). Council of Europe, https://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DH_DEV_Manual_Environment_Eng.pdf (15. februar 2018). *Human Rights-based Approach to Health and Environment*, Report of a Regional Seminar Bangkok, Thailand, 20—21 August 2007 (2008), World Health Organization; Ahmed, A. K. (2003). *Environmental Protection, Public Health and Human Rights An Integrated Assessment*, Global Children's Health and Environment Fund National Council for Science and the Environment, Washington. <https://www.aaas.org/sites/default/files/migrate/uploads/Ahmed2003.pdf> (14. februar 2018).

¹⁷⁷⁾ Nažalost, kada se govori o međunarodnim dokumentima u oblasti ljudskih prava, treba imati u vidu da eksplicitnu formulaciju o ovom pravu sadrže jedino Afrička povelja o ljudskim pravima i pravima naroda (1981) i Protokol iz 1988, uz Američku konvenciju o ljudskim pravima iz 1969. godine. Pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima samo posredno ukazuje na ovom pravu kada se štiti pravo na fizičko i duševno zdravlje, kao i kada se radi o zahtevu za poboljšanje svih vidova industrijske higijene, higijene okoline itd.

¹⁷⁸⁾ Govori se o različitim elementima koji konstituišu prava u vezi sa životnom sredinom (*environmental rights*). Npr. bilo kakvu diskusiju o ljudskim pravima u vezi sa životnom sredinom Adebovale i saradnici (Adebowale *et al.*) vezuju za tri područja delovanja: pravo na čistu i bezbednu životnu sredinu, pravo na aktivnosti zaštite životne sredine i pravo na informisanje i učešće u odlučivanju u vezi sa životnom sredinom. V.: Adebowale, M., Church, C., Nduta Kairie, B. N., Vasytkivsky, B., Panina, Y. (2001), *Environment and Human Rights: A New Approach to Sustainable Development*, International Institute for Environment and Development, 3.

jedno od prava koja imaju ljudska bića.¹⁷⁹⁾ Ako tome dodamo da se pomenuto pravo na zdrav i produktivan život u harmoniji sa prirodom razume kao deo prava na „održivi razvoj“, odnosno „prava na razvoj“ uopšte (čl. 3) i da se u skladu sa tim razrađuju uloge različitih subjekata procesa vezanih za životnu sredinu, onda je jasno da se granice prava na zdravu životnu sredinu mogu samo na uopšten način naslućivati. Tu široku filozofsko-teorijsku zasnovanost odražava i dvadeset godina ranije usvojena Stokholmska deklaracija o čovekovo okolini (1972), ali na specifičan način povezujući „uslove u sredini“ sa drugim ključnim vrednostima savremenog života i civilizacije u celini. Prvo načelo proklamuje da „čovek ima osnovno pravo na slobodu, jednakost i odgovarajuće životne uslove u sredini čiji kvalitet omogućava život u dostojanstvu i blagostanju [...]“¹⁸⁰⁾

Većina međunarodnih ugovora, kao najznačajnijih izvora međunarodnog prava životne sredine, sadrži određene odredbe koje više ili manje jasno ukazuju na šire veze koje postoje između stanja životne sredine i zdravlja. Savremeni međunarodni ugovori opšteg tipa to čine skoro nedvosmisleno. Međutim, u pogledu eksplicitnog definisanja samog prava na zdravu životnu sredinu, kao predmeta zaštite, stvari ne izgledaju baš tako jasne i one najvećim delom zavise od vrste i karaktera ugovora. Relativno mali broj međunarodnih ugovora u oblasti životne sredine ima za svoj eksplicitno formulisan cilj zaštitu prava na zdravu životnu sredinu. Na primer, Bečka konvencija o zaštiti ozonskog omotača u članu 2, kao opštu obavezu strana ugovornica, proklamuje preduzimanje odgovarajućih mera „radi zaštite ljudskog zdravlja i životne okoline od štetnih posledica do kojih dolazi ili može doći od aktivnosti čoveka koje modifikuju ili verovatno mogu da modifikuju ozonski omotač“. Konvencija o klimatskim promenama je svoje ciljeve formulisala znatno šire. Prema odredbama člana 2, cilj Konvencije je „stabilizacija koncentracije gasova staklene bašte u atmosferi na nivou koji bi sprečavao opasne antropogene uticaje na klimatski sistem“. Međutim, pri definisanju pojma „nepovoljni uticaji klimatskih promena“ najdirektnije se ukazuje na posledice klimatskih promena koje se ogledaju u sastavu, sposobnosti obnavljanja i produktivnosti prirodnih i kontrolisanih ekosistema, odnosno u funkcionisanju društveno-ekonomskih sistema, odnosno ljudskom zdravlju i blagostanju.

Cilj Stokholmske konvencije o dugotrajnim organskim zagađivačima (2001) takođe je definisan u članu 1, i to kao „zaštita ljudskog zdravlja i okoline“. I Arhuska konvencija o dostupnosti informacija, učešću javnosti u donošenju odluka i dostupnosti pravosuđa u vezi sa pitanjima koja se tiču životne sredine (1998) u članu 1 upućuje na zdravlje kao element prava na odgovarajuću životnu sredinu. U ovom članu je propisano da je cilj Konvencije zaštita prava svakog pojedinca

¹⁷⁹⁾ Ovde su „ljudska bića“ relativno jasno odvojena od „prirode“, a granice njihovog prava (na „zdrav i produktivan život“) određene su obavezom da takav život bude „u harmoniji sa prirodom“.

¹⁸⁰⁾ Citirano prema: Todić, D., Vukasović, V. (2002). *Ekološka kriza u svetu i odgovor međunarodne zajednice*. Savezni sekretarijat za rad, zdravstvo i socijalno staranje (Sektor za životnu sredinu), Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu, 104.

sadašnjih i budućih generacija da živi u životnoj sredini „adekvatnoj njegovom zdravlju i blagostanju“.¹⁸¹⁾

Bazelska konvencija o kontroli prekograničnog kretanja opasnih otpada i njihovom odlaganju (1989), u prva četiri stava preambule, direktno ukazuju na to da konvencija polazi od rizika koji postoji po ljudsko zdravlje i životnu sredinu, a koji nastaje usled postojanja opasnih i drugih otpada i njihovog prekograničnog kretanja. Konvencija o prekograničnim efektima industrijskih udesa (1992) posebno štiti „ljude i životnu sredinu“ (čl. 1.e i čl. 3). Konvencija o zaštiti i korišćenju prekograničnih vodotokova i međunarodnih jezera pri definisanju štetnih efekata na životnu sredinu posebno spominje: efekat na zdravlje ili bezbednost čoveka, flore, faune, zemljišta, vazduha, vode, klime, pejzaža, istorijskih spomenika i drugih građevina,¹⁸²⁾ ili interakciju ovih faktora. Konvencija o prekograničnom zagađivanju vazduha na velikim udaljenostima ne definiše pravo čoveka na zdravu životnu sredinu, ali pri definiciji izraza „zagađivanje vazduha“ ukazuje na vezu koja postoji između zagađivanja vazduha kao procesa unošenja u atmosferu materija ili energije sa štetnim delovanjem koje mogu dovesti u opasnost zdravlje čoveka i naneti štetu biološkim resursima, ekosistemima, materijalnim dobrima, itd. (čl. 1). Konvencija o proceni uticaja na životnu sredinu u prekograničnom kontekstu takođe ne formuliše pravo na zdravu životnu sredinu, već je izričiti predmet zaštite „životna sredina“ kao takva. Istina, kada se definiše pojam „uticaja“, onda se govori o svakom efektu koji je prouzrokovan određenom aktivnošću i to na životnu sredinu, uključujući i ljudsko zdravlje i bezbednost, floru, faunu, tlo, vazduh, klimu, predele, istorijske spomenike itd.¹⁸³⁾

* * *

Dakle, ako bismo pokušali da rezimiramo pitanje kako je pravo na (zdravu) životnu sredinu regulisano u međunarodnom pravu, onda bi se svakako moglo zaključiti sledeće: 1) pravo na (zdravu) životnu sredinu ima utemeljenje u međunarodnom pravu životne sredine (jednim delom na eksplicitan način a jednim delom samo posredno); 2) pravo na (zdravu) životnu sredinu najčešće se stavlja u jedan širi kontekst prava čoveka među kojima, u novijim međunarodnim ugovorima, naročito mesto pripada pravu na održivi razvoj; 3) ponekad je karakter veza između zdravlja i (zdrave) životne sredine nejasno formulisan pa bi njihov smisao trebalo tumačiti od slučaja do slučaja; 4) tumačenje sadržaja prava na (zdravu) životnu sredinu trebalo bi da se zasniva na primarnom uvažavanju sadržaja definicije pojma „životna sredina“.¹⁸⁴⁾

¹⁸¹⁾ Ovde se, ponovo, naglašava značaj pitanja odnosa između sadašnjih i budućih generacija.

¹⁸²⁾ Pitanje „bezbednosti životne sredine“ u savremenoj politici i pravu životne sredine zaslužuju posebnu analizu.

¹⁸³⁾ Iz ovih nekoliko poslednjih primera je vidljivo da se veze između „zdravlja“ i „životne sredine“ jasno naglašavaju čak i kada se ne govori eksplicitno o pravu na (zdravu) životnu sredinu, u zavisnosti od karaktera međunarodnog ugovora, predmeta njegovog regulisanja, vremenskog okvira u kojem su nastali, itd.

¹⁸⁴⁾ U vezi sa ovim, može biti interesantan i osvrt na pojam „životna sredina“, koji se daje u Save-todavnom mišljenju međunarodnog suda prave („Legalnost pretnje ili upotrebe nuklearnog

3.5. Pravo na (zdravu) životnu sredinu u unutrašnjem pravu (ustavi pojedinih država)

Postoje izvesne sličnosti, ali i razlike u načinima kako se ustavni tekstovi pojedinih država odnose prema pitanju prava na (zdravu) životnu sredinu.¹⁸⁵ Tako, na primer, u poglavlju „gospodarska, socijalna i kulturna prava“ Ustava Republike Hrvatske¹⁸⁶) garantuje se svakome „pravo na zdrav život“ a „država osigurava uvjete za zdrav okoliš“ (čl. 69).¹⁸⁷ Ustav Bosne i Hercegovine¹⁸⁸) ne sadrži posebne odredbe o životnoj sredini.¹⁸⁹ Međutim, Ustav Republike Srpske¹⁹⁰) u članu 35 propisuje da „čovjek ima pravo na zdravu životnu sredinu“, kao i da je „svako“, „u skladu sa zakonom dužan da u okviru svojih mogućnosti štiti i unapređuje životnu sredinu“. Ustav Federacije Bosne i Hercegovine govori o „čovjekovoj okolini“ samo u kontekstu podele nadležnosti između Federacije i kantona (član 2, III poglavlje).¹⁹¹

Ustav Crne Gore¹⁹²) u članu 23 propisuje da „svako ima pravo na zdravu životnu sredinu“. U istom članu se garantuje pravo svakoga „na blagovremeno i potpuno obavještanje o stanju životne sredine, na mogućnost uticaja prilikom odlučivanja o pitanjima od značaja za životnu sredinu i na pravnu zaštitu ovih prava“. Istovremeno, „svako je, a posebno država, obavezan da čuva i unapređuje

oružja“, 8. jul 1996). Sud je, između ostalog, konstatovao sledeće: *Sud [...] prihvata da životna sredine nije apstrakcija nego da predstavlja životni prostor, kvalitet života i naročito zdravlje ljudskih bića, uključujući generacije koje nisu rođene. Postojanje opšte obaveze država da obezbede da aktivnosti unutar njihove jurisdikcije i kontrole budu u skladu sa životom sredinom drugih država ili područja izvan nacionalne kontrole je, danas, deo korpusa međunarodnog prava životne sredine. (podvukao autor). Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion, I. C. J. Reports 1996, p. 226, para 29. <http://www.icj-cij.org/files/case-related/95/095-19960708-ADV-01-00-EN.pdf> (13. jul 2018).*

¹⁸⁵) Ovde ukazujemo na ustavne tekstove nekih susednih i drugih država, iako bi detaljnija analiza morala uzeti u obzir i način kako se prema pravu na (zdravu) životnu sredinu odnose osnovni zakonski tekstovi kojima se uređuje oblast životne sredine, a potom i drugi relevantni izvori.

¹⁸⁶) *Narodne novine*, 56/90, 135/97, 113/00, 28/01, 76/10. i 5/14 (pročišćeni tekst, Ustavni sud Republike Hrvatske, 15. januar 2014).

https://www.usud.hr/sites/default/files/dokumenti/Redakcijski_prociscen_tekst_Ustava_Republike_Hrvatske_Ustavni_sud_Republike_Hrvatske_15_sijecnja_2014_.pdf (15. jul 2018).

¹⁸⁷) Izgleda da je dilema sa početka teksta (o odnosu zdravlja čoveka i zdravlja životne sredine) u Ustavu Republike Hrvatske diskretno pojačano nagoveštena, ali bez detaljnijih naznaka o suštini ovog odnosa. U nastavku ovog člana se „zaštita zdravlja ljudi, prirode i ljudskog okoliša“ (st. 3) posebno povezuje u jednu celinu kroz krajnje neodređene „dužnosti“ koje ima „svatko“ (da „osobitu skrb“ posvećuje „zaštiti zdravlja ljudi, prirode i ljudskog okoliša“).

¹⁸⁸) http://www.ccbh.ba/public/down/USTAV_BOSNE_I_HERCEGOVINE_bos.pdf (15. jul 2018).

¹⁸⁹) Pritom bi, verovatno, trebalo imati u vidu i specifične okolnosti u kojima je nastao ovaj ustavni dokument.

¹⁹⁰) http://www.narodnaskupstinars.net/sites/default/files/upload/dokumenti/ustav/cir/ustav_republike_srpske.pdf (15. jul 2018).

¹⁹¹) http://www.ustavnisudfbih.ba/sr/dokumenti/ustav_precisceni_tekst.pdf (15. jul 2018).

¹⁹²) http://www.ustavnisud.me/ustavnisud/skladiste/blog_2/objava_105/fajlovi/Ustav%20Crne%20Gore.pdf (15. jul 2018).

životnu sredinu“. Ustav Albanije¹⁹³⁾ ne propisuje zaštitu prava na (zdravu) životnu sredinu. Međutim, u članu 56 govori o pravu svakoga da bude informisan o stanju životne sredine i njenoj zaštiti, dok u članu 59 govori o ciljevima države u različitim oblastima, uključujući i „zdravu i ekološki odgovarajuću životnu sredinu za sadašnje i buduće generacije“. (t. d).

Mađarski ustav iz 2011. godine¹⁹⁴⁾ „priznaje i poštuje pravo svake osobe na zdravu životnu sredinu“ (član XXI). U nastavku istog člana govori se o obavezi naknade štete za štetu nanetu životnoj sredini i o zabrani uvozi „zagađujućeg otpada u Mađarsku za potrebe odlaganja“. „Pravo svakoga na fizičko i mentalno zdravlje“ propisano je članom XX Ustava.¹⁹⁵⁾ Bugarski ustav iz 1991. godine¹⁹⁶⁾ članom 55 (II glava, „osnovna prava i obaveze građana“) utvrđuje pravo građana Bugarske da imaju „zdravu i povoljnu (*podvukao autor*) životnu sredinu koja odgovara utvrđenim standardima i normama“, u skladu sa čim građani štite životnu sredinu.

Ustav Ruske Federacije, usvojen 12. decembra 1993,¹⁹⁷⁾ sadrži čitav set odredbi koje se odnose na „prava i slobode čoveka i građanina“ (Glava II, članovi 17—64). U okviru ovog dela, članom 42 definisana su tri prava u vezi sa životnom sredinom. Najpre se utvrđuje da „svako ima pravo na *povoljnu* životnu sredinu“ (*podvukao autor*), zatim da svako ima pravo na „pouzdate informacije o njenom stanju“ i na kraju da svako ima pravo na „naknadu štete prouzrokovane njegovom ili njenom zdravljom ili imovini ekološkim prekršajima“. I Ustav Republike Belorusije iz 1994. godine¹⁹⁸⁾ sadrži interesantna rešenja. Životna sredina eksplicitno se spominje u dva člana. Prvo se čl. 46 predviđa da svako ima pravo na *prijatnu* (*podvukao autor*) životnu sredinu i nadoknadu za gubitak ili oštećenje prouzrokovano kršenjem ovog prava. Potom se čl. 55 određuje da je dužnost svakoga da štiti životnu sredinu. Za oblast životne sredine naročito je relevantan i čl. 45 Ustava kojim se garantuje pravo na zdravstvenu negu koja se, prema Ustavu, obezbeđuje, između ostalog, i sredstvima za unapređenje životne sredine.

Ustav Španije iz 1978. i 1992. godine¹⁹⁹⁾ u članu 45 sadrži odredbe o životnoj sredini. Svakome se daje pravo da uživa u životnoj sredini „pogodnoj za razvoj pojedinaca“ ali svako ima i dužnost da je štiti. Javne vlasti će se angažovati u pitanjima racionalnog korišćenja svih prirodnih resursa radi zaštite i unapređivanja kvaliteta života, zaštite i obnavljanja životne sredine, polazeći pritom od „nužne kolektivne solidarnosti“. Portugalski ustav iz 1976, sa amandmanima iz 1997. go-

¹⁹³⁾ http://www.gjk.gov.al/web/constitution_of_albania_1722.pdf (15. jul 2018).

¹⁹⁴⁾ <https://hunconcourt.hu/fundamental-law/> (15. jul 2018).

¹⁹⁵⁾ Za šire o rešenjima koja je sadržavao prethodni ustavni tekst, v.: Todić, D. Odredbe o zaštiti životne sredine u Ustavu SR Jugoslavije i ustavima drugih država. *Strani pravni život*, 1—3/2000, 55—80. Ovaj deo teksta je, uz određene izmene i dopune, zasnovan na tekstu koji je objavljen u pomenutom časopisu.

¹⁹⁶⁾ V.: <http://www.constcourt.bg/en/LegalBasis#collapse1> (15. jul 2018).

¹⁹⁷⁾ http://www.ksrf.ru/en/Info/LegalBases/ConstitutionRF/Pages/Chapter2_2.aspx (15. jul 2018).

¹⁹⁸⁾ <http://www.kc.gov.by/en/main.aspx?guid=1411> (15. jul 2018).

¹⁹⁹⁾ <http://www.parliament.am/library/sahmanadrutyunner/ispania.pdf> (15. jul 2018).

dine,²⁰⁰⁾ u članu 9, kojim se utvrđuju „osnovne odgovornosti države“, propisuje između ostalog, da je osnovna dužnost države da unapređuje blagostanje i kvalitet života ljudi i jednakosti između Portugalaca u njihovom uživanju ekonomskih, socijalnih, kulturnih i prava životne sredine. Najznačajnije i neobično razrađene odredbe o životnoj sredini sadržane su u članu 66, naslovljenom: „Životna sredina i kvalitet života“. Ovaj član sadrži odredbu po kojoj svako ima pravo na „zdravu i ekološki uravnoteženu životnu sredinu“ ali i dužnost da je štiti.

Ustav Švajcarske (1999)²⁰¹⁾ sadrži brojne odredbe relevantne za zaštitu životne sredine, ali tek u kontekstu razgraničavanja nadležnosti između Konfederacije i kantona (član. 64 — statistika, Glava IV, čl. 73—80, čl. 86 — naknade u oblasti drumskog transporta, čl. 87b — naknade u vezi sa vazдушnim transportom, čl. 89 — energetska politika, čl. 104 — poljoprivreda, čl. 120 — zaštita od korišćenja genetske tehnologije).²⁰²⁾ Ustav Grčke (sa izmenama iz 2008),²⁰³⁾ polazeći od specifičnosti prirodnih i kulturnih okolnosti u ovoj zemlji, u članu 24 (u delu koji se odnosi na „individualna i socijalna prava“) sadrži vrlo dugu odredbu o zaštiti životne sredine i to posebno šuma, gradova, planina i istorijskih lokaliteta. Ustav Norveške iz 1814, sa amandmanima koji su u međuvremenu doneti,²⁰⁴⁾ sadrži odredbu kojom se utvrđuje da „svaka osoba ima pravo na životnu sredinu koja je korisna (pogodna) za zdravlje i prirodni ambijent čija je produktivnost i raznolikost očuvana“ (čl. 112). Ustav Belgije iz 1970, sa amandmanima do 1994,²⁰⁵⁾ u članu 23 propisuje da „svako ima pravo da živi život u skladu sa ljudskim dostojanstvom“, a potom upućuje na propise iz člana 134, kojim se garantuju ekonomska, socijalna i kulturna prava, uz vođenje računa o korespondirajućim obavezama. Potom se navode prava na koja se to odnosi i spominje se „pravo na zaštitu zdrave životne sredine“ (t. 4, st. 3).

Ustav Argentine, iz 1853, sa poslednjim amandmanima iz 1994,²⁰⁶⁾ u članu 41 (I deo, II glava koja se odnosi na „nova prava i garancije“) predviđa da svi stanovnici imaju pravo na zdravu i uravnoteženu životnu sredinu pogodnu za čovekov razvoj, s ciljem ostvarivanja aktivnosti kojima se dostižu sadašnje potrebe, bez ugrožavanja potreba budućih generacija. Istovremeno, svi stanovnici imaju dužnost da čuvaju životnu sredinu. Krajnji cilj ostvarenja ovog prava sastoji se u obezbeđivanju uslova da se zadovolje potrebe sadašnjih generacija bez ugrožavanja potreba budućih generacija. Ustav Paragvaja iz 1992. godine²⁰⁷⁾ u okviru na-

²⁰⁰⁾ <http://www.tribunalconstitucional.pt/tc/conteudo/files/constituicaoingles.pdf> (15. jul 2018).

²⁰¹⁾ <https://www.admin.ch/opc/en/classified-compilation/19995395/index.html> (15. jul 2018).

²⁰²⁾ Član 74 Ustava naslovljen je kao „zaštita životne sredine“, ali on se odnosi na nadležnost Konfederacije i kantona, kao i na izbegavanje štete, odnosno troškovima izbegavanja i eliminacije štete.

²⁰³⁾ <https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/f3c70a23-7696-49db-9148-f24dce-6a27c8/001-156%20aggliko.pdf> (15. jul 2018).

²⁰⁴⁾ <https://www.stortinget.no/globalassets/pdf/english/constitutionenglish.pdf> (15. jul 2018).

²⁰⁵⁾ https://www.constituteproject.org/constitution/Belgium_2014.pdf?lang=en (15. jul 2018).

²⁰⁶⁾ <http://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/ar/ar075en.pdf> (15. jul 2018).

²⁰⁷⁾ https://www.constituteproject.org/constitution/Paraguay_2011.pdf (15. jul 2018).

slova II („Prava, dužnosti i garancije“), u Glavi I („Život i životna sredina“), dakle, pre dela kojim se utvrđuju slobode i prava, u čl. 7 i 8 utvrđuje pravo na zdravu životnu sredinu. Ovi članovi formulišu da „svako ima pravo da živi u zdravoj i ekološki uravnoteženoj životnoj sredini“.

I na kraju, nekoliko napomena o odredbama koje se odnose na životnu sredinu koje sadrži Ustav Republike Srbije.²⁰⁸⁾ Više odredaba ovog ustava mogu se smatrati, na različite načine, relevantnim za oblast životne sredine. U šest njih, „životna sredina“ eksplicitno se spominje, iako bi u preciznijem tumačenju njihovog smisla i domašaja trebalo imati u vidu i neke druge odredbe ustavnog teksta. Obično se ključnom smatra odredba člana 74 Ustava, koja se odnosi na ljudska prava u vezi sa životnom sredinom. Ovom odredbom garantuje se pravo na „zdravu životnu sredinu i na blagovremeno i potpuno obaveštavanje o njenom stanju“. Kroz odredbe druga dva stava ovog člana, na opšti način se određuje odnos prema pitanju „odgovornosti“, odnosno nadležnosti za zaštitu životne sredine. „Posebno“ se odgovornim smatraju „Republika“ i „Autonomna pokrajina“, a „dužnost svakoga“ odnosi se na: „čuvanje“ i „poboljšavanje životne sredine“.²⁰⁹⁾ Pored toga, životna sredina se spominje u još nekoliko odredaba Ustava Republike Srbije. To su: čl. 83 — sloboda preduzetništva, čl. 88 — zemljište, čl. 97, t. 9 — nadležnost Republike Srbije, čl. 183, st. 2, t. 2 — nadležnost autonomnih pokrajina, i čl. 190, t. 6 — nadležnost lokalne samouprave.²¹⁰⁾

* * *

Očigledno je da većina ustava, naročito novih, sadrži eksplicitne odredbe o zaštiti životne sredine. Međutim, razumevanje domašaja ovih odredbi i suštine prava i dužnosti koji se ovde proklamuju može biti predmet različitih rasprava, naročito zbog toga što je sadržaj ovih odredbi, stepen opštosti i preciznosti upotrebljenih formulacija različit, i što se na različit način određuju vrsta i titular utvrđenih prava i dužnosti, što je različit nivo njihove razrađenosti, zatim zbog toga što postoji širi ustavni kontekst, što postoje razlike u karakteru političkih, pravni i ekonomskih sistema, itd. Neujednačenosti ustavnih rešenja su značajnim delom uslovljene i brojnim specifičnostima pojedinih država, počev od geografskog položaja, stanja prirodnih bogatstava, istorijske i kulturne baštine i, narav-

²⁰⁸⁾ *Sl. glasnik RS*, 98/2006.

²⁰⁹⁾ Slična odredba opšteg tipa sadržana je i u Zakonu o zaštiti životne sredine (*Sl. glasnik RS*, 135/2004, 36/2009, 36/2009 — dr. zakon, 72/2009 — dr. zakon, 43/2011 — odluka US i 14/2016) i to već u članu 1, gde se osnovni ciljevi uređivanja vezuju za „obezbeđivanje ostvarivanja prava na život i razvoj u zdravoj životnoj sredini i uravnotežen odnos privrednog razvoja i životne sredine u Republici“. Pravo na zdravu životnu sredinu spominje se i u članu 9, tačka 10 i 11, kada se govori o načelu informisanja i učešća javnosti i načelu zaštite prava na zdravu životnu sredinu i pristupa pravosuđu, kao i članu 81a, koji se odnosi na „pravo na pravdu“. Međutim, eksplicitna veza sa „zdravljem ljudi“, „zdravljem ljudi i bezbednosti“, „ljudskim zdravljem“, „zdravljem stanovništva“, „zdravstvom“, itd. naglašena je u nekoliko drugih članova ovog zakona.

²¹⁰⁾ V.: Todić, D., Vukasović, V. *Zbirka propisa u oblasti životne sredine*. Beograd: Megatrend univerzitet, 2007.

no, stanja životne sredine uopšte, pa nadalje. Ipak, može se reći da se uočavaju i određeni zajednički elementi. Tako se u velikom broju ustava najčešće formuliše pravo na određene kvalitete životne sredine, kao jedno od osnovnih prava čoveka. Ove odredbe se najčešće unose u deo ustava posvećen zaštiti osnovnih ljudskih prava i sloboda čoveka. Zaštita životne sredine najčešće se vezuje za zdravlje kao posebnu vrednost i u funkciji je neposrednog očuvanja zdravlja. To, konkretnije govoreći, znači da se često u ustavima pojedinih država životna sredina koja se garantuje bliže određuje kao „zdrava“. U jednom broju ustava se za oznaku kvaliteta životne sredine koriste drugi termini, atributi i pridevi, kao npr.: pogodna, podesna, prijatna, zadovoljavajuća, adekvatna, itd. To dodatno proširuje raspravu i čini nepouzdanim vezivanje zdravlja i životne sredine. Uporedo sa pravom na (zdravu) životnu sredinu, jedan broj ustava proklamuje i pravo na informisanje o stanju životne sredine, kao zasebno pravo, a ponekad se prava u vezi sa životnom sredinom stavljaju u kontekst održivog razvoja. Istovremeno sa ovim odredbama, ustavi mnogih država, u delu koji je posvećen životnoj sredini, govore i o obavezama države (i svih drugih subjekata) da štite životnu sredinu. Ponekad se u ustavnim odredbama koje govore o zaštiti životne sredine mogu pronaći i one koje govore i o eksploataciji i zaštiti prirodnih resursa. U tom kontekstu se katkad raspravlja i o oblicima vlasništva, obavezama naknade za eksploataciju prirodnih resursa, odgovornosti za štetu nanetu životnoj sredini, itd.

4. ZDRAVSTVENA ZAŠTITA I PRISTUP TRŽIŠTU LEKOVA

4.1. Inicijativa za globalno planiranje zdravstvene zaštite i neki aspekti uloge STO

Usmeravanje globalnog zdravlja ka što većoj pravednosti (za korisnike) i višem kvalitetu pružanja zdravstvene zaštite ne može biti samo zadatak ministarstva zdravlja ili samo vlade, ili čak samo države, posmatrano izolovano.²¹¹⁾ Shodno tome, usklađivanje globalnog zdravlja sa pravdom (pravednošću) zahteva i definisanje tog problema kroz adekvatnu zdravstvenu politiku, koja uključuje sve sektore vlade, analizirajući kako će se ta politika ostvarivati u skladu sa ciljevima.²¹²⁾ Sa druge strane, država je ta koja se „oseća“ odgovornom ukoliko zdravlje stanovništva nije na zadovoljavajućem nivou (odnosno glasači od države očekuju da obezbedi adekvatan zdravstveni sistem). Činjenica jeste i da države sa nižim budžetom ne mogu da finansiraju adekvatan sistem zdravstvene zaštite²¹³⁾. Stoga je neophodno da se upravo u sektoru istraživanja i razvoja pronađu inovativna rešenja kako bi se omogućilo adekvatno finansiranje zdravstvenog sistema a samim tim i adekvatna zdravstvena zaštita. Ono što je neophodno u razvoju globalnog zdravlja (i o čemu govore nove inicijative poput Okvirne konvencije za Globalno zdravlje (Framework Convention on Global Health — GCGH)), jeste centralizacija procesa odlučivanja a pre svega planiranja aktivnosti, kako bi se u okviru zakonodavstva uključili i svi interdisciplinarni uticaji, poput uticaja poljoprivrede, trgovine, intelektualne svojine, migracija i drugih aktivnosti. Ovakve aktivnosti trebalo bi da budu planirane, od globalnog, preko nacionalnog i lokalnog nivoa, ali na takav način da omogućavaju dobro rukovođenje svim institucijama od značaja. Naime, to bi podrazumevalo da na makro- i mikronivou ne dolazi do korupcije, da se poštuju propisi, da je odnos prema poslu i obavezama baziran na određenim moralnim kvalitetima, da se resursi koriste efektivno i efikasno i dr.²¹⁴⁾ Dobro

²¹¹⁾ Friedman, E., Lawrence, G. (2015). Imagining Global Health with Justice: In Defense of the Right to Health. *Health Care Anal.*, Vol. 23, 308—329.

²¹²⁾ Leppo, K., et al. (2013). Health in all policies: Seizing opportunities, implementing policies. Ministry of Social Affairs and Health, Finland. http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0007/188809/Health-in-All-Policies-final.pdf. (septembar 2018).

Ovde se misli na industrijsku regulativu koja striktno reguliše emisiju štetnih gasova, regulativu vezanu za lekove koja se bavi bolestima zavisnosti kao javnozdravstvenim problemima pre nego kao prema kriminalu, urbanističko planiranje koje smanjuje rizik od saobraćajnih nezgoda i smrti izazvanih istim, a sa druge strane omogućava više prostora za štetnu i fizičke aktivnosti i sl.

²¹³⁾ Waris, A., & Latif, L. A. (2015). Towards establishing fiscal legitimacy through settled fiscal principles in global health financing. *Health Care Analysis*.

²¹⁴⁾ Friedman, E., Lawrence, G. (2015). *Op. cit.*, 308—329.

rukovođenje institucijama i poštovanje propisa od posebnog su značaja za ranjive grupe, poput socijalno neprilagođenih i siromašnih.²¹⁵⁾ Uticaj stranog faktora, u vidu dodatnih pomoći, od značaja je kada se radi o vladavini prava uopšte, a u ovom slučaju u kontekstu zdravstvenog sistema. Za pobornike ovakvih reformi, jačanje Svetske zdravstvene organizacije, kao krovne organizacije²¹⁶⁾, moglo bi da promeni nabolje mnogo toga jer bi SZO mogla direktno da planira i sugeriše dobar pravac razvoja zdravstvenih sistema, uključujući pritom različite faktore, poput prava na zdravlje i praćenje konzistentnosti rada nacionalnih sistema za pružanje zdravstvene zaštite. Ideja o formiranju globalnog fonda za zdravstvo²¹⁷⁾ nije nova i pomogla bi u ostvarivanju univerzalnih prava na zdravstvenu zaštitu ali bi bila korisna i kod javnozdravstvenih mera. Naime, 6. septembra 2017, Svetska federacija javnozdravstvenih asocijacija (The World Federation of Public Health Associations — WFPHA)²¹⁸⁾, zajedno sa drugim organizacijama i nevladinim sektorom, potpisala je zajedničko pismo podneto generalnom direktoru Svetske zdravstvene organizacije, dr Tedrosu Adhanomu Gebriyesisu (T. A. Ghebreyesus), kako bi se omogućili formiranje i razvoj Okvirne konvencije za globalno zdravlje. Cilj ove konvencije jeste da oformi globalnu organizaciju zasnovanu na univerzalnom pravu na zdravlje i da se tako smanje razlike među zemljama i globalno uopšte, a u kontekstu kvaliteta pružanja zdravstvene zaštite.²¹⁹⁾ Uz pomoć jedne ovakve krovne konvencije omogućilo bi se formiranje jasnih standarda za pružanje zdravstvene zaštite i sve determinante zdravlja. Naime, pomenuta konvencija bazira se na tri preduslova za zdrav život, a to su:²²⁰⁾

1. adekvatno funkcionisanje zdravstvenog sistema koji pruža kvalitetnu zdravstvenu zaštitu;
2. široka paleta javnozdravstvenih servisa, poput adekvatne ishrane, čiste vode i zdravog prirodnog okruženja;
3. šire posmatrani socioekonomski preduslovi koji utiču na zdravlje, poput zaposlenja, starosne diskriminacije i dr.

Organizaciono posmatrano, stvaranjem ovakve inicijative omogućile bi se očekivane koristi, pažljivim organizovanjem aktivnosti kroz strategije bazirane na determinantama populacije. Time bi se omogućio univerzalni pristup svim obli-

²¹⁵⁾ *Ibid.*

²¹⁶⁾ Osnazivanje SZO, u kontekstu proširenih ovlašćenja, omogućava razvoj različitih fondova i dodatnih načina finansiranja projekata.

²¹⁷⁾ Ooms, G., Hammonds, R. (2014). „Financing global health through a global fund for health?“. Chatham House Centre for Global Health Security Working Group Papers. <http://www.chathamhouse.org/publications/papers/view/197444> (septembar 2018).

²¹⁸⁾ WFPHA je međunarodna, neprofitna organizacija koja se sastoji od više od 115 članica, koje su po karakteru multidisciplinarnе i koje predstavljaju nacionalne javnozdravstvene organizacije i preko pet miliona javnozdravstvenih stručnjaka. Organizacija postoji od 1968. godine. Više informacija o WFPHA može se naći na: <https://www.wfpha.org>.

²¹⁹⁾ WFPHA. Preuzeto sa: <http://www.wfpha.org/publications/news/266-framework-convention-on-global-health-fcgh>. (oktobar 2018)

²²⁰⁾ Gostin, L. et al. (2013). Towards a framework convention on global health. Bull World Health Organ.

cima zdravstvene zaštite za pacijente (npr. primarne, sekundarne, tercijarne), ali i finansijska zaštita koja bi sprečila finansijski kolaps u slučaju kojeg bi se onemogućilo efektivno pružanje zdravstvene zaštite. Takođe, postojale bi mogućnosti rada na monitoringu i izveštavanju o napretku u standardizaciji propisa i na nacionalnom nivou, čime bi se obezbedila veća zdravstvena zaštita (na primer, standardi u kontekstu čiste vode za piće, standardi u kontekstu adekvatne ishrane koja bi bila obezbeđena kroz međunarodnu i nacionalnu finansijsku mrežu). Finansijska sredstva obezbedila bi država, kako za interne tako i za eksterne potrebe.²²¹⁾ Stručna javnost smatra da je došlo vreme za formiranje globalnog zdravstvenog okvira a da bi tome prethodila mogućnost da vlade država, u saradnji sa različitim zainteresovanim stranama, razmatraju inovativne koncepte razvoja. Pomenuta konvencija mogla bi da posluži za formiranje različitih kampanja koje bi uticale na zdravstvene prioritete, poput zdravstvenih problema uzrokovanih virusom side — HIV-om.

Od značaja za celokupnu inicijativu za formiranje globalnih tela za monitoring i izveštavanje o zdravstvenim pitanjima jeste i TRIPS sporazum, koji nedvosmisleno predstavlja dokument koji je uticao na „podizanje“ pravnog statusa bazičnog prava na zdravlje, osvrćući se i na brojna tehnička pitanja. Iako do sada nijedan organ STO nije eksplicitno „prigrlio“ univerzalno pravo na zdravlje, činjenica je takođe da je kroz dokumenta STO status zdravlja na međunarodnom nivou dobio na međunarodno-pravnom značaju kakav ranije nije imao. Naime, samom inicijativom TRIPS sporazumom omogućava se dodatna fleksibilnost kod prava na zaštitu biomedicinskih i farmaceutskih patenata. Time se zapravo (indirektno) određuje „najniži nivo“ pravne zaštite patenata. Takva fleksibilnost je uticala na činjenicu da se zaštita određenog patenta (leka) u pojedinim slučajevima razmatra i, ukoliko se pokaže da je upotreba patenta neophodna usled različitih javnozdravstvenih problema, tada se javlja mogućnost da se takva upotreba i omogući (što ranije nije bio slučaj). Jasno je da postoje stručnjaci i profesionalci koji ne smatraju da je omogućavanje upotrebe leka dok je vremenski zaštićen patent u javnozdravstvene svrhe — dobro. Takođe, značajno je napomenuti da je zaštita patenata išla u pravcu sve strože kontrole i većih prava po imaoce patentnih prava proteklih decenija. TRIPS sporazum je uticao na potencijalno preokretanje daljeg kursa osnaživanja prava patenata a u cilju poboljšanja dostupnosti lekova.

Danas, Svetska trgovinska organizacija ima uticaja na pomenute zdravstvene prioritete i javnozdravstvene krize posredujući u procesu dobijanja obaveznih dozvola za lekove (*Compulsory license*) u slučaju epidemija (npr. tuberkuloze, malarije i drugih epidemijskih bolesti) i drugih javnozdravstvenih problema, koje je definisala vlada države na čijoj teritoriji su se javile. Međutim, mogu se javiti i prepreke koje mogu ometati dobijanje takvih dozvola, poput različitih političkih

²²¹⁾ Hoffman, S., Rottingen, J-A. (2013). Dark sides of the proposed framework convention on Global Health's many virtues: A systematic review and critical analysis. *Health and human rights*, Vol. 15, No. 1.

pritisaka ali i pritisaka farmaceutskih kompanija i lobističkih grupa.²²²⁾ Sa takvim i sličnim pritiscima suočila se vlada Tajlanda kada je 2006. godine zatražila obaveznu dozvolu za lek za virus HIV (tj. sidu) — efavirenz (*stocrin*) — koji proizvodi farmaceutski gigant *Merk*. Zahtev za dozvolu bio je u skladu sa propisima STO, međutim *Merk* nije bio saglasan i poznati su slučajevi lobiranja koje su vršili visoki zvaničnici SAD, kako bi se onemogućilo pravo na proizvodnju generike (poput slučaja kada je Karan Batija (K. Bhatija), zamenik predstavnika SAD za trgovinu, kontaktirao tajlandskog ambasadora u Vašingtonu i uputio mu kritike zbog pomenute odluke tajlandskih vlasti).²²³⁾

Ideja o formiranju globalne zdravstvene politike svakako zaslužuje dalje diskusije a jedan od najvećih izazova jeste upravo globalni karakter rukovođenja zdravstvenom zaštitom za milijarde ljudi. Kreiranje zdravstvenih politika na globalnom nivou još je u začetku, ali zahvaljujući radu međunarodnih organizacija, poput Svetske trgovinske organizacije, koja ima saradnju sa organizacijama poput SZO i WIPO, stiče se utisak da se omogućava dalji razvoj globalnog modela.

4.2. Pristup tržištu proizvoda biomedicinske i farmaceutske industrije

Različiti nameti koji „opterećuju“ cene medicinskih proizvoda prilikom uvoza predstavljaju značajnu komponentu koja utiče na opstanak proizvoda na tržištu ali i na dostupnost tog proizvoda/usluge krajnjem korisniku. Carinske stope predstavljaju upravo takvu vrstu dodatnih opterećenja, koja utiču na cenu a samim tim i na dostupnost određenog medicinskog proizvoda. Ukoliko se posmatraju carine koje različite zemlje potražuju, generalno se može izvući zaključak da različite zemlje imaju potpuno različite carinske politike i da u nekoj državi one predstavljaju konjukturu za privrednike, dok je u drugim zemljama to prepreka za razvoj i investicije. O tome govori sledeći prikaz visine carina: u Južnoj Aziji je carina na farmaceutske proizvode 8% (Indija 10% i Pakistan 12%) i 6% na medicinske instrumente, dok je u Džibutiju — 24%, ili Iranu — 14 odsto.²²⁴⁾ Takođe, postoje zemlje koje omogućavaju slobodan uvoz bez carine ili sa nižim carinskim stopama. Značajno je razumeti, sa političkog stanovišta, koje su to mere koje jedna država uvodi kako bi se sprečio uvoz niskobudžetnih lekova i medicinskih sredstva jer bi to mogao biti jedan od potencijalnih razloga za uvođenje ili povećanje carinske stope na uvoz medicinskih sredstava ili farmaceutskih proizvoda. Naime, zaštita domaće farmaceutske industrije identifikovana je kao jedna od inicijativa koja se može pospešiti upravo dodatnim carinskim barijerama. Međutim, da carinske barijere i nameti ne moraju biti ti koji će doprineti razvoju domaće industrije govori nam primer Indije, gde su carine poprilično visoke (10%), s tim da Indija ima dosta dobro razvijenu i konkurentnu farmaceutsku industriju, globalno posmatrano. Takođe, tržišta Indije i Kine imaju visoke stope prodaje farmaceutskih proizvoda a

²²²⁾ TRIPS, čl. 31, počinje rečima: „Kada zakon države članice dozvoljava drugu upotrebu predmeta patenta bez odobrenja nosioca prava [...], poštovaće se sledeće odredbe.“

²²³⁾ ICTSD. Thailand Issues Compulsory License for patented AIDS drug. *Bridges*, Vol. 10, No. 42.

²²⁴⁾ *Ibid.*

beleže i značajan rast domaće industrije, koju razvijaju sa inostranim parterima iz EU i SAD. Pored njih, i tržište Singapura i Južne Koreje odlikuje se rastućom domaćom industrijom, dok Brazil aktivno radi na razvoju generičke industrije.²²⁵⁾

Osim carinskih stopa, postoje i druge mere koje sprečavaju pristup tržištu za biomedicinske i farmaceutske proizvode, kao što su: standardi proizvodnje, tehnička regulativa, različite vrste inspekcija koje se mogu odvijati i pre izvoza samog proizvoda i dr. UNCTAD poseduje specifičnu bazu podataka koja omogućava analize uticaja ovakvih barijera na farmaceutske proizvode i prema toj bazi se ispostavlja da je od 32 zemlje obuhvaćene izveštajem, 100% izvoza farmaceutskih proizvoda obuhvaćeno nekom vrstom barijere (procenat obuhvaćenosti varira od Obale Slonovače gde je 1%, do Urugvaja gde iznosi 100%).²²⁶⁾

Osim efekta koje imaju na usporavanje procesa uvoza, zatim na odbijanje investitora, otežavanje penetracije tržišta, ovakve barijere pokazuju i značajan efekat na cenovnu komponentu. Dakle, usled povećanja carinskih stopa na uvoz, cena leka će se povećati. Ako se to posmatra sa javnozdravstvenog aspekta, taj lek će postati za određeni koeficijent manje dostupan populaciji kojoj je potreban, čime se otežava krajnji cilj — da pacijent dobije adekvatan tretman po minimalnoj ceni (ili će izdvajanja iz budžeta biti uvećana a ona mogu imati finansijske reperkusije na cenu zdravstvenog osiguranja ili sl.). Dakle, radi se o „domino efektu“ u smislu uticaja na cenu, a taj efekat najčešće se može ogledati i u direktnim dodatnim troškovima za pacijenta. Dakle, ukoliko lek nije na listi „A“ ili nekoj drugoj listi esencijalnih lekova i ako nije obezbeđen u sklopu redovnog medicinskog osiguranja (a čak i tada), može se naplatiti takvo povećanje cene (ili serija povećanja) kroz uvećanje cene zdravstvenog osiguranja pa krajnji korisnik, odnosno pacijent, snosi troškovne posledice. Važno je napomenuti da se Svetska zdravstvena organizacija zalaže za transparentnost cena kako bi nerazvijene zemlje mogle dobiti lekove po nižim cenama, međutim, čini se da takva transparentnost zapravo ne pomaže u procesu diferenciranja cena.²²⁷⁾ Osim toga, pravilima koje sa sobom nosi Sporazum o trgovinskim aspektima prava intelektualne svojine, definiše se takođe i činjenica da je potrebno dvadeset godina čuvati patent pre nego što se omogući adekvatna generička proizvodnja (niskobudžetna), koja bi omogućila dolazak leka do pacijenata u siromašnim krajevima sveta kao i veću generalnu dostupnost leka (kroz generiku). Zahvaljujući pomenutom sporazumu, čini se da će „pobednici“ biti multinacionalne farmaceutske korporacije koje će zahvaljujući zaštiti svojih patenata biti u mogućnosti da prodaju lekove po višoj ceni, dok će „gubitnici“ biti pacijenti. Milioni pacijenata neće biti u mogućnosti da sebi priušte

²²⁵⁾ Nekadašnju jugoslovensku, a danas srpsku kompaniju, *Galeniku*, kupila je brazilska korporacija *Aelius* i tom strategijom je Brazil kroz Republiku Srbiju dodatno prodro na evropsko tržište. Odgovor EU na masovnu proizvodnju generike (ukoliko do iste dođe) na svojim granicama biće interesantan za sve one koji će pratiti budući rad *Galenike*.

²²⁶⁾ Helble, M. and B. Shepherd (2017). *Trade in Health Products: Reducing Trade Barriers for Better Health*. ADBI Working Paper 643, Tokyo: Asian Development Bank Institute.

²²⁷⁾ Dickov, V. (2014). Politika cena u farmaceutskom sektoru, refundacija i pristup tržištu. *Zdravstvena ekonomija sa farmakoekonomijom*, Kragujevac, 277.

vitalne lekove i medicinska sredstva čime je direktno sprečeno njihovo pravo na zdravlje, a i transfer postojećeg znanja. Naravno da je neophodno zaštititi i intelektualnu svojinu, ali potrebno je iznalaziti nove i adekvatnije modele koji bi, pre svega, u fokusu imali — pacijente. Sledeći sadašnje trendove, neće se omogućiti povećanje produktivnosti i smanjenje siromaštva već će se potencijalno doprineti stvaranju još većeg jaza između bogatih i siromašnih zemalja. Osim toga, Krugmanov model²²⁸⁾ je pokazao da se kroz ukidanje trgovinskih barijera omogućava adekvatniji pristup većim tržištima i da se onda time sledstveno utiče na povećanje proizvodnje i razvoj ekonomije obima.²²⁹⁾ Pristup tržištu lekova i medicinskih sredstava karakterističan je i u smislu kreiranja ponude, u čemu se farmaceutska industrija po svojim specifičnostima razlikuje i izdvaja od drugih industrija.²³⁰⁾

- korisnik nije potrošač (lekar, onaj koji propisuje lek),²³¹⁾
- korisnik ne ostvaruje materijalnu ili bilo kakvu drugu prednost ako prepiše inovativni u odnosu na generički lek,
- postoji evidentan nedostatak razumevanja u kontekstu bezbednosti generike i inovativnog leka, korisnik nije donosilac odluka,²³²⁾
- vezanost korisnika za brend ne postoji.

Da bi se ostvarila mogućnost upotrebe leka koji nije brendiran, kompanije pribegavaju proizvodnji generičkih lekova. Međutim, generički lek često je lošijeg kvaliteta u odnosu na inovativni. Međutim, ti kvalitativni aspekti, nekako po pravilu, padaju u drugi plan, dok cenovni aspekti postaju primarni. Iako se pristup generičkim proizvodima ne može sprečiti, važno je da trgovačke marke (vlasnici patenata farmaceutskih proizvoda), nakon isteka perioda zaštite patenta moraju značajno da rade na pojačanju marketinških aktivnosti.

4.3. Značaj cene i dostupnosti lekova

Biomedicinska i farmaceutska industrija globalno beleže veliki rast. Značaj farmaceutske industrije nije upitan, i predstavlja jednu od najbrže rastućih industrija, globalno posmatrano. Uticaj farmaceutske industrije na društvo veliki je a o

²²⁸⁾ Misli se na Pola Krugmana (Paul Robin Krugman), dobitnika Nobelove nagrade.

²²⁹⁾ Pritom se misli na povećanje dinamike ukupnih i prosečnih troškova pri različitom obimu kapaciteta.

²³⁰⁾ Đurić, D. (2014). Životni ciklus leka 'od ideje do tržišta'. *Zdravstvena ekonomija sa farmakoekonomijom*, Kragujevac, 255.

²³¹⁾ Ako se razmatra Stiglicova asimetrija informacija, ona je dokazana i na primeru odnosa lekar—pacijent (dakle, pacijent i lekar ne vladaju istim znanjem pa samim tim nemaju ni isto razumevanje zdravstvenog problema pacijenta).

²³²⁾ Osim toga, izbor potrošača koji kupuju lekove i pomoćna sredstva za koja nije potreban recept, a koji su pod uticajem marketinga doneli tu odluku, takođe predstavlja poseban problem i zahteva dodatnu edukaciju stanovništva. Istorijski gledano, Republika Srbija je omogućavala dodatne obuke iz oblasti zdravstva i u okviru zdravstvenih zadruga koje su uspostavljene početkom XX veka. Uz dodatnu edukaciju o potrebnim i neophodnim medicinskim proizvodima smanjila bi se upotreba izazvana snažnim marketingom farmaceutskih kompanija što bi se reflektovalo i na smanjenje ponude na tržištu.

tome govore i neka istraživanja koja navode da farmaceutska industrija zapošljava oko 700.000 radnika u Evropi, dok trgovinski suficit ove industrije iznosi oko 80 milijardi evra.²³³⁾ Ovi podaci govore o neospornom značaju ove industrije za opšti razvoj privrede i društva u celini, i veoma je značajno zaštititi ovu industriju na adekvatan način, odnosno obezbediti joj stimulans za dalji razvoj. Taj razvoj bi morao da ima u vidu kako zaštitu same industrije (proizvoda, usluga i dr.), tako i opšti benefit za stanovništvo. Dostupnost lekova i njihova cena svrstavaju se u neke od značajnijih pravaca daljeg razvoja farmaceutske industrije u tom širem, društveno odgovornom, kontekstu.

Posmatrano sa javnozdravstvenog aspekta, od najvećeg je značaja da lek stigne tamo gde je potreban a to u nekim slučajevima nije izvodljivo zbog zaštite patenta, odnosno materijalnog dobra. Jedan od takvih primera jeste i tretman HIV virusa. Naime, patentirani lekovi koji se koriste za tretiranje pacijenata zaraženih ovim virusom koštaju 3—15 puta više od generičkih ekvivalenata. U zemljama sa malim budžetima ovakve razlike u ceni znače i to da će veliki broj obolelih ostati bez terapije. Problemi se ne vezuju samo za HIV, već i za generičke antibiotike koji sprečavaju smrtnost dece (od dijareje i plućnih infekcija) i koji su obično prodavani po ceni osam puta manjoj od patentiranih lekova.²³⁴⁾ Flukonazol je još jedan primer koji može omogućiti smanjenje troškova na godišnjem nivou sa 3.000 na 104 USD (primer naveden za Tajland, gde je vršeno istraživanje).²³⁵⁾

Dostupnost ali i cenovna pristupačnost lekova od vitalnog su značaja i pogađaju posebno nerazvijene zemlje ali i zemlje u razvoju. Neadekvatna preraspodela državnog budžeta, koja često nerealno planira budžet neophodan za ispunjavanje adekvatne zdravstvene politike²³⁶⁾, ne može da izdvoji neophodna dodatna sredstva za lečenje pacijenata od određenih bolesti. Osim toga, takve države odlikuju se slabim planiranjem, lošim skriningom, pružanjem neadekvatnih usluga i dr.²³⁷⁾ Primera radi, možemo navesti da je u Zambiji potrebno devet američkih dolara za lečenje pneumonije kod deteta, a da to predstavlja pola mesečnog prihoda prosečnog domaćinstva. Realna vrednost od devet dolara ne čini se visokom, ali u subjektivnom smislu, u poređenju sa prihodom tog domaćinstva, izuzetno je visoka i gotovo neostvariva.

Važno je, pored toga, razumeti i činjenicu da je tražnja za lekovima izvedena odnosno da pacijent nema izbora osim da uzme lek koji je potreban, pa je samim tim i dijamantna cena od neelastičnih do izuzetno visokih prisutan na tržištu, zahvaljujući ovoj činjenici.²³⁸⁾

²³³⁾ Antunovic, M. (2014). Industrija farmaceutika — uloga na tržištu. *Zdravstvena ekonomija sa farmakoekonomijom*, Kragujevac, 263.

²³⁴⁾ Oxfam (2001). *Patent injustice: How World Trade Rules Threaten the Health of Poor People*, 2—4.

²³⁵⁾ *Ibid.*, 4.

²³⁶⁾ SANU (2014). *Moguće strategije Razvoja*.

²³⁷⁾ Na primer, Republike Srbije koja je zemlja u razvoju, bez definisane zdravstvene politike.

²³⁸⁾ Đurić, D. (2014). Životni ciklus leka 'od ideje do tržišta'. *Zdravstvena ekonomija sa farmakoekonomijom*, Kragujevac, 251.

4.4. Pravo i pristup bazičnom zdravlju

Bazično zdravlje predstavlja fundamentalno pravo čoveka, međutim, ipak postoje različita viđenja toga šta se sve podrazumeva pod terminom „bazično zdravlje“. Ako se posmatra sa aspekta kvaliteta života pacijenta (čoveka uopšte), nesumnjivo je da je zdravlje neophodan uslov, pa se samim tim pravo na bazično zdravlje čini neophodnim i ispravnim. Prema nekim autorima, bazično zdravlje predstavlja adekvatno funkcionisanje ljudskog organizma, neophodno za razvoj fundamentalnih kapaciteta svakog čoveka, dok nebazično zdravlje predstavlja bilo koje delovanje na naš organizam koje ne utiče na fundamentalne kapacitete čoveka.²³⁹⁾

Ono što svakako predstavlja problem jeste kako obezbediti bazičnu zdravstvenu zaštitu jer „neko“ mora da plati troškove pružanja te zaštite. Tu zapravo dolazi do prave dihotomije mišljenja, a u velikoj meri se razlikuju i politike i stavovi država prema tim problemima, ako se posmatraju uređenja pojedinačnih zdravstvenih sistema. Naime, iako je velika većina država u kapitalističkom društvenom uređenju, odnos prema pacijentima, njihovim pravima i načinu sprovođenja tih prava u praksi se razlikuje. Sa druge strane, veliki broj zemalja se obavezuje na pravo na univerzalnost zdravstvene zaštite kao dugoročni cilj, ali se ne obavezuju sve na solidarne principe koje takve mere mogu da podrazumevaju. Ako se pogleda struktura troškova zdravstvenog osiguranja u Srbiji i, na primer, Indiji ili SAD, jasno će se uvideti da je ulaganje države u zdravstveni sistem drugačije: u Srbiji se ulaže oko 10% BDP-a, dok su takva ulaganja u Indiji negde oko 3,5% BDP-a (sa tendencijom pada). Međutim, BDP Srbije je nešto veći od 30 mlrd. EUR, dok je BDP Indije oko dve i po hiljade milijardi EUR pa je i to parametar koji treba uzeti u razmatranje. Sjedinjene Američke Države imaju oko 16% BDP-a investicija u servise zdravstvene zaštite i time su u samom vrhu liste svih zemalja OECD-a, a prosek je negde oko 8,5% (Srbija je po tome iznad proseka). „Obamaker“ nekada u Sjedinjenim Američkim Državama, a „Modiker“ danas u Indiji, solidarni su programi koji pomažu onim najsiromašnijim da ipak dobiju plaćeno bazično zdravstveno osiguranje. Trenutno, u Indiji postoji veliki procenat onih koji nisu uopšte osigurani, usled visoke stope siromaštva u toj mnogoljudnoj zemlji. Situacija po tom pitanju nije sjajna ni u SAD, gde je početkom 21. veka bilo blizu 20% neosiguranih stanovnika.²⁴⁰⁾ Osim toga, pretežno je broj plaćenih osiguranja iz

²³⁹⁾ Liao, S. M. (2016). Health (care) and human rights: a fundamental conditions approach. Springer. DOI 10.1007/s11017-016-9373-9, str. 263.

²⁴⁰⁾ U Republici Srbiji oko 98% sredstava za ostvarivanje prava iz zdravstvenog osiguranja obezbeđuje se doprinosom koji uplaćuju zaposleni i poslodavci, kao i drugi uplatioci doprinosa. Preostalih 2% su sredstva od participacije i sredstva prikupljena iz budžeta. Sjedinjene Američke Države su jedina razvijena država u svetu u kojoj preovladava privatno zdravstveno osiguranje i privatni zdravstveni sektor. Toj činjenici neki autori pripisuju i najviše troškove za zdravstvenu zaštitu ali i to da oko 36 miliona stanovnika ispod 65 godina starosti nije obuhvaćeno nijednim vidom zdravstvenog osiguranja.

Zdravstvena služba u Velikoj Britaniji najvećim se delom finansira putem državnog budžeta (87%), odnosno iz poreza koji plaćaju svi. Nacionalna zdravstvena služba obezbeđuje preven-

džepa poslodavaca u SAD iznosio oko 60%, dok je kroz državne fondove odlazio novac za oko 15% osiguranika (npr. „Medikejd“).²⁴¹⁾

Sjedinjene Američke Države, kao ekonomija koja teži neoliberalnoj ideologiji, dobar su primer za pristup zdravstvenom sistemu. Naime, značajni sistemi pružanja zdravstvene zaštite koji funkcionišu u SAD su „Mediker“, „Medikejd“, „S-Čip“ (State Childrens Health Insurance Program), „VA“ (Veteran Administration). „Mediker“ je federalni program koji obezbeđuje određene oblike zdravstvene zaštite za osobe starije od 65 godina (kao i za osobe sa poremećajem). Sama administracija definisana je kroz sistem *Single-payer*, odnosno kroz činjenicu da se uplaćuju doprinosi državi a da se vrši povraćaj troškova. Finansiranje ovog sistema vrši se kroz naplatu poreza za poslodavce ili pojedince koji potpadaju pod određene sistemski definisane kategorije. Sistem se deli na: segment A — koji pokriva troškove bolničkog lečenja, zatim B — koji pokriva troškove lečenja lekara, i D — koji pokriva troškove lekova/terapije.²⁴²⁾

Postoje brojni nedostaci u vezi sa ovim sistemom pružanja zdravstvenog osiguranja, poput problema sa uslugama koje nisu uključene u ovaj program (npr. preventivni pregledi). Poznato je, recimo, da su hronične nezarazne bolesti uzrok smrtnosti kod sedam od deset pacijenata u Sjedinjenim Američkim Državama, i da se na lečenje tih pacijenata potroši oko 75 centi na svaki dolar uložen u zdravstveno osiguranje!²⁴³⁾ Osim toga, radi se i o nedostatku stomatoloških usluga sa liste „Medikera“, a nema ni plaćenih usluga koje se odnose na probleme sa vidom i sluhom (koji su, naravno, visoko izražene kod starije populacije), pa je činjenica da seniori plaćaju dodatnih 22% svojih prihoda na razne dodatne oblike zdravstvenog osiguranja.

„Medikejd“ je program dizajniran za one sa niskim prihodima, kao i one sa disabilitetom i u tu grupu svrstavaju se siromašne trudnice, deca, stari i oni sa disabilitetom. Nivo prihoda koji osobu kvalifikuje za ovaj oblik zdravstvene zaštite promenljive je prirode i država ga određuje. Federalna vlada plaća oko 60% ovog

tivnu, primarnu zdravstvenu zaštitu i bolničko lečenje za celokupno stanovništvo. Manje od 10% stanovništva ima dodatno privatno zdravstveno osiguranje. Participacija u troškovima za zdravstvenu zaštitu je mala. U SR Nemačkoj, celokupno stanovništvo je osigurano. Jedan značajan deo zdravstvene zaštite obezbeđuje se celokupnom stanovništvu, kao zagarantovani obim zaštite. Zakonom je zagarantovano pravo svakom građaninu, bez obzira na starost i imovno stanje, da koristi ovaj obim zaštite. Sredstva za zagarantovani obim zaštite obezbeđuje država kroz budžet i tako garantuje obezbeđenje ovih prava. Ostali deo zaštite obezbeđuje se kroz osiguranje, koje je u Saveznoj Republici Nemačkoj po zakonu obavezno. U Nemačkoj, samo zaposleni sa visokim prihodima i visoki državni službenici nisu obavezni da se osiguravaju u okviru obaveznog zdravstvenog osiguranja. Oni mogu da biraju da se osiguraju u jednoj od postojećih organizacija ili preko privatnog osiguranja. To pravo imaju oni čije zarade prelaze 55.000€ ili oni (samozaposleni) čiji prihodi iznose 60.000€ godišnje. Za više v.: Stamenović, M., Gulan, B., Dragaš, B. (2017). *Srbija Danas*. Novi Sad: Prometej.

²⁴¹⁾ Chua, K. P., Rutledge, J. (2006). *Overview of the U. S. Health Care System*. AMSA.

²⁴²⁾ *Ibid.*

²⁴³⁾ Thorpe, K. (2009). Chronic Diseases management and prevention in the U. S.: The missing links in health care reform. *Eurohealth*, Vol. 15, No. 1.

oblika zdravstvene zaštite, a ostalo potpada pod troškove države, članice federacije Sjedinjenih Američkih Država.²⁴⁴⁾

Dakle, gore navedeni primeri iz prakse SAD pokazuju način i vrstu pristupa koji svakako nije solidaran, ili bar to nije u onoj meri u kojoj bi bilo poželjno (poželjno za pojedinca ne mora uvek biti poželjno i za biznis, što ovakvi primeri jasno pokazuju, a postavlja se pitanje da li interes biznisa treba da preovlada). Povećano učešće države u oblasti pružanja zdravstvene zaštite jedno je od potencijalnih rešenja za obezbeđivanja adekvatnog prava na zdravlje svih građana, gde taj princip neće zavisiti od novca već od potrebe.

Krajnji rezultat primene ovih programa, kao i celokupnog zdravstvenog sistema, jeste da SAD imaju nešto manji broj lekara od proseka OECD-a (2,3/1.000 stanovnika, a prosek OECD-a je 2,9), zatim, da imaju manji broj medicinskih sestara od proseka OECD-a (7,9 u SAD u poređenju sa prosekom OECD-a koji je 8,2 na 1.000 stanovnika), kao i značajno manji broj bolničkih kreveta za akutna stanja (2,8 u poređenju sa 4,1 kreveta na 1.000 stanovnika). Takođe, činjenica je da je cena zdravstvenih usluga među najvišim u Sjedinjenim Američkim Državama, ali i da je očekivana dužina života imala manji rast (dvostruko manji, izražen u stopama) od proseka u zemljama OECD-a.

Pored dodatnih ulaganja iz budžeta, značajno je pronaći dodatne metode za finansiranje zdravstvenog sistema. Jedan od načina da se omogući adekvatnije finansiranje zdravstvenog sistema jeste da se motivišu farmaceutske kompanije da više učestvuju i samim tim više i doprinesu, kroz svoja istraživanja, te tako utiču na smanjivanje globalnih bolesti. Predlog Svetske trgovinske organizacije koji bi išao u ovom smeru jeste da se svi lekovi koji se koriste u borbi protiv bolesti na globalnom nivou, kod populacije koja to ne može finansijski da obezbedi, ili u endemskim područjima, obeleže etiketom koja bi to potvrdila i time doprinela pozitivnijem rejtingu (marketingu) tih lekova. Time bi potrošači u bogatim zemljama imali mogućnost da izaberu onaj lek koji doprinosi boljem i zdravijem čovečanstvu.²⁴⁵⁾ Naravno, takav predlog može otići i korak dalje, gde bi se i metodološki i kvantitativno moglo definisati koliko je života spaseno jednim takvim lekom ili kakvi su pozitivni i drugi efekti učešća u ovakvoj akciji.

Posmatrano u celini, u svetu se preko 60% sredstava za zdravstvenu zaštitu obezbeđuje preko javnog sektora, što podrazumeva budžet i obavezno zdravstveno osiguranje. Manje od 40% ukupnih sredstava stiže do zdravstvenih sistema preko privatnog sektora. Naravno, nije u svim zemljama ista situacija. Na primer, u Velikoj Britaniji se preko javnog sektora obezbeđuje 86%, u Finskoj 84%, u SAD 45% sredstava, dok se u Republici Srbiji iz javnog sektora pokrivalo preko 80% sredstava za pružanje zdravstvene zaštite.²⁴⁶⁾

²⁴⁴⁾ Chua, K. P., Rutledge, J. (2006). *Overview of the U. S. Health Care System*. AMSA.

²⁴⁵⁾ Lenard, P. T., Strahle, C. (2012). *Health inequalities and global justice*. Edinburgh University Press, 10—12.

²⁴⁶⁾ Stamenović, M., Gulan, B., Dragaš, B. (2017). *Srbija Danas*. Novi Sad: Prometej, 315—328.

Prema podacima SZO, oko polovine svetske populacije nije u mogućnosti da sebi priušti bazičnu zdravstvenu negu jer ona mora da se plati „iz svog džepa“. Trenutno oko 800 miliona ljudi troši minimum oko 10% budžeta domaćinstva na troškove zdravstvene zaštite.²⁴⁷⁾ Sve je više domaćinstava, globalno posmatrano, koja zbog ovakvih opterećenja prelaze prag siromaštva. Naravno, postoje i pozitivni rezultati. Infektivnih bolesti sve je manje. Međutim, postoji i izražena nejednakost u rezultatima, a tu prednjače regioni Supsaharske Afrike i Južne Azije.

Dakle, na nekim primerima SAD, Indije i Republike Srbije (koje su po svojoj organizaciji drugačije) potpuno je jasno da postoji nejednakost u mogućnostima i pravima pojedinaca u procesu pružanja zdravstvene zaštite. Finansiranje i organizacioni koncept zdravstvenog sistema predstavljaju najveći izazov za obezbeđivanje boljih i efikasnijih zdravstvenih usluga koji bi imale univerzalni obuhvat populacije. To, takođe, nameće brojna moralna pitanja a shodno tome neophodno je učiniti i adekvatne korake koji bi u budućnosti omogućili da se situacija promeni globalno i da se univerzalnost prava na pružanje usluga zdravstvene zaštite omogući svima na jednak način.²⁴⁸⁾

4.5. Klinička ispitivanja i veza sa dostupnošću novih lekova

Izlazak novog leka ili medicinskog sredstva na tržište se u poslednjih pedesetak godina vrši isključivo kroz procese kliničkih ispitivanja. Sam proces definisanja uspešnosti određenog leka može se sprovesti jedino kroz adekvatno dizajnirane kliničke studije. Samim tim, produkt kliničkog ispitivanja leka jeste informacija o mogućnosti za upotrebu tog leka, odnosno te patentirane supstance. Kroz kliničke studije definiše se upotreba patenta u „spoljašnjem svetu“, i ne samo efikasnost i primena na čoveku, već i stabilnost same aktivne supstance (u formuli leka), kao i proces svakodnevne upotrebe (rukovanje, temperaturni zahtevi, monitoring, aplikacija i dr.). Dakle, samo ime *Trial* — sud, suđenje — potvrđuje da je zapravo proces kliničkog ispitivanja *sud* o vrednosti patenta za dalju upotrebu, kao i uslove takve upotrebe. Samim tim, klinička ispitivanja leka imaju izrazito značajno mesto u legislativi i idejama koje Svetska trgovinska organizacija sprovodi kroz TRIPS sporazum, sa ciljem da se zaštite prava nosilaca patenata (intelektualna svojina). Naravno, najznačajniju ulogu u samom dovođenju farmaceutskih patenata na tržište ima *in vitro* faza, odnosno pretklinička faza ispitivanja (koja prethodi kliničkim ispitivanjima), ali je činjenica da se sama namena, kao i način upotrebe, doziranje, aplikacije leka mogu suštinski izmeniti kroz proces kliničkih ispitivanja, pa samim tim pretklinička i klinička ispitivanja predstavljaju neraski-

²⁴⁷⁾ WHO. World Bank and WHO: Half the world lacks access to essential health services, 100 million still pushed into extreme poverty because of health expenses. Preuzeto sa: <https://www.who.int/news-room/detail/13-12-2017-world-bank-and-who-half-the-world-lacks-access-to-essential-health-services-100-million-still-pushed-into-extreme-poverty-because-of-health-expenses>. 18. septembar 2018.

²⁴⁸⁾ Giorgetta, S. (2002). *The Right to a Healthy Environment, Human Rights and Sustainable Development*. Kluwer Academic Publishers, 174.

divu vezu u okviru jedne celine koja ima za cilj da novi lek dovede na tržište. Stoga je značajno definisati osnovne uslove za sprovođenje ovakvih ispitivanja, kao i dovesti u vezu klinička ispitivanja sa zaštitom patenata kao finalnim ciljem Svetske trgovinske organizacije u okviru TRIPS sporazuma. Osim kontrole kvaliteta, ocene bezbedonosnih aspekata, za ovu temu ključna uloga kliničkih ispitivanja u dovođenju inovacije na tržište jeste cena, jer je upravo cena kliničkog ispitivanja jedan od glavnih i osnovnih parametara koji potencijalno utiče i na finalnu cenu proizvoda (prosečna cena izvođenja kliničkog ispitivanja iznosi oko 2,4 mlrd. dolara). Ovako visoka cena sprovođenja kliničkih ispitivanja ima i obeshrabrujući faktor uticaja na istraživače koji imaju ideju, imaju pozitivne prve *in vitro* rezultate ali se ne usuđuju da krenu u dalji proces dovođenja inovacije na tržište, upravo zbog troškova kliničkih ispitivanja kao naredne faze.

Dakle, kliničko ispitivanje leka jeste ispitivanje koje se vrši na ljudima, sa ciljem utvrđivanja novih ili potvrđivanja kliničkih, farmakoloških, farmakodinamičkih dejstava jednog ili više ispitivanih lekova, identifikovanja svake neželjene reakcije na jedan ili više ispitivanih lekova, sa ciljem ispitivanja resorpcije, distribucije, metabolizma i izlučivanja jednog ili više lekova, kao i utvrđivanja bezbednosti, odnosno efikasnosti leka.²⁴⁹⁾ Celokupna oblast istraživanja novih lekova i medicinskih sredstava „pokrivena“ je velikim brojem nacionalnih i međunarodnih zakona i propisa koji se kontinuirano unapređuju.²⁵⁰⁾

U svakom kliničkom ispitivanju prisutan je i javni interes čovečanstva da se razvijaju nove tehnike i metode medicinskih terapija (intervencija).²⁵¹⁾ Drugu vrstu interesa predstavljaju prava pojedinaca da dobiju adekvatnu medicinsku intervenciju, dok treću vrstu interesa predstavljaju kompanije iz oblasti medicine, u najvećem broju farmaceutske giganti.²⁵²⁾ Sponzori kliničkih ispitivanja (koji mogu biti nosioci prava intelektualne svojine) mogu da budu naučni instituti, države (posredstvom ministarstava), individualno organizovani privredni subjekti,

²⁴⁹⁾ Pravilnik o sadržaju zahteva, odnosno dokumentacije za odobrenje kliničkog ispitivanja leka i medicinskog sredstva, kao i način sprovođenja kliničkog ispitivanja leka i medicinskog sredstva. *Službeni glasnik RS*, 64/2011. od 31. avgusta 2011, čl. 2. <http://www.alims.gov.rs/download/regulativa/Pravilnici/Pravilnik%20o%20klinickom%20ispitivanju/pravilnik%20klinicka_2011.pdf> 10. avgust 2012.

²⁵⁰⁾ Jedan od najznačajnijih pravilnika za sprovođenje kliničkih ispitivanja jeste i Međunarodna konferencija o harmonizaciji (ICH), koja predstavlja vodič sačinjen 1996, kako bi se sprovela harmonizacija potreba za registrovanje lekova u Evropi, Japanu i Sjedinjenim Američkim Državama. Ovaj je vodič međunarodno priznat. On omogućava veću sigurnost pacijenata, univerzalnost dokaza o kliničkim ispitivanjima i njihovog priznavanja i „migracije“ iz jedne zemlje u drugu, smanjivanje dupliranih evaluacija istog tretmana i dr. Generalni principi ICH-a prošireni su na Helsinšku deklaraciju i na taj način omogućavaju više detalja o dizajnu, sprovođenju i statističkim analizama kliničkih ispitivanja. *V. dodatno: Stamenović, M. (2012). „Sistemi pružanja usluga u oblasti kliničkih ispitivanja lekova“ (specijalistički rad), Beograd.*

²⁵¹⁾ Stamenović, M., Pavlović, S. (2012). Suggestion of a model of a centralised system for providing services in the field of clinical trials on drug. *XIII International Symposium Symorg*. Faculty of organizational sciences, University of Belgrade.

²⁵²⁾ Rabrenović, M. Stošić, S., Stamenović, M. (2016). Značaj strategijskog upravljanja za klinička ispitivanja. *Pravni život*, br. od 4. novembra 2016.

istraživači, ali i multinacionalne korporacije, farmaceutske giganti. U tom slučaju, sponzori predstavljaju moćne korporacije koje posluju van nacionalnih granica u mnogo različitih zemalja sa različitim ekonomskim, političkim, finansijskim, poreskim i pravnim strukturama. Multinacionalne korporacije koje su neretko i Sponzori kliničkih ispitivanja su u obavezi da stalno preispituju tržište kako sa finansijskog, tako i sa marketinškog aspekta.²⁵³⁾ Značaj njihove uloge u kontekstu Svetske trgovinske organizacije je taj da su Sponzori kliničkih ispitivanja nosioci patentnih dozvola novog farmaceutskog proizvoda.²⁵⁴⁾

Ukoliko bi se moglo uticati na korigovanje cena kliničkih ispitivanja, verovatno bi bili mogući isplativiji modeli istraživanja i dovođenja inovacije na tržište koji bi onda više bili tržišno orijentisani, ali i koji bi tada stizali do većeg broja pacijenata kojima su potrebni. Da bi se troškovi sprovođenja kliničkih ispitivanja smanjili, neophodno je razumeti parametre koji utiču na stvaranje tako visokih troškova u ovim procesima.

Upotrebom strategijskog menadžmenta u kliničkim ispitivanjima može se obezbediti razvoj organizacione strukture koja ima za posledicu neometano odvijanje ispitivanja tokom perioda od nekoliko godina. Uz upotrebu efikasno obavljene analize okruženja, definisanja strategije ispitivanja, ciljeva — teško je pretpostaviti da li će ispitivanje biti uspešno obavljeno.²⁵⁵⁾ Uticaj interne i eksterne analize strategijskog menadžmenta, kao i upotreba kontrole, analiza konkurencije, elementi su strategijskog menadžmenta koji na adekvatan način predviđaju tok, u skladu sa ciljevima ispitivanja. Što su kontrola i strategijska promena utemeljenije, to je utemeljenije i praćenje neželjenih efekata kod ispitanika, i sl.²⁵⁶⁾ Efikasnom primenom strategijskog menadžmenta se u kontekstu rada STO potencijalno može odgovoriti na osnovnu dilemu: *kako zadovoljiti prava obolelih i omogućiti im lek, sa jedne (javnozdravstvene) strane, i kako zaštititi prava vlasnika patenata, sa druge (komercijalno-pravne) strane*. Oba pitanja, pored toga što su operativna, istovremeno su i etička i može im se pristupiti iz različitih uglova. Iako od izuzetnog značaja, nisu samo barijere koje države nameću prilikom ulaska na tržište te koje doprinose većim cenama farmaceutskih proizvoda. Važno je pospešiti proces dovođenja inovacije na tržište. Smanjenjem troškova dovođenja inovacije direktno se utiče na formiranje cene proizvoda, ukoliko se poštuje odgovarajući koncept kreiranja cena. Naime, prvobitni koncept kreiranja cena bio je troškovno orijentisan i bazirao se na povraćaju investicije, zatim je, kasnije, došlo do uvođenja terapijskog direktorijuma koji je uticao na sve konkurentnije formiranje cena, da bi se krajem osamdesetih godina cene definisale kroz odnos troška

²⁵³⁾ Stamenovic, M., Cvetkovski, T. & Primorac, D. (2016). Challenges in Forecasting Exchange Rates by Multinational Corporations in Global Finance era. *Economic and Social Development*, 393—401.

²⁵⁴⁾ Tornjanski, V., Stamenovic, M. (2015). Analysis of Capital Structure Patterns of Multinational Corporations. *International Scientific Conference TQM*, Beograd.

²⁵⁵⁾ Stamenović, M. (2018). *Uticaj strategijskog menadžmenta na kliničko ispitivanje lekova* (doktorska disertacija). Beograd: Fakultet za poslovne studije, Megatrend univerzitet.

²⁵⁶⁾ *Ibid.*

i efektivnosti. U devedesetima, analiza rezultata postaje presudna na formiranje cena, a sveobuhvatni koncept koji podrazumeva kvalitet, trošak i dostupnost na snazi je i danas.²⁵⁷⁾

Klinička ispitivanja i njihova organizacija podrazumevaju saradnju interdisciplinarnih naučnih oblasti, medicine, etike, farmacije, ekonomije (podgrupa: finansije, menadžment, marketing), zdravstveno-sanitarni inženjering i dr. Sve ove oblasti organizovane su pod „kapom projektnog menadžmenta“, sa brojnim zajedničkim ciljevima a najvažnije je da su u skladu sa etičkim načelima, da štite prava pojedinca kao učesnika u studiji, i da proizvode adekvatne podatke zasnovane na istraživanju.²⁵⁸⁾ Jedan od načina da se proces kliničkog ispitivanja ubrza i time smanje troškovi jeste i upotreba marketinga (i podgrupe — oglašavanja). Aspekti marketing menadžmenta u kliničkim studijama igraju značajnu ulogu u procesu dovođenja leka na tržište i samim tim imaju značaja na cenu kliničkog ispitivanja.²⁵⁹⁾

Sistemi zaštite inovacija funkcionišu tako što pružaju prava na zaštitu proizvoda od strane trećih strana. Njihova zaštita uglavnom je namenjena jačanju tržišnih podsticaja zainteresovanih strana u privatnom sektoru — da ulažu resurse u razvoj proizvoda i plasiranje novih tehnologija. Takvi podsticaji smatraju se posebno vrednim za razvoj medicinskih tehnologija, usled značajnih potrebnih finansijskih i tehničkih sredstava i uz visok rizik od neuspeha (čak i u kasnoj fazi razvoja inovacije). Mnoge medicinske tehnologije su skupe za razvoj, ali

²⁵⁷⁾ Dickov, V. (2014). Politika cena u farmaceutskom sektoru, refundacija i pristup tržištu. *Zdravstvena ekonomija sa farmakoekonomijom*, Kragujevac, 276.

²⁵⁸⁾ FDA. Preuzeto sa: <https://www.fda.gov/drugs/developmentapprovalprocess/conductingclinicaltrials/default.htm>. Februar 2017.

²⁵⁹⁾ Ne postoji opšteprihvaćena definicija marketinga, a prema jednoj od njih, marketing se bavi proučavanjem ljudskih i društvenih potreba. Kao jedna od najkraćih definicija marketinga navodi se da je to profitabilno zadovoljenje potreba. Značaj teme meri se opštim i javnim značajem poboljšanja ukupne zdravstvene zaštite pojedinca i društva. Međunarodni marketing je identifikovanje potreba i želja potrošača, obezbeđivanje proizvoda i usluga koji će kompaniji omogućiti diferentnu marketinšku prednost, prenošenje informacija o tim proizvodima i uslugama, njihovo međunarodno distribuiranje i razmena putem jednog ili kombinacije načina ulazaka na inostrano tržište. Razvoj nauke stimuliše i razvoj privrede, a u ovom slučaju i povećava stepen zdravstvene zaštite, pronalazeći uvek nova rešenja za postojeće bolesti (bilo da se radi o lekovima, lekovitim sredstvima ili pak terapeutskim procedurama). Karakteristika marketinških procesa u kliničkim studijama jeste njihova razvijena etička komponenta ali i uticaj na tržište i cenu. Naime, regulatorna tela su vrlo strogo definisala segmente koji mogu biti podvrgnuti marketinškim aktivnostima a koje na taj način ne narušavaju nijedno od etičkih načela, dok sa druge strane ostvaruju neophodan benefit za naručioce kliničkih ispitivanja. Jedan od problema jeste i nedostatak sinhronizacije u pristupu oko upotrebe marketinga u kliničkim studijama, pa tako postoje države koje su marketinške aktivnosti (i oglašavanje) omogućile za sprovođenje kliničkih ispitivanja, dok u nekim drugim državama to nije slučaj. Same marketinške aktivnosti mogu ubrzati proces inovacije, odnosno dovođenja novog leka na tržište i ukoliko su aktivnosti uspešne, marketing može uticati na smanjenje cene kliničkog ispitivanja a potencijalno i na smanjenje cene finalnog proizvoda koji je zaštićen patentnim pravom. V.: Stamenovic, M., Dobraca, A., Smajlovic, M. (2018). Contemporary aspects of marketing in clinical trials including segments of IT and technology transfer. *Acta Informatica Medica*.

su relativno jeftine za reprodukciju. U takvim slučajevima bilo bi neodrživo da kompanije investiraju kapital u razvoj proizvoda, ukoliko su njihovi konkurenti u poziciji da odmah uvedu replike tog proizvoda.²⁶⁰⁾ Ukoliko zaštita funkcionise kroz pravo da isključi druge, ona može inhibirati oblike konkurencije (kao što je tržište za generičke lekove) i na taj način onemogućavati dalji razvoj inovacije. Svetska trgovinska organizacije definisala je multilateralni pravni okvir, naročito Sporazumom TRIPS, kako bi patenti bili dostupni za pronalasku u svim oblastima tehnologije, uključujući farmaceutske proizvode, kao i zahtev za zaštitom podataka kliničkog ispitivanja protiv nepoštene komercijalne upotrebe.²⁶¹⁾

²⁶⁰⁾ WTO. 2018. https://www.wto.org/english/tratop_e/trips_e/trilatweb_e/ch2b_trilat_web_13_e.htm, januar 2018.

²⁶¹⁾ *Ibid.*

5. TRGOVINSKI PREGOVORI U DOHA RUNDI

5.1. Karakteristike međunarodnog trgovinskog sistema i okvira koji podržava STO

Svetska trgovinska organizacija (STO) nastala je na Urugvajskoj rundi pregovora, koja se vodila u okviru Opšteg sporazuma o carinama i trgovini. Ona je rezultat višedecenijskih međunarodnih pregovora s ciljem sniženja carina, odnosno liberalizacije međunarodne trgovine.²⁶²⁾ Ono što Svetsku trgovinsku organizaciju izdvaja i čini različitom od drugih međunarodnih organizacija jeste postojanje mehanizma za reviziju spoljnotrgovinskih politika i mehanizma za rešavanje sporova. Pomoću ova dva mehanizma, ona vrši nadzor nad sprovođenjem odluka koje su usvojile zemlje članice tokom multilateralnih trgovinskih pregovora i poštovanjem pravila Svetske trgovinske organizacije.

Sve članice Svetske trgovinske organizacije deo su multilateralnog trgovinskog sistema koji je rezultat višegodišnjeg pregovaranja i koji podrazumeva određena prava i obaveze. O STO sporazumima pregovaraju vlade zemalja članica i one imaju za cilj da obezbede sveobuhvatni, pouzdani okvir za uvoznike i izvoznike širom sveta, da rade na osnovu poznatih pravila, pri čemu neće biti iznenadnih, nepredvidivih izmena u trgovinskoj politici. Članice uživaju privilegije koje su im druge države odobrile, pre svega kroz klauzulu najpovlašćenije nacije i princip nacionalnog tretmana kao i sigurnost, transparentnost i predvidljivost procedura i pravila. Između ostalih principa STO, značajno je izdvojiti princip zabrane kvantitativnih trgovinskih ograničenja, koji se izvodi iz težnje da sve necarinske barijere budu ukinute i pretvorene u carine. Same članice kroz STO dobijaju jasna pravila trgovine s kojima su se tokom pregovora saglasile, a zauzvrat imaju obavezu da otvore svoja tržišta. Jednom kada se politika države i delimično delegira, odnosno prenese međunarodnoj organizaciji, ponašanja država članica počinju da se podudaraju. Članice međunarodne organizacije sklone su da usvajaju slične monetarne, spoljnotrgovinske i čak odbrambene politike.²⁶³⁾ Tada postojećih 75 zemalja ugovornica GATT-a, uz Evropsku uniju, postale su osnivači STO, dok su preostale 52 strane ugovornice GATT-a pristupile STO tokom naredne dve godine. Od osnivanja STO do 29. jula 2016, Svetska trgovinska organizacija ima 164

²⁶²⁾ Jelisavac Trošić, Sanja (2015). Srbija na putu ka članstvu u Svetskoj trgovinskoj organizaciji, 213—221, u: *Srbija u savremenom evropskom i regionalnom okruženju*, ur. Dragan Đukanović, Aleksandar Jazić, Miloš Jončić, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Hanns Seidel Stiftung.

²⁶³⁾ Martin, Lisa L., Simmons, Beth A. (1998). Theories and Empirical Studies of International Institutions. *International Organization*, Vol. 52, No. 4, International Organization at Fifty: Exploration and Contestation in the Study of World Politics, MIT Press, 752.

zemlje članice, a više njih trenutno vode pregovore o članstvu.²⁶⁴⁾ Može se zaključiti da su osnovni principi kojima se rukovodi Svetska trgovinska organizacija proizašli iz interesa vodećih razvijenih zemalja, kroz filozofiju neoliberalizma, pre svega, kao mogućnost da one pod što povoljnijim uslovima plasiraju svoje visokotehnološke proizvode na tržišta zemalja u razvoju, kao i da pod povoljnijim uslovima iz ovih zemalja uvoze sirovine i poljoprivredne proizvode.

Ukoliko želimo da vidimo promene u trgovini koje su nastale od osnivanja STO do danas, kao i to kakav uticaj ova organizacija ima na globalnu trgovinu, važno je istaći da se vrednost robne trgovine zemalja članica Svetske trgovinske organizacije povećala na 15,4 biliona američkih dolara u odnosu na 11,7 biliona dolara iz 2006. godine (v. grafikon).

Prva, a do sada i jedina, runda multilateralnih trgovinskih pregovora u okviru Svetske trgovinske organizacije jeste Doha runda, pokrenuta na četvrtom sastanku Ministarske konferencije, novembra 2001. godine. Ova runda još uvek nije zaključena, a u njenim okvirima stvoreni su kompleksni i detaljni predlozi o mnogim pitanjima, u pokušaju da se izbalansiraju interesi svih zemalja članica. Tokom godina pregovora, postao je vidljiv problem sve izraženije međusobne podeljenosti trgovinske zajednice. Ovaj je problem mnogo dublji nego što se u početku činilo, a nastao je pod uticajem konfliktnih interesa u svetskoj trgovini. Podeljenost je trenutno bez vodeće grupe, sposobne da odlučujuće utiče na razrešenje pregovora.²⁶⁵⁾ Novi polet Doha rundi dao je Sporazum o trgovinskim olakšicama, zaključen 2013, na Devetoj ministarskoj konferenciji STO na Baliju, koji sadrži odredbe za olakšanje kretanja i carinjenje proizvoda, uključujući i robu u tranzitu.²⁶⁶⁾ Sporazum je stupio na snagu kada su ga ratifikovale dve trećine zemalja članica Svetske trgovinske organizacije, 22. februara 2017. godine. Proces prihvatanja podrazumeva da članice STO ratifikuju Protokol o izmenama i dopunama za uključivanje tog sporazuma u Aneks 1A Sporazuma STO. Ovaj sporazum definiše i mere za efikasnu međunarodnu saradnju carinskih službi u vezi sa pojednostavljenjem i harmonizacijom procedura carinjenja, što direktno utiče na smanjenje troškova u trgovini i veću otvorenost tržišta.

Kontinuitet procesa multilateralnih trgovinskih pregovora, započet kroz GATT, postoji više od sedamdeset godina, a danas se pregovori odvijaju u okvirima STO. Osnivanje STO bila je najveća reforma međunarodnog trgovinskog sistema još od osnivanja GATT-a. Početak rada ove organizacije konačno je ostvarenje

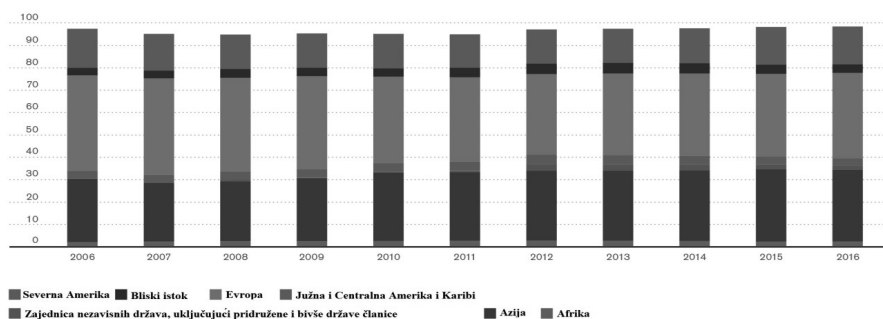
²⁶⁴⁾ Prema podacima STO od 5. jula 2018, zemlje posmatračice STO su: Alžir, Andora, Azerbejdžan, Bahami, Belorusija, Butan, Bosna i Hercegovina, Ekvatorijalna Gvineja, Etiopija, Iran, Irak, Istočni Timor, Južni Sudan, Komori, Liban, Libija, Sao Tome i Prinsipe, Srbija, Sirija, Sudan, Somalija, Uzbekistan i Vatikan.

²⁶⁵⁾ Messerlin, Patrick; Erik van der Marel (2011). Polly wants a Doha deal. *World Trade Review*, 10:4, *Cambridge Journals*, 2011: 551—555.

²⁶⁶⁾ Jelisavac Trošić, Sanja (2016). Nove tendencije u međunarodnoj trgovini, u: Jelisavac Trošić, Sanja (ur.) *Savremeni međunarodni ekonomski i pravni poredak*, Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu, 29.

težnji rođenih nakon Drugog svetskog rata, težnji ka osnivanju jedne međunarodne organizacije nadležne za trgovinske odnose.

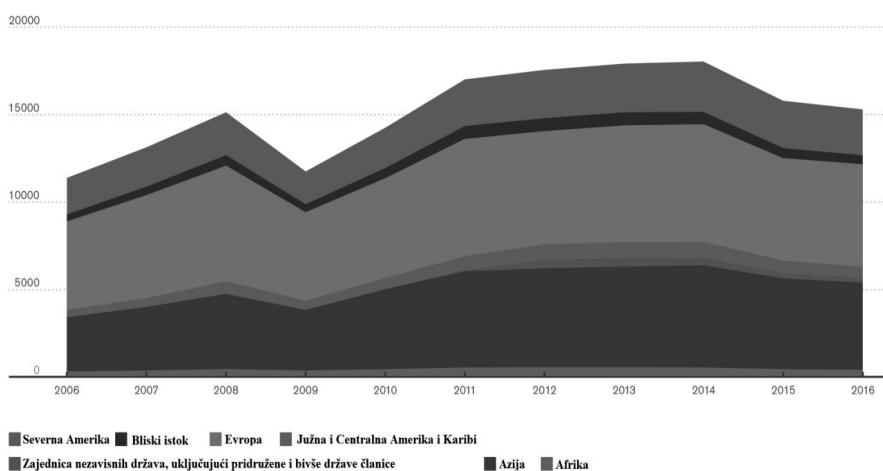
Grafikon 4. Udeo u svetskoj trgovini robom zemalja članica STO, 2006—2016 (%)

Izvor: *World Trade Statistical Review 2017*, str. 13.

Koliko je značajna uloga STO i koliki je uticaj odluka koje se donesu u okviru multilateralnih trgovinskih pregovora, možemo ilustrovati i podatkom da trgovina zemalja članica Svetske trgovinske organizacije čini 98,2% svetske trgovinske robne razmene. Od ovog broja, Azija, Evropa i Severna Amerika čine 88% (v. grafikon).

Grafikon 5. Svetska trgovinska razmena zemalja članica STO, 2006—2016 (milijarde dolara)

Izvor: *World Trade Statistical Review 2017*, str. 13.

5.2. Način funkcionisanja Svetske trgovinske organizacije

Svetska trgovinska organizacija je organizacija koju vode njene članice. Odluke se obično donose konsenzusom među svim državama članicama. Na ovaj način, STO se razlikuje od nekih drugih međunarodnih organizacija, na primer Svetske banke i Međunarodnog monetarnog fonda. U STO, vlast nije prenet na upravni odbor ili na glavnu organizaciju. Sve važne odluke donosi članstvo u celini, bilo da su to ministri (koji se sastaju najmanje jednom u dve godine) ili ambasadori ili delegati (koji se redovno sastaju u Ženevi). Donošenje odluka konsenzusom među 164 članica može biti veoma teško, međutim glavna prednost je što su odluke donete na ovaj način prihvatljive za sve članice. Uprkos poteškoćama, postignuti su i neki izuzetni sporazumi. Ipak, periodično se čuju predlozi za stvaranje manjeg izvršnog tela — neke vrste odbora direktora koji bi predstavljali različite grupe zemalja. Za sada, međutim, STO je članska organizacija, zasnovana na konsenzusu.²⁶⁷⁾

Zemlje donose svoje odluke putem različitih saveta i odbora, čije članstvo čine svi članovi STO. Najviši organ je Ministarska konferencija (Ministerial Conference) koja mora da se sastane najmanje jednom u svake dve godine (v. tabelu). Ministarska konferencija može doneti odluke o svim pitanjima iz bilo kojeg multilateralnog trgovinskog sporazuma koji sačinjava Svetsku trgovinsku organizaciju.

Tabela 4. Ministarske konferencije u okviru STO

Red. br.	Mesto održavanja	Vreme održavanja
1.	Singapur	9—13. decembar 1996.
2.	Ženeva	18—20. maj 1998.
3.	Sijetl	30. novembar — 3. decembar 1999.
4.	Doha	9—13. novembar 2001.
5.	Kankun	10—14. septembar 2003.
6.	Hongkong	13—18. decembar 2005.
7.	Ženeva	30. novembar — 2. decembar 2009.
8.	Ženeva	15—17. decembar 2011.
9.	Bali	3—6. decembar 2013.
10.	Najrobi	15—19. decembar 2015.
11.	Buenos Ajres	10—13. decembar 2017.

Na prvoj Ministarskoj konferenciji, u Singapuru, 1996. godine, potvrđeno je opredeljenje zemalja članica STO za nastavak procesa liberalizacije. U vezi sa trgovinom uslugama, naglasak je stavljen na potrebu za završetkom pregovora o finansijskim uslugama, telekomunikacijama i uslugama u pomorskom transportu. Podstaknuta je analiza odnosa liberalizacije trgovine, ekonomskog razvoja i zaštite životne sredine, podržana je Deklaracija o trgovini proizvodima informacionih tehnologija, a u liste liberalizovanih proizvoda uključeno je 400 farmaceutskih proizvoda. Takođe, podržan je ulazak pitanja investicija i konkurencije pod okrilje STO.

²⁶⁷⁾ WTO. Whose WTO is it anyway?, https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/org1_e.htm, 13. februar 2016.

Na Ministarskoj konferenciji u Ženevi, 1998. godine, obeležena je pedeseta godišnjica postojanja multilateralnog trgovinskog sistema. Ministarska konferencija, u tadašnjim uslovima svetske ekonomske recesije, revidira doprinos STO svetskoj ekonomskoj stabilnosti, rastu i zapošljavanju. Ona pokreće Plan aktivnosti za nerazvijene i male zemlje i njihovo snažnije uključivanje u jedinstveni multilateralni trgovinski sastav pod okriljem STO. Takođe, usvaja se i Deklaracija o globalnoj elektronskoj trgovini.

Treća Ministarska konferencija u Sijetlu, 1999. godine, trebalo je da pokrene novu rundu multilateralnih trgovinskih pregovora, ali doživela je neuspeh. Praćena snažnim protestima protiv STO i globalizacije, nije uspjela da postigne saglasnost članica o temama pregovora i prvi put nije doneta Ministarska deklaracija.

Ministarskom konferencijom u Dohi, 2001. godine, pokrenuta je prva runda pregovora u okvirima STO. U teme pregovora uvedena su područja odnosa trgovine i investicija, konkurencije i zaštite životne sredine. Ministarskom deklaracijom usaglašeno je da će nova runda obuhvatati pregovore o sledećim temama: implementaciji preuzetih obaveza; poljoprivredi — smanjivanju, sa intencijom uklanjanja, svih izvoznih subvencija, i pregovorima o netrgovinskim aspektima poljoprivrede; trgovini uslugama; pristupu tržištu industrijskih proizvoda; trgovinskim pitanjima vezanim za prava intelektualne svojine; državnim nabavkama; olakšanju trgovine; STO pravilima; poboljšanju i pojašnjenju odredbi za rešavanje sporova; elektronskoj trgovini; integraciji tzv. malih ekonomija u STO sistem; odnosu trgovine i transfera tehnologije; trgovini, dugovima i finansijskim politikama; tehničkoj saradnji; saradnji sa nerazvijenim zemljama, i specijalnom i diferencijalnom tretmanu.

Osnovni cilj pete konferencije u Kankunu, 2003, bio je da proceni stanje i napredak započetih pregovora, rad koji se odvija u okviru Doha razvojne agende, kao i određivanje smernica za odvijanje pregovora. Ova runda smatra se neuspešnom. „STO runda pregovora u Kankunu predstavlja šansu za zemlje u razvoju da postignu pravičniji dogovor. Ali nemojte računati na to“, izjavio je Džozef Stiglic, dobitnik Nobelove nagrade za ekonomiju 2001. godine.²⁶⁸⁾ Ovde se jasno pokazao razdor između bogatih i siromašnih zemalja. Bogate su želele da razgovaraju o novim pitanjima od kojih bi samo one imale koristi, a siromašne su želele da završe pregovore o poljoprivredi, pre svega imajući u vidu da su ih najviše pogađale evropske i američke subvencije i loš pristup tim tržištima.²⁶⁹⁾

Ministarska konferencija održana 2005. godine u Hongkongu, kao vodeći cilj navela je smanjivanje subvencija u poljoprivredi i olakšavanja pristupa tržištu poljoprivrednih proizvoda. Doneseni su određeni zaključci na tom polju i izrađen je okvir za trgovinu poljoprivrednim proizvodima. Rokovi Doha runde pregovora su 1. januara 2005. godine probijeni, ali nije nađeno efikasno rešenje nastalih problema.

²⁶⁸⁾ Stiglitz, Joseph (2003). „Trade imbalances“, *The Guardian*, 15. august 2003. <https://www.theguardian.com/world/2003/aug/15/wto.comment>.

²⁶⁹⁾ Više o Kankun rundi v. na: <http://www.globalissues.org/article/438/wto-meeting-in-cancun-mexico-2003>.

Sedma i osma Ministarska konferencija održane su u Ženevi, 2009. i 2011. godine, ali nisu dale neki veći doprinos. Nastavljeni su pregovori i razgovaralo se o pitanjima svakodnevnog funkcionisanja same Svetske trgovinske organizacije, istican je značaj multilateralnog trgovinskog sistema i razvoja međunarodne trgovine, a raspravljano je i o Doha pregovorima.

Deveta Ministarska konferencija, održana 2013. godine na Baliu, konačno je donela neke rezultate (pregovora od 2001). Usvojen je tzv. paket sa Baliu, koji sadrži odluke o smanjenju trgovinskih prepreka, podsticanju međunarodne trgovine nerazvijenih zemalja i zemalja u razvoju, o osiguravanju da se ne uvode prepreke za hranu za zemlje u razvoju. Tada je izglasan Sporazum o olakšavanju trgovine, kao najveći uspeh dotadašnjih pregovora.

Na Ministarskoj konferenciji Svetske trgovinske organizacije održanoj u Najrobiju, 2015. godine, usvojena je Deklaracija sa četiri odluke koje se odnose na prioritete rada STO i šest odluka iz multilateralnog pregovaračkog procesa Doha razvojne agende, koje obuhvataju pitanja najmanje razvijenih, pitanja pamuka i sektora poljoprivrede, dovoljne količine hrane, specijalne zaštitne mere za zemlje u razvoju i izvoznu konkurentnost. Po prvi put su pod kontrolu multilateralnog sistema stavljene nacionalne mere koje utiču na poremećaj međunarodnog tržišta poljoprivrednih proizvoda i utvrđeno je ukidanje subvencija za izvoz poljoprivrednih proizvoda, čime se ujednačavaju uslovi proizvodnje i izvoza u ovom sektoru, što je posebno značajno za poljoprivredne proizvođače iz najmanje razvijenih zemalja. Takođe, završeni su trogodišnji pregovori o proširenju Sporazuma o informacionim tehnologijama (ITA), iz 1996. godine. Doneta je i odluka 14 vodećih donatora o nastavku drugog ciklusa unapređenog okvira za integrisanje najmanje razvijenih u trgovinski sistem i podršku njihovim trgovinskim kapacitetima.

Do sada poslednja Ministarska konferencija, održana u Buenos Ajresu, 2017. godine, završila se nizom ministarskih odluka, uključujući subvencije za ribarstvo i carine u elektronskoj trgovini, kao i isticanjem posvećenosti za nastavak pregovora u svim oblastima. Međutim, članice STO nisu se ovog puta usaglasile o postizanju značajnih dogovora.

Zastoj u Doha rundi pregovora dovodi u pitanje funkcionisanje multilateralnih pregovora u okvirima Svetske trgovinske organizacije, pa pojedini analitičari čak sugerišu da je ovoj organizaciji predodređeno da polako gubi uticaj i značaj, a da s njenim slabljenjem na dobitku budu regionalni i plurilateralni aranžmani. Možemo na neki način reći da je STO, zbog neuspeha Doha runde, u egzistencijalnoj krizi.²⁷⁰⁾

U svakodnevnom radu između ministarskih konferencija učestvuju tri tela Svetske trgovinske organizacije: Opšti savet (General Council), Telo za rešava-

²⁷⁰⁾ Jelisavac Trošić, Sanja (2017). Challenges to Ensure that the Regulatory Framework Keeps Up with Changes in the Global Trade, in: *Social and Economic Problems and Challenges in the Contemporary World*, Edited by Branislav Djordjevic, Taro Tsukimura, Ivona Ladjevac. Japan: Global Resource Management, Doshisha University, Belgrade: Institute of International Politics and Economics.

nje sporova (Dispute Settlement Body), Organ za razmatranje trgovinske politike (Trade Policy Review Body). Sva tri tela sastoje se od svih članica STO. Ona o svom radu izveštavaju Ministarsku konferenciju. Opšti savet deluje u ime Ministarske konferencije o svim pitanjima STO, Telo za rešavanje sporova nadgleda procedure za rešavanje sporova između članova, dok Organ za razmatranje trgovinske politike analizira trgovinsku politiku članova STO.

U svakodnevnom funkcionisanju Svetske trgovinske organizacije, na nižem nivou, rade još tri saveta: Savet za trgovinu robom (Council for Trade in Goods — Goods Council), Savet za trgovinu uslugama (Council for Trade in Services — Services Council), Savet za trgovinske aspekte prava intelektualne svojine (Council for Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights — TRIPS Council).

Kao što njihova imena ukazuju, ova tri saveta odgovorna su za rad na STO sporazumima, svaki za svoj, i robu, usluge i intelektualnu svojinu. Sva tri saveta se sastoje od svih članica STO i sva tri imaju svoje podređene organe. Savet za trgovinu robom ima 11 odbora koji se bave određenim pitanjima (kao što su: poljoprivreda, pristup tržištu, subvencije, antidamping mere itd.). Oni se takođe sastoje od svih zemalja članica. Savetu za trgovinu robom šalje izveštaje i Organ za nadgledanje tekstila, koji se sastoji od predsednika i desetoro članova koji deluju u svom ličnom svojstvu, kao i grupe koje se bave notifikacijama (kada vlade zemalja članica informišu STO o trenutnim i novim politikama ili merama) i državnim trgovinskim preduzećima. Pomoćna tela Saveta za trgovinu uslugama bave se finansijskim uslugama, domaćim propisima, pravilima GATS-a i specifičnim obavezama. Na nivou Opšteg saveta, Telo za rešavanje sporova ima i dve podružnice: rešavanje sporova „veća“ stručnjaka imenovanih za rešavanje nerešenih sporova i apelaciono telo koje se bavi žalbama.

Postoji još šest tela koja izveštavaju Opšti savet. Obim njihovog pokrivanja je manji, tako da su nazvani *komiteti*. Međutim, i komiteti se sastoje od svih članica STO, i pokrivaju pitanja poput trgovine i razvoja, životne sredine, regionalnih aranžmana i administracije. Ministarska konferencija u Singapuru, u decembru 1996, odlučila je da kreira nove radne grupe za razmatranje politike investiranja i konkurencije, transparentnosti u vladinim nabavkama i olakšavanja trgovine.

Još dva dodatna tela, koja se bave plurilateralnim sporazumima (sporazumi-ma koje nisu potpisale sve zemlje članice STO), redovno obaveštavaju Opšti savet o svojim aktivnostima.²⁷¹⁾

U okviru Doha runde, Komitet za trgovinske pregovore koordiniše radom devet grupa za pregovore. Predsedavajući tih grupa podnose izveštaje predsedavajućem Komiteta za trgovinske pregovore. Za tri teme pregovora — za pregovore o pristupu tržištu za industrijske proizvode, pregovore o pravilima i pregovore o olakšavanju trgovine — formirane su nove pregovaračke grupe, a za ostale (poljoprivreda, usluge, trgovina i razvoj, trgovinski aspekti prava intelektualne svojine i trgovina i zaštita životne sredine) pregovori se vode u postojećim odborima i savetima, na posebnim sednicama. Ove posebne sednice su u potpunosti posvećene

²⁷¹⁾ *Ibid.*

Doha rundi pregovora i nezavisne su od redovnih zasedanja tih odbora. Pregovori o rešavanju sporova vode se u okviru posebnog odbora za rešavanje sporova i povezani su sa Doha rundom, ali tehnički nisu njen deo.²⁷²⁾

Kada pravila STO nameću određene mere koje se moraju poštovati, kao i disciplinu u politikama zemalja članica, to je rezultat pregovora između članica STO. Pravila sprovode same članice, prema dogovorenim postupcima o kojima su pregovarale, uključujući i mogućnost trgovinskih sankcija. Međutim, te sankcije nameću same članice i one su ovlašćene celokupnim članstvom STO. Ovo je sasvim različito u odnosu na druge međunarodne organizacije čija birokratija može, na primer, uticati na politiku zemlje pretnjom da će zadržati kredit.

5.3. Oblasti o kojima se pregovara u Doha rundi

Pregovori o olakšanju pristupa tržištu putem snižavanja carina do sada su, očigledno, doneli određene rezultate, pa ipak, prema studiji Sekretarijata STO, i posle završetka Urugvajске runde pregovora ostalo je još mnogo posla za narednu rundu. Sporazum o civilnom vazduhoplovstvu, koji je bio uspešno dogovoren tokom Tokijske runde, doveo je do snižavanja određenih trgovinskih barijera, dok je Sporazum o poljoprivredi dogovoren na Urugvajskoj rundi samo skromno liberalizovao trgovinu poljoprivrednim proizvodima. Međutim, međunarodni sporazum o tekstilu i odeći iz 1974. primer je protekcionističkog scenarija.²⁷³⁾ Iako većina istraživanja pokazuje kako su multilateralni trgovinski pregovori u okvirima GATT-a i STO doneli pozitivne rezultate, pojedina istraživanja ipak pokazuju kako ni GATT ni STO nisu uradili onoliko koliko se očekivalo po pitanju snižavanja barijera u trgovini.²⁷⁴⁾ Osim toga, mnoge zemlje su gajile viša očekivanja od Urugvajске runde multilateralnih trgovinskih pregovora, a kao rezultat došlo se do visokih nivoa vezanih carina koje daleko nadmašuju nivoe primenjenih carina, što sugerise da GATT odnosno STO ne predstavljaju značajan međunarodni forum za recipročno snižavanje trgovinskih barijera.²⁷⁵⁾ Ipak, uticaj GATT-a i STO na izvoz nije zanemarujući. Pored toga što snižava trgovinske barijere, ova institucija osigurava i vezuje spoljnotrgovinske politike svojih članica, zaključavajući ih na postojećem nivou. Takva stabilnost i sigurnost smanjuju troškove nesigurnosti koji inače u velikoj meri opterećuju međunarodnu trgovinu i na taj način promoviše se trgovina između zemalja članica multilateralnog trgovinskog režima.²⁷⁶⁾

²⁷²⁾ World Trade Organization. „Doha Development Agenda: July 2008 Package: How The Meeting Was Organized“, Internet, http://www.wto.org/english/tratop_e/dda_e/meet08_org_e.htm#tnc. 19. novembar 2017.

²⁷³⁾ *Ibid.*, 180.

²⁷⁴⁾ V: Milner, Helen V., with Keiko Kubota (2005). Why the Move to Free Trade? Democracy and Trade Liberalization in the Developing Countries. *International Organization*, 59 (1), 107—143; takođe i rad: Rose, Andrew K. (2004). Do WTO Members Have More Liberal Trade Policy?. *Journal of International Economics*, 63 (2), 209—235.

²⁷⁵⁾ Finger, J. Michael, Merlinda D. Ingco, and Ulrich Reincke (1996). *The Uruguay Round: Statistics on Tariff Concessions Given and Received*, Washington, D. C., World Bank, 17.

²⁷⁶⁾ Mansfield, Edward, D. Eric Reinhardt (2008). International Institutions and the Volatility of International Trade. *International Organization*, 62, Cambridge, 646.

Na četvrtom sastanku Ministarske konferencije, održanom od 9. do 13. novembra 2001. godine u Dohi (Katar), usvojena je Ministarska deklaracija kojom je pokrenuta prva runda multilateralnih trgovinskih pregovora u okviru STO. Ova runda je prema mestu održavanja dobila naziv Doha runda. Pošto je osnovni cilj ove runde multilateralnih trgovinskih pregovora dalja liberalizacija međunarodnog trgovinskog sistema, uz uvažavanje razvojnih potreba zemalja u razvoju, poznata je i pod nazivom: Doha razvojna runda. Prva runda multilateralnih trgovinskih pregovora u okviru Svetske trgovinske organizacije prekoračila je sve zacrtane i produžene rokove i još uvek nije zaključena (trebala je da se okonča do 1. januara 2005, ali je krajnji rok već više puta produžavan). Kako je fokus pregovora na razvojnim pitanja, Ministarska deklaracija i sva prateća dokumenta nazivaju se: Doha razvojna agenda (Doha Development Agenda).

Cilj Doha razvojne runde je da postigne značajnu reformu međunarodnog trgovinskog sistema kroz uvođenje nižih trgovinskih barijera i revidiranih pravila u trgovini. Program rada pokriva oko 20 oblasti trgovine.²⁷⁷⁾ Glavne oblasti pregovora su:

- poljoprivreda,
- pristup tržištu industrijskih proizvoda (Non-agricultural market access — NAMA),
- usluge,
- intelektualna svojina,
- trgovina i razvoj,
- trgovina i životna sredina,
- olakšavanje trgovine (*trade facilitation*),
- pravila STO,
- rešavanje sporova.

U okviru Svetske trgovinske organizacije se, osim o ovim pitanjima, razgovara i o mnogim temama koje su u vezi sa trgovinom. Neke od njih su: regionalne ekonomske integracije, politika konkurencije, trgovina i investicije, elektronska trgovina, transparentnost u vladinim nabavkama, trgovina i prava radnika i dr. Nisu sve ove teme ušle u dnevni red prve Doha runde pregovora, ali se ova pitanja provlače kroz komitete i radne grupe i deo su ukupnog rada i pregovora u okviru STO. Pregovori o pristupu tržištu poljoprivrednih proizvoda jedni su od najtežih koji se vode u Doha razvojnoj rundi.²⁷⁸⁾ Pregovori o poljoprivredi odavno su kamen spoticanja između razvijenih i zemalja u razvoju, zbog nespremnosti razvijenih zemalja da se odreknu složene regulative koju poseduju u ovoj oblasti. Visok stepen zaštite domaće poljoprivredne proizvodnje, visoke carinske stope u ovoj oblasti, brojne subvencije, kako u domaćoj podršci poljoprivrednih proizvođača, tako i izvozne subvencije i slične mere, samo su neki od problema i prepreka

²⁷⁷⁾ Lista svih pitanja o kojima se pregovara može se naći na: https://www.wto.org/english/tratop_e/dda_e/dohasubjects_e.htm

²⁷⁸⁾ Više o pregovorima o pristupu tržištu poljoprivrednih proizvoda u okviru STO može se naći na: https://www.wto.org/english/tratop_e/agric_e/negoti_e.htm

pristupu tržištu poljoprivrednih proizvoda. Međunarodna trgovina poljoprivrednim proizvodima zahteva sveobuhvatnu reformu koju je najbolje sprovesti multilateralno i to kroz sisteme Svetske trgovinske organizacije. Razgovori o reformi u pristupu tržištu poljoprivrednih proizvoda započeti su još pre nego što je Doha runda pokrenuta, početkom 2000, u skladu sa prvobitnim mandatom Sporazuma o poljoprivredi. Na najnovijoj Ministarskoj konferenciji u Najrobiju, 2015. godine, zemlje članice STO donele su veoma važnu odluku o eliminisanju izvoznih subvencija za poljoprivredne proizvode. Ovo je najvažnija reforma pravila međunarodne trgovine u poljoprivredi, od osnivanja STO.

Pregovori o pristupu tržištu industrijskih proizvoda vode se u okviru pregovaračke grupe za industrijske proizvode i imaju za cilj dalje snižavanje ili eliminaciju carina, posebno za proizvode za čiji su izvoz zainteresovane zemlje u razvoju.²⁷⁹⁾ Pregovori o pristupu tržištu industrijskih proizvoda (NAMA pregovori) suočavaju se sa dva osnovna izazova. Prvo, carine razvijenih zemalja su u proseku niske, ali su često veoma visoke za one proizvode za koje su zainteresovani izvoznici iz zemalja u razvoju, kao što su tekstil, odeća i obuća. Drugo, vezane carine glavnih zemalja u razvoju (Brazil, Meksiko, Južna Afrika, Indija i Indonezija) visoke su, u proseku 35% sa carinskim vrhovima koji dolaze do 150%, dok su im primenjene carine umerene, u proseku od 8% do 15 odsto. U praksi ovo znači da bi ovih pet zemalja mogle da povećaju svoje primenjene carine za više procentnih poena, bez ikakve naknade odnosno kompenzacije, što bi se kao udar šoka prelilo na ceo sistem međunarodne trgovine.²⁸⁰⁾

Opšti sporazum o trgovini uslugama (GATS) daje mandat vladama članicama STO da postepeno liberalizuju trgovinu uslugama kroz sukcesivne runde pregovora. Postoje četiri glavne oblasti pregovora o uslugama:

1. pristup tržištu,
2. domaća regulativa,
3. GATS pravila o vanrednim zaštitnim merama, vladinim nabavkama i subvencijama,
4. implementacija posebnog tretmana za najmanje razvijene zemlje prema GATS članu IV.3.²⁸¹⁾

U okviru pregovora o trgovinskim aspektima prava intelektualne svojine izdvojeno je više pregovaračkih tema: trgovinski aspekti prava intelektualne svojine i javno zdravlje, TRIPS i biodiverzitet, oznake geografskog porekla, ocena postojećih pravila, prenos tehnologije i sprovođenje TRIPS u najmanje razvijenim zemljama.²⁸²⁾ Zemlje članice STO složile su se da odredbe Sporazuma o trgovinskim aspektima prava intelektualne svojine (TRIPS) treba tumačiti tako da one ne ograničavaju pristup postoje-

²⁷⁹⁾ Više o pregovorima o pristupu tržištu industrijskih proizvoda u okviru STO može se naći na: https://www.wto.org/english/tratop_e/markacc_e/markacc_negoti_e.htm

²⁸⁰⁾ Jelisavac Trošić, Sanja (2015). *Pregovori u okviru GATT i STO*. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu.

²⁸¹⁾ Više o pregovorima o pristupu tržištu usluga u okviru STO može se naći na: https://www.wto.org/english/tratop_e/serv_e/s_negs_e.htm

²⁸²⁾ Više o TRIPS može se naći na: https://www.wto.org/english/tratop_e/trips_e/trips_e.htm#issues

ćim i stvaranju novih lekova. U okviru Saveta za trgovinske aspekte prava intelektualne svojine dogovoreno je da se rok za punu primenu odredbi o patentnom sistemu za lekove razvijenim zemljama produži barem do 1. januara 2016. godine.²⁸³⁾

Sporazumi Svetske trgovinske organizacije sadrže odredbe kojima se zemljama u razvoju daju posebna prava. One se nazivaju odredbe o „specijalnom i diferencijalnom tretmanu“. U Dohi, na četvrtoj Ministarskoj konferenciji STO, Komitet za trgovinu i razvoj ovlašćen je da ispita ove odredbe o specijalnom i diferencijalnom tretmanu. Ministarska konferencija na Baliju, u decembru 2013, uspostavila je mehanizam za razmatranje i analizu primene specijalnog i diferencijalnog tretmana.²⁸⁴⁾

Pregovori o trgovini i životnoj sredini deo su Doha razvojne agende. Cilj ovih pregovora je unapređenje međusobne podrške trgovinske i ekološke politike. Postoje tri glavne oblasti pregovora:

1. odnos između pravila STO i multilateralnih sporazuma o životnoj sredini (MEA);
2. saradnja između sekretarijata STO i MEA;
3. eliminisanje carina i necarinskih barijera na proizvode i usluge, koje doprinose zaštiti životne sredine (na primer, katalizatori, vazdušni filteri, ili pak konsultantske usluge u upravljanju otpadnim vodama).

Ove diskusije i pregovori održavaju se na specijalnim sednicama Komiteta za trgovinu i životnu sredinu.²⁸⁵⁾

Olakšavanje trgovine javilo se kao potreba s obzirom na to da birokratske procedure na granici predstavljaju ozbiljnu prepreku slobodnoj trgovini i usporavaju trgovinske tokove, opterećujući ih povećanim troškovima, usled raznih procedura, odlaganja dodatnih uslovljavanja i slično. Pojednostavljenje, modernizacija i usklađivanje izvoznih i uvoznih procesa, odnosno olakšavanje trgovine, zato se javilo kao važno pitanje za svetski trgovinski sistem. Članice STO zaključile su ove pregovore na Ministarskoj konferenciji na Baliju, 2013. godine i tada je nastao Sporazum o olakšavanju trgovine (Trade Facilitation Agreement — TFA), koji je stupio na snagu 22. februara 2017, pošto su ga ratifikovale dve trećine članica STO. Sporazum o olakšavanju trgovine sadrži odredbe za ubrzavanje kretanja, puštanja i oslobađanja robe, uključujući i robu u tranzitu. Takođe, on ustanovljava mere za efikasniju saradnju između carine i drugih odgovarajućih organa, radi olakšavanja trgovine i prelaska robe kroz carinu. Sporazum sadrži i odredbe za tehničku pomoć i izgradnju kapaciteta u ovoj oblasti.²⁸⁶⁾

²⁸³⁾ Više o intelektualnoj svojini v. u: Jelisavac, Sanja (2006). *Intelektualna svojina — međunarodna trgovina pravima intelektualne svojine*. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu.

²⁸⁴⁾ Više o odredbama o specijalnom i diferencijalnom tretmanu u okviru STO može se naći na: https://www.wto.org/english/tratop_e/devel_e/dev_special_differential_provisions_e.htm

²⁸⁵⁾ Više o trgovini i zaštiti životne sredine u okviru STO može se naći na: https://www.wto.org/english/tratop_e/envir_e/envir_negotiations_e.htm

²⁸⁶⁾ Više o olakšavanju trgovine u okviru STO može se naći na: https://www.wto.org/english/tratop_e/tradfa_e/tradfa_e.htm

Članice STO su se na ministarskoj konferenciji u Dohi složile da pokrenu pregovore u oblasti „Pravila STO“.²⁸⁷⁾ Ovi pregovori odnose se na sledeće teme: Sporazum o primeni člana VI GATT 1994 (poznatiji kao Antidampinški sporazum); Sporazum o subvencijama i kompenzacionim merama i, u tom kontekstu, discipline STO o subvencijama za ribarstvo; i odredbe STO koje se primenjuju na regionalne trgovinske sporazume. Pravila STO o kojima se pregovara na Doha rundi, prema tome, možemo grupisati u tri dela: pravila STO o antidampingu (član VI GATT-a), pravila STO o subvencijama i pravila STO o regionalnim trgovinskim sporazumima. Ako preduzeće izvozi proizvod po ceni nižoj od cene koju obično naplaćuje na svom domaćem tržištu, takav proizvod se naziva „damping“ proizvod i radi se o dampinškom izvozu tj. izvozu po damping ceni. Sporazum STO ne reguliše postupke preduzeća koja se bave „dampingom“. Pažnja STO usmerena je ka tome kako vlade smeju ili ne smeju da reaguju na damping — ona uvodi disciplinu u antidampinške mere i to se često zove „antidamping“ sporazum. Sporazum STO o subvencijama i kompenzacionim merama uvodi disciplinu u korišćenje subvencija i reguliše mere koje zemlje smeju da preduzimaju kako bi suzbile efekte subvencija. Prema sporazumu, jedna zemlja može da koristi postupak rešavanja sporova STO za traženje povlačenja subvencija ili uklanjanje njihovih negativnih efekata. Ili država može pokrenuti sopstvenu istragu i na kraju naplaćivati dodatne kompenzatorne carine (*countervailing duty*) na subvencionisani uvoz za koji se utvrdi da šteti domaćim proizvođačima. Što se tiče regionalnih trgovinskih sporazuma (RTA), oni su tokom godina porasli po broju i obuhvatu, uključujući i značajan porast velikih plurilateralnih sporazuma. Jedan od osnovnih principa STO jeste nediskriminacija među trgovinskim partnerima, međutim RTA, koji su recipročni preferencijalni trgovinski sporazumi između dvaju ili više partnera, predstavljaju jedan od izuzetaka i notifikovani su u okviru STO, u skladu sa skupom pravila. STO poseduje bazu tih sporazuma.²⁸⁸⁾

Rešavanje trgovinskih sporova jedna je od ključnih aktivnosti STO. Spor nastupa kada vlada zemlje članice smatra da vlada druge zemlje članice krši sporazum ili obavezu koju je imala u okvirima STO. Svetska trgovinska organizacija poseduje jedan od najaktivnijih mehanizama za rešavanje sporova u svetu.²⁸⁹⁾ Od 1995, preko 500 sporova stavljeno je pred STO i doneto je preko 350 presuda.²⁹⁰⁾

5.4. Organizacija pregovora na Doha rundi

Ministarska deklaracija iz novembra 2001. godine, sa četvrte Ministarske konferencije održane u Dohi, dala je mandat za pregovore o više tema, uključujući i pitanja koja se odnose na primenu postojećih STO sporazuma. Organizovanje

²⁸⁷⁾ Više o pregovorima o pravilima STO može se naći na: https://www.wto.org/english/tratop_e/rulesneg_e/rulesneg_e.htm

²⁸⁸⁾ Baza regionalnih trgovinskih sporazuma notifikovanih kod STO može se naći na: <http://rtais.wto.org/UI/PublicMaintainRTAHome.aspx>

²⁸⁹⁾ Više o rešavanju sporova u okviru STO u: *Vodič kroz Svetsku trgovinsku organizaciju*, ISAC Fund Centar za međunarodne i bezbednosne poslove, Beograd, 2015.

²⁹⁰⁾ Više o rešavanju sporova u okviru STO može se naći na: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/dispu_e.htm#negotiations

i usmeravanje ovako velikih pregovora, sa mnoštvom otvorenih pregovaračkih tema, veoma je zahtevno. Zbog toga je pod nadzorom Opšteg saveta osnovan Komitet za trgovinske pregovore (Trade Negotiations Committee), sa mandatom da uspostavi mehanizme za sprovođenje pregovora i da nadgleda njihov napredak. Sami pregovori, sa još uvek tekuće Doha runde, odvijaju se u okviru Komiteta za trgovinske pregovore i njemu podređenih tela. Ostali poslovi pod radnim programom odvijaju se u okviru drugih STO saveta i komiteta.²⁹¹⁾ Komitet za trgovinske pregovore deluje pod nadzorom Opšteg saveta, a uspostavljen je Deklaracijom iz Dohe, koja je Komitetu dodelila zadatak da oformi pregovaračka tela koja će se baviti pojedinačnim temama pregovora. Sadašnji predsedavajući je generalni direktor STO — Roberto Azevedo.²⁹²⁾

U okviru Doha runde, Komitet za trgovinske pregovore koordiniše rad, u prethodnom delu pomenutih, devet grupa za pregovore. Predsedavajući tih grupa podnose izveštaje predsedavajućem Komitetu za trgovinske pregovore. Na taj način, na primer, Komitet za usluge ima obavezu da Komitetu za trgovinske pregovore dostavlja periodične izveštaje o napretku pregovora i postignutim rezultatima. Za tri teme — pregovore o pristupu tržištu za industrijske proizvode, pregovore o pravilima i pregovore o olakšavanju trgovine — formirane su nove pregovaračke grupe, a za ostale (poljoprivredu, usluge, trgovinu i razvoj, trgovinske aspekte prava intelektualne svojine i trgovinu i zaštitu životne sredine), pregovori se vode u postojećim odborima i savetima, na posebnim sednicama. Ove sednice u potpunosti su posvećene Doha rundi pregovora i nezavisne su od redovnih zasedanja tih odbora. Pregovori o rešavanju sporova vode se u okviru posebnog odbora za rešavanje sporova i povezani su sa Doha rundom, ali tehnički nisu njen deo.²⁹³⁾

Predsedavajući Komiteta za trgovinske pregovore (a to je generalni direktor STO, ranije Paskal Lami, a sada Roberto Azevedo) podnosi periodične izveštaje Opštem savetu i nalazi se pod njegovim nadzorom. Glavna uloga predsedavajućeg je da pomogne pregovaračima da nađu kompromis. Kako je praktično nemoguće pregovarati sa svim učesnicima odjednom u okviru samog Komiteta za trgovinske pregovore, on faktički ima ulogu da koordiniše tok pregovora i da obezbedi njihovo praćenje i transparentnost. Sami pregovori vode se u okviru većeg broja komiteta, potkomiteta i pregovaračkih grupa, npr. Komitet za poljoprivredu ima Potkomitet za pamuk.

Komitet za trgovinske pregovore je za vođenje pregovora iz Doha runde usvojio sledeću strukturu pregovaračkih grupa:

Nove pregovaračke grupe:

²⁹¹⁾ WTO. „How the negotiations are organized“, https://www.wto.org/english/tratop_e/dda_e/work_organi_e.htm

²⁹²⁾ Više o Komitetu za trgovinske pregovore v. na: https://www.wto.org/english/tratop_e/dda_e/tnc_e.htm

²⁹³⁾ World Trade Organization. „Doha Development Agenda: July 2008 Package: How The Meeting Was Organized“, Internet, http://www.wto.org/english/tratop_e/dda_e/meet08_org_e.htm#tnc. 21. jul 2017.

1. Pristup tržištu,
2. Pravila STO (antidamping, subvencije, regionalni trgovinski sporazumi).

U okviru postojećih tela vode se sledeći pregovori:

1. Poljoprivreda: na posebnim sednicama Komiteta za poljoprivredu;
2. Usluge: na posebnim sednicama Saveta za usluge;
3. Geografske oznake, multilateralni sistem registracije: na posebnim sednicama Saveta za trgovinske aspekte prava intelektualne svojine (TRIPS). Druga pitanja TRIPS-a na redovnim sastancima Saveta TRIPS-a;
4. Razmatranje sporova: na posebnim sednicama tela za rešavanje sporova;
5. Životna sredina: na posebnim sednicama Komiteta za trgovinu i životnu sredinu;
6. Pregovori o otvorenim pitanjima implementacije (problemi zemalja u razvoju prilikom implementacije STO sporazuma): u relevantnim telima prema stavu 12 Ministarske deklaracije iz Dohe;
7. Pregled svih odredbi o specijalnom i diferencijalnom tretmanu za zemlje u razvoju: na posebnim sednicama Komiteta za trgovinu i razvoj.²⁹⁴⁾

Pregovori o pristupu tržištu poljoprivrednim proizvodima trebalo bi da se sprovede uz poštovanje principa posebnog tretmana za zemlje u razvoju i uzimanje u obzir i pitanja koja imaju indirektnu vezu sa poljoprivredom, kao što su zaštita životne sredine, ispravnost hrane i razvoj seoskih područja.²⁹⁵⁾ Osim toga, zaštita životne sredine dobija sve viši prioritet. Pogotovo stoga što snabdevanje hranom postaje problematično usled klimatskih promena, te međunarodna trgovina ovim proizvodima može postati neophodnost. Ova, kao i druga pitanja i problemi podigli su očekivanja od Svetske trgovinske organizacije. Međutim, STO je međunarodna institucija koja se bavi isključivo pitanjima međunarodne trgovine i ona nema mandat u pogledu razvoja zemalja ili zaštite životne sredine, iako se razna druga, čak i šira, pitanja provlače kroz pregovore, budući da imaju veze sa trgovinom.

Brojni programi za podršku poljoprivredi doveli su do korišćenja metoda u poljoprivrednoj proizvodnji koje sve više zagađuju životnu sredinu i iscrpljuju njene izvore. Usled prevelike eksploatacije svetskih zaliha ribe (preko 75%) došlo je do godišnjeg gubitka za svetsku privredu od oko 50 milijardi USD. Rešenje se moglo naći u postepenom ukidanju subvencija za ribolov. Osim toga, uklanjanje raznih politika zemalja koje ograničavaju trgovinu proizvoda i usluga koji služe za zaštitu životne sredine sigurno bi doprinelo boljem kvalitetu rasta i razvoja svih privreda. Zaključenje „Dohe“ dovelo bi i do poboljšanja održivosti životne sredine, što je sve važnija tema i na trgovinskim pregovorima. Takođe, sa trenutnim

²⁹⁴⁾ WTO. How the negotiations are organized, https://www.wto.org/english/tratop_e/dda_e/work_organ_e.htm

²⁹⁵⁾ Marković, Ivan (2009). Doha runda multilateralnih trgovinskih pregovora. *Ekonomске teme*, 1, Ekonomski fakultet, Univerzitet u Nišu, 124.

okončanjem Doha runde pregovora ostvarile bi se velike koristi u zaštiti životne sredine. To se posebno odnosi na ograničavanje subvencija u ribolovu koje dovode do preteranog izlova ribe a samim tim i do ugroženosti opstanka pojedinih vrsta, kao i do preterane eksploatacije koja narušava harmoniju ekološkog sistema. U ovaj domen ubraja se i snižavanje carina na tehnologije koje mogu doprineti ublažavanju globalnog zagrevanja. Globalna ekološka prelivanja bi se smanjila ako bi se došlo do sporazuma o novim pravilima u oblastima kao što su ribolov i trgovina proizvodima i uslugama za zaštitu životne sredine.

5.5. Liberalizacija trgovine u okvirima STO

Iako je Urugvajaska runda multilateralnih trgovinskih pregovora radila na snižavanju carinske zaštite, ova zaštita je i posle runde ostala veoma složena. U okviru Svetske trgovinske organizacije zaštita putem carina jedini je legitimni instrument zaštitne politike na granici. Radi razjašnjenja, pravilima GATT-a nije zabranjena primena carina, njima je jedino predviđeno da se u cilju liberalizacije međunarodne trgovine putem rundi multilateralnih trgovinskih pregovora vrši snižavanje postojećih carinskih stopa, čime se doprinosi rastu i razvoju svetske privrede. Na taj način, proizašla carinska zaštita veoma je detaljno uređena kroz dobijene vezane carine, postignute u različitim rundama GATT i STO pregovora. Dobijene liste koncesija i obaveza po završetku svake runde sadrže i carinske koncesije po klauzuli najpovoljnije nacije i preferencijalne carinske koncesije, dok stvarna zaštita u praksi svake države odgovara nekoj trećoj vrednosti, najpre preferencijalnim primenjenim carinama. Zbog toga, ali i zbog brojnih drugih razloga, tačnu procenu efekata carinske liberalizacije koji su proizašli ili koji će proizaći iz sporazuma sa rundi multilateralnih trgovinskih pregovora veoma je teško uraditi. Različite analize, posebno aktuelne Doha runde pregovora, daju rezultate koji ili potcenjuju ili precenjuju efekte postignute olakšavanjem pristupa tržištu ostvarene putem multilateralnih trgovinskih pregovora.²⁹⁶⁾

Sprovedena su istraživanja u kojima je zaključeno da članstvo u STO ne povećava obim bilateralne trgovine između zemalja članica.²⁹⁷⁾ Takođe, postoje istraživanja koja su dovela do zaključaka da nema dokaza da članstvo u STO povećava predvidljivost tokova trgovine.²⁹⁸⁾ Rezultati našeg istraživanja pokazuju da GATT odnosno STO smanjuje nestabilnost u izvozu i to suštinski u statistički značajnom obimu. Ne samo da Svetska trgovinska organizacija smanjuje kolebljivost izvoza, već smanjivanje nestabilnosti izvoza samo po sebi dovodi do povećanja nivoa iz-

²⁹⁶⁾ Jelisavac Trošić, Sanja (2015). *Pregovori u okviru GATT i STO*. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu.

²⁹⁷⁾ Ove rezultate možemo naći u radu: Rose, Andrew K. (2003). Do We Really Know That the WTO Increases Trade?. *American Economic Review*, 94 (1): 98—114. Takođe, ovakvi rezultati mogu se naći u radu: Rose, Andrew K. (2004). Do WTO Members Have More Liberal Trade Policy?. *Journal of International Economics*, 63 (2): 209—235.

²⁹⁸⁾ Rose, Andrew K. (2005). Does the WTO Make Trade More Stable?. *Open Economies Review*, 16 (1): 7—22.

voza. Prema tome, osim direktnog postoji i indirektan uticaj STO na nivo izvoza. Indirektni efekti podizanja nivoa izvoza, povezani sa članstvom u STO, pretežno proističu iz tendencije da ova institucija smanjuje nestabilnost trgovine, pre nego iz mogućnosti te institucije da poveća pristup tržištu. Ovi se zaključci slažu sa konvencionalnom mudrošću da preduzeća i investitori preferiraju stabilnost u poslovanju. Na taj način STO promovisanjem i uspostavljanjem stabilnosti međunarodne trgovine podstiče preduzeća na obavljanje spoljne trgovine i na investiranje u inostranstvu.²⁹⁹⁾

Na ovaj način dobili smo sistemski dokaz da međunarodne institucije, kao što je Svetska trgovinska organizacija, stabilizuju i smanjuju nestabilnost međunarodne trgovine. Članstvo u STO snižava nestabilnost izvoza zemlje članice u zemlju trgovinskog partnera. Takođe, ukoliko se očekuje veća nestabilnost izvoza od jedne zemlje prema njenom trgovinskom partneru, kao posledica će se javiti smanjenje nivoa ovog bilateralnog izvoza. Ako bi se ignorisali dobijeni rezultati o stabilizujućem uticaju STO na međunarodne trgovinske tokove i trgovinske režime, došlo bi se u iskušenje da se potceni njena uloga na globalnom planu i dobile bi se iskrivljene slike o tome kako ova institucija utiče na međunarodne odnose uopšte. Prema tome, bitno je sagledati uticaj Svetske trgovinske organizacije na samo na nivo trgovine već i na stabilnost trgovinskih tokova.

Uvođenje protekcionističkih mera tokom Velike depresije, u periodu od 1929. do 1933. godine, dovelo je do gubitka dve trećine svetske trgovine. Trka i nadmetanje u povećanju trgovinskih prepreka i zaštiti domaće proizvodnje i zaposlenosti dovele su do ovog drastičnog pada u vrednosti trgovine. Tako je trgovina sa tri milijarde američkih dolara mesečno, koliko je iznosila u januaru 1929, pala na manje od jedne milijarde američkih dolara u martu 1933. godine (v. grafikon). Osim negativnih efekata na trgovinu, protekcionizam je proizveo negativne efekte i po radna mesta i industriju, upravo one radi čije su zaštite i uvođene barijere u trgovini.³⁰⁰⁾

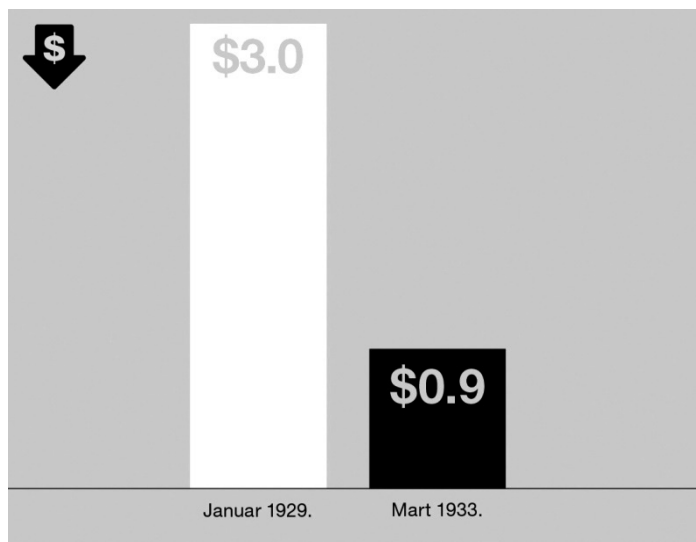
Pozitivan primer uzdržavanja od protekcionističkih mera širih razmera desio se posle finansijske krize 2007. godine. I tada je bilo pritisaka koje su vršili protekcionisti koji su verovali da je potrebno zaštititi radna mesta, ali države su ipak u najvećoj meri ostale verne principima i sporazumima Svetske trgovinske organizacije. Budući da su bile vezane za svoje obaveze u okviru STO i da su znale da pravila koja važe za njih važe i za sve ostale zemlje članice, u većini su se uzdržale od protekcionističkih mera i sistem je ostao stabilan. Da je kojim slučajem dve trećine svetske trgovine bilo uništeno, kao u periodu Velike depresije (1929—1933), situacija bi izgledala sasvim drugačije (v. grafikon).³⁰¹⁾

²⁹⁹⁾ Edward, D. Mansfield, Eric Reinhardt (2008). *International Institutions and the Volatility of International Trade. International Organization*, 62, Cambridge, 648.

³⁰⁰⁾ WTO. *10 things the WTO can do* (2013) (*10 stvari koje Svetska trgovinska organizacija može da uradi*, prevedeno i priređeno izdanje za Republiku Srbiju, 49).

³⁰¹⁾ *Ibid.*

Grafikon 6. Vrednost svetske trgovine na mesečnom nivou, u milijardama američkih dolara, 1929—1933.

Izvor: *10 stvari koje Svetska trgovinska organizacija može da uradi*, str. 49.

Grafikon 7. Vrednost svetske trgovine u bilionima američkih dolara sadašnje cene, 1948—2010.

Izvor: *10 stvari koje Svetska trgovinska organizacija može da uradi*, str. 49.

Liberalne trgovinske politike, koje omogućavaju nesmetan protok roba i usluga, izoštravaju konkurenciju, motivišu inovacije i podstiču uspeh. Ipak, kod dr-

žava je stalno prisutno iskušenje da se eliminišu izazovi do kojih konkurentski uvoz može da dovede. Bogatije države čak češće podležu pomenutom iskušenju protekcionizma, uglavnom zbog kratkoročnih političkih ciljeva. Mere kojima najčešće pribegavaju jesu subvencije i komplikovane administrativne prepreke, koji se opravdavaju određenim legitimnim ciljevima, npr. očuvanjem životne sredine ili zaštitom potrošača.³⁰²⁾ Kada država štiti svoju privredu od uticaja iz inostranstva, ona najčešće uvodi razne politike zaštite. Mere zaštite koje su bez ograničenja ili bez međunarodnih pravila mogu, tokom vremena, da budu veoma različite i da imaju različit uticaj na privredu. Disciplina, koju Svetska trgovinska organizacija uvodi kroz vezivanje carina tokom runde multilateralnih trgovinskih pregovora, jeste način na koji se zaštita ograničava i postaje transparentna i predvidljiva, a samim tim njen uticaj na distorziju trgovine znatno je manji. Ovaj način obavezivanja država da poštuju međunarodna pravila dokazao je svoj značaj u inače nesigurnom poslovnom svetu. Stavljanje ograničenja na trgovinske politike država nalazi se u samoj suštini multilateralnog trgovinskog sistema. STO svojim delovanjem i regulativom obuhvata čitav niz poslova i obaveza vezanih za prelazak granice robe, usluga i intelektualne svojine, a tokom poslednje decenije širi svoj uticaj i na pitanja koja nisu vezana isključivo za međunarodnu trgovinu, na primer, pitanja zaštite životne sredine, sanitarne i fitosanitarne mere i slično. Taj sve širi, ali i dublji uticaj koji Svetska trgovinska organizacija ima, pokazuje da ona vrši fundamentalni uticaj na odvijanje savremene međunarodne trgovine. Međunarodna trgovina oduvek je koristila priliku da kompenzuje nesklad između ponude i tražnje među zemljama. Ona pomaže povećanju snabdevenosti tržišta i smanjuje domaće cene kod zemalja uvoznica. Međunarodna trgovina trebalo bi da smanji varijacije i da spreči osetljivost tržišta, posebno kada su u pitanju cenovni šokovi na strani ponude. Potrebna je snažnija međunarodna saradnja da bi se eliminisale nacionalne politike u oblasti poljoprivrede koje mogu značajno povećati svetske cene prehrambenih proizvoda. Na primer, politika korišćenja biogoriva, kao pozitivan primer očuvanja životne sredine, za posledicu ima veću potražnju za poljoprivrednim proizvodima, ali vuče sa sobom i politiku uvek problematičnih subvencija i poreskih olakšica.³⁰³⁾

Napomena: Prosečna trgovinska otvorenost i Gini koeficijenti izračunati su za period 2000—2010. godine ili kraće razdoblje, na osnovu dostupnosti podataka. Linijski trend predstavlja crna linija, koja se statistički ne razlikuje od nule.

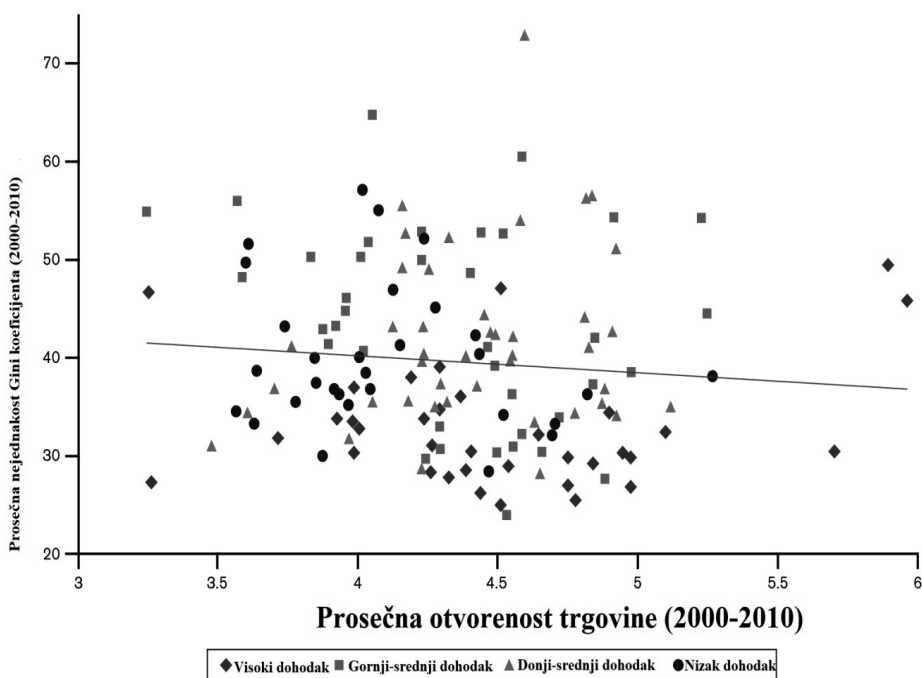
Otvorenost trgovine odgovara odnosu između sume izvoza i uvoza i bruto domaćeg proizvoda. Gini koeficijent meri stepen do kojeg raspodela prihoda među pojedincima ili domaćinstvima u okviru privrede odstupa od savršeno jednake raspodele (v. grafikon). Ako je Gini indeks 0, to predstavlja savršenu jednakost, dok indeks od 100 implicira savršenu nejednakost. Neke nejednakosti su u privre-

³⁰²⁾ *Vodič kroz Svetsku trgovinsku organizaciju* (2015). Beograd: ISAC Fund Centar za međunarodne i bezbednosne poslove, 16.

³⁰³⁾ Jelisavac Trošić, Sanja (2015). *Pregovori u okviru GATT i STO*. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu.

dama uobičajene, ali previše nejednakosti može potkopati privredu jedne zemlje tako što otežava siromašnima ili nezaposlenima da dobiju obuku ili zdravstvenu zaštitu koja im je potrebna, kako bi doprineli ekonomskom rastu, a na taj način se dolazi do političkog nezadovoljstva i tenzija i potencijalno slabi podrška stanovništva za nastavak ekonomskog napretka. Zaista, danas neke od zemalja koje su najotvorenije i zavisne od trgovine, poput Nemačke, Letonije i Holandije, takođe imaju najujednačenije nivoe dohotka, životnog standarda i dispariteta bogatstva, što ukazuje najpre na to da ekonomska otvorenost može ići ruku podruku sa ekonomskom inkluzijom, kao i da postizanje ovog drugog može biti kritično važno za održavanje političke podrške za prvo.

Grafikon 8. Prosečna otvorenost trgovine (2000—2010)

Izvor: *World Trade Report 2017*, str. 17.

Takođe, treba naglasiti potrebu da vlade zemalja i druge institucije pojačaju svoje napore u cilju sprovođenja politika strukturalnih reformi koje dalje promovišu tehnološke inovacije, trgovinsku otvorenost i dinamiku poslovanja, kao ključne korake ka oživljavanju globalnog ekonomskog rasta i podsticanju privreda da budu prijemčivije za nove mogućnosti razvoja i poslovanja. Postoje zabrinjavajući znaci da je brz svetski ekonomski napredak, koji je trajao od kraja hladnog rata, počeo da se usporava čak i pre finansijske krize 2007/2008, a da je krizom još više usporen, prvo u razvijenim zemljama a potom i u velikom broju zemalja u ra-

zvoju.³⁰⁴⁾ Iako postojeća zabrinutost za sam proces globalizacije izgleda doprinosi usporavanju tempa otvaranja trgovine i tempa strukturnih promjena, i suprotno može biti tačno — da usporavanje tempa globalizacije doprinosi rastućem nezadovoljstvu, povećanju podela i rastućim geoekonomskim tenzijama.

U privredama koje se nalaze u periodu brzog rasta, gde životni standard takođe raste, postoji tendencija da rastu i optimistični stavovi stanovništva, kroz uverenje da se svi zajedno kreću napred. Međutim, kod privreda koje imaju usporeni rast može doći do pesimističnih stavova, kroz uverenje da ako jedna grupa stanovnika napreduje, to radi na štetu ostalih grupa odnosno delova stanovništva. Usporavanje globalnog rasta od 2009. godine delimično je funkcija usporavanja tempa liberalizacije globalne trgovine i drugih reformi, te postoji rizik od rađanja pesimističnih stavova. Ironično, izgleda da je u nekim razvijenim zemljama povratak ekonomskim promenama koje pokreću tehnologija i trgovina porastao baš u vreme kada se one suočavaju sa relativno nižom stopom rasta tržišta rada (radnika koji prelaze s jednog posla na drugi) nego u skorijoj prošlosti, ali i dalje manje nego što se trenutno dešava u mnogim zemljama u razvoju, u kojima se promene brzo odvijaju.³⁰⁵⁾ Na kraju, jedan od mogućih odgovora na sadašnje nezadovoljstvo globalizacijom može, paradoksalno, biti upravo udvostručavanje napora da se globalizacija oživi.³⁰⁶⁾

Što se tiče trgovine na globalnom nivou, vrednost svetskog izvoza robe povećao se sa osam biliona dolara iz 2006. godine na 11 biliona dolara u 2016. godini. Svetski izvoz poljoprivrednih proizvoda se u periodu 2006—2016. godine povećavao prosečno za 5% godišnje. Svetski izvoz poljoprivrednih proizvoda povećao se za 70% u periodu 2006—2016. godine. Sa druge strane, u istom posmatranom periodu, svetski izvoz goriva i rudarskih proizvoda smanjen je za 10% od 2006. godine. Svetski izvoz komercijalnih usluga u 2016. iznosio je 4,8 biliona dolara, u odnosu na 2,9 biliona dolara u 2006. godini. Turizam i druge komercijalne usluge najviše su porasle, a oboje su 1,7 puta veći nego u 2006. godini.³⁰⁷⁾

Na grafikonu možemo uočiti loše performanse vodećih zemalja u trgovini robom u 2016. godini. Kina, SAD, Nemačka, Japan i Francuska svrstavaju se u pet vodećih svetskih trgovačkih zemalja (u smislu vrednosti) u 2016. godini, što predstavlja više od 38 odsto svetske trgovinske razmene (trgovinska razmena je definisana kao prosek izvoza i uvoza). U pogledu izvoza i uvoza, Holandija i Velika Britanija su na petom i četvrtom mestu. Uvoz i izvoz pet vodećih trgovačkih zemalja opao je za 3% u 2016. godini, u poređenju sa smanjenjem od 11% i 7% u 2015. godini. Udeo Kine u svetskoj trgovinskoj razmeni u 2016. godini je prvi put od 1996. godine opao na 11,8 odsto, u poređenju sa 12,2 odsto u 2015. godini. Ki-

³⁰⁴⁾ V: Organisation for Economic Co-operation and Development. 2016, Employment Outlook 2016 [1], Paris: OECD.

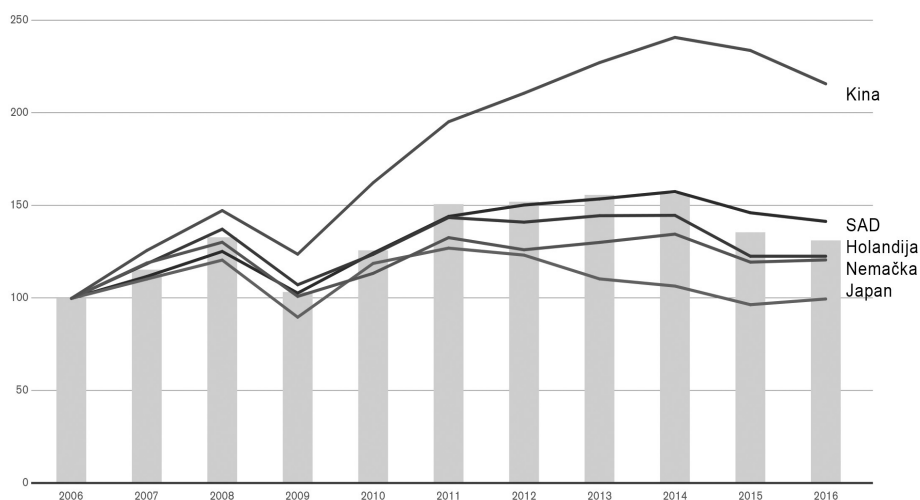
³⁰⁵⁾ Atkinson, R. D. and Wu, J. (2017). *False Alarmism: Technological Disruption and the U. S. Labor Market, 1850—2015*. Washington, D. C.: Information Technology and Innovation Foundation (ITIF).

³⁰⁶⁾ *World Trade Report 2017*, 17—18.

³⁰⁷⁾ *World Trade Statistical Review 2017*, 10—11.

neski izvoz iznosio je 2,10 milijardi dolara, što predstavlja smanjenje od 8% nakon smanjenja od 3% u 2015. godini. Kineski izvoz je imao sporiji početak 2016. godine, sa početnim padom od 13% u odnosu na isti kvartal 2015. godine. Na strani uvoza, pad od 5% na godišnjem nivou bio je manje izražen nego pad od 14% u 2015. godini. U obimu, uvozna tražnja iz Kine porasla je za 3% nakon pada od 2% u 2015. godini. Trgovinski bilans u Kini ostao je pozitivan u 2016. godini, ali je u 2016. opao za 83,2 milijarde USD na 510,7 milijardi dolara.³⁰⁸⁾

Grafikon 9. Vodeći trgovci i svetski izvoz robe, 2006—2016 (Indeksi, 2006 = 100) (prosek svetskog izvoza robe prikazan je stubićima)

Izvor: *World Trade Statistical Review 2017*, str. 50.

Svetska trgovinska organizacija može mnogo da doprinese u vremenima krize, uz pomoć multilateralnog trgovinskog sistema koji pre svega predstavlja „osiguranje“ protiv protekcionizma. Ulaganjem u multilateralni trgovinski sistem, jačanjem i povećanjem robusnosti, ono što međunarodna zajednica u stvari ulaže jeste politika osiguranja protiv pogoršanja tržišnih uslova, npr. protekcionizma. Ukoliko bi svet krenuo drugim putem i odlučio se za protekcionizam, onda bismo se suočili sa činjenicom da bi najranjiviji opet patili, posebno nakon pritiska opšteg ekonomskog usporavanja. Drugim rečima, politika osiguranja Svetske trgovinske organizacije još je neophodnija za siromašne u trenutku globalne finansijske krize.³⁰⁹⁾ Važno pitanje kojim se Svetska trgovinska organizacija takođe bavila tokom krize i neposredno nakon nje jeste dostupnost i pristupačnost finansiranja uvoza i izvoza zbog potencijalno velikog negativnog uticaja na zemlje u razvoju. Tržište finansiranja trgovine značajno se pogoršalo u periodu nakon krize a za to su identifikovana dva ključna uzroka — jedan je nedostatak likvidnosti za finan-

³⁰⁸⁾ *Ibid.*, 50.

³⁰⁹⁾ WTO (2018), preuzeto sa: https://www.wto.org/english/news_e/sppl_e/sppl108_e.htm, januar 2018.

siranje trgovinskih kredita, a drugi je opšta ponovna procena rizika uzrokovanih finansijskom krizom kao i usporavanjem svetske ekonomije, i ova dva ciklusa međusobno su isprepletana.³¹⁰⁾

5.6. Sporazum o olakšavanju trgovine

Sporazum o olakšavanju trgovine zaključen je 2013, na Devetoj ministarskoj konferenciji STO, održanoj na Baliyu (Indonezija), a sadrži odredbe za olakšanje kretanja i carinjenje proizvoda, uključujući i robu u tranzitu. Opšti savet je 27. novembra 2014. godine usvojio Protokol o izmenama i dopunama kojim Sporazum o olakšavanju trgovine uključuje u Aneks 1A Sporazuma STO i omogućio je proces prihvatanja Protokola od strane STO članica.³¹¹⁾ Prema Sporazumu STO, članica formalno prihvata Protokol deponovanjem „instrumenta prihvatanja“. Protokol stupa na snagu (prema članu X.3) nakon što ga prihvate dve trećine članica, i to za članice koje su ga prihvatile, dok nakon toga stupa na snagu pojedinačno kod svih ostalih članica, kada ga prihvate.³¹²⁾ Sporazum je stupio na snagu kada su ga ratifikovale dve trećine zemalja članica Svetske trgovinske organizacije, 22. februara 2017. godine.

Decembra 2013. godine, ministri trgovine usvojili su Ministarsku deklaraciju i ministarske odluke, takozvani „paket s Baliya“. Odluke su usvojene radi racionalizacije trgovine, dozvoljavajući zemljama u razvoju više opcija za obezbeđivanje stabilnosti u snabdevanju hranom, podsticanja trgovine najmanje razvijenih zemalja i pomoći razvoju uopšte.³¹³⁾ Do paketa s Baliya došlo se konsenzusom 159 zemalja članica STO. U ocenama političara i medija on je odmah dobio epitet istorijskog sporazuma, jer predstavlja prvi trgovinski sporazum postignut od osnivanja STO 1995. godine.

Ovaj sporazum definiše, između ostalog, i mere za efikasnu međunarodnu saradnju carinskih službi, vezano za pojednostavljenje i harmonizaciju procedura carinjenja, što direktno utiče na smanjenje troškova u trgovini i veću otvorenost tržišta. Takođe, doprinosi intenziviranju regionalne spoljnotrgovinske saradnje i predviđa mere i instrumente za tehničku pomoć članicama u građenju kapaciteta za veću transparentnost rada carinskih službi, predviđa pomoć Svetske trgovinske organizacije i njenih partnera za unapređenje stručnih znanja Uprave carina u ovoj oblasti i operacionalizaciju plana aktivnosti Vladinog Koordinacionog tima za implementaciju Sporazuma o olakšavanju trgovine. Sporazum o olakšavanju trgovine usvojen je radi daljeg ubrzanja kretanja, oslobađanja i carinjenja robe, uključujući i robu u tranzitu, što je unapređenje bitnih aspekata članova V, VIII i X GATT-a iz 1994. godine. Zakoni i propisi vezani za kretanje, oslobađanje i carinjenje roba, uključujući robu u tranzitu, treba da budu objavljeni, a informacije

³¹⁰⁾ *Ibid.*

³¹¹⁾ WTO, Members accepting the Protocol of Amendment to insert the WTO Trade Facilitation Agreement into Annex 1A of the WTO Agreement, https://www.wto.org/english/tratop_e/tradfa_e/tfamap_e.htm

³¹²⁾ GATT, član X.3, više o njemu v. na <http://tfig.unece.org/contents/gatt-x.html>

³¹³⁾ World Trade Organization, Ninth WTO Ministerial Conference, Internet, <https://mc9.wto.org/>, 13. januar 2018.

o njima trebalo bi da na neki drugi način budu dostupne javnosti.³¹⁴⁾ Složene procedure na granici povećavaju troškove prevoza i ugrožavaju međunarodnu trgovinu, a potencijalno i strana ulaganja, otvaranje novih radnih mesta, ukupan ekonomski rast itd.³¹⁵⁾ Sporazum o olakšavanju trgovine pun je kompromisa i sastavljen je tako da bude lakše usvojen u situaciji kada su razvijene zemlje i zemlje u razvoju u sukobu oko osjetljivih tema (kao što su carine na poljoprivredne proizvode). Olakšavanje protoka robe preko granica će, prema mišljenju članica Svetske trgovinske organizacije, podstaći međunarodnu trgovinu i vratiti ugled i poverenje STO na multilateralnom nivou. To je posebno značajno s obzirom na porast regionalnih trgovinskih integracija u godinama kada je Doha runda bila blokirana a pristalice regionalnih trgovinskih sporazuma počele da tvrde da regionalni sporazumi, a ne STO, mogu da postave temelje budućim multilateralnim trgovinskim pravilima.³¹⁶⁾

Komitet za olakšavanje trgovine formiran je 22. februara 2017, kada je Sporazum o olakšavanju trgovine stupio na snagu. Komitet je svoju osnivačku sednicu održao 16. maja 2017. godine i izabrao ambasadora Danijela Blokerta (Daniel Blockert) iz Švedske za predsedavajućeg.³¹⁷⁾

Stopa implementacije Sporazuma o olakšavanju trgovine iznosi 60,4%, od svih zemalja članica STO.³¹⁸⁾ Više od 80% od 164 zemlje članice STO ratifikovalo je Sporazum o olakšavanju trgovine, tačnije 137 zemalja, što čini 83,5% svih članica (v. grafikon).³¹⁹⁾ Sam Sporazum je na snagu stupio 2017, kada ga je ratifikovalo 110 zemalja članica STO. Zemlje donatori (uključujući i 28 zemalja članica EU) uputile su 21 notifikaciju, sa detaljnim informacijama o tehničkoj pomoći i izgradnji kapaciteta, sa detaljima o kontaktu i mehanizmima da se pomogne zemljama u razvoju, i najmanje razvijenim zemljama, u procesu implementacije ovog Sporazuma. Što se tiče notifikacija u vezi objavljivanja informacije za trgovce i Vlade zemalja članica, u proseku je između 33 i 55 zemalja članica transparentno objavilo razne informacije koje su navedene pod više članova Sporazuma o olakšavanju trgovine (v. naredni grafikon). Ove objave uključuju informacije o uvoznim, izvoznim i transportnim procedurama, operacijama jedinstvenog šaltera, korišćenju carinskih brokera i mestima za kontakt.

³¹⁴⁾ WTO, Agreement on trade facilitation.

³¹⁵⁾ Jelisavac Trošić, Sanja (2015). Ekonomska dimenzija OEBS-a i olakšavanje trgovine i transporta. Međunarodni tematski zbornik *Četrdeset godina od potpisivanja Helsinškog završnog akta (40 years since the signing of the Helsinki final act)*, ur. Mina Zirojević, Vesna Čorić. Beograd: Institut za uporedno pravo, 159.

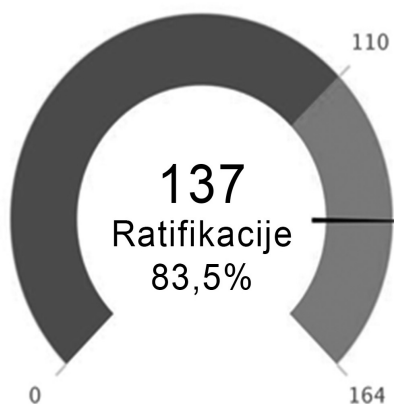
³¹⁶⁾ Jelisavac Trošić, Sanja (2015). Free-Trade Agreement Negotiations: Trans-Pacific Partnership and Transatlantic Trade and Investment Partnership, in: *Major International Issues in the 21st Century from a Perspective of Japan and Europe*, ed. by Taro Tsukimura, Ivona Lađevac. Intitute of International Politics and Economics, Belgrade, Global Resource Management, Doshisha University, Japan, 146.

³¹⁷⁾ Više o Komitetu za olakšavanje trgovine v. na: https://www.wto.org/english/tratop_e/tradfa_e/comm_tradfa_e.htm

³¹⁸⁾ Na dan 6. jul 2018. godine.

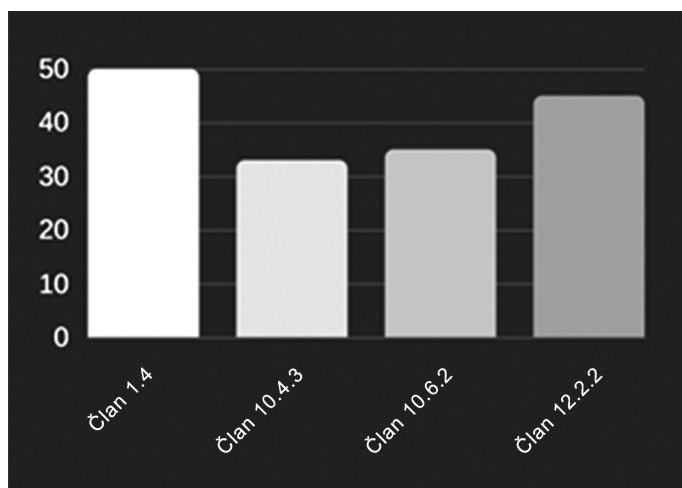
³¹⁹⁾ Na dan 6. jul 2018. godine.

Grafikon 10. Ratifikacija Sporazuma o olakšavanju trgovine

Izvor: www.tfadatabase.org, 5. jul 2018.

Grafikon 11. Najnoviji progres u vezi Sporazuma o olakšavanju trgovine

Izvor: www.tfadatabase.org, 5. jul 2018.

Zemlje u razvoju i najmanje razvijene zemlje najviše su tražile pomoć u implementaciji triju pojedinosti iz Sporazuma:

- jedinstvenog šaltera (*single window*),
- procedura testiranja,
- akreditacije autorizovanih operatera.³²⁰⁾

Sporazum o olakšavanju trgovine veliki je uspeh Svetske trgovinske organizacije i Doha runde, jer su se članice STO nakon dvanaest godina pregovora konačno dogovorile o smanjenju trgovinskih barijera u svetu.

³²⁰⁾ www.tfadatabase.org, 3. maj 2018.

6. DOHA, ŽIVOTNA SREDINA I MEĐUNARODNA TRGOVINA

6.1. Životna sredina i Doha pregovori

Iako značaj pitanja odnosa između politike i prava u oblasti životne sredine, kao što je to već naznačeno, ima svoju širu istoriju koja se vezuje za jačanje zelenih pokreta krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina 20. veka,³²¹⁾ odnosi između ove dve oblasti su posebno naglašeni i u okviru Urugvajске runde pregovora. Kasnije su pitanja koja se tiču odnosa između životne sredine i trgovine poprimila specifične forme aktuelizacije i konkretizacije. U okviru dela Doha razvojne agende, pregovori o odnosima između trgovine i životne sredine obuhvatili su, kao glavne, tri sledeća pitanja: 1) pitanje odnosa između STO pravila i obaveza koje države imaju po osnovu članstva u multilateralnim ugovorima u oblasti životne sredine (MEAs); 2) pitanje saradnje između STO i sekretarijata relevantnih MEAs; i 3) pitanje eliminacije tarifa i netarifnih barijera robama i uslugama koji su povezani sa životnom sredinom. Takav pristup je zasnovan na relevantnim odredbama ministarske deklaracije iz Dohe (2001)³²²⁾ u kojoj se, između ostalog, naglašava potreba za jačanjem „međusobne podrživosti“ životne sredine i trgovine. Istovremeno, izražava se saglasnost oko pregovora o, između ostalog, odnosima između pravila STO i specifičnih trgovinskih obaveza koje proističu iz multilateralnih ugovora u oblasti životne sredine (t. 31—33). Kaže se da pregovori treba da budu ograničeni na okvir pravila STO između država koje su strane ugovornice relevantnih međunarodnih ugovora u oblasti životne sredine i bez uticaja na prava koja proističu iz STO pravila bilo koje države koja nije članica nekog međunarodnog ugovora u oblasti životne sredine. Drugo pitanje je pitanje procedura za redovnu razmenu informacija između sekretarijata relevantnih međunarodnih ugovora u oblasti životne sredine i komiteta STO, kao i kriterijumi za obezbeđivanje statusa posmatrača u sekretarijatima pojedinih međunarodnih ugovora. Treće pitanje se odnosi na smanjenje ili eliminaciju barijera za tzv. ekološka dobra i usluge.³²³⁾ U okviru Doha runde pregovora koji se odnose na životnu

³²¹⁾ Što korespondira sa održavanjem Stokholmske konferencije o čovekovoј sredini (1972). Za šire v. *Report of the UN Conference on the Human Environment*, Stockholm, 5—16. jun 1972. http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/CONF.48/14/REV.1 (11. decembar 2018).

³²²⁾ Doha WTO Ministerial 2001: Ministerial Declaration, WT/MIN(01)/DEC/1, 20. novembar 2001. https://www.wto.org/english/thewto_e/minist_e/min01_e/mindecl_e.htm#tradeenvironment (11. decembar 2018).

³²³⁾ Grupa država članica STO je 2014. godine pokrenula plurilateralne pregovore o osnivanju Sporazuma o ekološkim robama (Environmental Goods Agreement — EGA), s ciljem unapređenja trgovine proizvodima koji su povezani za zaštitom životne sredine, kao što su solarni paneli,

sredinu bilo je pokrenuto i pitanje subvencija u ribarstvu koje su vodile prekomernom izlovljavanju. U nastavku Doha deklaracije se nalaže Komitetu za trgovinu i životnu sredinu da u svom radu posveti posebnu pažnju sledećim pitanjima: uticaju mera u oblasti životne sredine na pristup tržištu, a posebno u odnosu na zemlje u razvoju i najslabije razvijene zemlje, zatim relevantnim odredbama Sporazuma o trgovinskim aspektima prava intelektualne svojine, kao i zahtevima koji se odnose na označavanje u oblasti životne sredine (t. 32).

Polazeći od činjenice da je prvo pitanje naznačeno u okviru Deklaracije iz Dohe pitanje odnosa između obaveza koje države imaju po osnovu članstva u multilateralnim ugovorima u oblasti životne sredine i STO pravila, u nastavku se detaljnije razmatraju najznačajniji međunarodni ugovori u oblasti životne sredine koji sadrže odredbe koje se odnose na međunarodnu trgovinu.³²⁴⁾

6.2. Meko pravo u oblasti životne sredine i razvoja od značaja za trgovinu

Širi kontekst rasprave o međunarodnim ugovorima i drugim dokumentima u oblasti životne sredine i razvoja koji su od značaja za trgovinu upućuje nas na potrebu za razumevanjem sistema upravljanja u oblasti životne sredine.³²⁵⁾ Savremena međunarodno-pravna regulativa u oblasti životne sredine, kao jedan deo tog sistema, obuhvata veći broj izvora prava sa različitim nivoom relevantnosti za oblast trgovine. Ipak, neki međunarodni dokumenti u oblasti životne sredine sadrže eksplicitne odredbe koje se odnose na trgovinu, dok bi relevantnost odredbi ostalih dokumenata trebalo posebno dokazivati.

Najopštije odredbe o odnosu trgovine i životne sredine nalazimo u dva fundamentalna međunarodna dokumenta, usvojena na Konferenciji UN o životnoj sredini i razvoju (1992). Principom 12 Rio deklaracije o životnoj sredini i razvoju³²⁶⁾ formulisano je da „mere trgovinske politike u svrhe životne sredine ne treba da predstavljaju sredstvo arbitražne ili neopravdane diskriminacije ili prikrive-

vetro turbine, zatim proizvodi kojima se upravljanje otpadom, proizvodi za kontrolu zagađivanja vazduha, tretman otpadnih voda, itd. Danas ova grupa obuhvata 46 država članica STO. Za šire v.: https://www.wto.org/english/tratop_e/envir_e/ega_e.htm (11. decembar 2018).

³²⁴⁾ Naravno, pitanje odnosa između STO pravnog režima i pravnog režima koje uspostavljaju međunarodni multilateralni ugovori u oblasti životne sredine ima svoje šire teorijske i praktične aspekte. Divljak govori o potrebi „uspostavljanja stabilnog i predvidivog sistema koherencije između ove dve sfere“. Za šire v.: Divljak, D. (2012). Svetska trgovinska organizacija i višestrani sporazumi o zaštiti životne sredine, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, 3/12, 175—190.

³²⁵⁾ Na poreklo i značaj „međunarodnog upravljanja u oblasti životne sredine“ (*international environmental management*) u vezi sa MEAs-om upućuje se u publikaciji: UNEP, IISD, *op. cit.* 7 i dalje.

³²⁶⁾ Rio Declaration on environment and development, Rio de Janeiro, 1992, UNEP (1997). Handbook of Environmental Law, Nairobi, 90; Za prevod osnovnih dokumenata sa Konferencije UN o životnoj sredini i razvoju (1992) v.: SMRNŽS (1997). *Napori Ujedinjenih nacija za bolju životnu sredinu*. Beograd: Savezno ministarstvo za razvoj, nauku i životnu sredinu.

nog ograničavanja međunarodne trgovine. Treba izbegavati jednostrane akcije kao odgovor izazovima životne sredine koji su izvan jurisdikcije zemlje uvoznice. Mere za rešavanje prekograničnih ili globalnih problema životne sredine treba, što je moguće više, da budu zasnovane na međunarodnom konsenzusu“.

Principom 16 istog dokumenta predviđeno je da „nacionalni organi treba da nastoje da unapređuju ugradnju troškova za zaštitu životne sredine u sistem obraćuna troškova i korišćenje ekonomskih instrumenata, imajući u vidu pristup da, u načelu, zagađivač treba da snosi troškove posledica zagađivanja, uz dužno poštovanje javnih interesa i bez ometanja međunarodne trgovine i investicija“ (*podvukao autor*). Pored toga, na indirektan način, za odnose trgovine i životne sredine relevantni su i neki drugi principi koje sadrži ovaj dokument, a koji se danas smatraju principima savremene politike i prava životne sredine.³²⁷⁾ Pritom treba imati u vidu odredbe o pravu na razvoj (princip 3), odredbe koje govore o integralnosti razvojnog procesa i zaštite životne sredine (princip 4), poseban položaj zemalja u razvoju (princip 6), posebne obaveze razvijenih zemalja (princip 7), princip koji govori o potrebi za ukidanjem „neodrživih načina proizvodnje i potrošnje“ (princip 8), odredbe o standardima u oblasti zaštite životne sredine (princip 11), itd.

Drugo poglavlje Agende 21 („Međunarodna saradnja na ustanovljavanju održivog razvoja u zemljama u razvoju i odgovarajuće domaće politike“), takođe sadrži odredbu o odnosu životne sredine i trgovine: „Trgovinske mere se upotrebljavaju... gde je potrebno, da bi se pojačala efikasnost regulative u oblasti životne sredine. Takva regulativa treba da naglasi korene uzroka degradacije životne sredine tako da ne rezultira nepravednim ograničenjima trgovine.“ (*podvukao autor*).

Strategija održivog razvoja usvojena u UN („Transformišući naš svet: Agenda za održivi razvoj do 2030“)³²⁸⁾ na nekoliko mesta upućuje na mesto i značaj trgovine, okolnosti koje proističu iz trgovinske međuzavisnosti u globalizovanom svetu, itd. U delu koji se odnosi na cilj br. 17 (Jačanje sredstava za sprovođenje i oživljavanje Globalnog partnerstva za održivi razvoj) poseban deo dokumenta se odnosi na trgovinu, pored finansija, tehnologije, sistemskih pitanja, itd. Formulirana su tri posebna cilja:

- unapređivati univerzalni, na pravu zasnovan, otvoren, nediskriminišući i pravedan multilateralni trgovinski sistem u okviru STO, uključujući zaključivanje pregovora u sklopu Doha razvojne agende;
- značajno povećati izvoz zemalja u razvoju, posebno s ciljem udvostručavanja udela svetskog izvoza najbogatijih zemalja do 2020. godine;

³²⁷⁾ Za šire v.: Todić, D. (2017). Načela međunarodnog prava životne sredine i EU integracije Republike Srbije. *Evropsko zakonodavstvo*, 61—62, 285—300.

³²⁸⁾ *Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development*, A/RES/70/1. 21. oktobar 2015. http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E (14. mart 2018).

- ostvariti blagovremenu primenu besplatnog i bez kvota pristupa tržištu na trajnoj osnovi za sve najmanje razvijene zemlje u skladu s odlukama STO, uključujući obezbeđivanje da su preferencijalna pravila o poreklu primenjena na uvoz iz najmanje razvijenih zemalja transparentna i jednostavna, te da doprinose olakšavanju pristupa tržištu (tačka 17.10, 17.11 i 17.12).

6.3. Međunarodni ugovori u oblasti životne sredine i međunarodna trgovina

Iako postoje različite procene, u zavisnosti od primenjene metodologije, danas se obično govori o preko 200 međunarodnih multilateralnih ugovora za koje se smatra da pripadaju oblasti zaštite životne sredine³²⁹) a nisu „u sistemu“ STO. Procenjuje se da od ovog broja dvadesetak međunarodnih ugovora sadrži odredbe koje mogu uticati na trgovinu, na različite načine (npr. odredbe o direktnoj zabrani trgovine određenim proizvodima, odredbe kojima se dozvoljava državama da pod određenim uslovima mogu ograničiti ili uslovljavati trgovinu određenim vrstama proizvoda, odredbe kojima se definišu pravila ponašanja, čime se posredno utiče na međunarodnu trgovinu, itd.). Stjuartova, govoreći o mehanizmima koji se u MEAs-u koriste radi zaštite životne sredine a koji su na neki način povezani i sa trgovinom, navodi da to uključuje, između ostalog, obavezna ograničenja trgovine radi zaštite životne sredine (Konvencija o međunarodnom prometu ugroženim vrstama divlje faune i flore), zatim mere kojima se eksplicitno propisuju trgovinske mere čiji je cilj zaštita životne sredine (Kjoto protokol), mere koje države sprovode u okviru unutrašnjeg trgovinskog prava, pri čemu se direktno ne pozivaju na MEAs, ali se one primenjuju radi ostvarivanja ciljeva MEAs-a (Zakon o ugroženim vrstama u SAD koji je bio predmet spora „United States — Shrimp“).³³⁰)

Pored onih o kojima će kasnije biti posebno reči, među ugovorima u oblasti životne sredine su i: Međunarodni sporazum o tropskoj drvenoj građi (Ženeva, 1983. zamenjen novom verzijom iz 1994); Konvencija o prekograničnom zagađivanju vazduha na velike udaljenosti (Ženeva, 1979), sa protokolima; Konvencija o očuvanju migratornih vrsta divljih životinja (Bon, 1979); Ramsarska konvencija o močvarama od međunarodnog značaja, naročito kao staništa ptica močvarica (1971); Konvencija UN o borbi protiv širenja pustinja u onim zemljama koje su suočene sa ozbiljnim sušama i/ili širenjem pustinja, naročito u Africi (Paris, 1994); pojedine konvencije koje se odnose na zaštitu prirodne i kulturne baštine (na primer, Konvencija o zaštiti svetske kulturne i prirodne baštine, Paris, 1972, Konvencija o merama za zabranu i sprečavanje nedozvoljenog uvoza, izvoza i prenosa svojine kulturnih dobara, Evropska konvencija o zaštiti arheološke baštine, London, 1969, itd.); pojedine konvencije kojima se regulišu istraživanje i eksploatacija mora, odnosno živih morskih resursa; pojedine konvencije iz oblasti zaštite bilja; pojedine konvencije koje se odnose na nuklearnu bezbednost, itd.

³²⁹) Za detaljnije v.: UNEP (1997). *Register of international treaties and other agreements in the field of the environment 1996*. Najrobi.

³³⁰) Stuart, L. *op. cit.*, 380.

Kriterijumi odabira međunarodnih ugovora na koje će se ovde ukazati mogli bi biti različiti. Tako, npr., STO u svojim analizama međunarodnih ugovora u oblasti životne sredine, koji su relevantni za trgovinu, uzima sledećih devetnaest međunarodnih ugovora (uključujući „sporazume, konvencije i protokole“): Konvencija o međunarodnoj trgovini ugroženim vrstama divlje faune i flore, Konvencija o očuvanju antarktičkih živih resursa, Međunarodna konvencija o očuvanju atlantskih tuna, Sporazum UN o zalihama ribe, Sporazum o merama za sprečavanje, otklanjanje i eliminaciju ilegalnog ribolova, Međunarodni sporazum o tropskom drveću, Međunarodna konvencija o zaštiti bilja, Konvencija o biodiverzitetu, Nagoja protokol o pristupu genetičkim resursima i fer i pravednoj raspodeli koristi od njihovog korišćenja, Kartagena protokol o biološkoj sigurnosti, Nagoja — Kuala Lumpur dodatni protokol o odgovornosti i obeštećenju uz Kartagena protokol o biološkoj sigurnosti, Montrealski protokol o supstancama koje oštećuju ozonski omotač, Okvirna konvencija UN o promeni klime, Kjoto protokol, Pariski sporazum, Bazelska konvencija o kontroli prekograničnog kretanja opasnih otpada i njihovom odlaganju, Roterdamska konvencija o postupku davanja saglasnosti na osnovu prethodnog obaveštenja za određene opasne hemikalije i pesticide u međunarodnoj trgovini, Konvencija o dugotrajnim organskim zagađujućim materijama i Minamatska konvencija o živi.³³¹⁾

Za potrebe ove analize za osnovne kriterijume uzimamo broj strana ugovornica (koji kod svih analiziranih međunarodnih ugovora ima tendenciju ka univerzalnosti), zatim značaj problematike koja je predmet regulisanja, članstvo ili perspektive članstva Republike Srbije u međunarodnim ugovorima, zatim činjenicu da su sve ili većina susednih država strane ugovornice navedenih međunarodnih ugovora, potom procenu dinamike i sadržaja međunarodne saradnje koja se odvija u okviru navedenih međunarodnih ugovora, itd. U tom smislu izdvajaju se nekoliko multilateralnih međunarodnih ugovora koji, na različite načine, sadrže eksplicitne odredbe o odnosu trgovine i životne sredine i koji su, istovremeno, od neposrednog značaja i za Srbiju.³³²⁾ To su: Konvencija o biodiverzitetu (1992); Konvencija o međunarodnoj trgovini ugroženim vrstama divlje faune i flore (Vašington, 1973); Kartagena protokol o biološkoj sigurnosti (2000); Okvirna konvencija UN o promeni klime (1992); Montrealski protokol o supstancama koje oštećuju ozonski omotač (1987); Bazelska konvencija o kontroli prekograničnog kretanja opasnih otpada i njihovom odlaganju (1989); Roterdamska konvencija o postupku davanja saglasnosti na osnovu prethodnog obaveštenja za određene opasne hemikalije i pesticide u međunarodnoj trgovini (PIC, 1998); Konvencija o dugotrajnim organskim zagađujućim materijama (Stokholm, 2001).³³³⁾ Ovome bi

³³¹⁾ *Matrix on trade-related measures pursuant to selected multilateral environmental agreements*, Committee on Trade and Environment, Committee on Trade and Environment in Special Session, WT/CTE/W/160/Rev.8, TN/TE/S/5/Rev.6, World Trade Organization, 9 October, 2017.

³³²⁾ O statusu Republike Srbije (RS) u ovim međunarodnim ugovorima biće više reči kasnije.

³³³⁾ *V. i: UNEP (2007). Trade-related Measures and Multilateral Environmental Agreements*. United Nations Environment Program, Najrobi.

trebalo dodati i Minamatska konvenciju o živi (2013). U nastavku se daje pregled za trgovinu najznačajnijih odredbi pojedinih od ovih međunarodnih ugovora, uz istovremeno naglašavanje značaja pitanja koja oni regulišu. Ipak, za tumačenje ukupnog domašaja pojedinih od ovih ugovora trebalo bi imati u vidu celinu sistema koji oni uspostavljaju (u nekim slučajevima trgovina predstavlja samo jedan deo prava i obaveza koje oni pripisuju i obaveze i prava trgovinskog karaktera treba tumačiti u kontekstu drugih obaveza i prava), kao i celinu sistema međunarodnih ugovora koji je uspostavljen kao deo sistema upravljanja u oblasti životne sredine, na globalnom ili regionalnim nivoima.

6.3.1. Zaštita biodiverziteta

U literaturi koja se bavi zaštitom prirode i biološke raznovrsnosti (biodiverziteta)³³⁴ navode se brojni razlozi kojima se opravdavaju mere koje se preduzimaju u ovoj oblasti. One se uglavnom i najvećim delom vezuju za pitanje značaja biodiverziteta za život čoveka.³³⁵ Obično se naglašavaju značaj i funkcije ekosistema za razvoj društva, posebno u slučaju zemalja u razvoju.³³⁶ Ponekad se ova rasprava proširuje u različitim pravcima i na različita teorijsko-etička pitanja. Osim neposredne koristi za čovečanstvo, rasprava o značaju biodiverziteta proširuje se tako da se sa mnoštvom argumenata i različitim nivoom ubedljivosti raspravlja i o pravu svakog živog organizma na postojanje. U celini, procenjuje se da svest čoveka o potrebi za očuvanjem biodiverziteta raste i u razvijenim, kao i u zemljama u razvoju.³³⁷ S druge strane, procenjuje se da je ilegalna trgovina divljim vrstama (egzotičnim pticama i reptilima, zatim delovima divljih vrsta, kao što su slonova kost, kavijar, delovi tela tigra, itd.) na globalnom nivou u stalnom porastu. Procene vrednosti koja se realizuje na tržištu na godišnjem nivou kreću se između 5—20 milijardi \$.³³⁸ Trgovina divljim vrstama zaštićene flore i faune sve se više prepoznaje i kao specijalizovano područje organizovanog kriminala, što predsta-

³³⁴ Pojam „biološka raznovrsnost“ može da ima različita značenja. Najopštija definicija sadržana je čl. 2 Konvencije o biološkoj raznovrsnosti (1992) i prema ovoj odredbi „biološka raznovrsnost“ znači „raznovrsnost živih organizama u svim okvirima uključujući, između ostalog suvozemne, morske i druge vodene ekosisteme i ekološke komplekse čiji su deo; ovo uključuje raznovrsnost u okviru vrste, između vrsta i između ekosistema“.

³³⁵ Za šire v.: Todić, D. (2016). International legal protection of biodiversity in the light of the European integration and South-East Europe. *Review of International Affairs*, 2—3, 83—102.

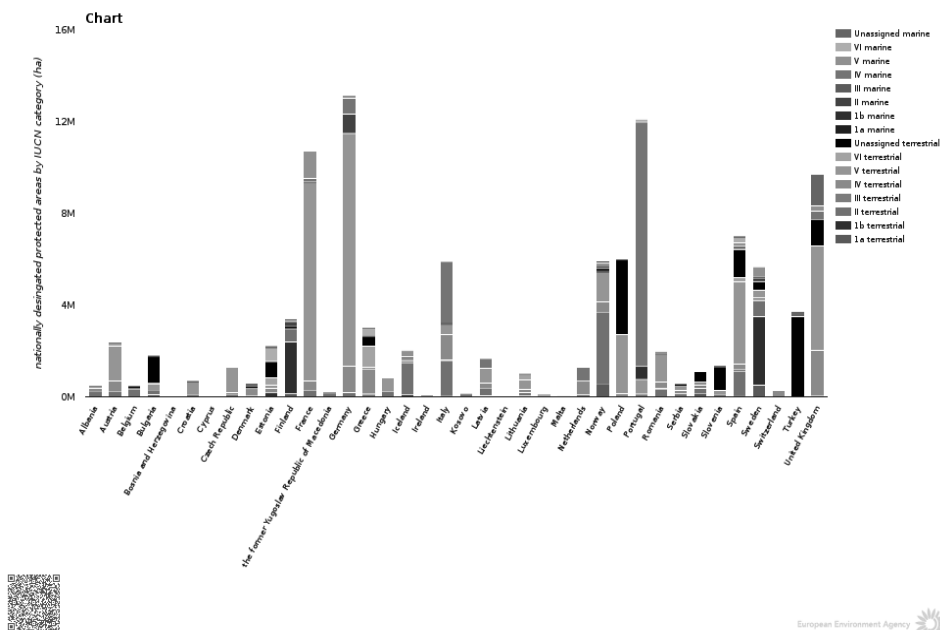
³³⁶ Nellemann, C., Henriksen, R., Raxter, P., Ash, N., Mrema, E. (Eds) (2014). *The Environmental Crime Crisis — Threats to Sustainable Development from Illegal Exploitation and Trade in Wildlife and Forest Resources*. A UNEP Rapid Response Assessment. United Nations Environment Programme and GRID-Arendal, Nairobi i Arendal, 13.

³³⁷ SCBD (2014). *Global Biodiversity Outlook 4*. Secretariat of the Convention on Biological Diversity. Montreal, 12.

³³⁸ Wylter, L. S., Sheikh, P. A. (2009). International Illegal Trade in Wildlife: Threats and U. S. Policy, in: H. O. Williams, et al. (Eds). *Illegal Trade in Wildlife*. New York: Nova Science Publishers, Inc, 1.

vlja značajnu pretnju mnogim biljnim i životinjskim vrstama.³³⁹⁾ Nezakonito ubijanje i uzimanje iz prirode ptica predstavlja široko rasprostranjen problem.³⁴⁰⁾

Grafikon 12. Nacionalno određena zaštićena područja — prema IUCN kategorizaciji, u 38 evropskih država

Izvor: <https://www.eea.europa.eu/soer-2015/countries-comparison/biodiversity> (9. februar 2018).

Zaštita biodiverziteta postala je predmet regulisanja u okviru međunarodno-pravnih instrumenata relativno rano i značajan broj međunarodnih ugovora za svoj predmet regulisanja ima upravo zaštitu biodiverziteta, ili pojedinih vrsta biljnog i životinjskog sveta. Ugrožene vrste biljnog i životinjskog sveta predmet su posebne zaštite.³⁴¹⁾ Zaštićena područja predstavljaju jedan od instrumenata zaštite vrsta i ostvarivanja ciljeva zaštite biodiverziteta u celini. Neka zaštićena područja ustanovljavana su s ciljem zaštite divljih vrsta, očuvanja prirodnih lepota i, u novije vreme, zaštite biološke raznovrsnosti i ekosistema. U poslednjoj fazi jasno je uočeno povećanje kako broja zaštićenih područja, tako i prostornog

³³⁹⁾ Za šire v. u prvom izveštaju o tome: *UN Office on Drugs and Crime (2016). World Wildlife Crime Report: Trafficking in protected species*, Vienna. http://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/wildlife/World_Wildlife_Crime_Report_2016_final.pdf (19. mart 2018).

³⁴⁰⁾ Za šire o tome, posebno u evropskom regionu, v.: BirdLife International (2017). *Review of illegal killing and taking of birds in Northern and Central Europe and the Caucasus*. Cambridge, UK: BirdLife International. http://www.birdlife.org/sites/default/files/ikb_nc_europe_caucasus_report_finalised.pdf (17. mart 2018).

³⁴¹⁾ Quinn, M. (Ed.) (2016). *Endangered Species Threats, Conservation and Future Research*, New York: Nova Science Publishers, Inc.

proširenja. Ciljevi ustanovljeni na međunarodnom planu, u okviru Konvencije o biodiverzitetu (Aiči ciljevi, 2010), podrazumevaju obavezu država da obezbede da do 2020. godine 17% njihovog kopnenog i vodenog područja i 10% obalnog i morskog područja bude obuhvaćeno zaštitom kroz zaštićena područja. Strategija EU u oblasti biodiverziteta ustanovljava dodatne ciljeve u pogledu zaštite vrsta, staništa i ekosistema. Na Grafikonu 12, daje se prikaz zaštićenih područja prema kategorizaciji Međunarodne unije za zaštitu prirode (IUCN). Među 38 evropskih država, najveće područje pod zaštitom imaju Nemačka, Francuska, Velika Britanija i Portugalija. Danas se sve više govori i o potrebi za sinergijskim delovanjem različitih međunarodnih ugovora u ovoj oblasti.³⁴²⁾ Istovremeno, „međusobno podržavajući“ odnosi između različitih „konkurentnih režima“ postaju deo jedne šire koncepcije.³⁴³⁾

6.3.1.1. Konvencija o biodiverzitetu (1992)

Po širini ciljeva i tehnici koju primenjuje, Konvencija o biodiverzitetu³⁴⁴⁾ okvirni je međunarodni ugovor, sličan Konvenciji UN o promeni klime. Osnovni ciljevi se sastoje u očuvanju biološke raznovrsnosti, održivom korišćenju njegovih komponenti i „poštenoj i pravednoj podeli koristi koja proističe iz korišćenja genetičkih resursa“³⁴⁵⁾ (čl. 1). Pitanje odnosa između ciljeva Konvencije i TRIPS sporazuma bilo je predmet rasprava u okviru STO, a posebno Komiteta za trgovinu i životnu sredinu i TRIPS saveta. Osnovna rasprava vođena je oko pitanja uključivanja ciljeva Konvencije u TRIPS sporazum i nedostatka priznavanja ciljeva Konvencije od strane nekih država članica.³⁴⁶⁾ Opšti način ostvarenja ovih ciljeva određen je istim članom i to na sledeći način: odgovarajućim pristupom genetičkim resursima, odgovarajućim transferom odnosnih tehnologija i odgovarajućim finansiranjem. Na osnovu ovako široko određenih ciljeva i sredstava, Konvencija utvrđuje „opšte mere za očuvanje i održivo korišćenje“ biološke raznovrsnosti i posebne mere zaštite. Opšte mere obuhvataju, između ostalog, sle-

³⁴²⁾ V., npr.: Caddell, R. (2013). Inter-Treaty Cooperation, Biodiversity Conservation and the Trade in Endangered Species. *RECIEL — Review of European Community and International Environmental Law*, 22 (3), 264—280.

³⁴³⁾ Pavoni, R. (2010). Mutual Supportiveness as a Principle of Interpretation and Law-Making: A Watershed for the ‘WTO-and-CompetingRegimes’ Debate?. *The European Journal of International Law*, 21(3), 649—679.

³⁴⁴⁾ Convention on biological diversity (Rio de Žaneiro, 1992). Za tekst Konvencije na engleskom v.: <https://www.cbd.int/convention/text/> (11. februar 2018). Za prevod ove konvencije v. u publikaciji *SMRNŽS*. (1997), *op. cit.*, 55, ili *Službeni list SRJ* — „Međunarodni ugovori“, 11/2001. Zaključno sa 15. aprilom 2018. godine broj strana ugovornica ove konvencije iznosio je 196; v. <https://www.cbd.int/information/parties.shtml> (15. april 2018).

³⁴⁵⁾ Pojmom „genetički resursi“ u Konvenciji se „označava genetički materijal od stvarne ili potencijalne vrednosti“, a pojam „genetički materijal“ obuhvata „bilo koji materijal biljnog, životinjskog, mikrobijalnog ili drugog porekla koji sadrži funkcionalne jedinice nasleđa“ (čl. 2).

³⁴⁶⁾ Za šire v. Vivas-Eugui, D. (2003). Issues Linked to the Convention on Biological Diversity in the WTO Negotiations: Implementing DOHA Mandates, *Global Environmental Law Annual*, Vol. XI, 117—134.

deće: razvijanje nacionalnih strategija, planova i programa za očuvanje i održivo korišćenje biološke raznovrsnosti; integrisanje, „u meri u kojoj je to izvodljivo“; očuvanje i održivo korišćenje biološke raznovrsnosti u relevantne sektorske ili međusektorske planove i programe (čl. 6). Posebne mere zaštite biodiverziteta, između ostalog, obuhvataju: identifikaciju komponenti biološke raznovrsnosti koje su važne za očuvanje i održivo korišćenje; identifikaciju procesa i kategorija aktivnosti koje imaju ili je verovatno da imaju značajan negativni uticaj na očuvanje i održivo korišćenje biološke raznovrsnosti (čl. 7); sprovođenje liste tzv. *in situ* mera očuvanja;³⁴⁷⁾ sprovođenje liste tzv. *ex situ* mera za očuvanje;³⁴⁸⁾ primena „podsticajnih mera“ (čl. 11); primena mera istraživanja i obuke (čl. 12); itd.

Primena mera u oblasti pristupa genetičkim resursima predviđena je članom 15, čime se strane ugovornice obavezuju na stvaranje uslova da se olakša pristup genetičkim resursima koji su ekološki zdravi po životnu sredinu, drugim stranama ugovornicama i da se „ne nameću ograničenja koja su suprotna ciljevima Konvencije“. Pristup genetičkim resursima podleže prethodnom odobrenju strane ugovornice koja obezbeđuje takve resurse, osim ako ta strana ugovornica drugačije ne odredi (čl. 15, t. 5). Sličnog domašaja je i član 16 Konvencije kojim se propisuju pravila vezana za „pristup tehnologiji i transfer tehnologije“. Njime se utvrđuju obaveze da se „obezbedi i/ili olakša transfer i pristup drugim stranama ugovornicama, tehnologijama koje su relevantne za očuvanje i održivo korišćenje biološke raznovrsnosti ili korišćenje genetičkih resursa“. U ovom domenu se utvrđuje poseban položaj zemalja u razvoju. U vezi sa Konvencijom o biodiverzitetu, posebno interesantno pitanje jeste ono u vezi sa postupanjem sa biotehnologijama i raspodelom koristi koje iz nje proističu (čl. 19) i, naravno, pitanje tzv. biološke sigurnosti, o čemu je u okviru Konvencije zaključen poseban protokol.

6.3.1.2. Protokol o biološkoj sigurnosti (Kartagena, 2000)

Biološka sigurnost izaziva sve veću pažnju istraživača i stručnjaka različitih profila. Međunarodni ugovori koji se bave ovim pitanjima pripadaju različitim oblastima i za svoj osnovni predmet regulisanja mogu da imaju druga pitanja. Autvejt (Outhwaite) sve sporazume koji se odnose na oblast biološke sigurnosti (zdravlje biljaka i životinja, bezbednost hrane, GMO, nove tehnologije, ljudsko zdravlje, itd.) deli u dve kategorije:

³⁴⁷⁾ Ove mere obuhvataju, između ostalog, sledeće: ustanovljavanje sistema zaštićenih oblasti, izradu smernica za odabir, ustanovljavanje i upravljanje zaštićenim oblastima ili oblastima u kojima je potrebno preduzeti mere za očuvanje biološke raznovrsnosti, regulisanje i upravljanje biološkim resursima, upravljanje i kontrolu rizika vezanih za puštanje (u životnu sredinu) živih modifikovanih organizama, sprečavanje unošenja, kontrolu i iskorenjivanje vrsta koje ugrožavaju ekosisteme, staništa ili vrste, razvijanje zakonodavstva u oblasti zaštite ugroženih vrsta i populacija, itd.

³⁴⁸⁾ Ove mere, između ostalog, obuhvataju: mere za *ex situ* očuvanje komponenti biološke raznovrsnosti, prvenstveno u državi porekla takvih komponenti, mere za ustanovljavanje i održavanje kapaciteta za *ex situ* očuvanje i istraživanje u zemlji porekla genetičkih resursa, mere za regulisanje i upravljanje sakupljanja bioloških resursa iz prirodnih staništa, itd.

1) sporazumi STO koji imaju za cilj liberalizaciju trgovine i sa ovim povezane standarde; i

2) MEAs, koji za opšti cilj imaju zaštitu životne sredine ili specifične ciljeve u ovoj oblasti, uključujući i zaštitu zdravlja biljaka, životinja (i čoveka).³⁴⁹⁾

Međunarodni ugovor, pod nazivom Protokol o biološkoj sigurnosti, usvojen je na Konferenciji strana ugovornica Konvencije o biološkom diverzitetu 29. januara 2000. godine i poznat je kao Kartagena protokol o biološkoj sigurnosti.³⁵⁰⁾ Po svom karakteru, protokol je novi sporazum kojim se dopunjuje Konvencija o biološkom diverzitetu u delovima kYoji Konvencijom nisu do kraja jasno i precizno regulisani. Osnovni cilj protokola jeste stvaranje uslova da se biološki diverzitet zaštititi od potencijalnih opasnosti, koje mogu nastati od živih modifikovanih organizama³⁵¹⁾ koji nastaju u modernoj biotehnologiji.³⁵²⁾ Protokol sadrži odredbe koje upućuju na obavezu pridržavanja principa predostrožnosti, utvrđenog u principu 15 Rio deklaracije o životnoj sredini i razvoju. Protokolom se ustanovljava i određena vrsta informacionog sistema koji treba da omogući i pospeši razmenu informacija o živim modifikovanim organizmima između država članica, kao i da im pomogne u sprovođenju odredaba Protokola.

Protokol se primenjuje na prekogranični promet, tranzit, upravljanje i korišćenje svih modifikovanih živih organizama koji mogu da imaju negativno dejstvo na očuvanje i održivo korišćenje biološke raznovrsnosti, uzimajući takođe u obzir rizike po ljudsko zdravlje (čl. 4). Protokol ustanovljava svojevrsnu formu sporazuma o proceduri prethodnog obaveštavanja, radi obezbeđivanja uslova da država može doneti odgovarajuću odluku pre izdavanja saglasnosti za izvoz takvih organizama na njenu teritoriju. Procedura preliminarnog informativnog sporazuma (regulisana čl. 8—10 i čl. 12) primeniće se pre prvog nameravanog prekograničnog prometa modifikovanih živih organizama za nameravano unošenje u životnu sredinu članice-uvoznice (čl. 7, st. 1). Prema odredbama člana 8, država članica, koja je izvoznica, ima obavezu da obavesti ili od izvoznika zahteva da pruži pismeno obaveštenje nadležnom nacionalnom organu članice-uvoznice, pre nameravanog prekograničnog prometa modifikovanih živih organizama, koji

³⁴⁹⁾ Outhwaite, O. (2010). The International Legal Framework for Biosecurity and the Challenges Ahead. *Review of European Community & International Environmental Law*, 19(2), 207—226.

³⁵⁰⁾ *Cartagena Protocol on Biosafety*. Protokol trenutno u svom članstvu ima 171 članicu. V.: <https://bch.cbd.int/protocol/parties/> (11. april 2018).

³⁵¹⁾ „Modifikovani živi organizam“ predstavlja svaki živi organizam koji poseduje novu kombinaciju genetskog materijala dobijenog korišćenjem moderne tehnologije (čl. 3, t. g), a „živi organizam“ označava svaku biološku jedinku sposobnu da prenosi i kopira genetički materijal, uključujući sterilne organizme, viruse i viroide (t. h).

³⁵²⁾ Pojam „moderna biotehnologija“ označava „primenu: a. tehnika *in vitro* nukleinske kiseline, uključujući rekombinovanje dezoksiribonukleinske kiseline (DNK) i direktno ubrizgavanje nukleinske kiseline u ćelije ili organele, ili b. fuzije ćelija izvan taksonomične porodice, koja prevazilazi prirodne fiziološke reprodukovane ili rekombinovane granice, a koje nisu tehnike korišćene u tradicionalnom uzgajanju i selekciji“ (čl. 3, t. i).

potpada pod odredbe člana 7, stava 1.³⁵³⁾ S druge strane, država članica, koja je uvoznica, potvrdiće prijem obaveštenja, u pismenoj formi, u roku od 90 dana od njegovog prijema (čl. 9, st. 1).³⁵⁴⁾

Prema odredbama člana 10, odluke koje su donele članice-uvoznice biće u skladu sa članom 15, koji se odnosi na „procenu rizika“.³⁵⁵⁾ Članica-uvoznica će, u vremenskom periodu predviđenom članom 9, obavestiti, u pisanoj formi, da li se može pristupiti međunarodnom prekograničnom prometu: (a) samo posle davanja pisane saglasnosti članice-uvoznice; ili (b) posle najmanje 90 dana bez naknadne pisane saglasnosti. U roku od 270 dana od datuma prijema notifikacije, članica-uvoznica će obavestiti pisanim putem notifikatora i Ustavu za kontrolu biološke zaštite o odluci (čl. 10, st. 3).³⁵⁶⁾ Propust članice-uvoznice da o svojoj odluci obavesti u roku od 270 dana od datuma prijema obaveštenja ne podrazumeva njenu saglasnost sa međunarodnim prekograničnim prometom. Posebno je regulisana procedura predviđena za modifikovane žive organizme namenjene neposrednom korišćenju u obliku hrane, stočne hrane ili za preradu (čl. 11), kao i tzv. pojednostavljena procedura (čl. 13).

Svaka članica ima obavezu da preduzme odgovarajuće mere da obavesti ugrožene ili potencijalno ugrožene države i, po potrebi, relevantne međunarodne organizacije ukoliko sazna za pojavu koja se desila, u okviru njene jurisdikcije, usled oslobađanja koje vodi, ili može da dovede, do nenamernog prekograničnog prometa modifikovanog živog organizma koji verovatno može da ima ozbiljnije štetne posledice po očuvanje i održivo korišćenje biološke raznovrsnosti, uzimajući u obzir i rizike po ljudsko zdravlje u tim državama (čl. 17, st. 1).³⁵⁷⁾

³⁵³⁾ Obaveštenje treba da sadrži podatke predviđene u Aneksu I Protokola. Država članica-izvoznica ima obavezu da zakonski uredi pitanje tačnosti podataka koje dostavlja izvoznik (čl. 8, st. 2).

³⁵⁴⁾ Potvrđivanjem će se konstatovati sledeće: (a) datum prijema obaveštenja; (b) da li obaveštenje, *prima facie*, sadrži informaciju koja se odnosi na član 8; (c) da li je postupano u skladu sa domaćom regulativom članice-uvoznice ili u skladu sa procedurom predviđenom u članu 10.

³⁵⁵⁾ Procena rizika koji se vrše u skladu sa ovim protokolom ostvarivaće se na naučno prihvatljiv način, u skladu sa Aneksom III, uzimajući u obzir prihvaćene tehnike procenjivanja rizika. Takve procene rizika će se zasnivati na informaciji obezbeđenoj u skladu sa članom 8, kao minimalnim uslovom, i drugim raspoloživim naučnim dokazima u cilju identifikovanja i procenjivanja mogućih štetnih uticaja modifikovanih živih organizama na zaštitu i održivo korišćenje biološke raznovrsnosti, uzimajući u obzir i rizike po ljudsko zdravlje. Troškove procene rizika snosiće notifikator ukoliko to zahteva članica-uvoznica (čl. 15). Upravljanje rizikom regulisano je posebnim članom (čl. 16).

³⁵⁶⁾ I to: (a) o odobravanju uvoza, sa ili bez uslova, uključujući način primenjivanja odluke na naknadni uvoz istih živih modifikovanih organizama; (b) o zabrani uvoza; (c) o zahtevanju dodatnih relevantnih informacija u skladu sa njenom unutrašnjom regulativom ili Aneksom I; prilikom računanja vremena u kojem je svaka članica-uvoznica dužna da odgovori neće se uzimati u obzir broj dana potrebnih za dobijanje dodatnih relevantnih informacija; ili (d) o obaveštavanju notifikatora da je period predviđen u ovom stavu produžen na određeni vremenski period (čl. 10, st. 3).

³⁵⁷⁾ Svako obaveštenje treba da sadrži: (a) raspoložive relevantne informacije o procenjenim količinama i relevantnim karakteristikama i/ili svojstvima modifikovanih živih organizama; (b) informacije o okolnostima i orijentacionom datumu stavljanja u promet, kao i o korišćenju

Obaveza država članica je i da usvoje „odgovarajuće unutrašnje mere u cilju sprečavanja i, po potrebi, kažnjavanja prekograničnog prometa modifikovanih živih organizama koji se ostvaruje suprotno njihovim unutrašnjim merama za primenu ovog protokola. Takvi prometi smatraće se nelegalnim prekograničnim prometima“ (čl. 25).³⁵⁸⁾

Odredbama Protokola regulisana su i druga pitanja, među kojima i ona koja se odnose na „rukovođenje, transport, pakovanje i identifikaciju“ (čl. 18), nadležne nacionalne organe i nacionalne grupe za praćenje (čl. 19), razmenu informacija i mehanizme razmene informacija iz oblasti biološke sigurnosti (čl. 20), poverljive informacije (čl. 21), izgradnju kapaciteta (čl. 22), razvijanje svesti i participaciju (čl. 23), odnos prema nečlanicama (čl. 24), odgovornost i odštetu (čl. 27), finansijske mehanizme i izvore (čl. 28), itd.

6.3.1.3. Konvencija o međunarodnoj trgovini ugroženim vrstama divlje faune i flore (CITES) (1973)

Način regulisanja odnosa prema životinjama i biljkama jedno je od pitanja koje ima svoju širu istoriju i van konteksta u kojem se to pitanje danas, najčešće, razmatra. U novije vreme, pitanje dobrobiti životinja predmet je regulisanja nacionalnih propisa značajnog dela država.³⁵⁹⁾ Na međunarodnom planu zaključeno je nekoliko međunarodnih ugovora globalnog i regionalnog karaktera. Smatra se da usvajanje CITES konvencije neka vrsta ključnog događaja u pokušajima međunarodne zajednice da se zaštite pojedine vrste divlje flore i faune.³⁶⁰⁾

CITES konvencija jedna je od onih konvencija u oblasti životne sredine koja je zaključena isključivo radi regulisanja pitanja trgovine.³⁶¹⁾ Zbog ove činjenice

modifikovanog živog organizma u članici u kojoj je stvoren; (c) sve raspoložive informacije o mogućim štetnim uticajima na očuvanje i održivu upotrebu biološke raznovrsnosti, uzimajući u obzir i rizike po ljudsko zdravlje, kao i raspoložive informacije o mogućim merama za upravljanje rizikom; (d) sve druge relevantne informacije; i (e) kontakt organ radi daljeg informisanja (st. 3).

³⁵⁸⁾ U slučaju nelegalnog prekograničnog prometa, oštećena članica može zahtevati od članice iz koje potiče prekogranični promet da ukloni, o sopstvenom trošku, modifikovani živi organizam o kojem je reč, repatriacijom ili uništavanjem, u zavisnosti od slučaja (st. 2). Takođe, svaka članica učiniće dostupnim mehanizmu razmene informacija iz oblasti biološke sigurnosti kontrolu biološke zaštite informacije koje se tiču njenih slučajeva nelegalnog prekograničnog prometa (st. 3).

³⁵⁹⁾ Trgovinski sporovi koji se bave pitanjima dobrobiti životinja su, istorijski, deo diskusija u okviru STO. Porast broja propisa u ovoj oblasti povećao je verovatnoću da će se spor razmatrati u okviru ove organizacije. U takvim sporovima pitanje granica izuzetaka, koje predviđa član XX, predmet je posebnog razmatranja. Za šire v.: Cook, K., Bowles, D. (2010). Growing Pains: The Developing Relationship of Animal Welfare Standards and the World Trade Rules. *Review of European Community & International Environmental Law*, 19(2), 227—238. doi:10.1111/j.1467-9388.2010.00679.x

³⁶⁰⁾ Hemley, G. (Ed.) (1994). *International wildlife trade: a CITES sourcebook*. Washington, D. C.: World Wildlife Fund; Washington, D. C. Covelo, California: Island Press.

³⁶¹⁾ *Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora* (Washington, D. C., on 3 March 1973), Amended at Bonn, on 22 June 1979; Secretariat — Geneva,

ona zaslužuje znatno više prostora, ali zbog predviđene strukture ove knjige ovde će biti ukazano samo na neke osnovne elemente. U CITES konvenciji se polazi od toga da su divlja flora i fauna „nezamenjivi deo prirodnih sistema Zemlje koji se moraju štititi za ovu i buduće generacije“ (stav 1 preambule), odnosno da je „međunarodna saradnja od suštinske važnosti za zaštitu određene vrste divlje flore i faune“ (stav 4 preambule). Dakle, ciljevi konvencije su da se obezbedi zaštita određenih vrsta divlje flore i faune „od prekomerne eksploatacije“ i to posredstvom mehanizama kontrole međunarodne trgovine ovim vrstama.

Za ostvarivanje takvog cilja, Konvencija predviđa pravila međunarodne trgovine ugroženim vrstama divlje flore i faune, i to razvrstavajući sve vrste divlje flore i faune³⁶²⁾ u tri kategorije:

1. vrste kojima pretila opasnost od istrebljenja i koje pogađa ili bi mogao da pogodi promet (trgovina) (prema spisku u Dodatku I uz Konvenciju);³⁶³⁾
2. vrste koje mogu postati ugrožene „ukoliko trgovina primercima takvih vrsta ne bude podvrgnuta strogim propisima radi izbegavanja korišćenja koje je nespojivo sa njihovim opstankom“ (čl. II, t. 2.a), odnosno „druge vrste za koje je obavezno donošenje zakonskih propisa kako bi se promet primercima određenih vrsta spomenutih u podstavu a) ovog stava mogao staviti pod efikasnu kontrolu“ (prema spisku u Dodatku II); i
3. sve druge vrste „koje bilo koja strana ugovornica Konvencije identifikuje kao vrste koje podležu regulativi [...] u svrhe sprečavanja ili ograničavanja eksploatacije, i zbog čega je potrebna saradnja sa drugim državama radi kontrolisanja trgovine“ (čl. II, t. 3) (prema spisku u Dodatku III).

Za svaku od ovih vrsta divlje flore i faune Konvencija predviđa jasna pravila trgovine i to uvoza, izvoza, reeksporta i unošenja sa mora, što je sve uključeno u pojam trgovine (prema čl. 1.c). Glavni instrument ostvarivanja kontrole trgovine su „dozvole i uverenja“ (čl. VI), potom mere kažnjavanja za trgovinu primercima ugroženih vrsta ili za posedovanje takvih vrsta (čl. VIII), konfiskovanje i vraćanje takvih vrsta, metode nadoknade troškova, i konkretna pravila postupanja u trgovini ugroženim vrstama divlje flore i faune.

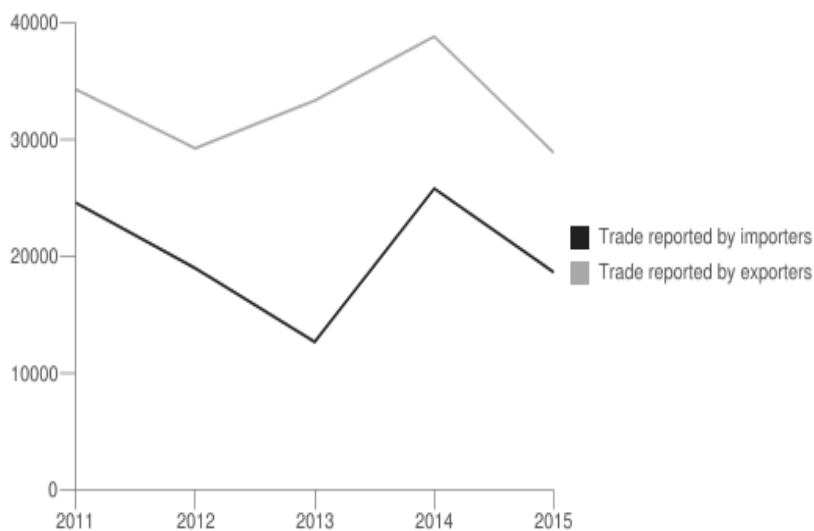
Switzerland. Zaključno sa 29. martom 2018. godine broj strana ugovornica ove konvencije iznosio je 183; v.: <https://www.cites.org/eng/disc/parties/chronolo.php> (29. mart 2018).

³⁶²⁾ „Vrsta“ je definisana kao „bilo koja vrsta, podvrsta ili njihove geografski izdvojene populacije“ (čl. Ia).

³⁶³⁾ Za spisak vrsta koje su uključene u Dodacima I, II i III, v. *Handbook of Environmental Law*, 124, i dalje, s tim što je članom VII, t. 4, predviđeno da će se primerci životinjskih vrsta uključenih u Dodatak I a uzgajanih u zarobljeništvu u komercijalne svrhe, ili biljne vrste uključene u Dodatak I a veštački razmnožavane u komercijalne svrhe, smatrati primercima sadržanim u Dodatku II. Zato se i uverenje upravnog organa države izvoza o tome da je primerak životinjske vrste uzgajan u zarobljeništvu ili primerak biljne vrste da je veštački razmnožavan ili je deo takve životinje ili biljke ili njihov derivat, ima prihvatiti umesto uvozne dozvole ili uverenja koja se inače traže na osnovu odredaba članova III, IV i V. Za spisak vrsta koje su obuhvaćene u Dodacima I, II i III, v.: <https://cites.org/sites/default/files/eng/app/2017/E-Appendices-2017-04-04.pdf> (13. april 2018).

Na Grafikonu 13, daje se prikaz dinamike globalne trgovine sisarima u periodu 2011—2015. godine, prema podacima prikupljenim u okviru CITES konvencije, koje su dostavili uvoznici i izvoznici.

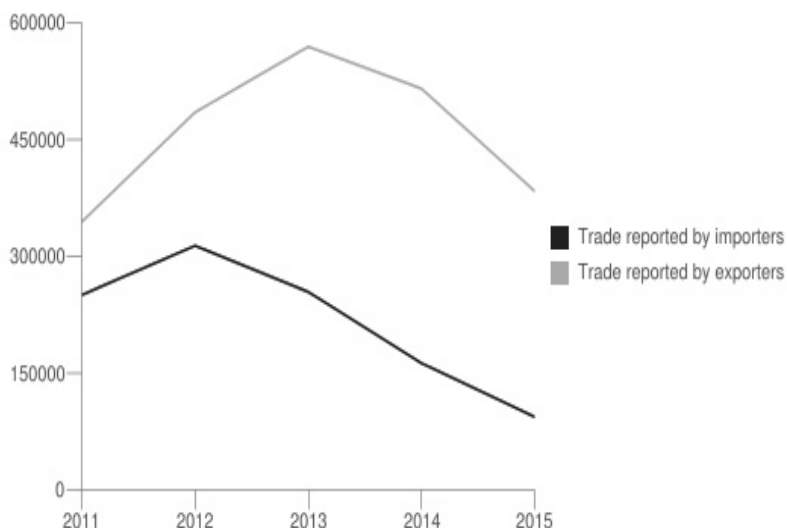
Grafikon 13. Globalna trgovina sisarima (2011—2015).

Izvor: <http://cites-dashboards.unep-wcmc.org/global?id=Mammals> (29. mart 2018).

Na Grafikonu 14, daje se grafički prikaz dinamike globalne trgovine pticama u periodu 2011—2015, prema podacima prikupljenim u okviru CITES konvencije.

Grafikon 14. Globalna trgovina pticama (2011—2015).

Izvor: <http://cites-dashboards.unep-wcmc.org/global?id=Birds> (29. mart 2018).

Glavni subjekti ostvarivanja mera kontrolisane međunarodne trgovine ugroženim vrstama divlje flore i faune su: tzv. naučni organ³⁶⁴⁾ država strana ugovornica i upravni organ³⁶⁵⁾ strana ugovornica.

- Pravila trgovine prema CITES konvenciji

CITES konvencija, kako je već naznačeno, utvrđuje relativno precizne postupke kod izvoza, uvoza, tranzita i reeksporta, između država strana ugovornica Konvencije,³⁶⁶⁾ primercima³⁶⁷⁾ ugroženih vrsta divlje flore i faune onako kako su

³⁶⁴⁾ Koji je članom 1, t. f definisan kao „zvanično nacionalno naučno telo naimenovano u skladu sa članom IX“ a koji treba da daje stručna mišljenja o različitim aspektima zaštite ugroženih vrsta divlje flore i faune koje su predmet trgovine (na primer: da li izvoz određene vrste „ugrožava opstanak“ te vrste, da li je primerak vrste koja se izvozi „pribavljen suprotno zakonima te države o zaštiti faune i flore“, itd. Konvencijom je dopušteno da država strana ugovornica za svrhe Konvencije odredi „jedno ili više naučnih tela“.

³⁶⁵⁾ Koji je definisan kao „zvanični nacionalni upravni organ naimenovan u skladu sa članom IX“, kojim je određeno da je ovaj organ „nadležan za izdavanje dozvola ili uverenja u ime te potpisnice“. Konvencija i ovde dopušta da se mogu odrediti jedan ili više ovakvih organa, „kompetentnih za izdavanje dozvola ili uverenja u ime Strane“ (čl. IX t. 1.a). Prilikom polaganja instrumenata ratifikacije, prihvatanja, odobravanja ili pristupanja ovoj konvenciji, „države su obavezne da obaveste o nazivu i adresi Upravnog organa ovlašćenog da komunicira sa ostalim Stranama i sa Sekretarijatom“, odnosno o svim promenama imenovanja ovog organa, kao i da dostave „otiske pečata i druga sredstva koja se koriste za označenje dozvola i uverenja“ (ukoliko to od njih zatraži Sekretarijat) (čl. IX, t. 3 i 4).

³⁶⁶⁾ U pogledu trgovine sa državama koje nisu ugovornice Konvencije, predviđeno je da „dokumentacija koju izdaju ovlašćeni organi u tim državama, a koji su suštinski u skladu sa zahtevima sadašnje Konvencije za dozvole i uverenja, može se prihvatiti kao zamena od strane bilo koje države potpisnice“ (čl. X). To faktički znači da postoji pravni osnov da se saradnja sa državama koje nisu strane ugovornice Konvencije u pogledu trgovine ugroženim biljnim i životinjskim vrstama odvija po istim pravilima kao i između strana ugovornica. O tome svedoči i slučaj SR Jugoslavije koja nije bila strana ugovornica Konvencije ali koja ostvaruje saradnju sa drugim državama u ovoj oblasti. Savezna vlada je na 32. sednici, održanoj 29. oktobra 1992, donela zaključak da savezno ministarstvo nadležno za poslove životne sredine dostavi neophodne podatke Sekretarijatu CITES konvencije i da bude nadležni stručni organ za saradnju u domenu trgovine ugroženim vrstama divlje flore i faune. Za nadležne organe za davanje stručnih ocena, prema tom zaključku, bili su određeni: Zavod za zaštitu prirode Republike Srbije, Institut za botaniku — Biološki fakultet Univerziteta u Beogradu, Institut za biološka istraživanja Univerziteta u Beogradu, Prirodnjački muzej u Beogradu i Zavod za zaštitu prirode Republike Crne Gore. Za analizu pravne uređenosti stanja u SR Jugoslaviji v.: Petković, G. (1997). Trgovina ugroženim vrstama divlje flore i faune. *Pravni život*, 9, 461—475.

³⁶⁷⁾ „Primerak“ je definisan vrlo široko i to tako da on obuhvata: „bilo koju životinju ili biljku bez obzira da li je živa ili ne; kada se radi o životinjama: za sve vrste obuhvaćene Dodatkom I ili II, svaki njen lako prepoznatljivi deo ili ono što od nje potiče; a za sve vrste uključene u Dodatak III svaki njen lako prepoznatljivi deo ili ono što od nje potiče kada je to utvrđeno Dodatkom III u odnosu na tu vrstu; kada se radi o biljkama: za vrste uključene u Dodatak I, bilo koji lako prepoznatljivi deo ili ono što od nje potiče; a za vrste uključene u Dodatak II i III, bilo koji lako prepoznatljivi deo ili ono što od njih potiče kako je utvrđeno u Dodacima II i III u odnosu na vrstu“ (čl. IIb).

definisani u sva tri dodatka uz Konvenciju, kao i izvesne izuzetke od primene ovih pravila.³⁶⁸⁾

a) U pogledu ugroženih vrsta definisanih u Dodatku I uz Konvenciju, primenjuje se pravilo da izvoz ovakvih vrsta podrazumeva „izdavanje dozvola i podnošenje izvozne dozvole“.³⁶⁹⁾ Pritom se definišu četiri uslova za dobijanje izvozne dozvole od kojih se jednim traži mišljenje „naučnog organa“ a preostala tri treba da daju mišljenje upravnog organa. Zvanični naučni organ države izvoznice treba da dá mišljenje da „izvoz nije štetan za opstanak te vrste“, a upravni organ države izvoznice „treba da bude uveren“ u sledeće: da se do primerka vrste kojom se trguje „nije došlo u suprotnosti sa zakonima države koji se odnose na faunu i floru“; da će živi primerci biti „pripremljeni i isporučeni na način koji rizik od povreda, štetnosti po zdravlje ili okrutno ponašanje svodi na minimum“ i „da je dobijena uvozna dozvola za primerak“.

U pogledu uvoza vrsta koje se nalaze u Dodatku I, Konvencija takođe zahteva prethodno izdavanje i podnošenje dozvole koja ovoga puta može biti u formi uvozne dozvole, izvozne dozvole ili uverenja o reeksporu. Za dobijanje uvozne dozvole neophodno je da se ispune tri uslova, od kojih se dva odnose na naučni organ države uvoznice a jedan na upravni organ države uvoznice. Naučni organ treba, kao i kod izvozne dozvole, da se uveri da se primerak vrste uvozi „u svrhe koje nisu štetne za opstanak odnosne vrste“, ali i da se uveri u to da je „predviđeni primalac živog primerka na odgovarajući način opremljen za držanje i brigu o primerku“ (čl. III, t. 3.a i b). Što se tiče upravnog organa, njegovo uverenje treba da bude pozitivno u pogledu činjenice da se „primerak neće prevashodno koristiti u komercijalne svrhe“.

Za reeksport³⁷⁰⁾ ugroženih vrsta iz Dodatka I neophodno je „uverenje za reeksport“, za čije izdavanje je neophodno ispunjavanje tri uslova o kojima procenu daje nadležni upravni organ. Naime ovaj organ treba da bude uveren u sledeće: da je primerak uvezen u tu državu u skladu sa odredbama ove konvencije, da će svi živi primerci biti pripremljeni i isporučeni na način kojim se svodi na minimum

³⁶⁸⁾ Ti izuzeci se odnose na tranzit ili pretovar primeraka u slučaju prelaska preko teritorije ili državanja na teritoriji države ugovornice dok su primerci na carinskoj kontroli (čl. VII, t. 1), nabavljanje primeraka pre nego što su odredbe Konvencije počele da se primenjuju na taj primerak (t. 2), primerci koji su lično ili kućno vlasništvo (uz određene uslove), „nekomercijalne pozajmice, pokloni ili razmene među naučnicima ili naučnim institucijama“, primerci iz herbarijuma, drugih sušenja ili zasađenih muzejskih uzoraka i živog biljnog materijala koji nose etiketu koju je izdao ili odobrio upravni organ (t. 6). Poseban režim se, pod određenim uslovima, ustanovljava i za primerke koji su „deo putujućih zooloških vrtova, cirkusa, menažerija, izložbi biljaka ili drugih putujućih izložbi“ (t. 7).

³⁶⁹⁾ Inače, Konvencija članom VI predviđa posebne odredbe, koje se odnose na izvozne dozvole, podatke koje ovi dokumenti moraju da sadrže, rok važnosti ovih dokumenata, zatim sadržaj svake dozvole ili uverenja koja se izdaju, postupak sa kopijama dozvola ili uverenja koje izdaje upravni organ itd. Tačkom 5 ovog člana predviđeno je da se posebna dozvola ili uverenje izdaju za svaku pošiljku primeraka.

³⁷⁰⁾ Inače, reeksport je definisan kao „izvoz primerka koji je prethodno uvezen“ (čl. Id).

rizik od povreda, štetnosti po zdravlje ili okrutno ponašanje, i da je dobijena uvozna dozvola za bilo koji živi primerak (čl. II, t. 4).

Unošenje sa mora³⁷¹⁾ ugroženih vrsta divlje flore i faune takođe je podložno prethodnom pribavljanju uverenja od upravnog organa države u koju se unosi. Da bi se to uverenje izdalo neophodno je ispunjenje prva dva uslova kod reeksporta i trećeg uslova kod uvoza.

b) Što se tiče vrsta koje su uključene u Dodatak II, njihov izvoz je podvrgnut istim uslovima kao u slučaju Dodatka I, osim uslova koji se odnosi na uverenje o prethodno pribavljenoj dozvoli za uvoz te vrste od strane organa države gde se izvozi (čl. IV, t. 2). U pogledu uloge zvaničnog naučnog organa u postupku izvoza vrsta biljnog i životinjskog sveta iz Dodatka II, ona je tačkom 3, člana IV određena kao kontrolna. Ovaj organ, naime, kontroliše kako izdavanje izvoznih dozvola od strane države, tako i sam izvoz takvih primeraka. Kada ovaj organ utvrdi da je potrebno ograničiti izvoz pojedinih vrsta (iz razloga koji se tiču zaštite vrste u njenoj oblasti rasprostiranja i to do stepena koji je u skladu sa ulogom vrste i ekosistemi-ma u kojima se javlja i znatno iznad nivoa na kojem bi ta vrsta mogla ispunjavati uslove za uključivanje u Dodatak I), on će preporučiti nadležnom upravnom organu preduzimanje takvih mera ograničenja.

Za uvoz vrsta iz Dodatka II neophodno je prethodno podnošenje dozvole za izvoz (od strane države izvoza) ili uverenja o reeksportu.

U pogledu reeksporta vrsta iz Dodatka II, uverenje za obavljanje ovog trgovinskog posla može biti izdato kada su ispunjena ista prva dva uslova kao i kod vrsta iz Dodatka I.

Unošenje sa mora vrsta koje se nalaze u Dodatku II moguće je jedino uz prethodno izdavanje uverenja od strane upravnog organa države gde se unosi. Ovo uverenje će biti izdato kada se sa tim saglasi nadležni naučni organ³⁷²⁾ (pod istim uslovom kao i za vrste iz Dodatka I) i kada upravni organ bude uveren da će se sa primercima vrsta rukovati na način da se rizik od povreda, štetnost po zdravlje ili okrutno ponašanje svedu na „najmanju moguću meru“.

c) Izvoz ugroženih vrsta koje su stavljene na listu prema Dodatku III uz Konvenciju zahteva prethodno izdavanje i podnošenje izvozne dozvole. Ona se izdaje kada su ispunjeni već pominjani uslovi kod Dodatka I i II a tiču se uverenja upravnog organa da se do primerka nije došlo u suprotnosti sa zakonima države koji se odnose na zaštitu faune i flore, odnosno da će svi živi primerci biti isporučeni na način koji svodi na najmanju moguću meru rizik od povrede, štetnost po zdravlje ili okrutno postupanje.

³⁷¹⁾ Koje je članom I, t. e, definisano kao „prenošenje u državu primerka bilo koje vrste koji je uzet iz morske sredine koja nije pod jurisdikcijom bilo koje države“.

³⁷²⁾ Prema formulaciji člana IX, tačka 7, ova uverenja se mogu izdavati „po preporuci zvaničnog naučnog organa, u konsultaciji sa ostalim nacionalnim naučnim telima“, odnosno gde je to potrebno i sa međunarodnim naučnim telima.

Za uvoz vrsta koje se nalaze na spisku u Dodatku III, osim uslova na koje se primenjuje tačka 4 člana V Konvencije,³⁷³⁾ neophodno je obezbediti prethodno podnošenje uverenja o poreklu. Ako se radi o uvozu iz države koja je tu vrstu takođe stavila na listu u Dodatku III uz Konvenciju, onda je neophodna i izvozna dozvola te države.

- Ostale odredbe CITES konvencije

U pogledu ostalih obaveza država strana ugovornica CITES konvencije, valja posebno naglasiti da čl. VIII predviđa obavezu strana ugovornica da ubrzaju sve formalnosti koje se odnose na promet prema odredbama Konvencije, kao i da obezbede da se svi živi primerci „za vreme tranzita, zadržavanja ili utovara dobro zbrinu kako bi se rizik povrede, narušavanja zdravlja ili grubog postupanja sveo na minimum“. U tu svrhu mogu se odrediti izlazne ili ulazne luke u kojima će se vršiti carinjenje.

Pored toga, obaveza je strana ugovornica da preduzmu mere kažnjavanja za obavljanje prometa ili posedovanje primeraka čije je posedovanje zabranjeno kao i da konfiskuju ili vrate takve primerke u državu izvoznicu. Onda „kada to smatra potrebnim“, strana ugovornica može da utvrdi način nadoknade troškova vezanih za konfiskaciju primeraka u prometu kada je on u suprotnosti sa odredbama Konvencije. Kada se konfiskuje živi primerak, on se poverava nadležnom upravnom organu države koja ga konfiskuje a ovaj organ će, nakon konsultovanja sa državom izvoznicom³⁷⁴⁾, taj primerak ili vratiti državi izvoznici ili ga uputiti na podesno mesto radi čuvanja. To uključuje i mogućnosti upućivanja u prihvatilište, kao instituciju koju je upravni organ odredio da se stara o živim konfiskovanim primercima.

Takođe, obaveza je strana ugovornica da vode evidenciju o prometu primercima vrsta obuhvaćenih Konvencijom, sa detaljnim elementima te evidencije. Periodični izveštaji o primeni Konvencije obavezno se dostavljaju Sekretarijatu Konvencije i to za određene vrste podataka jedanput godišnje (broj i vrsta izdatih dozvola i uverenja, države sa kojima je vršen promet, brojeve, količinu i vrstu primeraka, itd.) a za određene vrste u dvogodišnjem intervalu (pravne i administrativne mere preduzete radi primene Konvencije, itd.).

6.3.2. Klimatske promene

Bez obzira na izvesne rezerve, koje se povremeno javljaju u vezi sa tumačenjem uzroka i posledica klimatskih promena, u stručnoj literaturi skoro da nema dilema oko toga da promena klime³⁷⁵⁾ predstavlja jedan od najznačajnijih global-

³⁷³⁾ Ovom tačkom je regulisan slučaj reeksporta ovih vrsta. U tom slučaju se uverenje koje je izdao upravni organ države reeksporta, da je primerak vrste obrađen u državi ili da se reeksportuje, uzima od strane države uvoza kao dokaz „da su odredbe ove konvencije primenjivane u odnosu na dati primerak“.

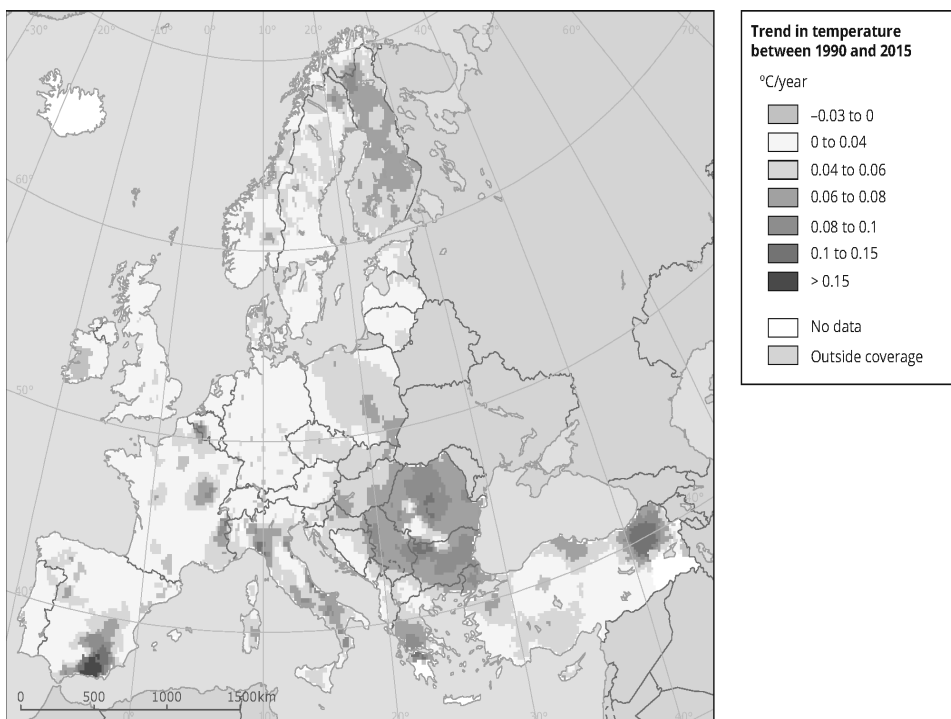
³⁷⁴⁾ Upravni organ može da zatraži i savet nadležnog naučnog organa ili da konsultuje Sekretarijat Konvencije u pogledu postupanja sa konfiskovanim živim primerkom.

³⁷⁵⁾ Pojam „promena klime“ je za potrebe Okvirne konvencije UN o promeni klime definisan tako da označava „promenu klime koja je direktno ili indirektno uslovljena ljudskim aktivnostima koje izazivaju promene u sastavu globalne atmosfere, i koja je superponirana na prirodna kolebanja klime, osmotrena tokom uporedivih vremenskih perioda“ (čl. 1, st. 2).

nih problema savremene civilizacije. Na Slici 1, vide se područja u Evropi sa najizraženijim promenama prosečne temperature izmerene u periodu od 25 godina (između 1990. i 2015). Vidljivo je, takođe, da se područje Srbije nalazi u grupi zemalja koje su obuhvaćene najvećim promenama.

Zbog širine uzroka i posledica klimatskih promena, traganje za istorijskim počecima mera koje se preduzimaju u vezi sa klimatskim promenama moglo bi ići i dalje u prošlost.³⁷⁶⁾ Širina saznanja o uzrocima i posledicama klimatskih promena nedvosmisleno jasno je uslovlila potrebu za preduzimanjem širokog spektra mera u različitim privrednim granama i oblastima društvenog života.³⁷⁷⁾ U tom smislu, više je tačaka u kojima se mere koje se preduzimaju (ili bi trebalo da se preduzmu) u oblasti klimatskih promena na različite načine prepliću sa trgovinskim merama na globalnom, regionalnom ili nacionalnim nivoima.

Slika 1. Trendovi prosečne temperature između 1990. i 2015. u Evropi: prosečna temperatura za januar, februar, mart, oktobar, novembar i decembar

Izvor: https://www.eea.europa.eu/data-and-maps/figures/trends-in-mean-near-surface/trends-in-mean-near-surface/Map-2_84625.eps.75dpi.gif/download (16. mart 2018)

³⁷⁶⁾ Za pregled aktivnosti na međunarodnom planu v: Gupta, J. (2010). A history of international climate change policy. *WIREs Climate Change*, Vol. 1, September/October, 636—653.

³⁷⁷⁾ Za šire o globalnim aspektima klimatskih promena i sistemu upravljanja u ovoj oblasti v.: Tođić, D. (2014). *Klimatske promene u pravu i reforma sistema upravljanja*, Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu.

6.3.2.1. Okvirna konvencija UN o promeni klime (1992)

Ciljevi Okvirne konvencije UN o promeni klime,³⁷⁸⁾ kao osnovnog međunarodnog ugovora u ovoj oblasti, su stabilizacija koncentracija gasova staklene bašte u atmosferi „na nivou koji bi sprečavao opasne antropogene uticaje na klimatski sistem“. Cilj je da se taj nivo postigne „u vremenskom periodu koji bi omogućio ekosistemima da se prirodno prilagode promeni klime, koji bi obezbedio da ne bude ugrožena proizvodnja hrane i omogućiti dalji stabilan ekonomski razvoj“ (čl. 2).

U skladu sa tim, Konvencija utvrđuje nekoliko principa (čl. 3). Za oblast trgovine, opšti značaj ima sledeća odredba: „Strane su dužne i treba da sarađuju radi unapređenja povoljnog i otvorenog međunarodnog ekonomskog sistema, koji bi vodio ka stabilnom ekonomskom rastu i razvoju svih strana, naročito zemalja u razvoju, omogućavajući im da se bolje usmere na probleme u vezi promene klime. *Mere preduzete u borbi protiv promene klime, uključujući jednostrane mere, ne treba da služe kao sredstvo proizvoljne ili neosnovane diskriminacije ili prikrivenog ograničavanja međunarodne trgovine.*“ (podvukao autor) Zato se stranama ugovornicama ove konvencije priznaje „pravo na stabilan razvoj“, koje one treba da podržavaju kako bi politika i mere zaštite klimatskog sistema od antropogenih promena bile odgovarajuće konkretnim uslovima i okolnostima svake države, odnosno kako bi one bile integrisane u nacionalne programe razvoja (čl. 3, t. 4). Strane ugovornice dužne su da primenjuju mere predostrožnosti kako bi se uzroci promene klime i njene nepovoljne posledice svele na „najmanju moguću meru“.³⁷⁹⁾ Ipak, odredbe Okvirne konvencije o promeni klime, za razliku od Montrealskog protokola i Bazelske konvencije (i dela drugih multilateralnih međunarodnih ugovora u oblasti životne sredine), ne ograničavaju trgovinu na direktan način. Ali, mnoge od akcija država strana ugovornica koje ove države mogu preduzeti radi primene i jačanja odredaba ove konvencije mogu imati značajne implikacije na trgovinu. Ako nacionalne mere, kao što su npr. standardi energetske efikasnosti, ili takse na energiju, ne utiču na uvoz, one mogu da stvore određene ekonomske pogodnosti ili prepreke stranim konkurentima.

Osnovni predmet regulisanja, relevantan za trgovinu, jesu „antropogene emisije gasova staklene bašte, koji se ne kontrolišu Montrealskim protokolom“ i on obuhvata sve odgovarajuće sektore, uključujući energetiku, saobraćaj, industriju, poljoprivredu, šumarstvo i uklanjanje otpada (čl. 4, t. v). U skladu sa tim, jasno je da Konvencija pokriva vrlo širok spektar mogućih aktivnosti i da regulativa koja

³⁷⁸⁾ *United Nations Framework Convention on Climate Change* (New York, 1992). Za tekst Konvencije na jednom od zvaničnih jezika v.: <https://unfccc.int/process/the-convention/what-is-the-convention/status-of-ratification-of-the-convention> (11. april 2018). Za prevod Konvencije v. SMRNŽS (1997), *op. cit.*, 31, ili *Službeni list SRJ*, 2/97, 71. U svom članstvu Konvencija ima 197 strana. V.: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetailsIII.aspx?src=IND&mtdsg_no=XXVII-7&chapter=27&Temp=mtdsg3&clang=_en (11. april 2018).

³⁷⁹⁾ Tamo gde postoje pretnje od ozbiljnih i nepovratnih oštećenja, nedostatak pune naučne izvesnosti ne treba da se koristi kao razlog za odlaganje primene takvih mera, uzimajući u obzir da politika i mere koje se odnose na promenu klime treba da budu toliko ekonomične da obezbede globalne koristi sa najnižim troškovima.

treba da proiziđe iz implementacije odredaba Konvencije ima, ili može da ima, značajan uticaj i na ograničavanje određenih trgovinskih aktivnosti u oblastima koje Konvencija obuhvata.³⁸⁰⁾

Posebno se regulišu položaj i uloga razvijenih zemalja koje su obavezne da nivo emisija gasova staklene bašte (ugljen-dioksida i drugih), koji se ne kontrolišu Montrealskim protokolom, vrata na nivo iz 1990. godine. U te svrhe ove zemlje (iz Aneksa II uz Konvenciju)³⁸¹⁾ treba da preduzimaju relevantne ekonomske i administrativne mere, odnosno izvršavaju dogovorene mere zajedno sa drugim državama, pružaju pomoć zemljama u razvoju, itd. Pored toga, one moraju da obezbede i dopunske izvore finansiranja za pokrivanje troškova u zemljama u razvoju (čl. 4, t. 3),³⁸²⁾ odnosno olakšavanje, podsticanje i finansiranje transfera tehnologija i pristupa „ekološki bezopasnim tehnologijama, naročito zemljama u razvoju“ (čl. 4, t.5).

Ostvarivanje široko postavljenih ciljeva Konvencije zaista predstavlja izazov za međunarodnu zajednicu³⁸³⁾ i svaku državu stranu ugovornicu ponaosob. Zato se i mogući načini ostvarivanja definisanih ciljeva kreću u širokom rasponu.³⁸⁴⁾ određivanje konkretnih ciljeva smanjenja emisija gasova koji su predmet regulisanja Konvencijom i dinamike mogućeg smanjenja emisija; utvrđivanje međunarodnih standarda i prakse koja je relevantna za ova pitanja; utvrđivanje različitih taksi u domenu CO₂ i energetskih taksi; utvrđivanje tržišno prihvatljivih „CO₂ dozvola“ ili „šema dozvo-

³⁸⁰⁾ Ovo pitanje zaslužuje posebnu i detaljniju analizu.

³⁸¹⁾ To su sledećih 25 strana ugovornica: Australija, Austrija, Belgija, Kanada, Danska, Evropska zajednica, Finska, Francuska, Nemačka, Grčka, Island, Irska, Italija, Japan, Luksemburg, Holandija, Novi Zeland, Norveška, Portugalija, Španija, Švedska, Švajcarska, Turska, Ujedinjeno Kraljevstvo Velike Britanije i Severne Irske i SAD.

³⁸²⁾ U tom smislu, naročito se štite zemlje u razvoju koje su „naročito osetljive na posledice promene klime“, pri čemu se misli na male ostrvske zemlje, zemlje sa dugim niskim obalama, aridske zemlje i zemlje sa osetljivim ekosistemima, zemlje sa oblastima sklonim prirodnim katastrofama, itd. (čl. 4, t. 8).

³⁸³⁾ O suprotstavljenosti interesa u ovoj oblasti najbolje svedoči Treća konferencija strana ugovornica Konvencije, održana u Kjotu (Japan) decembra 1997, koja je rezultirala usvajanjem Protokola uz ovu konvenciju. Razvijene zemlje (iz Aneksa I) obavezale su se da ograniče ili smanje emisije šest glavnih gasova koji utiču na stvaranje tzv. „efekta staklene bašte“, sa ukupnim ciljem od 5% smanjenja u odnosu na nivou iz 1990, a do perioda od 2008—2012. godine. Osnovno sporno pitanje odnosilo se na mogućnosti uključivanja zemalja u razvoju u obaveze smanjivanja njihovih emisija. Radi pružanja pomoći stranama ugovornicama u ostvarivanju postavljenih ciljeva, Protokolom su ustanovljena tri „fleksibilna mehanizma“: trgovina emisijama (čl. 17); „zajedničko sprovođenje“ između država iz Aneksa I (čl. 6); i tzv. „mehanizam čistog razvoja“ (čl. 12). Članom 17 predviđeno je da će „Konferencija strana definisati relevantne principe, modalitete, pravila i uputstva, naročito za verifikaciju, izveštavanje i obračun trgovine emisijama. Strane uključene u Aneks B mogu učestvovati u trgovini emisijama za svrhe ispunjavanja njihovih obaveza iz člana 3. Bilo koja ovakva trgovina biće dodata domaćim akcijama za svrhe postizanja kvantificirane granice emisije i smanjenje obaveza prema tom članu“. Aneks B obuhvata listu od 39 strana ugovornica, među kojima su i visokorazvijene zemlje Zapada, kao i pojedine zemlje u tranziciji (na primer, Hrvatska, Bugarska, Slovenija, Mađarska, Rumunija, Ruska Federacija itd.).

³⁸⁴⁾ Za detaljnije v.: Goldberg, D. M. *The Framework Convention on Climate Change — Use of trade measures in select multilateral environmental agreements*, UNEP, Trade and Environment.

ljenih emisija“; zajednička implementacija odredaba Konvencije; pomoć zemljama u razvoju; mere ograničenja trgovine drvetom i odgovarajuće politike u oblasti zaštite šuma; mere ograničavanja trgovine sa državama koje nisu strane ugovornice Konvencije (poput Montrealskog protokola ili CITES konvencije), itd.

6.3.2.2. *Kjoto protokol (1997)*

U daljoj operacionalizaciji ciljeva i odredaba UNFCCC (United Nations Framework Convention on Climate Change), značaj Kjoto protokola³⁸⁵) obično se povezuje sa utvrđivanjem pravno obavezujućeg delovanja u pravcu ograničenja emisija GHG (*greenhouse gas* — gasovi staklene bašte). U tom smislu, ovaj međunarodni ugovor uvodi konkretne instrumente: kvantitativno ograničenje emisija, definisanje vrste GHG na koje se odnosi, uvođenje tzv. fleksibilnih mehanizama, itd. Posebno su definisane obaveze razvijenih zemalja. Predviđeno je da zemlje iz Aneksa I za vreme prvog perioda angažovanja (tj. 2008—2012) treba da smanje svoje ukupne emisije gasova staklene bašte za najmanje 5% u odnosu na nivo iz 1990. godine³⁸⁶). Dogovoreni ciljevi izdiferencirani su između razvijenih zemalja. Tako su, na primer, SAD bile u obavezi da smanje emisije gasova staklene bašte za 7% (u međuvremenu su opozvale svoje obaveze uznemiravajući na taj način svetsku zajednicu u celini); EU u celini za 8%; Japan i Kanada za šest odsto. Isti princip je utvrđen i za države članice EU, pojedinačno, u skladu sa interno usvojenim sporazumom o raspodeli obaveza. Tri zemlje su dobile mogućnost da povećaju svoje emisije (Australija, Island i Norveška), dok Rusija, Novi Zeland i Ukrajina moraju da zamrznju svoje emisije na bazičnom nivou.

Značaj Kjoto protokola u razradi obaveza iz UNFCCC proizlazi i iz činjenice da su ovim ugovorom definisani GHG koji su predmet ograničavanja. Obuhvaćeno je šest gasova: ugljen-dioksid (CO₂), metan (CH₄), azotni oksidi (N₂O), vodonik-fluorougljovodonici (HFCs), perfluorougljovodonici (PFCs), heksafluorid (SF₆). Pritom bi trebalo imati u vidu da je doprinos svakog od ovih gasova efektu staklene bašte različit, tj. da pomenuti gasovi ne ispoljavaju isti efekat staklene bašte, kako bi se to reklo, „molekul za molekul“. Tako, na primer, procenjuje se da molekul metana ima 21 puta veći efekat od molekula ugljen-dioksida. Od povećanja iznosa svakog gasa zavisi i efekat njegovog delovanja i on se može izračunati. Tako je u periodu od 1950. do 1985. godine udeo pojedinih od pomenutih gasova u efektu staklene bašte iznosio: CO₂ — 53%, CH₄ — 13%, N₂O — 6—7%, O₃ — oko 8%, CFC — 20%. Posmatrano po industrijskim granama, najveći doprinos pojavi gasova sa efektom staklene bašte daju proizvodnja i potrošnja energije i

³⁸⁵) Za tekst Kjoto protokola (Kyoto Protocol) na jednom od zvaničnih jezika v.: <https://unfccc.int/process/the-kyoto-protocol/what-is-the-kyoto-protocol> (11. april 2018). Kjoto protokol u svom članstvu okuplja 192 strane ugovornice. Za detaljnije v.: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVII-7-a&chapter=27&clang=en (16. april 2018).

³⁸⁶) Za poslednja tri gasa dopušteno je da zemlje (a) u Aneksu mogu označiti kao referentnu i 1995. godinu.

transport. Energetski sektor je odgovoran za 2/3 emisija CO₂, oko 1/3 emisija metana i oko 85% emisije azotovih oksida.³⁸⁷⁾ Najveći doprinos povećanju količine prizemnog ozona daje rad motora koji sagorevaju benzin.

Za tumačenje ukupne politike međunarodne zajednice u oblasti klimatskih promena (i implikacija na trgovinu) posebno interesantnim bi moglo biti sagledavanje dometa tri osnovna mehanizma sa realizovanje utvrđenih ciljeva. To su: zajedničko sprovedene (*joint implementation* — *JI* (čl. 6)), mehanizam čistog razvoja (*clean development mechanism* — *CDM* (čl.12)) i trgovina emisijama (*emissions trading* — *ET* (čl.17)).³⁸⁸⁾

Protokol utvrđuje načelne uslove za primenu svakog od ovih mehanizama, odnosno ostavlja određena pitanja za dalje preciziranje. Načelno govoreći, ideja „zajedničkog sprovedenja“ znači ispunjavanje obaveza prema Konvenciji i Protokolu putem zajedničkih projekata u kojima učestvuje nekoliko strana Konvencije, uključujući zajedničke projekte razvijenih i zemalja u razvoju. Mehanizam čistog razvoja ima za cilj da pomogne državama koje nisu uključene u Aneks I u ostvarivanju ciljeva održivog razvoja i krajnjim ciljevima Konvencije, odnosno da pomogne državama koje su uključene u Aneks I da obezbede poštovanje kvantifikovanih ograničenja emisija.

O pojedinim pitanjima koje se odnose na trgovinu dozvolama za emisije u literaturi se raspravlja na različite načine.³⁸⁹⁾ Inače, u Kjoto protokolu se predviđa da će Konferencija strana ugovornica dalje definisati modalitete, pravila i uputstva posebno za verifikaciju, izveštavanje i obračun emisija kojima se trguje. Osnovna ideja je da se pomogne državama uključenim u Aneks B, kojima se dozvoljava učešće u trgovini emisijama tako što će one države kojim je dopušteno da povećaju svoje emisije moći, pod određenim uslovima, to svoje pravo da prodaju državama koje moraju da smanje svoje emisije. Svaka takva trgovina mora biti dopunska domaćim akcijama koje se preduzimaju radi dostizanja kvantifikovanih granica.

6.3.2.3. Pariski sporazum o klimi (2015)

Međunarodna trgovina se u Pariskom sporazumu o klimi ne prepoznaje na eksplicitan način tj. kao posebno pitanje od značaja za klimatske promene. Ipak, trebalo bi spomenuti da Pariski sporazum, kao deo ukupnih napora međunarodne zajednice,³⁹⁰⁾ govori o različitim obavezama strana ugovornica, među kojima se neke odnose na mere koje one „treba“ ili „mogu“ da preduzmu. U tom smislu odvojeno se regulišu „mera ublažavanja“ i „mere prilagođavanja“.

³⁸⁷⁾ Za detaljne informacije o udelu energetskog sektora za 2012. godinu v.: *CO₂ Emissions from Fuel Combustion — 2012 Edition*, International Energy Agency, Paris, 2012.

³⁸⁸⁾ Za šire v.: Yamin, F., Burniaux, J. M., Nentjes, A. (2001). Kyoto Mechanisms: Key Issues for Policy-Makers for COP-6. *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics*, 1, 187—218.

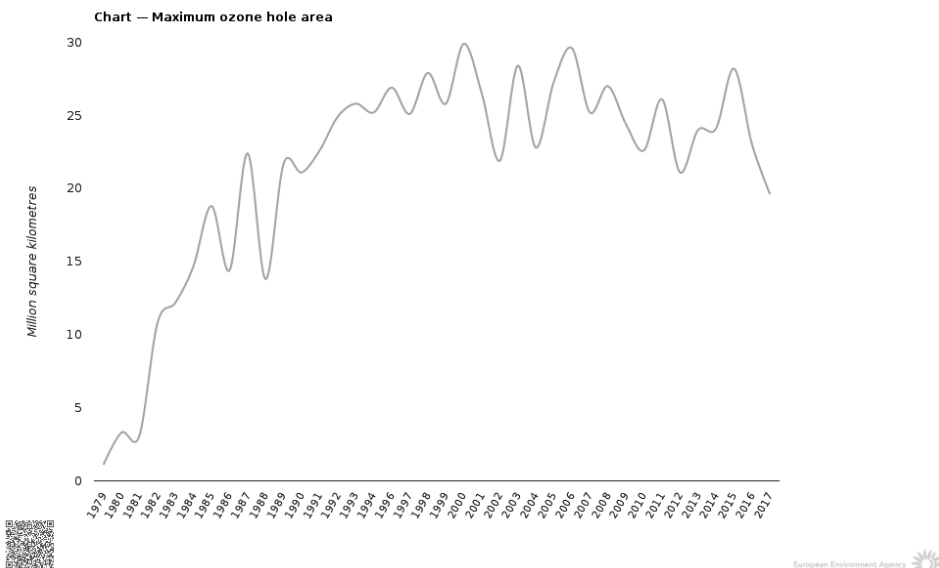
³⁸⁹⁾ Woerdman, E. (2004). Path-dependent climate policy: the history and future of emissions trading in Europe. *European Environment*, 14, 261—275.

³⁹⁰⁾ Za šire o Pariskom sporazumu v.: Todić D. (2016). Pariski sporazum o klimi u svetlu ciljeva i principa savremene politike i prava životne sredine, *Megatrend revija*, Vol. 13(3), 45—62.

6.3.3. Zaštita ozonskog omotača

Značaj ozonskog omotača i potrebu za preduzimanjem mera zaštite aktuelizovala su naučna saznanja o stanju ozonskog omotača do kojih se došlo sedamdesetih godina 20. veka, pre svega zbog toga što ozonski omotač štiti Zemljinu površinu, budući da je on jedini efikasan apsorber ultraviolettne radijacije sa Sunca (talasnih dužina 280—310 nm). Inače, ova vrsta radijacije je štetna po organizme na različite načine. Ultraljubičasto zračenje na živim bićima Zemlje izazva povrede na licu i koži, uključujući i rak kože. Poslednjih godina merena je količina ultraljubičastog zračenja i konstatovano je da ono prodire kroz ozonske rupe. Procenjuje se da je u poslednjoj deceniji 20. veka porasla količina štetnih ultraljubičastih zračenja koja svakodnevno pogađaju severnu poluloptu za nekih pet odsto.³⁹¹⁾ Oštećenje ozonskog omotača događa se u području obe hemisfere, ali je ova pojava manje izražena na severnoj (Arktik), nego na južnoj hemisferi (Antartik). Procenjuje se da je najveća površina ozonske rupe³⁹²⁾ dosegnuta 2000. godine i da je iznosila 29,9 miliona kvadratnih kilometara, što je površina skoro sedam puta veća od površine EU. Podaci o veličini tzv. ozonske rupe pokazuju određene promene (za period od 1979. do danas v. Grafikon 15).

Grafikon 15. Promene u površini ozonske rupe (maksimalna površina ozonske rupe u mil. km²), od 1979. do 2017.

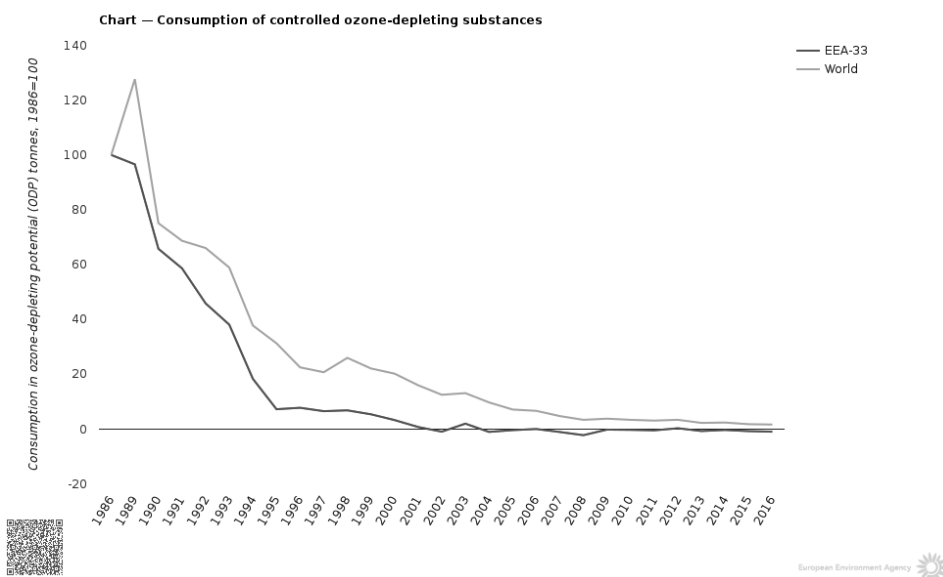
Izvor: https://www.eea.europa.eu/data-and-maps/daviz/maximum-ozone-hole-area-3#tab-hart_1 (19. februar 2018).

³⁹¹⁾ Za šire v.: Tatić, B., Janković, M., Kostić, G. (1998). *Ekološki problemi atmosfere*. Beograd: Centar za ekološke akcije, Zavod za izdavanje udžbenika, J. P. Srbijašume.

³⁹²⁾ Za osnovne informacije o ozonskoj rupi v.: <http://www.theozonehole.com/askthescientist.htm> (3. mart 2018).

Istovremeno, procenjuje se da je nakon 2000. godine ozonska rupa počela da se oporavlja i to zahvaljujući, pre svega, merama koje su preduzete s ciljem ograničavanja upotrebe supstanci koje oštećuju ozonski omotač, na osnovu Montrealskog protokola.³⁹³⁾ Čini se da veličina ozonske rupe stagnira, s blagim pozitivnim izgledom. Ona je najveću površinu (19,6 miliona km²) imala 11. septembra 2017. godine.³⁹⁴⁾ Oporavak je vidljiv i u smislu minimalnih koncentracija ozona. Tokom posljednjih pet godina (2013—2017) prosečna najniža koncentracija iznosila je 115,2 DU (dobsona), dok je tokom deset prethodnih godina (2007—2017) dostignuta prosečna vrednost od 122,0 DU. Procenjuje se da su potrebne dodatne mere za uklanjanje pritiska koje na ozonski omotač vrše supstance koje ga oštećuju.

Grafikon 16. Potrošnja kontrolisanih supstanci koje oštećuju ozonski omotač od 1986. do 2016.

Izvor: https://www.eea.europa.eu/data-and-maps/daviz/consumption-of-controlled-ozone-depleting-substances-3#tab-chart_1 (10. februar 2018).

Eliminacija iz upotrebe supstanci koje oštećuju ozonski omotač definisana je kao jedan od prvih ciljeva međunarodno-pravnih instrumenata u ovoj oblasti. To je imalo uticaja na različite privredne grane, posebno na one delatnosti koje su podrazumevale intenzivnu upotrebu ovih supstanci. Izbacivanje iz upotrebe podrazumevalo je i potrebu za regulisanjem prekograničnih tokova supstanci koje oštećuju ozonski omotač što je uključivalo izgradnju međunarodnih pravila i

³⁹³⁾ Međutim, na veličinu ozonske rupe, takođe, povremeno utiču i vulkanske erupcije, povećavajući opterećenje stratosferskim česticama i time oštećujući ozon. To uglavnom objašnjava povremene godine s relativno velikom ozonskom rupom, kao što je 2015.

³⁹⁴⁾ V.: <https://www.eea.europa.eu/data-and-maps/indicators/production-and-consumption-of-ozone-2/assessment-3> (16. mart 2018).

obezbeđivanje instrumenata za njihovo poštovanje. U literaturi postoje detaljnije analize u kojima se sagledavaju uzroci i posledice nezakonite trgovine supstancama koje oštećuju ozonski omotač,³⁹⁵⁾ kao aktivnosti u okviru „transnacionalno organizovanog kriminala“,³⁹⁶⁾ a ističe se i postojanje „crnog tržišta“ ovim supstancama.³⁹⁷⁾

Ipak, rezultati ostvareni za više od dve decenije primene mera obično se, u literaturi, uzimaju kao primer efikasnosti međunarodnih ugovora i mogućnosti da se određene, precizno definisane, mere i primene.

6.3.3.1. Bečka konvencija o zaštiti ozonskog omotača (1985) i Montrealski protokol o supstancama koje oštećuju ozonski omotač (1987)

Osnovni međunarodni ugovor, Bečka konvencija o zaštiti ozonskog omotača,³⁹⁸⁾ ustanovljava opšta pravila i predstavlja pravni osnov za mere koje su kasnije detaljnije razrađivane Montrealskim protokolom i amandmanima. Montrealski protokol o supstancama koje oštećuju ozonski omotač³⁹⁹⁾ sadrži odredbe koje direktno utiču na trgovinu jer se ovim međunarodnim ugovorom ograničava upotreba određenih vrsta supstanci koje oštećuju ozonski omotač. Naravno, u široj analizi trebalo bi imati u vidu i osnovni međunarodni ugovor koji za svoj predmet regulisanja ima zaštitu ozonskog omotača (Bečku konvenciju o zaštiti ozonskog omotača),⁴⁰⁰⁾ kao i neke druge međunarodne ugovore od značaja za ova pitanja. U Montrealskom protokolu polazi se od stava da „široj sveta prisutna emisija izvesnih supstanci može značajno da razredi i na drugi način modifikuje ozonski

³⁹⁵⁾ V. npr.: UNEP (2007). *Illegal trade in ozone depleting substances — Asia and Pacific Region*. Nairobi: United Nations Environment Programme. <http://www.unep.fr/ozonaction/information/mmcfiles/6075-e-illegal-trade-asia.pdf> (23. mart 2018).

³⁹⁶⁾ V.: Poglavlje 10 (Illicit trade in ozone-depleting substances (ODS) from East Asia to the world) u UNODC. (2013). *Transnational Organized Crime in East Asia and the Pacific — A Threat Assessment*. United Nations Office on Drugs and Crime, 113—120.

³⁹⁷⁾ Za šire v.: <https://www.epa.gov/ozone-layer-protection/ozone-depleting-substances-black-market> (12. april 2018).

³⁹⁸⁾ Za tekst konvencije na engleskom jeziku v.: <http://ozone.unep.org/en/handbook-vienna-convention-protection-ozone-layer/2205> (16. april 2018). Za tekst konvencije na srpskom jeziku v.: *Službeni list SFRJ*, „Međunarodni ugovori“, 1/1990. Konvencija u svom članstvu ima 197 strana ugovornica. Za detaljnije v.: http://ozone.unep.org/sites/ozone/modules/unep/ozone_treaties/inc/datasheet.php (16. april 2018).

³⁹⁹⁾ *Montreal Protocol on Substances that Deplete the Ozone Layer*. Za tekst Montrealskog protokola v.: <http://ozone.unep.org/en/handbook-montreal-protocol-substances-deplete-ozone-layer/5> (16. april 2018). Za tekst ugovora na srpskom jeziku v.: Zakon o ratifikaciji Montrealskog protokola o supstancama koje oštećuju ozonski omotač, *Službeni list SFRJ*, „Međunarodni ugovori“, 16/90. Ugovor u svom članstvu okuplja isti broj strana ugovornica kao i Bečka konvencija. V.: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVII-2-a&chapter=27&clang=_en (16. april 2018).

⁴⁰⁰⁾ Za tekst konvencije v.: <http://ozone.unep.org/en/handbook-vienna-convention-protection-ozone-layer/2205> (16. april 2018). V. *Službeni list SFRJ*, 1/1990, 3—15. Za stanje članstva u ovom ugovoru v.: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVII-2&chapter=27&clang=_en (22. april 2018).

omotač na način koji će verovatno imati negativne posledice po ljudsko zdravlje i životnu sredinu“ (stav 3 preambule). Zbog toga su strane ugovornice rešene da zaštite ozonski omotač „preduzimanjem mera predostrožnosti u cilju ravnopravnog kontrolisanja ukupne svetske emisije supstanci koje ga oštećuju, a s konačnim ciljem njihovog eliminisanja na bazi razvijanja naučnih znanja, imajući u vidu tehničke i ekonomske obzire“ (stav 6 preambule).

Osnovni predmet regulisanja ovog protokola, i mere ograničavanja proizvodnje⁴⁰¹⁾ i potrošnje odnose se na tzv. kontrolisane supstance koje su određene Aneksom A uz protokol, bilo da postoje same, bilo u mešavini. To su dve grupe supstanci. U prvoj grupi su: CFC-11, CFC-12, CFC-113, CFC-114 i CFC-115. U drugoj grupi su: haloni 1211, 1301 i 2402. Kako ovi proizvodi imaju raširenu upotrebu za industrijske potrebe (za frižidere, rastvarači, aerosoli, za gašenje požara, itd.), jasno je da odredbe Montrealskog protokola imaju direktnog udela na stanje u određenim granama privrede.

Osnovne obaveze strana ugovornica, prema Montrealskom protokolu, sadržane su u više članova: članu 2, koji govori o kontrolnim merama; članu 3, koji govori o obračunu kontrolnih mera; članu 4, koji govori o kontroli trgovinske razmene sa zemljama koje nisu potpisnice ovog protokola; članu 5, koji govori o posebnom položaju zemalja u razvoju, itd. U okviru kontrolnih mera države preuzimaju tačno definisane obaveze u pogledu ograničenja tzv. obračunskih nivoa potrošnje tih supstanci prema procenjenom nivou iz 1986. godine. Za grupu I iz aneksa A obračunski nivo potrošnje se faktički zamrzava na nivou iz 1986, odnosno on može da poraste najviše 10% u odnosu na nivo iz 1986. godine i to — samo u cilju zadovoljenja osnovnih domaćih potreba strana koje postupaju po članu 5⁴⁰²⁾ i za potrebe industrijske racionalizacije među stranama. Slična mogućnost predviđena je i za supstance iz Grupe 2, Aneksa A.

Protokol, dalje, predviđa dinamiku ograničavanja ovog obračunskog nivoa potrošnje kontrolisanih supstanci za period od 1. jula 1993. do 30. juna 1994. i u svakom dvanaestomesečnom periodu koji sledi (80% obračunskog nivoa iz 1986) a zatim i za period od 1. jula 1998. do 30. juna 1999. i u svakom dvanaestomesečnom periodu koji sledi⁴⁰³⁾ (50% obračunskog nivoa potrošnje iz 1986).

Međutim, Protokol, pored izuzetaka koji se tiču položaja zemalja u razvoju (čl. 5), predviđa i neke druge izuzetke. Jedna od takvih mogućnosti je tzv. transfer za potrebe industrijske racionalizacije (čl. 2, t. 5) čime je dopušteno da strane ugo-

⁴⁰¹⁾ Za svoje potrebe Montrealski protokol je definisao pojedine pojmove. Proizvodnja označava količinu kontrolisanih supstanci minus količina uništena tehnologijama koje će odobriti ugovorne strane (čl. 1, t. 4). Potrošnja je definisana kao proizvodnja plus uvoz minus izvoz kontrolisanih supstanci (čl. 1, t. 5). Na ovakav način pitanje trgovine direktno je uključeno u pojam potrošnje, odnosno u režim ograničenja koji Protokol ustanovljava.

⁴⁰²⁾ Koji se, kao što je već rečeno, odnosi na poseban položaj zemalja u razvoju.

⁴⁰³⁾ Kasnije donetim dokumentima, tzv. Londonskim i Kopenhagenskim amandmanima (1990 i 1992), ove mere su pooštrene tako što su ojačana pravila procedure koja se sprovodi prema Montrealskom protokolu, proširena primena Protokola na nove supstance i ustanovljen finansijski mehanizam za Protokol.

vornice čiji obračunski nivo potrošnje supstanci iz Grupe 1 za 1986. godinu iznosi manje od 25.000 tona mogu da prime od bilo koje druge strane proizvodnju koja prekoračuje osnovne granice koje utvrđuje prethodni paragraf. Ovo je dopušteno pod uslovom da ukupni obračunski nivo potrošnje dotičnih strana zajedno ne prekoračuje izložene granice proizvodnje.⁴⁰⁴⁾ Drugi izuzetak je ostavljen za države koje su prema članu 5 Protokola već počele da grade kapacitete za proizvodnju kontrolisanih supstanci, odnosno koje su ugovorile izgradnju ovih kapaciteta pre 16. septembra 1987, dopuštajući da ove strane ugovornice mogu ove kapacitete dodati u svoj obračunski nivo iz 1986. godine. Ovo pod uslovom da se gradnja takvih kapaciteta završi do 31. decembra 1990. i da takva proizvodnja ne podigne kod dotične strane obračunski godišnji nivo potrošnje kontrolisanih supstanci iznad 0,5 kg po glavi stanovnika. Izvestan mehanizam zajedničkog obračuna predviđen je, kao mogućnost, i za zemlje članice regionalnih ekonomskih grupacija ali to mora biti učinjeno na bazi sporazuma i o tome mora biti obavešten Sekretarijat Protokola.

- Trgovinska razmena sa zemljama koje nisu strane ugovornice

Protokol u ovom domenu predviđa posebne mere kontrole. Najpre, opštom odredbom strane ugovornice su se obavezale da u roku od godinu dana od dana stupanja na snagu Protokola zabrane uvoz kontrolisanih supstanci iz država koje nisu strane ugovornice ovog Protokola. Potom, od početka 1993, odredbe člana 5, tačka 1 (koji govori o mogućnosti da se odloži sprovođenje kontrolnih mera iz čl. 2, t. 1—4 za deset godina) na izvestan način se modifikuju jer se državama koje koriste pogodnosti iz ovog člana zabranjuje izvoz kontrolisane supstance u države koje nisu strane ugovornice Protokola. Strane ugovornice su se obavezale i na destimulisanje izvoza tehnologije za proizvodnju i korišćenje kontrolisanih supstanci državama koje nisu potpisnice ovog protokola (čl. 3, t. 5). U tom smislu strane ugovornice su se obavezale i da se uzdrže od davanja novih subvencija, pomoći, kredita, garancija i programa osiguranja za izvoz proizvoda, opreme, postrojenja i tehnologija koje bi olakšale proizvodnju kontrolisanih supstanci u zemljama koje nisu strane ugovornice ovog protokola (čl. 3, t. 6).⁴⁰⁵⁾

Tačkom 3, člana 4, zabranjuje se uvoz proizvoda koji sadrže kontrolisane supstance iz svih zemalja koje nisu potpisnice Protokola.⁴⁰⁶⁾ Dalje širenje zabrana na trgovinu učinjeno je i tačkom 4, koja predviđa da će se „utvrditi izvodljivost“⁴⁰⁷⁾

⁴⁰⁴⁾ Naravno, o svakom od ovih transfera strane moraju obavestiti Sekretarijat, „najkasnije u trenutku transfera“.

⁴⁰⁵⁾ Ovo se ne odnosi na proizvode, opremu, postrojenja i tehnologiju kojima se poboljšava recikliranje, ponovna upotreba, ili uništavanje kontrolisanih supstanci, unapređuje razvoj alternativnih supstanci „ili na drugi način doprinosi smanjenju emisije kontrolisanih supstanci“ (čl. 3, t. 7).

⁴⁰⁶⁾ Ovim članom je predviđeno i to da će se u roku od tri godine od dana stupanja na snagu Protokola sačiniti aneks koji će sadržavati spisak proizvoda koji sadrže kontrolisane supstance.

⁴⁰⁷⁾ Za ovo je ostavljen rok od pet godina od dana stupanja na snagu Protokola. Predviđeno je da, ako se utvrdi da je to izvodljivo, to bude učinjeno u formi spiska proizvoda, koji će imati karakter aneksa uz Protokol.

zabranjivanja, odnosno ograničavanja uvoza svih proizvoda koji se proizvode uz pomoć kontrolisanih supstanci, ali ih ne sadrže iz zemalja koje nisu potpisnice ovog protokola⁴⁰⁸⁾.

Položaj zemalja u razvoju posebno je regulisan (čl. 5) stavom 1 ovog člana.⁴⁰⁹⁾ Dinamika izbacivanja iz upotrebe supstanci koje oštećuju ozonski omotač odlaže se za period od 10 do 20 godina u odnosu na države koje ne pripadaju ovoj kategoriji. U Tabeli 5, daje se sumarni pregled obaveza država koje nisu obuhvaćene ovom odredbom, tj. razvijenih država.

Tabela 5. Rezime dinamike izbacivanja iz upotrebe supstanci koje oštećuju ozonski omotač za države koje nisu obuhvaćene čl. 5.1 Montrealskog protokola

Grupe supstanci	Dinamika izbacivanja iz upotrebe — za države koje nisu obuhvaćene članom 5(1)	Primedba
Aneks-A, grupa 1: CFCs (hlorofluorougljenici) (CFC-11, CFC-12, CFC-113, CFC-114, CFC-115)	Bazni nivo: 1986. 100% smanjenje do 1. januara 1996 (mogući izuzeci)	Primenjivo na proizvodnju i potrošnju
Aneks A, grupa 2: Haloni (halon 1211, halon 1301, halon 2402)	Bazni nivo: 1986. 100% smanjenje do 1. januara 1994 (mogući izuzeci)	Primenjivo na proizvodnju i potrošnju
Aneks B, grupa 1: Drugi potpuno halogenovani hlorofluorougljenici (CFC-13, CFC-111, CFC-112, CFC-211, CFC-212, CFC-213, CFC-214, CFC-215, CFC-216, CFC-217)	Bazni nivo: 1989 100% smanjenje do 1. januara 1996 (mogući izuzeci)	Primenjivo na proizvodnju i potrošnju
Aneks B, grupa 2: Ugljenik-tetrahlorid (CCl ₄)	Bazni nivo: 1989. 100% smanjenje do 1. januara 1996 (mogući izuzeci)	Primenjivo na proizvodnju i potrošnju
Aneks B, grupa 3: 1,1,1-trihloroetan (CH ₃ CCl ₃) (=metil hloroform)	Bazni nivo: 1989. 100% smanjenje do 1. januara 1996 (mogući izuzeci)	Primenjivo na proizvodnju i potrošnju

⁴⁰⁸⁾ Međutim, bez obzira na ove odredbe, kao i spomenute odredbe iz tačke 1 i 3, uvoz o kojem se govori može se dozvoliti iz država koje nisu potpisnice Protokola, „ako strane na zajedničkom sastanku utvrde da ta država postupa u punom skladu sa članom 2. i ovim članom i ako je podnela podatke o tome“, kao što je naznačeno u članu 7 (čl. 3, t. 8).

⁴⁰⁹⁾ Taj član glasi: „Svaka strana koja je zemlja u razvoju i čiji godišnji obračunski nivo potrošnje kontrolisanih supstanci iz Aneksa A iznosi manje od 0,3 kg po glavi stanovnika na dan stupanja na snagu ovog Protokola za tu stranu, odnosno u bilo koje vreme posle toga do 1. januara 1999. godine, radi zadovoljavanja osnovnih domaćih potreba, imaće pravo da odloži za deset godina svoje sprovođenje kontrolnih mera utvrđenih u članovima 2A do 2E, s tim što će sve dalje izmene i dopune prilagođavanja ili Izmene usvojene na Drugom sastanku Strana u Londonu, 29. juna 1990. godine, važiti za sve Strane koje postupaju u skladu sa ovim stavom posle izvršenog pregleda predviđenog u stavu 8. ovog člana i baziraće se na zaključcima tog pregleda.“

Aneks C, grupa 1: HCFCs (Hidrohlorofluorouglenici)	Bazni nivo: 1989. HCFC potrošnja +2,8% od 1989. CFC potrošnje Zamrzavanje: 1996; 35% smanjenje do 1. januara 2004; 65% smanjenje do 1. januara 2010; 90% smanjenje do 1. januara 2015; 99,5% smanjenje do 1. januara 2020; nakon toga ograničavanje potrošnje na servisiranje frižidera i opreme za hlađenje koja postoji na taj dan; 100% smanjenje do 1. januara 2030.	Primenjivo na potrošnju
Aneks C, grupa 1: HCFCs (Hidrohlorofluorouglenici)	Bazni nivo: prosek iz 1989. HCFC proizvodnja +2,8% iz 1989. CFC proizvodnja iz 1989. HCFC potrošnja + 2,8% iz 1989. CFC potrošnja Zamrzavanje: 1. januara 2004, na baznom nivou za proizvodnju	Primenjivo na proizvodnju
Aneks C, grupa 2: HBFCs (Hidrobromofluorouglenici)	Bazni nivo: godina nije određena 100% smanjenje od 1. januara 1996 (sa mogućim izuzecima)	Primenjivo na proizvodnju i potrošnju
Aneks C, grupa 3: Bromhlorometan (CH ₂ BrCl)	Bazni nivo: godina nije određena 100% smanjenje od 1. januara 2002 (sa mogućim izuzecima)	Primenjivo na proizvodnju i potrošnju
Aneks E, grupa 1: Metil bromid (CH ₃ Br)	Bazni nivo: 1991 Zamrzavanje: 1.1.1995. 25% smanjenje do 1. januara 1999; 50% smanjenje do 1. januara 2001; 75% smanjenje do 1. januara 2003; 100% smanjenje od 1. januara 2005 (sa mogućim izuzecima)	Primenjivo na proizvodnju i potrošnju

Izvor: <https://www.eea.europa.eu/data-and-maps/indicators/production-and-consumption-of-ozone-2/assessment-3> (12. februar 2018).

6.3.4. Upravljanje otpadom

Različiti problemi u vezi sa upravljanjem otpadom, povezuju se, najčešće, sa svakodnevnim modelima proizvodnje i potrošnje, porastom životnog standarda, dinamikom razvoja savremene civilizacije, odnosima između razvijenih i nerazvijenih država, itd.⁴¹⁰⁾ Iako ne postoje precizni podaci o količinama generisanog otpada (pre svega opasnog) raspoložive informacije ukazuju na značajan porast u poslednjih nekoliko decenija. Albers ukazuje na više razloga zbog čega ne postoje podaci o generisanim količinama opasnog otpada. Posebno se naglašavaju,

⁴¹⁰⁾ Za opšti rezime ovih pitanja v. kod: Grosz, M. (2011). *Sustainable Waste Trade under WTO Law — Chances and Risks of the Legal Frameworks' Regulation of Transboundary Movements of Wastes*. Leiden, Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 1—4.

između ostalog, činjenica da podatke o generisanom opasnom otpadu dostavlja Sekretarijatu Bazelske konvencije svega 37 država članica ovog međunarodnog ugovora (oko 20% ukupnog broja strana ugovornica), kao i postojanje različitih nacionalnih definicija pojma „opasni otpad“.⁴¹¹⁾ Prema podacima koje je objavio IMPEL (Mreža EU za sprovođenje propisa u oblasti životne sredine)⁴¹²⁾, 70% ilegalnih isporuka tokom 2014. godine bilo je usmereno ka drugim evropskim državama. Ilegalne isporuke ka Aziji predstavljale su 20% otkrivenih prekršaja. Kina, uključujući Hongkong, najpoželjnija je destinacija za isporuke ka državama koje nisu članice OECD-a, sa oko 56% učešća u ukupnim otkrivenim prekršajima koji se odnose na isporuke ka zemljama u razvoju. U pogledu vrste otpada, najveći udeo ima mešani komunalni otpad (20%), drvo (15%), papir i karton (13%), plastika (10%), metali (9%), električni i elektronski otpad (9%).⁴¹³⁾

Porast generisanog otpada u poslednjih nekoliko decenija uslovio je, između ostalog, i potrebu da se određena pitanja u vezi sa upravljanjem otpadom regulišu i urede ne samo na nacionalnom već i na međunarodnom nivou.⁴¹⁴⁾ Upravljanje elektronskim i električnim otpadom (e-otpad) postalo je jedan od najvećih izazova savremene politike u oblasti životne sredine, kako zbog ubrzanog porasta generisanja ovog otpada, tako i zbog činjenice da on sadrži izuzetno opasne materije, ali i neke strateški važne metale.⁴¹⁵⁾

Smatra se da su proizvodnja i potrošnja u EU 28 i Norveškoj postali manje intenzivno otpadni, čak i nakon analitičkog razmatranja ekonomskog pada od 2008. godine (v. Grafikon 17). Proizvodnja otpada smanjena je između 2004. i 2012, pored rasta od sedam odsto. Proizvodnja otpada u uslužnom sektoru u istom periodu smanjena je za 23% uprkos rastu od 13 odsto. Ukupna proizvodnja komu-

⁴¹¹⁾ Albers, J. (2015). *Responsibility and Liability in the Context of Transboundary Movements of Hazardous Wastes by Sea — Existing Rules and the 1999 Liability Protocol to the Basel Convention*, Springer-Verlag Berlin Heidelberg, 13 i dalje. Autor ukazuje da je na regionalnim nivoima (posebno u EU i OECD) situacija povoljnija.

⁴¹²⁾ Za šire v.: <https://www.impel.eu/> (16. mart 2018).

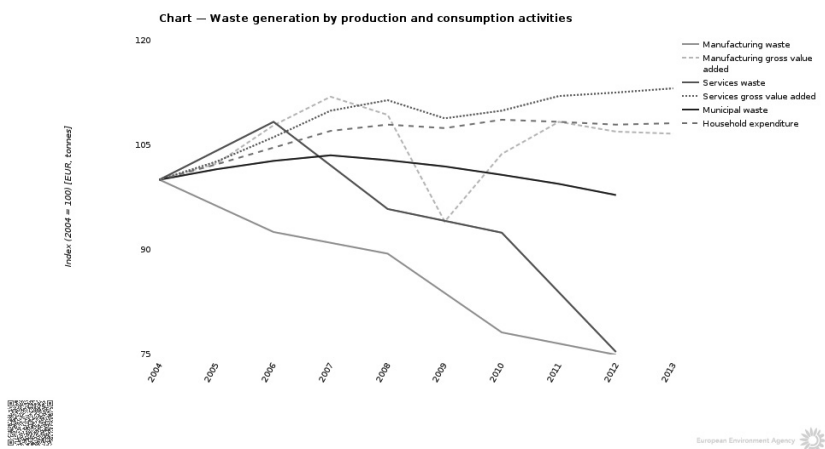
⁴¹³⁾ Za šire o ovim pitanjima v.: Rucevska, I., Nellemann, C., Isarin, N., Yang, W., Liu, N., Yu, K., Sandnæs, S., Olley, K., McCann, H., Devia, L., Bisschop, L., Soesilo, D., Schoolmeester, T., Henriksen, R., Nilsen, R. (2015). *Waste Crime — Waste Risks: Gaps in Meeting the Global Waste Challenge*. A UNEP Rapid Response Assessment. United Nations Environment Programme and GRID-Arendal, Nairobi and Arendal, https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/18954/RRA_WasteCrime_screen.pdf?sequence=1 (16. mart 2018), 22.

⁴¹⁴⁾ Na probleme u vezi sa različitim konceptijskim određenjem pojma „otpad“ ukazuje Gros (Grosz) u: Grosz, M. (2011). *Sustainable Waste Trade under WTO Law*. Laiden, Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 7 i dalje.

⁴¹⁵⁾ UNEP (2012). *Global Environment Outlook 5*. Nairobi: United Nations Environment Programme, 169. V. takođe i: Huisman, J., Botezatu, I., Herreras, L., Liddane, M., Hintsu, J., Luda di Cortemiglia, V., Leroy, P., Vermeersch, E., Mohanty, S., van den Brink, S., Ghenciu, B., Dimitrova, D., Nash, E., Shryane, T., Wieting, M., Kehoe, J., Baldé, C. P., Magalini, F., Zanasi, A., Ruini, F., Männistö, T., and Bonzio, A. (2015). *Countering WEEE Illegal Trade — (CWIT) Summary Report, Market Assessment, Legal Analysis, Crime Analysis and Recommendations Roadmap*, Lyon, France. <http://www.cwitproject.eu/wp-content/uploads/2015/09/CWIT-Final-Report.pdf> (18. mart 2018).

nalnog otpada u zemljama EEA-a smanjila se za 2% u razdoblju od 2004. do 2012, uprkos porastu realnih troškova domaćinstava za 7%, što sve skupa predstavlja deo ciljeva EU u pogledu smanjenja proizvodnje otpada.

Grafikon 17. Proizvodnja otpada u EU, po proizvodnim i potrošačkim aktivnostima (2004—2013)

Izvor: https://www.eea.europa.eu/data-and-maps/daviz/waste-generation-by-production-nd#tab-chart_1 (16. mart 2018).

Jedan od problema u vezi sa upravljanjem otpadom jeste i ilegalna trgovina opasnim otpadom, o čemu se raspravljalo nekoliko decenija unazad. Ovo pitanje, u nešto izmenjenoj formi, i danas predstavlja jedan od ozbiljnih problema. Pozivajući se na izveštaj Interpola (iz 2011),⁴¹⁶⁾ Hirarts (Geeraerts) *et al.* navode da je ilegalni izvoz e-otpada uglavnom podstican potencijalnim ekonomskim koristima. Postojeće praznine u zakonodavstvu i njegovom sprovođenju, takođe, deluju kao motivacija za aktere uključene u ovu vrstu ilegalnih aktivnosti.⁴¹⁷⁾

Neregulisani prekogranični tokovi opasnog otpada iz visokorazvijenih država ka zemljama u razvoju i nerazvijenim zemljama dugo su bili predmet rasprava u okviru različitih tela na globalnom i regionalnim nivoima. To je doprinelo sazrevanju svesti o potrebi za izgradnjom sistema međunarodnih normi kojima bi se ova pitanja regulisala tako da se obezbedi zaštita zdravlja ljudi i životne sredine, posebno u zemljama ka kojima su bili usmereni prekogranični ilegalni tokovi otpada.

⁴¹⁶⁾ Interpol (2011). *Information management — Strategic Analysis Report on Illegal Export of Electronic Waste to Non-OECD countries*. Interpol Environmental Crime Programme. 18 jul 2014. <http://www.interpol.int/Crime-areas/Environmental-crime/Resources>.

⁴¹⁷⁾ Geeraerts, K., Illes, A., Schweizer, J. P. (2015). *Illegal shipment of e-waste from the EU — A case study on illegal e-waste export from the EU to China*. A study compiled as part of the EFFACE project. London: IEEP, 17.

6.3.4.1. Bazelska konvencija o kontroli prekograničnog kretanja opasnih otpada i njihovom odlaganju (1989)

Bazelska konvencija o kontroli prekograničnog kretanja opasnih otpada i njihovom odlaganju⁴¹⁸⁾ predstavlja jedan od međunarodnih ugovora u oblasti životne sredine kojim pokušavaju da se reše neki od ključnih savremenih problema u oblasti životne sredine.

Iz ciljeva Bazelske konvencije, i pravila koja ona utvrđuje, jasno se vidi da se ovaj međunarodni ugovor skoro isključivo odnosi na pitanja međunarodne trgovine otpadima.⁴¹⁹⁾ Najopštije govoreći, ciljevi ove konvencije sastoje se u nastojanju da se rizik po „ljudsko zdravlje i životnu sredinu koji prouzrokuju opasni otpadi i drugi otpadi i njihovo prekogranično kretanje“ smanje na najmanju moguću meru. U tim okvirima utvrđuje se opšti princip da prekogranično kretanje opasnih otpada i drugih otpada⁴²⁰⁾ treba dozvoliti „samo onda kada je prevoz i

⁴¹⁸⁾ Basel Convention on the Control of Transboundary Movements of Hazardous Wastes and their Disposal. Za tekst Konvencije v.: <http://www.basel.int/TheConvention/Overview/TextoftheConvention/tabid/1275/Default.aspx> (16. april 2018). Bazelska konvencija u svom članstvu okuplja 186 strana ugovornica. V.: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVII-3&chapter=27&clang=_en (16. april 2018).

⁴¹⁹⁾ Na problematiku otpada odnosi se i Londonska konvencija o sprečavanju zagađivanja mora odlaganjem otpada i drugih materija (1972). Osnova strategija koja se utvrđuje ovom konvencijom leži u zahtevu koji se postavlja pred sve brodove koji nameravaju da izbace otpad bilo koje vrste u more — da za to pribave dozvolu od nadležnih nacionalnih vlasti. Vrsta dozvole zavisi od kategorije otpada koja treba da bude izložena. Aneksima konvencije utvrđena je kategorizacija otpada, od onih koji ne mogu biti odlagani u more, do onih koji to mogu uz određene uslove. U stvari, Konvencija utvrđuje tri kategorije otpada, prema kriterijumu opasnosti, i ustanovljava različita pravila dozvola za svaku kategoriju. Pored toga, interesantno je da je u ovoj oblasti regionalna aktivnost izuzetno dinamična. Zaključeni su regionalni međunarodni ugovori koji regulišu pitanje prekograničnog kretanja otpada i opasnog otpada. Za region Afrike (Organizacija afričkog jedinstva) zaključena je Bamako konvencija o zabrani uvoza u Afriku i kontroli prekograničnog kretanja i upravljanju opasnim otpadima (1991); za region Centralne Amerike zaključen je Regionalni sporazum o prekograničnom kretanju opasnih otpada (1992); za Južnopacifički region zaključena je tzv. Waigani konvencija o zabrani uvoza u forum ostrvskih zemalja opasnih i radioaktivnih otpada i kontroli prekograničnog kretanja i upravljanju opasnim otpadima unutar Južnopacifičkog regiona (1995).

⁴²⁰⁾ Članom 2, t. 1 Konvencije definisano je da se pod otpadima podrazumevaju „materije ili predmeti koji se odlažu, ili treba da se odlože ili se zahteva da se odlože, u skladu sa odredbama nacionalnih propisa“, dok je članom 3 (koji nosi naslov: „Nacionalne definicije opasnih otpada“) predviđeno da će „svaka strana u roku od šest meseci od kada je postala strana ugovornica ove konvencije, obavestiti Sekretarijat Konvencije o otpadima, osim onih koji su navedeni u Aneksima I i II, koji se smatraju ili definišu kao opasni, ... kao i o bilo kakvim zahtevima u vezi sa postupcima prekograničnog kretanja primenjivim na takve otpade“. Dakle, Konvencija u svojim aneksima eksplicitno navodi na koje se kategorije otpada odnosi. Aneks I definiše 18 kategorija otpada prema poreklu (na primer: klinički otpadi, otpadi farmaceutskih proizvoda, otpadna mineralna ulja, otpadi iz proizvodnje i korišćenja fotografskih hemikalija, otpadi koji nastaju kod površinskog tretmana metala i plastike, otpadi iz procesa prerade nafte, itd.), zatim 26 kategorija otpada prema sastojcima (npr. metalni karbonili, berilijum, jedinjenja bakra, cinka, arsena, kadmijuma, živa, itd.). Aneks II definiše da su kategorije otpada koje zahtevaju „specijalne konsideracije“ otpadi iz domaćinstva i ostaci od spaljivanja otpada iz domaćinstva.

krajnje otklanjanje takvih otpada ekološki ispravno“ (stav 23 preambule Konvencije). A članom 2, tačka 8, definisano je, na opšti način, i šta se smatra pod ekološki ispravnim upravljanjem opasnim ili drugim otpadima. To je „preduzimanje svih izvodljivih mera kako bi se osiguralo da se opasnim otpadima upravlja na način koji će štititi ljudsko zdravlje i životnu sredinu od negativnih uticaja koji mogu proizaći od takvih otpada“.

U skladu sa ovako određenim ciljevima i opštim pravilom, Konvencija sadrži čitav niz normi kojima se utvrđuju izričite obaveze strana ugovornica u domenu trgovine, kao i čitav niz konkretnih obaveza kojima se opšte obaveze operacionalizuju i sprovode u život. Od obaveza strana ugovornica koje Konvencija utvrđuje, a odnose se na trgovinu, ovde posebno ističemo sledeće:

- obaveza da se *zabrani izvoz* opasnih otpada i drugih otpada u države koje su zabranile uvoz takvih otpada, kada su o tome ranije obavestene prema proceduri koju Konvencija utvrđuje (čl. 4, t. 1.b);⁴²¹⁾
- obaveza da se *zabrani izvoz* opasnih i drugih otpada ukoliko se država uvoza pismeno ne složi sa određenim uvozom (odnosi se na slučajeve kada država uvoza nije opštom odredbom zabranila uvoz takvih otpada) (čl. 4, t. 1.c);
- obaveza da se osigura da se prekogranično kretanje opasnih otpada i drugih otpada „smanji na najmanju moguću meru u skladu sa ekološki ispravnim i delotvornim upravljanjem takvim otpadom, i da se sprovodi na način kojim će se štititi ljudsko zdravlje i životna sredina od negativnih uticaja koji mogu proizaći iz takvog kretanja“ (čl. 4, t. 2.d);
- obaveza dostavljanja informacija o prekograničnom kretanju otpada (čl. 4, t. 2.f);
- obaveza da se *spreči uvoz* opasnih otpada i drugih otpada ako „ima razloga da se smatra da se otpadom o kome je reč neće upravljati na ekološki ispravan način“ (čl. 4, t. 2.g);
- obaveza da se „nezakonit promet⁴²²⁾ opasnih otpada i drugih otpada“ smatra krivičnim delom (čl. 4, t. 3);

Aneks III određuje „listu opasnih karakteristika“ prema sistemu klasifikovanja iz Preporuke UN o prevozu opasnih roba (ST/SG/AC.10/1/Rev. 5, New York, 1998) (na primer: eksploziv, zapaljive tečnosti, zapaljive čvrste materije, otrovne materije, organski peroksidi, itd.). Aneks VIII sadrži „konsolidovanu listu otpada — lista A — otpad koji se smatra opasnim shodno članu 1. tač. 1(a)“, koji je razvrstan u četiri kategorije: metal i otpadi koji sadrže metal, otpad sa pretežno neorganskim sastojcima, koji može da sadrži metale i organske materije, otpadi koji pretežno sadrže organske supstance, otpadi koji mogu da sadrže neorganske ili organske sastojke. Aneks IX sadrži Listu B a odnosi se na otpad koji ne potpada pod član 1, tač. 1(a) Bazelske konvencije, izuzev ako ne sadrži materije iz Aneksa I u takvoj meri da ispoljava neko od svojstava iz Aneksa III.

⁴²¹⁾ Ova odredba je u određenoj meri precizirana članom 4, t. 2.e, time što se zabrana proširuje i na izvoz opasnih otpada ili drugih otpada i na grupe država ili ekonomske ili političke organizacije koje su strane ugovornice, i „naročito u zemlje u razvoju“, za koje je dovoljno da postoje razlozi da se smatra da otpadom o kojem je reč „neće upravljati na ekološki ispravan način“.

⁴²²⁾ Članom 9 definisano je šta se smatra pod „nezakonitim prometom“. Prema odredbama ovog člana, nezakoniti promet je „svako prekogranično kretanje opasnih otpada ili drugih otpada: a) bez obavještenja u skladu sa odredbama ove konvencije svim državama o kojima je reč; b)

- obaveza *zabrane izvoza* opasnih i drugih otpada u zemlje koje nisu strane ugovornice, odnosno, obaveza *zabrane uvoza* iz zemalja koje nisu strane ugovornice (čl. 4, t. 5);
- obaveza *zabrane izvoza* opasnih i drugih otpada za otklanjanje u oblasti južno od 60 stepeni južne geografske širene, bez obzira na to da li takvi otpadi podležu prekograničnom kretanju (čl. 4, t. 6);
- obaveza da se zahteva da se sa opasnim ili drugim otpadima koje treba izvoziti „upravlja na ekološki ispravan način u državi uvoza ili drugde“ (čl. 4, t. 8);
- obavezu ponovnog uvoza opasnih i drugih otpada u slučajevima kada prekogranično kretanje ne može da se završi u predviđenom roku (čl. 8).

Opšta je obaveza strana ugovornica da obezbede da se prekogranično kretanje opasnih i drugih otpada dozvoli samo ako su ispunjeni neki od sledećih uslova:

- ako država izvoza nema tehničkih mogućnosti, kapaciteta ili pogodnih mesta za otklanjanje otpada, kako bi se otpadi otklonili na „ekološki ispravan i delotvoran način“, ili —
- ako su otpadi o kojima je reč potrebni kao sirovina za prerađivačke industrije u državi uvoza, ili —
- ako je prekogranično kretanje o kome je reč u skladu sa drugim kriterijumima o kojima treba da odluče strane ugovornice, „pod uslovom da se ovi kriterijumi ne razlikuju od ciljeva Konvencije“.

Radi dalje razrade navedenih obaveza, Konvencija utvrđuje niz konkretnih operativnih mera, pravila i postupaka kojih su države obavezne da se pridržavaju. One se tiču: određivanja nadležnih organa i fokalnih tački (čl. 5), preciziranja procedure međusobnog obaveštavanja država koje učestvuju u postupku prekograničnog kretanja opasnih otpada (čl. 6, 13), pravila prekograničnog kretanja preko teritorije država koje nisu strane ugovornice (čl. 7), pravila međunarodne saradnje (čl. 10), pravila o zaključivanju bilateralnih, multilateralnih i regionalnih sporazuma u vezi sa prekograničnim kretanjem opasnih i drugih otpada (čl. 11),

bez saglasnosti u skladu sa odredbama ove konvencije Države o kojoj je reč; c) sa saglasnošću dobijenom od Država o kojima je reč putem falsifikovanja, iskrivljenog prikaza ili prevare; d) koje u materijalnom smislu nije u skladu sa dokumentima; e) čiji je ishod namerno odlaganje (npr. odlaganje u smeće) opasnih otpada ili drugih otpada, u suprotnosti sa ovom konvencijom i sa opštim principima međunarodnog prava“. Ovim članom su predviđene i određene obaveze u slučaju „nezakonitog prometa“, u zavisnosti od toga ko je doprineo takvom prometu, „izvoznik ili proizvođač otpada“, „uvoznik ili odlagač“, kao i onda kada se odgovornost za nezakoniti promet ne može pripisati nijednom od navedenih subjekata. U prvom slučaju obaveza je države izvoza da osigura da otpad o kome je reč izvoznik ili proizvođač otpada (ili sama država) vrati u državu izvoza ili da ga na drugi način odloži u skladu sa odredbama Konvencije, u roku od 30 dana (ili nekom drugom roku o kome se dogovore) od vremena kada je Država izvoza obavestena o nezakonitom prometu. U slučaju nezakonitog prekograničnog kretanja, koje proističe iz ponašanja uvoznika ili odlagača, država uvoza ima da osigura da uvoznik ili odlagač odlože otpad o kome je reč na ekološki ispravan način. Onda kada se odgovornost za nezakoniti promet ne može pripisati izvozniku ili proizvođaču otpada, ili uvozniku ili odlagaču, involvirane strane ugovornice „osiguraće... da se otpadi o kojima je reč odlože što je pre moguće na ekološki ispravan način, bilo u državi izvoza ili državi uvoza ili drugde kako je odgovarajuće“.

pitanja odgovornosti za štetu koja može da nastane u slučajevima prekograničnog kretanja opasnih otpada (čl. 12), o čemu se već duže vreme priprema poseban protokol, itd.

- Procedura prekograničnog kretanja opasnih otpada

Osnova procedure prekograničnog kretanja otpada obuhvata precizna pravila o međusobnom informisanju strana ugovornica o kretanju otpada i pribavljanju odgovarajućih dokumenata o saglasnosti za takvo kretanje. Za sprovođenje takvih mera, strane ugovornice najpre su obavezne da odrede ili obrazuju jedan ili više nadležnih organa i „jedno fokalno mesto“. Ovi nadležni organi su „vladini organi“ koji treba da budu odgovorni za „primanje obaveštenja o prekograničnom kretanju opasnih otpada ili drugih otpada... kao i za pružanje odgovora za takva obaveštenja“ (čl. 2, t. 6), dok je za primanje i slanje određenih vrsta informacija (iz čl. 13 i 16) nadležno „fokalno mesto“ kao „entitet“ odnosno agencija.

U pogledu procedure međusobnog obaveštavanja o prekograničnom kretanju opasnih otpada, Konvencija razlikuje: a) obaveze obaveštavanja kada se radi o proceduri izvoza, uvoza ili tranzita (čl. 6); b) obaveze koje se tiču „prenosa informacija“ u slučaju nesreće koja se dogodi za vreme prekograničnog kretanja opasnih otpada; i c) obaveštavanje Sekretarijata o promenama relevantnim za primenu odredaba Konvencije, odnosno redovnom podnošenju izveštaja (čl. 13).

a) *Država izvoza* obavezna je da pisanim putem obavesti nadležni organ onih država o kojima je reč⁴²³⁾, o bilo kakvom predloženom prekograničnom kretanju opasnih otpada ili drugih otpada. Sadržaj takvog obaveštenja, koje treba da bude dato na „jeziku prihvatljivom za državu uvoza“, definisan je Aneksom VA. U skladu sa ovim aneksom, obaveštenje⁴²⁴⁾ treba da obuhvati sve relevantne informacije, kao što su na primer: razlog za izvoz otpada, izvoznik otpada, proizvođač(i) otpada i lokacija gde je stvoren, ko raspolaže otpadom i lokacija za odlaganje, ko je prevoznik otpada ili oni koji za njega rade, zemlja izvoza, koje su očekivane zemlje tranzita, zemlja uvoza otpada, predviđeni datumi isporuke i predloženi itinerer, informacija o osiguranju, tip ambalaže, klasifikacija otpada, metod odlaganja, informacije u vezi ugovora između izvoznika i onoga koji odlaže otpad, itd⁴²⁵⁾. Obaveza je

⁴²³⁾ Pod formulacijom „države o kojima je reč“, Konvencija podrazumeva „države izvoza ili uvoza ili tranzitne države, bez obzira na to da li su strane ugovornice ili ne“ (čl. 2, t. 13).

⁴²⁴⁾ Tačkom 6, 7 i 8, člana 6 Konvencije predviđena je mogućnost olakšavanja komuniciranja država izvoza i ostalih država putem korišćenja tzv. opšteg obaveštenja u slučajevima kada se opasni i drugi otpadi isporučuju „redovno“, istom odlagaču, preko iste izlazne carinarnice države uvoza, preko iste ulazne carinarnice države uvoza i iste ulazne i izlazne carinarnice države tranzita. Ovakvo opšte obaveštenje i pismena saglasnost mogu da se odnose na ponovljene isporuke opasnih i drugih otpada u periodu od najviše 12 meseci. Konvencija predviđa da se ovakva mogućnost primenjuje *mutatis mutandis* i na prekogranično kretanje opasnih ili drugih otpada iz strane ugovornice kroz državu ili države koje nisu strane ugovornice (čl. 7).

⁴²⁵⁾ Ukupno 21 informacija. Pored toga, Aneksom VB, specificirano je koje informacije treba da sadrži „dokument o kretanju“ otpada, ukupno 14 informacija (izvornik otpada, proizvođači i lokacija stvaranja, prevoznici, datum kada je započelo prekogranično kretanje, datum i potpis svakog lica zaduženog za otpad, saobraćajna sredstva, opšti opis otpada, informacija o zahtevi-

države uvoza da pismeno odgovori pošiljaocu obaveštenja i to na neki od sledećih načina: tako što će dati saglasnost o predloženom kretanju otpada, tako što će postaviti određene uslove za dobijanje takve saglasnosti, tako što će odbiti zahtev za prekogranično kretanje otpada ili tako što će zahtevati dodatne informacije. Bez pisane saglasnosti države uvoza, odnosno države tranzita, kada je ona potrebna, država izvoza neće dozvoliti da otpočne prekogranično kretanje opasnih otpada isto kao što se neće dozvoliti prekogranično kretanje u slučaju da ne postoji pisana potvrda da je pošiljalac obaveštenja primio od države uvoza potvrdu postojanja ugovora između izvoznika i onoga ko odlaže otpad „sa naznačenjem o ekološki ispravnom upravljanju otpadima o kojima je reč“ (čl. 6, t. 3).

U pogledu obaveza *države tranzita*, strane ugovornice Konvencije, predviđeno je da će ona „hitno“ potvrditi pošiljaocu obaveštenja da je primila obaveštenje o prekograničnom kretanju opasnih otpada. U narednom periodu od 60 dana ona može odgovoriti na neki od opisanih načina kao i država uvoza. Međutim, Konvencija predviđa mogućnost da strana ugovornica može doneti odluku da ne zahteva prethodnu pisanu saglasnost radi prekograničnog kretanja opasnih ili drugih otpada, o čemu treba da obavesti druge države. U tom slučaju, ukoliko država izvoza ne primi nikakav odgovor od države tranzita u roku od 60 dana od kada je ova primila obaveštenje, može se dozvoliti prekogranično kretanje kroz državu tranzita.

Postupak prekograničnog kretanja opasnih ili drugih otpada podrazumeva i obavezu lica koje preuzme zadatak ovakvog prekograničnog kretanja da potpiše dokument o kretanju, „bilo pri isporuci ili prijemu otpada o kome je reč“. Pored toga, odlagač otpada obavezan je da obavesti izvoznika i nadležni organ države izvoza o tome da je primio otpad i, kasnije, o završetku njegovog odlaganja, kako je predviđeno u obaveštenju. Država izvoza mora da obavesti državu uvoza ukoliko ona ne dobije takvu informaciju od onoga koji odlaže otpad. Istovremeno, svako prekogranično kretanje opasnih ili drugih otpada mora biti pokriveno osiguranjem, obveznicom ili drugom garancijom koju može zahtevati država uvoza ili bilo koja država tranzita.

- b) U slučaju nesreće koja se dogodi za vreme prekograničnog kretanja opasnih ili drugih otpada ili njihovog odlaganja, obaveza je strana ugovornica da o tome „odmah“ obaveste države za koje će ovakva nesreća „verovatno predstavljati rizik“ (čl. 13, t. 1).
- c) „Redovno“ obaveštavanje Sekretarijata Bazelske konvencije, odnosno drugih strana ugovornica posredstvom Sekretarijata, uključuje obaveštavanje o sledećem: promene u pogledu određivanja nadležnih organa i/ili fokalnih mesta,

ma za specijalno postupanje uključujući odredbu o posebnim okolnostima u slučaju nesreće, tip i broj pošiljki, količina po težini/zapremini, izjava predstavnika proizvođača ili izvoznika da je informacija tačna, izjava predstavnika proizvođača otpada ili izvoznika u kojoj se kaže da nadležni organi „svih zainteresovanih država koje su strane ugovornice“ nemaju primedbi, potvrda onoga koji će odložiti otpad o prijemu kod određenog objekta za odlaganje i indikacija o metodi odlaganja i približni datum odlaganja.

promene u nacionalnim definicijama opasnih otpada, odluke o potpunom ili delimičnom neslaganju sa uvozom opasnih ili drugih otpada u oblasti pod njihovom jurisdikcijom, odluke o ograničavanju ili zabrani izvoza opasnih ili drugih otpada, zatim primerci obaveštenja o bilo kom prekograničnom kretanju opasnih ili drugih otpada kada se smatra da to prekogranično kretanje može ugroziti životnu sredinu strane ugovornice. Pored toga, strane ugovornice godišnje dostavljaju izveštaje o prekograničnom kretanju opasnih ili drugih otpada u kojima učestvuju (količina opasnih ili drugih otpada koji se izvoze, njihova kategorija, karakteristike, odredište, tranzitne zemlje, način odlaganja, količina opasnih ili drugih otpada koji se uvoze, mere koje su preduzete radi smanjenja količine opasnih ili drugih otpada koji podležu prekograničnom kretanju, informacije o nesrećama koje su se dogodile prilikom prekograničnog kretanja i odlaganja opasnih ili drugih otpada, informacije o merama preduzetim radi razvoja tehnologija za smanjenje i/ili ukidanje proizvodnje opasnih ili drugih otpada, informacije o bilateralnim, regionalnim i multilateralnim sporazumima i aranžmanima koji su zaključeni radi sprovođenja Bazelske konvencije, itd.).

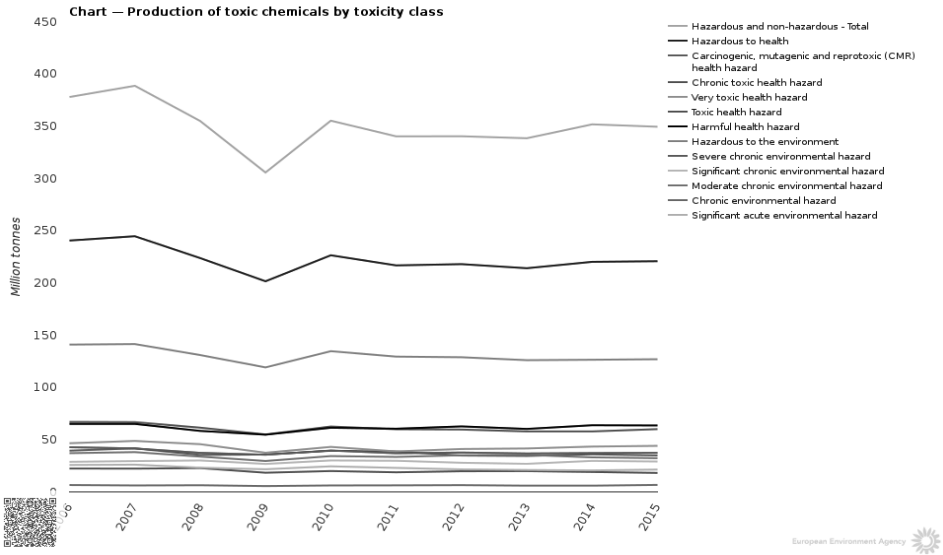
6.3.5. Opasne hemikalije

Upravljanje tokovima opasnih hemikalija već dugo je predmet pažnje različitih međunarodnih i nacionalnih institucija, kako zbog rizika koje korišćenje hemikalija ima ili može da ima po ljudsko zdravlje, tako i zbog uticaja načina korišćenja hemikalija na životnu sredinu u celini. Broj hemikalija, rasprostranjenost upotrebe i mesto koje hemikalije imaju u svakodnevnom životu aktuelizovali su potrebu za propisivanjem pravila vezanih za upravljanje njima, posebno kada to uključuje subjekte iz različitih država. Stepent i forma štetnih efekata mogu biti različiti, u zavisnosti od različitih faktora (vrste opasne supstance, dužine i načina izlaganja, itd.). Kada su u pitanju ljudska bića, posledica može biti smrt, bolest ili gubitak određenih vrsta pogodnosti. Izlaganje čoveka opasnim materijama može biti izvršeno kroz životnu sredinu na različite načine: direktno — putem vazduha, korišćenjem zemljišta, putem dodira sa kožom ili indirektno — unošenjem hrane ili vode. Takođe, čovek može biti izložen delovanju opasnih materija na poslu ili kao potrošač, putem konzumiranja određenih proizvoda.

Politika međunarodne zajednice u domenu upravljanja opasnim materijama mogla bi se, uslovno govoreći, razmatrati kroz nekoliko odvojenih kategorija opasnih hemikalija, u zavisnosti od njihove dominantne oblasti korišćenja. Tako bi se moglo govoriti o sledećim kategorijama: pesticidi, dugotrajni organski zagađivači, teški metali, hemikalije u hrani, industrijske i druge hemikalije, hemikalije u ratu, hemikalije u transportu opasnih roba, hemikalije u radnoj sredini, akcidenti u vezi sa hemikalijama, narkotičke i psihotropne supstance, hemikalije za potrebe farmacije, itd. U svakoj od ovih oblasti moguće je pronaći određene elemente koji govore o definisanoj politici međunarodne zajednice na globalnom nivou. Istina, nivo formulisanosti svih elemenata ove politike (okvira, ciljeva, mehanizama, itd.) različit je od oblasti do oblasti. Ovde ukazujemo samo na neke najznačajnije me-

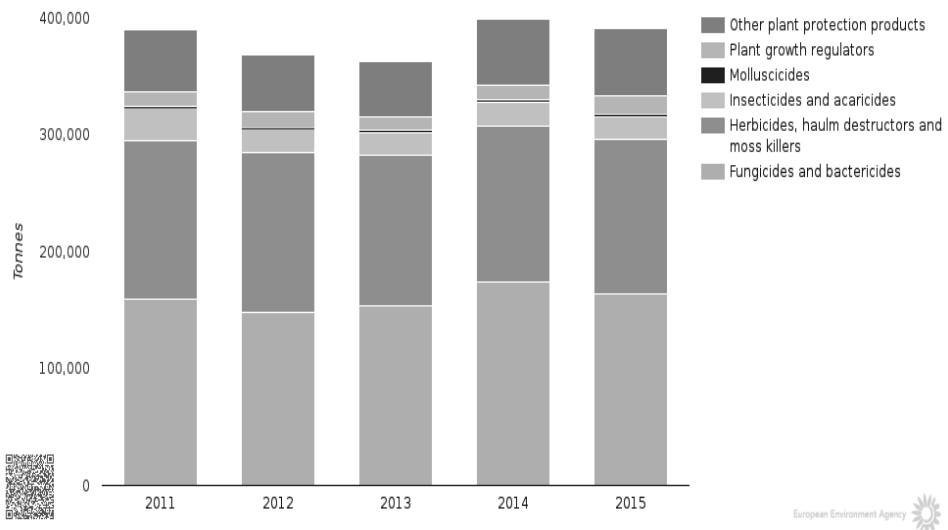
đunarodne ugovore za koje se, prema metodologiji ključnih organizacija, smatra da se svrstavaju u grupu međunarodnih ugovora u oblasti životne sredine.

Grafikon 18. Proizvodnja toksičnih hemikalija u EU, prema klasama toksičnosti (2006—2015)

Izvor: https://www.eea.europa.eu/data-and-maps/daviz/production-of-toxic-chemicals-by-2#tab-chart_1 (16. mart 2018).

Grafikon 19. Prodaja pesticida u EU, 2011—2015.

Izvor: https://www.eea.europa.eu/data-and-maps/daviz/pesticide-sales-in-eu28#tab-chart_2 (16. mart 2018)

6.3.5.1. Roterdamska konvencija o postupku davanja saglasnosti na osnovu prethodnog obaveštenja za određene opasne hemikalije i pesticide u međunarodnoj trgovini (PIC, 1998)

Otkako je 1937. godine otkriveno insekticidno svojstvo DDT-ja, koji je ubrzo našao široku primenu u vojnim kampovima za sanitarne svrhe i za uništavanje komaraca, različite vrste hemikalija uvedene su u upotrebu. Široku upotrebu ovih supstanci pratili su mnogi akcidenti sa smrtonosnim ishodom. To je dovelo do porasta zabrinutosti u vezi sa širokim korišćenjem novih sintetičkih hemikalija, kao što su pesticidi, čije je negativno dejstvo na životnu sredinu takođe evidentirano. Tokom sedamdesetih godina naročito su istaknuta brojna pitanja u vezi sa rastućom međunarodnom trgovinom pesticidima i drugim opasnim hemikalijama i to posebno u odnosu na zemlje u razvoju, koje nisu imale (i još uvek nemaju) adekvatnu infrastrukturu za registrovanje i bezbedno upravljanje i korišćenje ovih hemikalija.

Međunarodna organizacija za poljoprivredu pokrenula je određene aktivnosti koje su 1985. godine dovele do usvajanja Međunarodnih pravila ponašanja u distribuciji i korišćenju pesticida. Cilj ovih pravila jeste da se ustanove pravila odgovornosti i dobrovoljni standardi ponašanja za sve javne i privatne subjekte koji su angažovani i vezi sa distribucijom ili korišćenjem pesticida. Izvoz u zemlje u razvoju onih pesticida čiji izvoz je zabranjen, ili čija je upotreba u razvijenim zemljama zabranjena, i dalje je bio predmet posebnih razmatranja. Radi naglašavanja ovih problema, FAO konferencija je 1989. godine amandirala pomenuta pravila ponašanja i uvela odredbe o procedurama prethodno informišuće saglasnosti (*prior informed consent* — PIC). Ovo se odvijalo paralelno sa UNEP-ovim aktivnostima na planu usvajanja Londonskih uputstava za razmenu informacija o hemikalijama u međunarodnoj trgovini.⁴²⁶⁾

Roterdamska konvencija o postupku davanja saglasnosti na osnovu prethodnog obaveštenja za određene opasne hemikalije i pesticide u međunarodnoj trgovini (PIC, 1998)⁴²⁷⁾ predstavlja korak u pravcu obezbeđivanja zaštite ljudi i ži-

⁴²⁶⁾ UNEP Guidelines for the Exchange of Information on Chemicals in International Trade (1989). Za tekst v.: <http://www.jus.uio.no/lm/unep.chemicals.information.exchange.trade.london.guidelines.1989/landscape.pdf> (16. februar 2018).

⁴²⁷⁾ Rotterdam Convention on the Prior Informed Consent Procedure for Certain Hazardous Chemicals and Pesticides in International Trade. Za tekst Konvencije na službenim jezicima v.: <http://www.pic.int/TheConvention/Overview/TextoftheConvention/tabid/1048/language/en-US/Default.aspx> (16. april 2018). Konvencija okuplja 160 članica. V.: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVII-14&chapter=27&clang=_en (16. april 2018). U sedam alineja preambule Konvencije, „trgovina“ se spominje na eksplicitan način i u različitim kontekstu. Između ostalog, države se pozivaju na „značajne odredbe Deklaracije iz Rija o životnoj sredini i razvoju i poglavlje 19 Agende 21 koje se odnosi na ‘pravilno po životnu sredinu rukovanje toksičnim hemikalijama, uključujući prevenciju protiv nelegalne međunarodne trgovine toksičnim i opasnim proizvodima’“ (al. 2). Zatim se poziva na dosadašnje aktivnosti u ovoj oblasti, gde se kaže: „Svesne aktivnosti Programa za životnu sredinu Ujedinjenih nacija (United Nations Environment Programme — UNEP) i Organizacije Ujedinjenih nacija za poljoprivredu i hranu (Food and Agriculture Organizations of the United Na-

vozne sredine, u svim zemljama, od mogućih opasnosti koje proističu iz trgovine hemikalijama i pesticidima. Prema odredbama člana 1, cilj Konvencije je „promovisanje podeljene odgovornosti i saradnje između strana ugovornica na polju međunarodne trgovine određenim opasnim hemikalijama, da bi se zaštitilo ljudsko zdravlje i životna sredina od potencijalne štete i da bi se doprinelo korišćenju tih hemikalija na način koji je prihvatljiv za životnu sredinu, i to lakšim protokom informacija o njihovim karakteristikama, starajući se o procesu donošenja odluka na nacionalnom planu o uvozu i izvozu i prenošenju ovih odluka drugim stranama ugovornicama“.

Konvencija obuhvata pesticide („izuzetno opasne formulacije pesticida“)⁴²⁸⁾ i hemikalije („zabranjene ili strogo ograničene hemikalije“),⁴²⁹⁾ zbog njihovog uticaja na zdravlje ili životnu sredinu u stranama ugovornicama. Iz primene Konvencije isključene su određene vrste hemikalija i drugih supstanci.⁴³⁰⁾ O uključivanju određenih hemikalija u PIC proceduru odlučuje Konferencija strana ugovornica. Inicijalno su u ovu proceduru uključena 22 pesticida i pet industrijskih hemikalija⁴³¹⁾ a procenjuje se da će stotinak drugih biti dodato ovom spisku.

Opšte je pravilo da izvoz hemikalija može biti izvršen jedino uz prethodno informisanje i saglasnost zemlje uvoznice. Posebnim odredbama Konvencije regulišu se sledeća pitanja: postupci za zabranjene ili strogo ograničene hemikalije (čl. 5), postupci za izuzetno opasne formulacije pesticida (čl. 6), unošenje hemikalija u spisak Aneksa III (čl. 7), hemikalije u dobrovoljnom postupku davanja saglasnosti na osnovu prethodnog obaveštenja (čl. 8), brisanje hemikalija iz Aneksa III (čl. 9), obaveze u pogledu uvoza hemikalija sa spiska Aneksa III (čl. 10), obaveze u pogledu izvoza hemikalija sa spiska Aneksa III (čl. 11), obaveštenje o izvozu (čl. 12), informacije koje se dostavljaju uz izvezene hemikalije (čl. 13), razmena informacija (čl. 14), itd. Procenjuje se da se na ovaj način ostvaruje podela odgovornosti između zemlje izvo-

tions — FAO) u sprovođenju dobrovoljnog postupka davanja saglasnosti na osnovu prethodnog obaveštenja, kako je to dato u UNEP dopunjenom Londonskom priručniku za razmenu informacija o hemikalijama u međunarodnoj trgovini (u daljem tekstu: dopunjeni Londonski priručnik) i FAO Međunarodno uputstvo o distribuciji i upotrebi pesticida (u daljem tekstu: Međunarodno uputstvo)“ (al. 3), itd.

⁴²⁸⁾ „Izuzetno opasna formulacija pesticida“ podrazumeva hemikaliju formulisanu za upotrebu u obliku pesticida, koja značajno utiče na zdravlje ili životnu sredinu a čiji su efekti primetni u uslovima upotrebe u okviru kratkog vremenskog perioda, posle pojedinačne ili višestruke izloženosti (čl. 2.d).

⁴²⁹⁾ „Hemikalija“ označava supstancu kao samu ili u smeši ili u preparatu, proizvedenu ili dobijenu iz prirode, ne uključujući žive organizme. Ona se sastoji iz sledećih kategorija: pesticidi (uključujući izuzetno opasne formulacije pesticida) i industrijske hemikalije (čl. 2).

⁴³⁰⁾ To su: (a) Opojne droge i psihotropne supstance; (b) Radioaktivne materije; (c) Otpad; (d) Hemijsko oružje; (e) Lekovi koji se koriste u humanoj i veterinarskoj medicini; (f) Hemikalije koje se koriste kao aditivi hrane; (g) Hrana; (h) Hemikalije u takvim količinama koje verovatno ne utiču na ljudsko zdravlje pod uslovom da se uvoze: (i) za istraživanje ili analize; ili (ii) od strane pojedinca za vlastitu upotrebu u količinama koje su razumne za takvu upotrebu (čl. 3, st. 2).

⁴³¹⁾ Pesticidi: 2, 4, 5-T, aldrin, kaptafol, hlrobenzilol, hlordan, hlordimerform, DDT, dieldrin, dinoseb, 1, 2-dibromotan (EDB), fluorocatamid, HCH, heptahlor, heksahloroben, linden, jedinjenja žive, pentahloropenol, itd. Industrijske hemikalije: krokidolit, PBB, PCB, PCT, itd.

znice i zemlje uvoznice. Konvencijom je predviđen mehanizam razmene informacija između država strana ugovornica o potencijalno opasnim hemikalijama koje mogu biti izvožene, odnosno uvožene, kao i nacionalni proces donošenja odluka u vezi sa uvozom. To podrazumeva: zahtev stranama ugovornicama da informišu druge strane ugovornice o svakoj zabrani ili restrikcijama u pogledu hemikalija koje se primenjuju na osnovu unutrašnjeg prava; mogućnost da zemlje u razvoju ili zemlje u tranziciji informišu druge zemlje o problemima koje prouzrokuju opasni pesticidi uz uslove korišćenja na njihovoj teritoriji; zahtev da zemlja izvoznica obavesti zemlju uvoznicu o izvozu (hemikalija koje su zabranjene ili čija je upotreba ograničena), koji treba da bude izvršen i to pre prve isporuke i godišnje; da svaku isporuku ovakvih hemikalija koje se koriste u profesionalne svrhe prate odgovarajući podaci na međunarodno priznatom formatu, itd.

Interesantno je rešenje koje predviđa da odluke koje donose zemlje uvoznice „moraju biti tržišno neutralne“. To znači: ako država odbije da se saglasi sa uvozom određenih hemikalija, ona mora zaustaviti domaću proizvodnju tih hemikalija (ako postoji) za domaće potrebe, odnosno mora zabraniti uvoz iz bilo koje druge strane ugovornice.

U okviru Konvencije predviđen je poseban mehanizam tehničke pomoći, sa posebnim mehanizmima za zemlje u razvoju. Svaka država mora da odredi nadležno nacionalno telo koje je ovlašćeno da deluje u izvršavanju administrativnih funkcija i zadataka ustanovljenih Konvencijom. Sprovođenje Konvencije razmatra se na sastancima Konferencije strana ugovornica a osniva se i Komitet za preispitivanje hemikalija.

6.3.5.2. Stokholmska konvencija o dugotrajnim organskim zagađujućim materijama (POPs, 2001)

U stručnoj literaturi već dugo veliku pažnju privlače dve vrste opasnih hemikalija: teški metali i dugotrajni organski zagađivači (POPs). Izlaganje teškim metalima povezano je sa zaostajanjem u razvoju, pojavom različitih kancera i oštećenjem bubrega. Izlaganje visokim nivoima žive, olova i kadmijuma povezano je sa poremećajima u razvoju autoimunog sistema. Neke studije su pokazale da izlaganje olovu može značajno da smanji koeficijent inteligencije kod dece. Zato je u mnogim zemljama emisija teških metala značajno smanjena, kao rezultat izbacivanja olova iz goriva, poboljšanja tretmana voda i spaljivaonica, i uopšte unapređivanja industrijskih tehnologija.

POPs su teže rastvorljive toksične hemikalije koje se ne uništavaju tako lako, opstaju mnogo godina u životnoj sredini, ulaze u lanac ishrane i akumuliraju se u ljudskom i životinjskom tkivu. Često završavaju hiljadama kilometara od mesta gde se koriste ili oslobode. Rastuća naučna saznanja o nekim POPs i njihovom uticaju na zdravlje ljudi uticala su da se i ovde preduzmu značajne mere. Iako u POPs potpada širok spektar hemikalija, savremena istraživanja i praktične akcije usmerene su na neke od njih: industrijskih PSB-a, polihlorovane dioksine i furans, pesticide kao što su DDT i dr. Iako postoje ograničenja u korišćenju ovih hemi-

kalija u mnogim razvijenim zemljama, one se i dalje proizvode za izvoz i široko se koriste u zemljama u razvoju. Nekoliko međunarodnih akcija, kako globalnog tako i regionalnog karaktera, preduzeto je sa ciljem da se smanji rizik od izlaganja ovim materijama.

Što se tiče međunarodno-pravnog regulisanja, na globalnom nivou najpoznatija je Konvencija o dugotrajnim organskim zagađujućim materijama (Stokholm, 2001).⁴³²⁾ Na nivou evropskog regiona najpoznatija su dva protokola, uz Konvenciju o prekograničnom zagađivanju vazduha na velikim udaljenostima, koji se odnose na dugotrajne organske zagađivače i teške metale.⁴³³⁾

Konvencijom o dugotrajnim organskim zagađujućim materijama uvodi se zabrana korišćenja, proizvodnje, upotrebe, uvoza i izvoza određenih hemikalija. Veza sa drugim međunarodnim ugovorima, koji se bave, između ostalog, i trgovinskim aspektima zaštite životne sredine, konstatuje se već u preambuli Ugovora. Podseća se „na odgovarajuće odredbe relevantnih međunarodnih konvencija o životnoj sredini, posebno na odredbe Roterdamske konvencije o postupku davanja saglasnosti na osnovu prethodnog obaveštenja za određene opasne hemikalije i pesticide u međunarodnoj trgovini i Bazelske konvencije o kontroli prekograničnog kretanja i odlaganja opasnog otpada, uključujući regionalne sporazume razrađene u okviru člana 11 Bazelske konvencije (al. 6).⁴³⁴⁾ Istovremeno se „reafirmiše“ Princip 16 Deklaracije iz Rija o životnoj sredini i razvoju, u kojoj se navodi da „državni organi treba da streme unapređivanju internalizacije troškova vezanih za životnu sredinu i korišćenju ekonomskih instrumenata, uzimajući u obzir pristup da zagađivač u principu treba da snosi troškove zagađivanja, *s dužnom pažnjom prema javnom interesu, a bez remećenja međunarodne trgovine i investicija*“ (podvukao autor) (al. 17).

Polazeći od 15. principa iz Rio deklaracije o životnoj sredini i razvoju, kojim se ustanovljava princip predostrožnosti, Konvencija kao svoj cilj proklamuje zaštitu ljudskog zdravlja i okoline od dugotrajnih organskih zagađivača. U okviru mera za smanjenje ili eliminisanje ispuštanja iz međunarodne proizvodnje i upotrebe određenih vrsta hemikalija, utvrđene su posebne obaveze tj. zabrana ili preduzimanje drugih mera koje su potrebne da se eliminišu proizvodnja, korišćenje, uvoz i izvoz hemikalija navedenih u Aneksu A (aldrin, hlordan, dieldrin, endrin, heptahlor, heksalorobenzen, mireks, toksafen, polihlorni bifenili) i ograničavanje proizvodnje i korišćenja hemikalija navedenih u Aneksu B (DDT).

Uvoz hemikalija navedenih u Aneksu A i Aneksu B moguć je jedino ako je cilj toga odlaganje (koje je po životnu sredinu prihvatljivo), ili ako se radi o uvozu

⁴³²⁾ *The Stockholm Convention on Persistent Organic Pollutants*. Za tekst Konvencije v.: <http://chm.pops.int/TheConvention/Overview/TextoftheConvention/tabid/2232/Default.aspx> (16. april 2018). Konvencija ima 182 članice. V.: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVII-15&chapter=27&clang=_en (16. april 2018).

⁴³³⁾ Za šire v.: https://www.unece.org/env/lrtap/pops_h1.html (11. april 2018) i https://www.unece.org/env/lrtap/hm_h1.html (11. april 2018).

⁴³⁴⁾ Eksplicitno se konstatuje prepoznavanje veza između Konvencije i drugih međunarodnih sporazuma iz oblasti trgovine i iz oblasti životne sredine koji se „međusobno dopunjuju“ (al. 9).

za svrhe koje su dozvoljene za tu državu.⁴³⁵⁾ Konvencija ustanovljava Registar, sa svrhom identifikovanja država koje poseduju posebne izuzetke navedene u Aneksu A i Aneksu B. Registar vodi Sekretarijat konvencije i dostupan je javnosti.

Konvencija propisuje i primenu drugih mera, kao što su mere koje se odnose na ispuštanje ili eliminisanje ispuštanja iz nenamerne proizvodnje prema Aneksu C (polihlorovani dibenzo-p-dioksini i dibenzofurani, heksaholobenzen, polihlorovani bifenili); zatim mere za ispuštanje ili eliminisanje ispuštanja iz zaliha i sa otpada; mere koje se odnose na razvijanje i primenu plana za implementaciju obaveza koje proističu iz ove konvencije; mere koje se odnose na razmenu informacija, obaveštavanje javnosti, svest i obrazovanje; mere koje se odnose na istraživanje, razvoj i praćenje; na tehničku pomoć; na finansijska sredstva i mehanizme; na prelazne finansijske aranžmane, itd.

6.3.5.3. Minamatska konvencija o živi (2013)

Minamatska konvencija o živi najnoviji je međunarodni ugovor od globalnog značaja, kojim se uspostavljaju izvesna pravila vezana za „zaštitu zdravlja ljudi i životne sredine od antropogenih emisija i ispuštanja žive i živinih jedinjenja“ (čl. 1).⁴³⁶⁾ U nekoliko odredbi preambule, Konvencija zauzima opšti stav prema ugovorima kojima se reguliše oblast međunarodne trgovine.⁴³⁷⁾

Kontrola uvoza i izvoza žive formulisana je kao eksplicitna obaveza strana ugovornica. Prema odredbama člana 3 Konvencije, nijedna strana ne dopušta izvoz žive, osim: (a) strani koja je strani izvoznici dala saglasnost u pisanoj formi, i to isključivo u propisane svrhe.⁴³⁸⁾ Istovremeno, nijedna strana ne dozvoljava uvoz žive iz države koja nije strana, a kojoj će dati svoju saglasnost u pisanoj formi osim ako ta država

⁴³⁵⁾ Za pregled informacija u vezi sa uvozom i izvozom hemikalija v.: <http://chm.pops.int/Implementation/ImportandexportofPOPs/Overview/tabid/4455/Default.aspx> (11. mart 2018).

⁴³⁶⁾ Za tekst Konvencije na engleskom v.: <http://www.mercuryconvention.org/Convention/Text/tabid/3426/language/en-US/Default.aspx> (16. mart 2018). Konvencija je stupila na snagu i trenutno ima 92 strane ugovornice.

https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVII-17&chapter=27&clang=_en (4. maj 2018).

⁴³⁷⁾ Polazi se od „aktivnosti Svetske zdravstvene organizacije u domenu zaštite zdravlja ljudi, a koje se odnose na živu, te uloge relevantnih multilateralnih sporazuma o životnoj sredini, naročito Bazelske konvencije o kontroli prekograničnog kretanja opasnog otpada i njegovog odlaganja, kao i Roterdamske konvencije o postupku davanja saglasnosti na osnovu prethodnog obaveštenja za određene opasne hemikalije i pesticide u međunarodnoj trgovini“ (al. 9 preambule). Takođe, potvrđuje se „da se ova Konvencija i drugi međunarodni sporazumi u oblasti životne sredine i trgovine uzajamno podržavaju“ (al. 10 preambule).

⁴³⁸⁾ a) (i) Kada se radi o upotrebi koja je strani uvoznici dopuštena u skladu sa ovom Konvencijom; ili (ii) radi privremenog skladištenja koje nije štetno po životnu sredinu, kao što je propisano u članu 10; ili b) ako se radi o državi koja nije strana, a koja je strani izvoznici dala saglasnost u pisanoj formi, uključujući potvrdu koja pokazuje: (i) da ta država koja nije strana ima uspostavljene mere kojima osigurava zaštitu zdravlja ljudi i životne sredine i kojima osigurava svoju usklađenost sa odredbama članova 10 i 11; i (ii) da će takva živa biti namenjena isključivo za upotrebu koja je strani dozvoljena prema ovoj Konvenciji ili za privremeno skladištenje koje ne šteti životnoj sredini, kao što je propisano članom 10 (st. 6).

koja nije strana ne dostavi potvrdu da živa ne potiče iz izvora koji su identifikovani kao nedopušteni u skladu sa stavom 3 ili stavom 5(b) (st. 8).⁴³⁹⁾

Pored ostalog, strane ugovornice Konvencije imaju i obavezu da „obeshra-
bruju proizvodnju i trgovinsku distribuciju proizvoda sa dodatkom žive koji nisu
bili obuhvaćeni nijednom poznatom upotrebom proizvoda sa dodatkom žive pre
datuma na koji Konvencija stupi na snagu za tu stranu, osim ako procena rizika i
koristi od proizvoda pokaže koristi za životnu sredinu odnosno zdravlje ljudi“ (čl.
4, st. 6).⁴⁴⁰⁾ Takođe, strane imaju obavezu da olakšaju razmenu, između ostalog,
i informacija o smanjenju ili ukidanju proizvodnje, upotrebe, trgovine, emisija i
ispuštanja žive i živinih jedinjenja (čl. 17.b), kao i da nastoje da „sarađuju na ra-
zvoju i unapređivanju“, između ostalog, i informacija o trgovini i prometu žive i
živinih jedinjenja i proizvoda sa dodatkom žive (t. f).

⁴³⁹⁾ Konferencija strana procenjuje da li trgovina konkretnim živinim jedinjenjima ugrožava cilj ove Konvencije i razmatra da li konkretna živina jedinjenja, putem njihovog navođenja u dodatnom prilogu, usvojenom u skladu sa članom 27, podležu stavovima 6 i 8 (čl. 3, st. 13).

⁴⁴⁰⁾ Strana, po potrebi, dostavlja Sekretarijatu informacije o svim takvim proizvodima, uključujući i sve informacije o rizicima i koristima od proizvoda po životnu sredinu i zdravlje ljudi. Sekretarijat ima obavezu da takve informacije stavi na raspolaganje javnosti.

7. PREGOVORI O ZDRAVSTVENOJ ZAŠTITI NA DOHA RUNDI

7.1. Aspekti pružanja zdravstvene zaštite u okviru Doha deklaracije

Elementi od značaja za pružanje zdravstvene zaštite i funkcionisanje segmenta zdravstvenog sistema implementirani su još kao deo Doha deklaracije. Naime, u okviru deklaracije u Dohi prepoznat je značaj saradnje različitih interesnih grupa na unapređenju TRIPS sporazuma, postignutog 1. januara 1995. godine. Zatim, deklaracija u Dohi uključuje i budući pregled TRIPS saveta za zaštitu patenata, patentiranje kod bioloških procesa (čl. 27.3(b)) i Konvenciju o biološkom diverzitetu i zaštiti tradicionalnih znanja i folkloru. Dualni efekat zaštite patenata, koji utiče na promociju razvoja novih lekova i uticaja na cenu, prepoznat je u okviru Doha deklaracije i od tada se dalja razmatranja vezuju za omogućavanje veće dostupnosti lekova sa esencijalne liste svetske zdravstvene organizacije. Kroz deklaraciju o TRIPS sporazumu i javnom zdravlju (u okviru Doha deklaracije), donesenu 14. novembra 2001. godine na konferenciji Svetske trgovinske organizacije, definisane su sledeće razvojne tačke:⁴⁴¹⁾

- Kreiranje novih i inovativnih finansijskih mehanizama, kao i mehanizama za nabavku koji značajno mogu uticati na pribavljanje lekova, medicinskih sredstava i vakcina;
- Evolucija u diverzifikaciji farmaceutske industrije, i povećanje inovativnih kapaciteta;
- Inovativni pristupi istraživanju i razvoju u okviru medicine, posebno u okviru zanemarenih indikacija (sa ciljem da promovišu javno-privatne inicijative u razvoju adekvatnih medicinskih tehnologija);
- Obnovljen pristup efikasne potrošnje nacionalnih zdravstvenih sistema;
- Povećanje svesti o uticaju nezaraznih bolesti na zdravlje i socioekonomski razvoj;
- Povećanje priznanja promena u cilju prihvatanja univerzalnog zdravstvenog osiguranja;
- Širi uvid u javnozdravstveni sektor, posmatran kroz preseke delovanja sistema za patente, trgovanje i pravila kompeticije, sa ciljem promocije inovacija i veće dostupnosti medicinskih tehnologija;
- Bolji i sveobuhvatniji pristup podacima o cenama, patentima, trgovini;
- Veća koherentnost i praktična saradnja na zdravstvenim legislativama, trgovini i problemima vezanim za patente na međunarodnom nivou.

⁴⁴¹⁾ *Promoting Access to Medical Technologies and Innovation.* (2012). World Health Organization, World Intellectual Property Organization and World Trade Organization, 8.

U okviru paragrafa 4 finalne Doha deklaracije definisano je da se zemlje članice Svetske trgovinske organizacije slažu sa TRIPS sporazumom kao i da taj sporazum neće sprečiti zemlje članice da deluju u cilju zaštite javnog zdravlja, dok se u okviru istog teksta može zaključiti o potrebama da se lekovi obezbede za sve kojima su nužni (u skladu sa sporazumom).⁴⁴²⁾ Na globalnom nivou, značaj uticaja Deklaracije u Dohi u vezi sa radom na povećanju svesti o nezaraznim bolestima veliki je, a tome u prilog govore i globalne statistike koje ukazuju na značaj adekvatnog skrininga i ulaganja u taj segment zdravstva.

Važno je napomenuti da je nekoliko dokumenata uključeno u podsticaj TRIPS sporazumu:

- Doha Deklaracija,
- Svetska organizacija za intelektualnu svojinu inicirala je dokument Razvojna agenda,
- Svetska zdravstvena organizacija inicirala je dokument „Globalna strategija i plan aktivnosti za javno zdravlje, inovacije i intelektualnu svojinu“.

Tabela 6. Hronološki prikaz dokumenata odnosno inicijativa za razvoj aktivnosti vezanih za oblasti zdravlja, trgovine i patenata⁴⁴³⁾

1986.	Urugvajska runda pregovora, intelektualna svojina
1994.	Pregovori o TRIPS sporazumu usvojeni u Marakešu na Ministarskoj konferenciji
1995.	TRIPS je počeo sa radom i STO je dobila odobrenje da obezbedi administrativnu i pravnu podršku sporazumu
2000.	Većina TRIPS obaveza stupila je na snagu u razvijenim zemljama, ali ne u odnosu na patente kod farmaceutskih proizvoda
2000.	STO je vodila panel o TRIPS-u bez obzira na ukazane regulatorne izuzetke da se omogućiti uvoz generičkih proizvoda
2001.	STO—SZO, radna grupa o različitim cenama i finansiranju lekova sa esencijalne liste
2001.	DOHA deklaracija na TRIPS i javno zdravlje
2003.	STO je uvela „Paragraf 6“ koji predstavlja pravni odraz odricanja prilikom izvoza medicinskih proizvoda i dobijanja izvoznih dozvola
2005.	TRIPS obaveze na zaštitu patenata odnose se i na zemlje u razvoju
2010.	Godišnji pregled i uvođenje adaptacije „Paragrafa 6“ u okviru TRIPS sporazuma

Osim toga, Doha deklaracija sadrži tri paragrafa koji se odnose na probleme vezane za TRIPS sporazum. Paragraf 17 navodi značaj u vezi sa implementacijom i interpretacijom TRIPS sporazuma u smislu podrške javnom zdravlju, dok paragraf 19 daje instrukcije TRIPS komitetu da razmotri brojne probleme u radu a

⁴⁴²⁾ World Trade Organization, Declaration on the TRIPS Agreement and Public Health (2001). WTO.

⁴⁴³⁾ *Promoting Access to Medical Technologies and Innovation* (2012). World Health Organization, World Intellectual Property Organization and World Trade Organization, 10, 56.

posebno one koji se odnose na odnos između TRIPS sporazuma i Konvencije o biološkom diverzitetu i zaštiti tradicionalnog znanja i folklora. Razmatranje ovih faktora u okviru deklaracije takođe je omogućilo veći prostor za manje razvijene zemlje da pristupe sporazumu, dok je kreiranje posebnog TRIPS sporazuma obezbedilo da se čuje i glas afričkih zemalja i da se njihovi problemi adresiraju (misli se na javnozdravstvene probleme).⁴⁴⁴⁾ Tokom samih pregovora, pre finalizacije TRIPS sporazuma, Sjedinjene Američke Države su insistirale na listi zemalja koje bi bile u mogućnosti da dobijaju licence (*Compulsory license*) za proizvodnju generičkih lekova i koje bi bile ograničene na određena oboljenja epidemiološko-infektivne prirode, kako ne bi dolazilo do daljih zloupotreba. Inicijalni Sporazum o trgovinskim aspektima prava intelektualne svojine govori o tome da zemlje koje nemaju razvijenu farmaceutsku proizvodnju, ili je imaju ali u nedovoljnom obimu, imaju potrebu za obezbeđivanjem licenciranja za generičke proizvode. SAD, Japan i Švajcarska su se usprotivile tome i tražile da takve dozvole budu izdate samo za određenu, precizno definisanu, listu epidemioloških, infektivnih bolesti, izazivši zabrinutost za generičku proizvodnju i izvoz lekova kao što je vijagra, koja se ne svrstava u tu grupu.⁴⁴⁵⁾ Osim toga, SAD su se zalagale za to da generički lekovi nakon proizvodnje (u skladu sa odobrenjem) ne budu dalje reeksportovani i da se na njima ne stvara dodatni profit. To je podrazumevalo specifične etikete na leku ali i dodatne obaveze za zemlje uvoznice da ne vrše izvoz. Međutim, TRIPS sporazum ne precizira koje su to zemlje koje bi imale mogućnost licenciranja, s obzirom na činjenicu da uopšte nemaju ili pak imaju slabo razvijen sektor farmaceutske proizvodnje. Oko gore navedenih segmenata, o kojima je bilo diskutovano nakon prethodnog potpisivanja Deklaracije u Dohi, dogovor je postignut 30. avgusta 2003. godine. Kao rezultat je usledila uredba koja nalaže da zemlja uvoznica plati odgovarajuću svotu nosiocu patenta u toj zemlji, uzimajući pritom u obzir ekonomsku vrednost.⁴⁴⁶⁾

Neke zemlje, poput Brazila, Indije i zemalja Supsaharske Afrike, nastavile su sa razvojem ili su institucionalizovale javnozdravstvene programe koji se baziraju na generičkim lekovima. U suprotnosti sa time, privatni sektor se založio za jačanje patentnih prava. Jasno je da postoje brojne farmaceutske kompanije koje se nisu složile sa ovakvim pristupom, iz čisto komercijalnih razloga. Farmaceutski gigant *Abot bio* je „najglasniji“ među farmaceutskim kompanijama i postojale su neke spekulacije da će kompanije ono što ne dobiju kroz STO pokušati da dobiju kroz WIPO a zatim kroz saradnju sa kancelarijama OECD-a.⁴⁴⁷⁾

⁴⁴⁴⁾ Hofman, R. & Tondl, G. T. (2007). *The European Union and Doha round*, Nomos, 90.

⁴⁴⁵⁾ Office of the United States Trade Representative, U. S. announces interim plan to help poor countries fight HIV/AIDS and other health crises (2002), preuzeto sa:
http://www.ustr.gov/Document_Library/Press_Releases/2002/December/US_Announces_Interim_Plan_to_Help_Poor_Countries_fight_HIV-AIDS_other_Health_Crises.html?ht.

⁴⁴⁶⁾ TRIPS Council, *supra note*, 142.

⁴⁴⁷⁾ Abbott, *supra note*, 95, 433.

7.2. Zašto su javnozdravstveni problemi važni za STO?

Trenutno, većina ljudi u visoko razvijenim zemljama živi duže od 70 godina (u Srbiji je očekivana dužina života oko 74 godine) i umire od nezaraznih hroničnih bolesti. Međutim, slika nije takva za nerazvijene zemlje i zemlje u razvoju, u kojima je stopa smrtnosti od zaraznih bolesti i dalje vrlo visoka (trećina smrtnih slučajeva beleži se kod osoba mlađih od 15 godina u zemljama sa niskom stopom bruto društvenog proizvoda). Osim toga, pristup lekovima javlja se kao problematičan kada se radi dugoročna projekcija. Projekcije govore o novim problemima u obezbeđivanju lečenja hroničnih nezaraznih bolesti kod populacije koja će se povećavati (demografski).⁴⁴⁸⁾ Naime, nezarazne bolesti, prema informacijama Svetske zdravstvene organizacije, utiču na smrt 40 miliona ljudi svake godine, odnosno, time čine oko 70% svih uzroka smrti ukupno. Godišnje oko 15 miliona ljudi umre od nezaraznih bolesti u uzrastu između 30 i 69 godina a više od 80% smrtnih slučajeva poreklom je iz zemalja sa niskim i srednjim dohotkom. Od kardiovaskularnih bolesti umre oko 18 miliona ljudi godišnje, dok od različitih oblika kancera umre blizu devet miliona. Od respiratornih bolesti umru oko četiri miliona stanovnika planete, dok dijabetes prouzrokuje oko dva miliona smrtnih slučajeva godišnje. Globalno priznate mere borbe za zdravlje ovako dramatičnog broja pacijenata obolelih od nezaraznih bolesti jesu skrining, prevencija, smanjena upotreba duvana i alkohola, smanjenje telesne težine, ali i smanjenje neadekvatnih dijeta, pravovremeno identifikovanje oboljenja i povećanje standarda palijativne nege.⁴⁴⁹⁾

Takođe, posmatrano sa drugog aspekta, broj smrtnih slučajeva izazvanih infektivnim bolestima smanjivaće se i ti će regioni tokom svog razvoja, takođe, ići ka grupi sve većeg broja smrtnih ishoda upravo od nezaraznih i hroničnih bolesti.

Da bi se lekovi obezbeđivali u skladu sa listom esencijalnih lekova koje predlaže SZO, potrebno je imati političko-organizacioni okvir koji bi omogućio budžet za pribavljanje lekova. Osim toga, u svetlu razvoja novih lekova, važno je uticati na nepotrebne barijere i prepreke u razvoju inovacija i dolaženju novih lekova na tržište.⁴⁵⁰⁾

⁴⁴⁸⁾ Gulan, B., Stamenović, M. (2016). *Land potential*. International Scientific conference. Euro-brand, Beograd.

⁴⁴⁹⁾ WHO. <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs355/en/>, 2. januar 2018.

⁴⁵⁰⁾ U tom smislu, zakoni i propisi trebalo bi da „štite i podržavaju“ inovaciju. Potrebno je izbeći efekat neizvesnosti i visokih dažbina na proces dovođenja inovacije na tržište (marketinške autorizacije). Za razvoj i preporuke pri izvođenju kliničkih ispitivanja postoji čitav niz dokumenata izdatih od strane regulatornih tela, ili međunarodnih standarda, poput ICH GCP (standarda dobre kliničke prakse). Dakle, važno je da se obezbedi pravovremeni pristup novom leku na određenom tržištu, pa u skladu sa time država može da omogući smanjenje cena za medicinske tehnologije (u smislu drugačijeg i povoljnijeg načina finansiranja, povrata poreza i sl.), zatim različite takse se mogu umanjiti ili ukinuti kao i uvozne carine, a osim toga može se obezbediti i održiva margina za komercijalne dobavljače. Ukoliko država ne smatra ovakve mere adekvatnima, može se koristiti druga strategija koja podrazumeva podršku razvoju lokalnih proizvođača, s tim da to utiče negativno na transfer tehnologija, pristup lekovima i medicinskim sredstvima a ima i nepovoljne ekonomske i komercijalne efekte.

Ako se, sa druge strane, pogleda uticaj nezaraznih bolesti i broja smrtnih slučajeva, može se zaključiti da one imaju snažan socioekonomski uticaj i da čak prete ostvarivanju Agende za održivi razvoj 2030, koja između ostalog definiše umanjene broja smrtnih slučajeva izazvanih ovim oboljenjima (plan je da se do 2030. napravi redukcija za 30%). Inače, pomenuta Agenda bavi se uključivanjem ključnih faktora, poput ljudi, planete, razvoja, mira, partnerstva, u globalnu sliku održivog razvoja u narednim godinama.⁴⁵¹⁾ Osim toga, siromaštvo je povezano sa hroničnim i nezaraznim bolestima, a tu je i povećan rizik izloženosti štetnim proizvodima poput duvana, ili neadekvatnim dijetetskim proizvodima, kao i ograničenom pristupu zdravstvenoj nezi. Troškovi lečenja od ovakvih hroničnih bolesti često su visoki i iziskuju dugoročno lečenje pa samim tim brzo utiču na umanjene troškovnog potencijala domaćinstva.

U cilju smanjenja uticaja hroničnih i nezaraznih bolesti, važan je pristup i uključivanje svih sektora od značaja (interdisciplinarni pristup problemu), uključujući obrazovanje, transport, poljoprivredu, kao i adekvatno planiranje, kako bi se prevenirali novi negativni uticaji ali i smanjili oni već postojeći.

7.2.1. Značaj patenata i kliničkih studija iz perspektive TRIPS-a

Kao što smo već napomenuli u prethodnom tekstu, Sporazum TRIPS stupio je na snagu 1. januara 1995. godine. Zemlje članice STO su se pristupanjem Sporazumu o osnivanju obavezale da prihvate i elemente TRIPS-a.⁴⁵²⁾ STO i WIPO su 22. decembra 1995. zaključile Ugovor o saradnji.⁴⁵³⁾ WIPO definiše patent kao ekskluzivno pravo na izum, koji može biti proizvod ili proces koji omogućava novi način vršenja neke radnje ili omogućava tehničko rešenje za određeni problem.⁴⁵⁴⁾ U sklopu rada WIPO, važna uloga posvećuje se zaštiti tih prava i zloupotreba koje bi vršila treća lica. Ako posmatramo proces dovođenja novog leka na tržište kroz klinička ispitivanja, zapravo posmatramo patentirani proizvod koji treba da izađe na tržište ukoliko klinička ispitivanja pokažu efikasnost tog patenta. Posmatrano sa aspekta dovođenja novih lekova na tržište, važno je definisati na koji način se te aktivnosti uspostavljaju.

Da bi se novi lek ili medicinsko sredstvo doveli na tržište, važno je da se sprovede adekvatno istraživanje koje bi to omogućilo. Geneza razvoja kliničkih ispitivanja otpočela je i navedena još u Bibliji, kada se pominju *vino* i *voda* u kontekstu kontrolnih grupa. Takođe, pominju se i istraživanja sprovedena na pomorskom brodu, vezana za uticaj vitamina C na populaciju mornara i ta istraživanja takođe sadrže pojam danas poznat kao *kontrolna grupa*. Naravno, Hipokratova zakletva sadrži etičke elemente od značaja za sprovođenje kliničkih ispitivanja a njima se pridružuju i utilitarizam, kantijanizam i komunitarizam, kao etičke teorije va-

⁴⁵¹⁾ UN. <https://sustainabledevelopment.un.org/post2015/transformingourworld>, 2. januar 2017.

⁴⁵²⁾ Jelisavac, S. (2006). *Intelektualna svojina*. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu, 131–133.

⁴⁵³⁾ *Ibid.*

⁴⁵⁴⁾ WIPO. <http://www.wipo.int/patents/en/>, 2. januar 2017.

žne za dalji razvoj metodologije i etičkog koncepta kliničkih ispitivanja. U novije doba, od velikog značaja je Nirnberški kod, a zatim i razvoj Dobre kliničke prakse koja je 2017. godine revidirana u verziju 2 i predstavlja najznačajniji standard u procesu izvođenja kliničkih ispitivanja. Današnja klinička ispitivanja izvode se na globalnom nivou, sa velikom geografskom diverzifikacijom, i gotovo da nema dela sveta na kome ima stanovništva a na kome se ne sprovode klinička ispitivanja (i to po standardima Dobre kliničke prakse). Veoma razvijeni segmenti dizajna u kliničkim studijama takođe u velikoj meri doprinose adekvatnosti prikupljenih podataka i mogućnosti za procenu adekvatnosti patenta, pa se shodno tome danas izvode randomizovane, dvostruko slepe, multicentrične, placebo kontrolisane studije. Takođe, može se raditi u na sažimanju različitih faza izvođenja kliničkih ispitivanja, kako bi se doprinelo smanjenju troškova i kraćem trajanju izvođenja kliničkih studija.

Tabela 7. Mapa kliničkih studija⁴⁵⁵⁾

Region	Broj Studija
Svet	259,039
Afrika	6,570
Centralna Amerika	2,579
Istočna Azija	26,958
Japan	4,783
Evropa	72,946
Bliski istok	10,361
Severna Amerika	118,015
Kanada	17,650
Grenland	1
Meksiko	2,915
USA	106,540
Severna Azija	4,545
Pacifički region	6,379
Južna Amerika	8,565
Južna Azija	3,919

⁴⁵⁵⁾ Clinicaltrials.gov, www.clinicaltrials.gov., 14. novembar 2017.

Tabela 8. Ukupan broj kliničkih studija, 14. novembar 2017.⁴⁵⁶⁾

Ukupan broj registrovanih studija (Nov 14, 2017)	
2000	5,627
2001	6,973
2002	8,561
2003	10,223
2004	12,010
2005	24,906
2006	35,833
2007	49,219
2008	66,227
2009	83,378
2010	101,121
2011	119,365
2012	139,026
2013	159,550
2014	183,084
2015	207,358
2016	235,082
2017 (to date)	259,039

Jedan od razloga koji je doveo do toga da je geografska diferzifikacija sve veća jeste i povećanje broja kliničkih ispitivanja, globalno posmatrano. Prema analizi broja registrovanih kliničkih ispitivanja u svetu, 2004. godine bilo je globalno registrovano 12.010 studija, dok je deset godina kasnije, 2013, taj broj iznosio 159.550. Za posmatrani period od deset godina, broj kliničkih ispitivanja porastao je višestruko i tome su doprineli događaji iz 2005. i 2007. godine. Posebno je očitovano povećanje broja studija u 2005, kada je Međunarodni komitet urednika medicinskih časopisa (International Committee of Medical Journal Editors) zatražio registraciju svih kliničkih studija za koje je trebalo objaviti naučne radove. Zatim, 2007. godine je kroz FDAAA (Food and Drug Administration Amendments Act) definisana, između ostalog, dodatna potreba za proširenom listom kliničkih ispitivanja. Osim pomenutih, kao drugi razlozi za povećanje broja kliničkih ispitivanja navode se: smanjenje stope smrtnosti i produženje dužine i kvaliteta života.⁴⁵⁷⁾ Značajno je napomenuti da je od 1928. godine otkriveno oko 19 vrsta

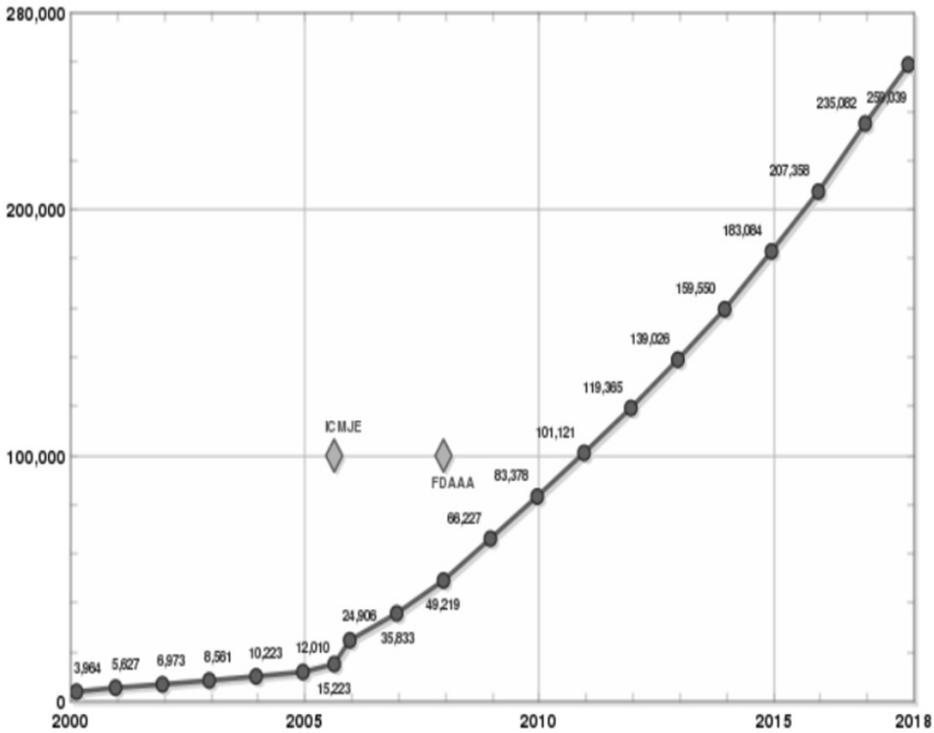
⁴⁵⁶⁾ *Ibid.*

⁴⁵⁷⁾ European Commission (2015). The 2015 EU Industrial R & D Investment Scoreboard, 50. <http://iri.jrc.ec.europa.eu/scoreboard15.html>

antibiotika, dok su trenutno u razvoju 34 antibakterijska sastojka, 15 vakcina i 19 malih i velikih molekula... Od 2005. do 2015, marketizovana su (izašla na tržište) 293 leka a posebno su značajna dva efekta:

- 1) povećanje fizičkog i/ili mentalnog zdravlja pacijenta, i
- 2) smanjenje dužine hospitalizacije i uticaj na redukciju drugih troškova.

Grafikon 20. Broj registrovanih kliničkih studija kroz vreme, sa prikazanim značajnim događajima (14. novembar 2017)⁴⁵⁸⁾

Uticaj na troškove koje vlada ima na zdravstveni sistem — veliki je i može se uvideti na primeru na kome su u SAD sproveli analizu koja kaže: svaki dolar utrošen na dečju vakcinu (uložen u preventivu) sprečava trošak od deset dolara na troškove lečenja bolesti (kurativu). Kao globalni razlozi za povećanje broja kliničkih ispitivanja ističu se: starenje populacije, visoka prevalenca kod hroničnih bolesti, velika zainteresovanost za pristup medicine zasnovane na dokazima (*evidence based medicine*), ali i verovanja pacijenata da moderne medicinske tehnologije i tretmani mogu biti uspešni. Takođe, pacijenti volontiraju u kliničkim ispitivanjima kako bi dobili rani pristup leku, tretmanu i medicinskoj nezi.⁴⁵⁹⁾ Dakle, na

⁴⁵⁸⁾ *Ibid.*

⁴⁵⁹⁾ Masri, Mayson Dimashkie et al. (2012). Contract research Organizations: an industry analysis. *International Journal of Pharmaceutical and Healthcare Marketing*, Vol. 6, Issue 4, 336—350, <https://doi.org/10.1108>

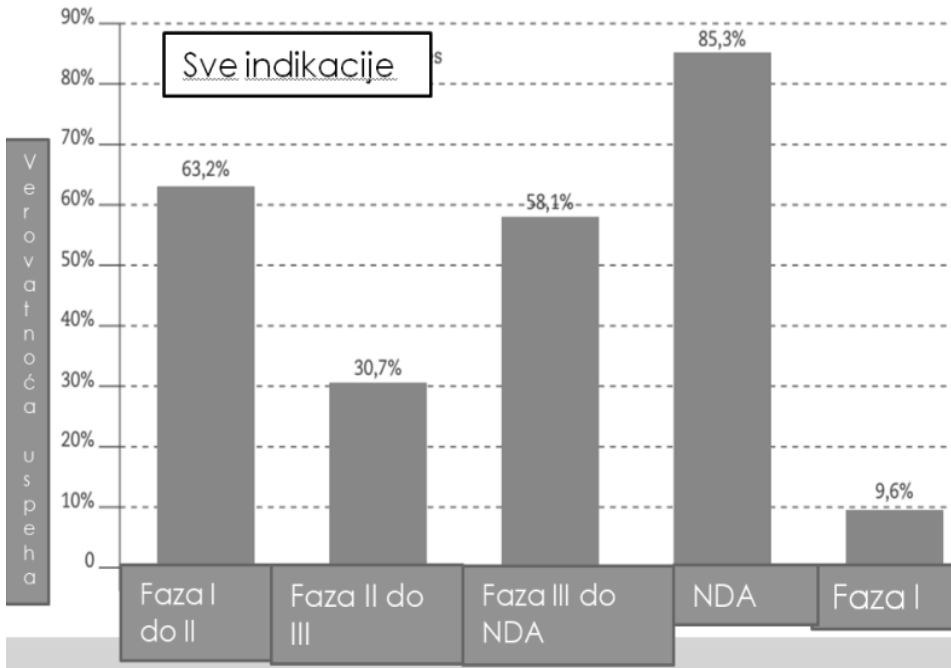
osnovu navedenog može se zaključiti da broj potencijalnih patenata novih lekova i medicinskih sredstava raste iz godine u godinu i da se taj trend s razlogom nastavlja. Geografska rasprostranjenost takođe govori o opšteprihvaćenom modelu rada i razvoja. Samim tim, od izuzetnog je značaja da lokalno zakonodavstvo i propisi ne ometaju proces dovođenja inovacije na tržište, već da štite i nagrađuju inovacije i to je upravo ono za šta se Sporazum o trgovinskim aspektima prava intelektualne svojine zalaže kroz svoje mehanizme (smanjenje uvoznih barijera, uticaj na niže takse u procesu dovođenja inovacije na tržište i zaštite patenata onda kada je novi lek marketizovan, uticaja na minimalnu cenu kako bi dostupnost bila veća i sl.). Drugi značajan faktor koji pokazuje razvoj tržišta novih lekova (pored povećanja broja istraživanja) — jeste cena. Naime, cena „dovođenja“ leka na tržište sve je veća, pa prema nekim istraživanjima iznosi 2,6 mlrd. USD, dok je sedamdesetih godina 20. veka iznosila 179 miliona američkih dolara. Ovaj se porast reflektuje kroz različite tehničke, zakonsko-proceduralne i ekonomske izazove u okviru procesa istraživanja i razvoja.⁴⁶⁰⁾ Kompanije često trpe gubitak investicija uloženi u novi istraživački projekat odnosno — troškovi dovođenja novog leka na tržište postaju sve skuplji kako se lek približava fazi marketizacije, pa je logično da lek koji se ne pokaže adekvatnim za marketizaciju u okviru faze III, predstavlja značajno veću investiciju nego u slučaju kada se nemogućnost marketizacije shvati u ranijim fazama (npr. u fazi II). Na Grafikonu 21 prikazan je procenat uspešnosti faznog transfera u komparaciji sa odobrenjima, i može se uvideti da je verovatnoća uspeha kod prelaska iz faze I u fazu II — 63,2% (n = 3,582 studije), i prelaska iz faze III do NDA odobrenja — 58,1% (n = 1,491 studija) — dakle, približno su isti. Međutim, ako se posmatra prelazak iz faze II u fazu III (30,7%, n = 3862), tu se može primetiti najveći rizik a ujedno je to i najveći monetarni trošak studija faze III (zbog svog obima, broja pacijenta itd.). Ukupni rizik istraživanja i razvoja novog leka na uzorku od n = 9,985 studija jeste 9,6%, što je relativno mali procenat s obzirom na ulaganja i kompleksne zahteve za izvođenje kliničkog ispitivanja koje treba ispuniti. Dakle, manje od 10% kliničkih ispitivanja završi se registrovanim lekom na tržištu. To ne utiče direktno na broj patenata koji će se zaštititi jer se lekovi, mehanizmi delovanja, metodologija i dr. mogu registrovati kao patent tokom istraživanja, a najčešće se to radi na samom početku.

Rast sektora kliničkih ispitivanja meri se i investicijama u istraživanje i razvoj. Farmaceutska industrija je potrošila oko 150 mlrd. USD globalno, u okviru sektora istraživanja i razvoja u toku 2015. godine. Da bi se u punom obimu shvatio značaj tog podatka, značajno je naglasiti da su to 5,5 puta veće investicije od aero-industrije i vojne industrije i 1,8 puta više od IT sektora — dakle više od svih drugih industrija.⁴⁶¹⁾

⁴⁶⁰⁾ DiMasi, J. A., Grabowski, H. G., Hansenc, R. W. (2016). Innovation in the Pharmaceutical Industry: New Estimates of R & D Costs. *Journal of Health Economics*. doi: 10.1016/j.jhealeco.2016.01.012.

⁴⁶¹⁾ DiMasi, J. A., Grabowski, H. G., Hansenc, R. W. (2016). Innovation in the Pharmaceutical Industry: New Estimates of R&D Costs. *Journal of Health Economics*.

Grafikon 21. Uspešnost faznog transfera u komparaciji sa odobrenjima

Izvor: DiMasi, J. A., Grabowski, H. G., Hansenc, R. W. (2016). Innovation in the Pharmaceutical Industry: New Estimates of R & D Costs. *Journal of Health Economics*.

U regularnim okolnostima (misli se na okolnosti u miru, bez rata, bez većih prirodnih nepogoda i sl.), aero- i vojna industrija beleže kontinuirani, višedecenijski rast. Samim tim, za zemlje koje imaju razvijenu aero-, vojnu, namensku industriju, takva industrija kroz sigurne partnere predstavlja oslonac nacionalne ekonomije i obezbeđuje siguran udeo bruto domaćeg proizvoda. Međutim, još je značajnija činjenica da takve industrije posluju gotovo bez gubitaka, čak i u vremenima finansijskih kriza. Poznato je da je jedna od retkih industrija koja i tokom krize posluje — vojna industrija i da su neke zemlje ostvarivale rast BDP-a u toku poslednje globalne finansijske krize iz 2007. godine po osnovu razvoja vojne industrije.

Dakle, siguran devizni priliv u budžet može se zasnivati na radu ovakvih industrija i kada su sve druge industrije (privreda) u padu. Prema analizama poslovanja drugih industrija tokom krize, primećeno je da je još jedna delatnost ostvarivala kontinuirane investicije — biomedicinska i farmaceutska industrija i oblast istraživanja i razvoja.

Osim toga, 2014. godine je u okviru Međunarodnog patentnog sistema (*Patent Cooperation Treaty — PCT*) registrovano 7.691 patenata u okviru farmaceutske industrije. Dakle, ne postoji sektor u bilo kojoj drugoj industriji koji ima veći intenzitet ulaganja u istraživačko-razvojni sektor od farmaceutske industrije.

Ako posmatramo izvođenje kliničkih ispitivanja na nacionalnom nivou, da bi se osigurao rast, neophodno je obezbediti određene uslove za izvođenje kliničkih studija. Ti se uslovi ogledaju u sledećem:⁴⁶²⁾

- pristup svetskoj klasi istraživača,
- politička stabilnost,
- finansijska stabilnost,
- zakonsko-pravni okvir koji štiti i nagrađuje inovacije.

Pristup svetskoj klasi medicinskih istraživača je nešto što Republika Srbija može u kontinuitetu da obezbedi i taj segment može da bude u skladu sa najvišim standardima prakse. Druga dva navedena elementa, politička i finansijska stabilnost, verovatno bi trebalo da budu na prvom mestu svake studije izvodljivosti, i kao takvi se mogu dalje unapređivati kako bi se uspostavili svi uslovi političke i finansijske stabilnosti. Rad na poglavljima za pridruživanje Evropskoj uniji, koji bi Srbiju trebalo da uvede u krug zemalja EU 2025. godine, prema rečima Johanesa Hana i Kloda Junkera, predstavnika EU, jedno je od poglavlja 30 koje, da bi se uspešno zatvorilo, zahteva članstvo Srbije u Svetskoj trgovinskoj organizaciji.

Osim navedenih, važne su i sledeće karakteristike tržišta na kojem se očekuje povećan transfer tehnologija i veći broj kliničkih istraživanja:⁴⁶³⁾

- mogućnost sprovođenja istraživanja (u smislu infrastrukture i kadrova),
- stanje kliničkog „okruženja“ (od *in vitro* ispitivanja do pacijenata),
- kvalitet i efikasnost biomedicinske proizvodnje i logističkih operacija,
- regulatorni radni okvir,
- finansiranje zdravstvenog sistema,
- sveukupni tržišni i poslovni uslovi.

Zaštite patenata, kakve WIPO pruža samostalno, ali i kroz saradnju sa STO i drugim organizacijama, posebno su značajne kod inovacija u medicinskoj industriji jer takve inovacije podrazumevaju velika ulaganja i velike dobiti. Takođe, sa sobom nose i velike rizike u procesu razvoja, kako je i prikazano na Grafikonu 21, gde se vidi uspešnost faznog transfera u komparaciji sa odobrenjima.

7.2.1.1. TRIPS i zaštita podataka kliničkih ispitivanja

TRIPS sporazum je prvi međunarodni dokument koji definiše zaštitu podataka iz kliničkih ispitivanja koji se podnose regulatornim telima a u cilju dobijanja marketinškog odobrenja za komercijalizaciju leka.⁴⁶⁴⁾ Ono što je u okviru sporazuma na neki način kontroverzno jeste sama terminologija *ekskluzivnosti podataka*.⁴⁶⁵⁾ Termin *ekskluzivnost podataka* definisan je kao „zaštita kliničkih

⁴⁶²⁾ Charles River Associates (2012). *Policies that encourage innovation in middle-income countries*. Boston, MA: Charles River Associates.

⁴⁶³⁾ *Ibid.*

⁴⁶⁴⁾ Marrakesh Agreement Establishing the World Trade Organization, 1867 UNTS 3 (stupio na snagu 1. januara 1995), annex 1C, The Agreement on Trade Related Aspects of Intellectual Property Rights (‘TRIPS Agreement’)

⁴⁶⁵⁾ Owoeye, O. A. (2014—2015). Data Exclusivity and Public Health under the TRIPS Agreement. *Journal of Law, Information and Science*, Vol. 23(2).

test podataka potrebnih za podnošenje regulatornoj agenciji kako bi se dokazala sigurnost i efikasnost novog leka, i prevencija od proizvodnje generičkih lekova baziranih na ovim podacima u svojim aplikacijama“.⁴⁶⁶⁾ Takvi podaci mogu uključiti sastav leka, metod proizvodnje i potencijalne zdravstvene rizike po ljude, što tim podacima daje značajnu komercijalnu vrednost.⁴⁶⁷⁾ Dakle, ovakvim pristupom se brani proizvođačima generičkih lekova da se bez inicijalnih troškova u procesu istraživanja (za koje smo naveli da u proseku mogu iznositi do 2,4 milijarde USD) mogu ući u proizvodnju generičkog leka i samim tim ga „izbaciti“ na tržište. Međutim, iako je etički opravdano, čak i sadržano u značajnim globalnim dokumentima, poput Helsinške deklaracije, ili pak u Pariskoj konvenciji za zaštitu industrijske svojine (Paris Convention for the Protection of Industrial property), kada se govori o nelojalnoj konkurenciji može se razmatrati i činjenica da ovakav pristup podacima istraživanja zapravo sužava izbor u pristupu leka stanovništvu iz manje razvijenih zemalja. Osim toga, ekskluzivnost u pristupu i pravu na korišćenje podataka istraživanja ograničena je i na slučaj u kome je proizvod napravljen i na slučaj u kome je samo patent registrovan ali proizvod nije izašao na tržište. U prvom slučaju će se sprečiti da se generički lek pojavi na istom tržištu na kome se već nalazi originalni lek, dok će se u drugom slučaju sprečiti da se, iako proizvod nije napravljen, zahvaljujući patentu definiše ekskluzivnost podataka i da se na taj način onemogući kompanijama koje proizvode generiku da idu u dalja istraživanja ili koriste podatke koji bi potencijalno mogli doprineti izlasku njihovog proizvoda na tržište. Sporazum o trgovinskim aspektima prava intelektualne svojine, u članu 7, definiše ciljeve da zaštiti intelektualnu svojinu u cilju doprinosu promociji tehnoloških inovacija i transfera tehnologija ka uzajamnoj koristi za proizvođače i korisnike tehnološkog znanja a poštujući principe socijalnog i ekonomskog blagostanja, prava i obaveza.⁴⁶⁸⁾ U okviru Sporazuma o trgovinskim aspektima prava intelektualne svojine, član 39, Sekcija 7 — Zaštita neobjavljenih informacija, govori se o značaju zaštite protiv nelojalne konkurencije kao i o zaštiti takvih informacija podnetih regulatornim telima. Fizička i pravna lica, kako se ističe u okviru istog člana, trebalo bi da imaju mogućnost pravnog leka u slučaju kada se ekskluzivni podaci koriste neovlašćeno:⁴⁶⁹⁾

- u slučaju tajne, konfiguracije ili slaganja komponenata,
- u slučaju da ima komercijalnu vrednost jer je tajna,
- kada osoba koja je u kontroli informacije ima pravo da informaciju deklarise kao tajnu.

⁴⁶⁶⁾ Evans, G. E. (2008). Strategic Patent Licensing for Public Research Organizations: Deploying Restriction and Reservation Clauses to Promote Medical R & D in Developing Countries. *American Journal of Law and Medicine*, 34, 175, 184.

⁴⁶⁷⁾ Dwyer, L. (2007). Patent Protection and Access to Medicine: The Colombia and Peruvian Trade Promotion Agreements. *Law & Business Review of the Americas*, Vol. 13, 825, 840.

⁴⁶⁸⁾ TRIPS Agreement, Annex 3, Article 7, preuzeto sa: https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/27-trips.pdf, 2. januar 2017.

⁴⁶⁹⁾ TRIPS Agreement, Annex 3, preuzeto sa: https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/27-trips.pdf, 2. januar 2017.

Takođe, važno je naglasiti delove TRIPS sporazuma koji sadrže segmente Pariske konvencije,⁴⁷⁰⁾ koja je zaključena 1883. i do današnjeg dana pretrpela je nekoliko revizija, a poslednja je urađena 1967. godine. Vezuje se u najvećoj meri za industrijsku svojinu, uključujući patente, industrijski dizajn, primenjene modele, geografske oznake, kao i represiju usled nelojalne konkurencije.⁴⁷¹⁾ Ovakve mere indirektno utiču na povećanje broja kliničkih ispitivanja, usled ekskluzivnosti podataka već sprovedenih ispitivanja nosioca patenta. Dakle, TRIPS na više načina deluje stimulatивно na razvoj istraživačke delatnosti u okviru kliničkih ispitivanja.

7.2.2. Zaštita patenata i okviri ekonomske špijunaže u biomedicinskoj i farmaceutskoj industriji

7.2.2.1. Industrijska špijunaža i poslovna tajna

Ideja ovog dela knjige jeste da se prikaže značaj industrijske špijunaže u okviru farmaceutске i biomedicinske industrije, jer postoje indicije da će doći do rasta takvih aktivnosti s obzirom na izuzetan rast ove industrije. O tim aktivnostima bi i Republika Srbija trebalo da ima više informacija i da na vreme pripremi set aktivnosti i mehanizama koji bi preventivno delovali na takve zloupotrebe. Osnovni koncept industrijske špijunaže zasniva se na neovlašćenom preuzimanju informacija i njihovoj komercijalizaciji. Modeli ekonomske špijunaže su raznovrsni, i mogu se ogledati u onim legitimnim ali i onima koji to prema svojoj prirodi nisu. U svakom slučaju, svaka zloupotreba je zabranjena i strogo sankcionisana zakoni- ma unutar samih država, ali i kroz rad međunarodnih organizacija.

Kada se razmatra industrijska špijunaža, treba prvo definisati šta je to značaj- no u komercijalnom smislu a potpada pod potencijalnu opasnost od neovlašće- nog preuzimanja. To je — poslovna informacija. Naime, poslovne informacije jesu od značaja, ali ne predstavljaju sve poslovne informacije u isto vreme i poslovne tajne. U Republici Srbiji, Zakon o zaštiti poslovne tajne definiše kao nezakonite aktivnosti u procesu pribavljanja poslovne tajne sledeće stavke:⁴⁷²⁾

- povreda ugovornih odredaba o čuvanju poslovne tajne;
- zloupotreba poslovnog poverenja;
- industrijska ili komercijalna špijunaža;
- prevara;
- navođenje na bilo koju radnju iz t. 1—4 ovog stava;
- pribavljanje informacije koja predstavlja poslovnu tajnu od trećih lica koja znaju ili su bila dužna da znaju da ta informacija predstavlja poslov- nu tajnu i da je pribavljena od lica u čijem je zakonitom posedu.

⁴⁷⁰⁾ U okviru II, III i IV dela TRIPS sporazuma, članovi treba da se pridržavaju Pariske konvencije (1967), članova 1—12 i 19, takođe i Rimske konvencije i Ugovora o intelektualnoj svojini.

⁴⁷¹⁾ V.: *Promoting Access to Medical Technologies and Innovation* (2012). World Health Organi- zation, World Intellectual Property Organization and World Trade Organization, 55.

⁴⁷²⁾ Zakon o zaštiti poslovne tajne. *Sl. glasnik RS*, 72/2011, čl. 8.

Republika Srbija se kroz svoj zakonodavni sistem odnosi prema poslovnoj informaciji u skladu sa Zakonom o privrednim društvima i definiše je na sledeći način: „Poslovna tajna je podatak čije bi saopštavanje trećem licu moglo naneti štetu društvu, kao i podatak koji ima ili može imati ekonomsku vrednost zato što nije opštepoznat, niti je lako dostupan trećim licima koja bi njegovim korišćenjem ili saopštavanjem mogla ostvariti ekonomsku korist i koji društvo štiti odgovarajućim merama u cilju čuvanja njegove tajnosti. Poslovna tajna je i podatak koji je zakonom, drugim propisom ili aktom društva, određen kao poslovna tajna.“⁴⁷³⁾

Zakonom o zaštiti poslovne tajne (*Sl. glasnik RS, 72/2011*), članom 4 definiše se poslovna tajna i, u smislu ovog zakona, poslovnom tajnom smatra se bilo koja informacija koja ima komercijalnu vrednost zato što nije opštepoznata niti je dostupna trećim licima koja bi njenim korišćenjem ili saopštavanjem mogla ostvariti ekonomsku korist, i koja je od strane njenog držaoca zaštićena odgovarajućim merama u skladu sa zakonom, poslovnom politikom, ugovornim obavezama ili odgovarajućim standardima u cilju očuvanja njene tajnosti, a čije bi saopštavanje trećem licu moglo naneti štetu držaocu poslovne tajne.

Isti Zakon definiše da se podatak (informacija) smatra poslovnom tajnom ako i samo ako ispunjava sledeće uslove:

- upotrebljiv je u nameri da se očuva i/ili unapredi određen položaj privrednog subjekta;
- da subjekt zaštiti podatak od svih nepozvanih lica kako ne bi mogli (bez velikih poteškoća) da saznaju sadržaj;
- da podaci, ako se puste u promet, imaju ekonomsku vrednost;
- ne mogu biti svi podaci koji se odnose na poslovanje, a sa druge strane, ne može se svaki podatak proglasiti poslovnom tajnom.

Poslovna tajna (informacija od značaja za komercijalizaciju), može se naći u različitim oblicima, pa shodno tome može biti sadržana u okviru tehničkog crteža, formule, ugovora, metodologije, različitih finansijskih formula, postupka za razvoj i dr. WIPO definiše trgovinsku tajnu kao svaku poverljivu poslovnu informaciju koje bi omogućila prednost konkurenciji, a svaki neovlašćen pristup tim informacijama koji izvrše treća lica smatra se nefer praksom i kršenjem trgovinske tajne.⁴⁷⁴⁾

Poslovne informacije i njihova pravilna upotreba nesumnjivo imaju veliki značaj u savremenom konceptu razvoja. Naime, privreda je uslovljena razvojem, a razvoj je uslovljen inovacijama koje se generišu po osnovu novih saznanja, istraživačko-razvojnih aktivnosti i uzajamnim radom sa obrazovno-naučnim sektorom. Razvoj nauke stimuliše i razvoj privrede, a u posmatranom slučaju farmaceutske i biomedicinske industrije povećava se i stepen zdravstvene zaštite, iznalazeći uvek

⁴⁷³⁾ *Sl. glasnik RS, 36/2011. i 99/2011, Op. cit.*

⁴⁷⁴⁾ WIPO, preuzeto sa: http://www.wipo.int/sme/en/ip_business/trade_secrets/trade_secrets.htm, jul 2018.

nova rešenja za postojeće bolesti.⁴⁷⁵⁾ Ukoliko se posmatra razvoj privrede, onda je jasno da nova saznanja mogu značajno da utiču na promene toka tržišta i da novi, a posebno oni revolucionarni inovacioni, proizvodi i usluge koji otvaraju nove vidike pružajući saznanja o potpuno novim istraživačkim nišama, omogućavaju veliku prednost svojim vlasnicima. Jasno je da će kompanije koje prve dođu u „posed“ ovakvih proizvoda ili usluga ostvariti srazmerno velike profite.

S razvojem novih tehnologija dolazi do ubrzane razmene informacija, koja je svakako od koristi, međutim za posmatranu temu ekonomske špijunaže od značaja je da je upravo takav oblik razmene doveo i do novih oblika zloupotreba koje je teško kontrolisati; takođe, došlo je i do širenja načina i metoda zloupotrebe kako bi se do određene informacije (poslovne tajne) došlo i kako bi se daljom komercijalizacijom došlo do ostvarivanja prednosti u tržišnoj utakmici. Tako se od tržišne utakmice koja funkcioniše po određenim, striktno definisanim pravilima, „protivnik“ dovodi u nezasluženu prednost a „poraženi“ snosi posledice nedovoljne zaštite poslovnih informacija. Značajno je napomenuti da postoje različite vrste informacija od značaja, kao na primer one o proizvodnji, rezultatima, proizvodnim programima, proizvodnim kapacitetima, planovima za razvoj, planovima za istraživanje, rezultatima istraživanja, namerama o stratezijskom razvoju, investicionim planovima, podaci o konkurenciji i suzbijanju konkurencije, stanju na berzi i sl.⁴⁷⁶⁾

7.2.2.2. Metode preuzimanja poslovnih tajni (sa primerima)

Metode ekonomske špijunaže, odnosno neovlašćenog preuzimanja poslovnih tajni i poslovnih informacija od značaja — različite su. Postoje legalne i nelegalne metode i aktivnosti, dakle one koje su u skladu sa zakonom i one koje se zakonom i drugim uredbama sankcionišu. Rad ekonomskih diplomata od velikog je značaja i u literaturi se ekonomska špijunaža navodi kao jedan od ključnih modela. Jedan ekonomski diplomata može na različite načine da ostvari pristup poslovnim informacijama koje se smatraju relevantnim, a neki od tih načina ogledaju se u aktivnostima na poslovnim susretima, različitim banketima, u okviru organizovanih poseta proizvodnim pogonima, kroz pokušaje da se ostvari prodor u elektronsku mrežu ili veb-sajt organizacije koja ima zaštićen ili ograničen pristup informacijama, u razgovoru sa otpuštenim ili nezadovoljnim osobljem kompanije, potkupljivanjem zaposlenih kako bi se došlo u posed informacija od značaja ili pak plaćanju posrednika da dođe u posed takvih informacija i dr. Zemlja domaćin će svakako imati spreman odgovor ukoliko ima saznanja o riskantnijim postupcima predstavnika strane zemlje, štiteći na taj način svoje interese odnosno interese svojih građana i industrijalaca.⁴⁷⁷⁾

⁴⁷⁵⁾ Bilo da se radi o lekovima, lekovitim sredstvima, medicinskim uređajima ili pak novoutvrđenim terapijskim procedurama.

⁴⁷⁶⁾ Prvulović, V. (2002). *Ekonomska diplomatija*. Megatrend univerzitet, 92—94.

⁴⁷⁷⁾ *Ibid.*, 93—104.

Vojna industrija je tradicionalno bila predmet špijunaže, a poznati su primeri špijunaže tehnički naprednih uređaja širom sveta, koje su sprovodile razne obaveštajne službe. Nacionalna bezbednost usko je povezana sa vojnom špijunažom, u cilju zaštite interesa države. Jedan od primera špijunaže inovativnih tehnoloških dostignuća svakako je i sistem *Ehelon*, mreža koju čini 120 satelita koji su u prvo vreme služili za prikupljanje vojnih i obaveštajnih informacija a zatim prešli na prikupljanje informacija od strateškog i komercijalnog značaja. Drugi primer je prislušna stanica pod kodiranim nazivom *Velike uši*, koja se nalazi u selu Bad Aibling u Nemačkoj.⁴⁷⁸⁾ Kao odgovor na mrežu *Ehelon* Evropska unija je instalirala sistem *Galileo* za koji je planirano da poseduje 24 satelita i šest orbitnih stanica, postavljenih 23.000 km iznad Zemlje. Kada je došlo do diskusije oko razloga i inicijative za postavljanje *Galileo* sistema, Evropska unija je definisala da je suštinska razlika u tome što zapravo *Galileo* upravlja civilna služba dok drugim mrežama satelita upravljaju vojne organizacije.⁴⁷⁹⁾ Takođe, poznati su i primeri ekonomske špijunaže u kompaniji *Airbus*, 2015, i u *Konkordu*, ranih osamdesetih godina 20. veka.

Jedan od rastućih metoda preuzimanja poslovnih tajni jeste hakovanje. Naime, hakerske mreže deluju globalno i stalno napreduju. Teško ih je kontrolisati, a jedan od mehanizama koji primenjuje SAD jeste i zapošljavanje hakera u procesu testiranja ili rada na softverskim rešenjima zaštite. Drugo rešenje, kao zaštita od hakerskih napada, jeste ugradnja stalno napredujućih zaštitnih sistema za softvere (*Firewall*) ali je neophodno uposliti stručna lica i raspolagati adekvatnim mogućnostima softvera kako bi se zaštita te vrste primenila na odgovarajući način.

Poznat je i metod preuzimanja visoko pozicioniranih kadrova u svrhe industrijske špijunaže, čime se preuzimaju znanja i kontakti mreža, ali i informacije o konkurentu. Jedan od poznatijih primera jeste i prelazak čuvenih dizajnera u automobilskoj industriji iz *Alfa Romea*. Reč je o Valteru de Silvi (Walter de Silva) i Volfgangu Egeru (Wolfgang Eger), zaslužnima za dizajniranje sjajnih automobila, poput modela *alfa romeo 156*, *alfa romeo brera* i drugih. Ako se posmatraju farmaceutska i biomedicinska industrija, poznat je slučaj odavanja poslovnih tajni petoro zaposlenih u korporaciji *Glakso Smit Klajn*, koji su zbog toga naknadno procesuirani i uhapšeni.

7.2.2.3. Značaj poslovnih informacija u biomedicinskoj i farmaceutskoj industriji

Biomedicinska i farmaceutska industrija celokupan svoj istraživački i razvojni korpus baziraju na novim saznanjima. Svaka zloupotreba ovih saznanja može dovesti do velikih gubitaka za kompaniju, pojedinca ili istraživački institut koji se bavi ovom delatnošću. Takođe, od velikog su značaja i informacije koje se odnose na razvoj kompanija, sagledavanje tržišta, strategije, odnos prema konkurentima i dr. Informacije od značaja u oblasti istraživanja i razvoja odnose se na *in silico*, *in vitro* i *in vivo* istraživanja u kasnijim fazama (faze I—IV, postmarketinške/epide-

⁴⁷⁸⁾ EU, preuzeto sa: <https://cr.yp.to/export/2001/09.07-europe.html>, jul 2018.

⁴⁷⁹⁾ EGSA (2018), preuzeto sa: galileo-european-global-satellite-based-navigation-system, jul 2018.

miološke studije).⁴⁸⁰⁾ Uspešno obavljanje kliničkog ispitivanja znači da je projekat urađen na vreme, u okviru budžeta i sa visokim nivoom kvaliteta. To podrazumeva da se ovi ciljevi jasno definišu pre započinjanja projekta.⁴⁸¹⁾ U kliničkim studijama značajan aspekt predstavljaju transferi ljudi i tehnologija. Naime, kroz trenažni proces koji se obavlja u institucijama u kojima se vrši kliničko ispitivanje, lekari, ali i interdisciplinarni timovi, bivaju upoznati sa tehnologijom i *know-how* upotrebom određenog leka, dejstvom, instrukcijama za određene terapijske procedure ili medicinskog sredstva. Tim putem oni bivaju uključeni u najnovija međunarodna istraživanja koja predstavljaju vrhunac medicinske naučne delatnosti. Kasnije, istraživači pokušavaju da implementiraju standard i protokole koje su naučili tokom kliničkih ispitivanja na redovni rad u svojim bolnicama (kada im se to dozvoli na institucionalnom nivou).

U industrijski razvijenim zemljama postoji slaba kontrola u pogledu međunarodnog transfera tehnologije ili cene za takve transfere, a to je slučaja i kada međunarodna prodaja tehnologije može da prouzrokuje glavne socijalne troškove, dok su stavovi u zemljama u razvoju drugačiji jer su one uglavnom kupci pre nego prodavci visokih tehnologija (one žele da obezbede da uvozna tehnologija odgovara njihovim potrebama — manji obim i radno intenzivna tehnologija).⁴⁸²⁾

Jedan primer ovakvog nepravednog transfera informacija od značaja (poslovnih tajni) može se predstaviti kroz činjenicu da istraživač provede deceniju i više u laboratoriji, pokušavajući da pronađe lek koji će delovati na određenu bolest. Naprosto se može desiti da taj istraživač bude blizu ostvarenja svog rezultata, a da jedan od članova tima nesmotreno ponese kući laptop sa podacima o istraživanju i na putu do kuće konektuje se na autobuskoj stanici na wi-fi mrežu. Nakon nekog vremena, može se zamisliti razočaranje istraživača koji je uvideo da je suparnička kompanija objavila rad sa rezultatima istovetnim njegovim, zatim marketizovala lek i „ubrala“ sve plodove istraživačevog rada. Takva nesmotrenost je tog istraživača koštala više od decenije života provedenog u minucioznom radu, a sa druge strane, obimna materijalna sredstva i zasluge za svoj rad nikada neće dobiti. S tim u skladu, kontrolni mehanizmi koje obezbeđuju različiti standardi, navedeni u ovom radu, mogu da pomognu u standardizaciji i transparentnosti upotrebe patenta, ali i da pomognu u bezbednosnim aspektima.

7.2.2.4. Ubrzani razvoj biomedicinske i farmaceutske industrije

Posmatrano kroz genezu industrijske špijunaže, jasno je da je neovlašćena upotreba informacija od značaja oduvek bila prisutna, ali u novije doba čini se da je u najvećoj meri bila zastupljena u oblastima nacionalne bezbednosti i vojnoobaveštajne službe. Korporativna špijunaža se intenzivirala, praktično kao nado-

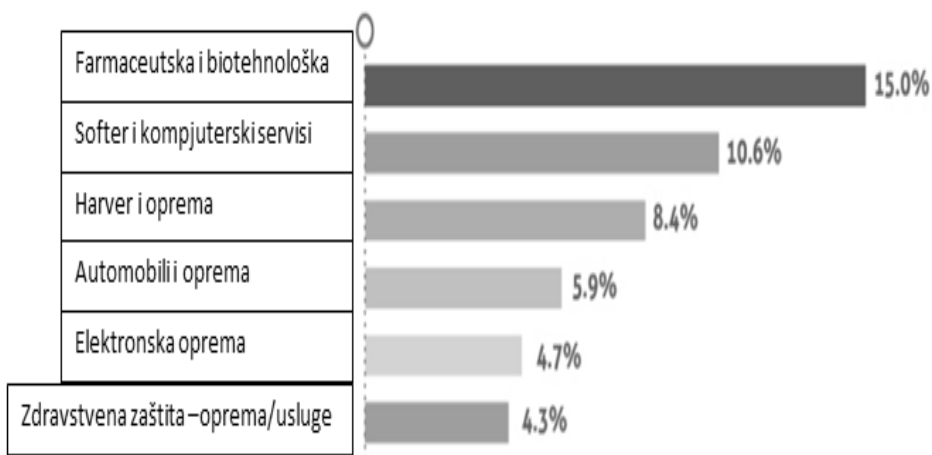
⁴⁸⁰⁾ Stamenovic, M., Dobraca, A. (2017). Benefits of outsourcing strategy and IT technology in clinical trials. Manuscript number: AIM-2017-08-094. *Acta Informatica Medica*.

⁴⁸¹⁾ <http://www.pharmexec.com/key-strategies-planning-and-executing-successful-clinical-trials>.

⁴⁸²⁾ Rakić, B. (2004). *Međunarodni marketing* (2. izd.). Beograd: Megatrend univerzitet.

gradnja na vojnu (u kontekstu alata i mehanizama) i sprovodi se aktivno u okviru biomedicinske i farmaceutske industrije. S vremena na vreme, javnost bude informisana o slučajevima poput onog sa korporacijom *Glakso Smit Klajn*, koji smo ranije pomenuli. Ukoliko uzmemo u obzir ubrzani rast i razvoj biomedicinske i farmaceutske industrije, koja sada zauzima prvo mesto po svim značajnijim parametrima, naša hipoteza jeste da će doći do eskalacije industrijske špijunaže u ovom sektoru.

Grafikon 22. Rangiranje industrijskih sektora prema intenzitetu investiranja u sektor istraživanja i razvoja⁴⁸³⁾

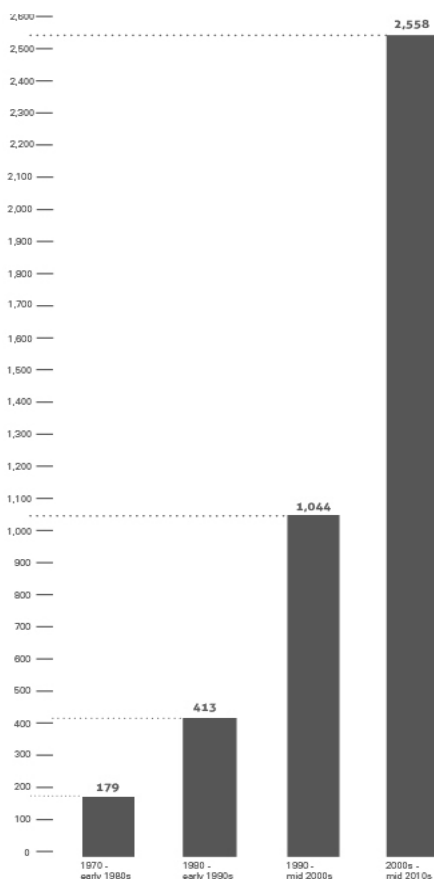

Prema podacima Evropske federacije farmaceutske industrije i asocijacija (EFPIA) iz Brisela, urađeno je rangiranje industrijskih sektora po intenzitetu aktivnosti sektora za istraživanje i razvoj (kao procenat prodaje). Istraživanje je sprovedeno na uzorku od 2.500 kompanija, a uzorak je biran na sledeći način: 590 kompanija iz Evropske unije, 356 iz Japana, 837 iz SAD, 327 iz Kine, i ukupno 390 kompanija iz ostatka sveta. Farmaceutska i biotehnološka industrija nalazi se na prvom mestu, sa 15%, dok je na drugom mestu industrija softvera i kompjuterskih servisa, sa 10,6 odsto. Na trećem mestu je industrija vezana za IT sektor — tehnologije i hardver, sa 8,4 odsto. Značajna za zdravstveni sektor jeste i činjenica da se na petom mestu nalazi industrija zdravstvene opreme i servisa — sa 4,4 odsto.

Geografska disperzija kliničkih ispitivanja takođe je u ekspanziji, o čemu je bilo govora u okviru poglavlja o razvoju kliničkih ispitivanja i uticaju Svetske trgovinske organizacije na tu oblast. Klinička ispitivanja danas se izvode globalno, u gotovo svim zemljama sveta i u skladu sa standardima Dobre kliničke prakse, koje je propisao Međunarodni odbor za harmonizaciju. Diverzifikacija kliničkih ispitivanja svakako je doprinela velikom broju prednosti, kroz diverzitet podataka kao i boljoj dostupnosti lekova ili tretmana za pacijente.

⁴⁸³⁾ EFPIA, preuzeto sa: <https://www.efpia.eu/publications/data-center/the-pharma-industry-in-figures-rd/rd-intensity/>, jul 2018.

Grafikon 23. Cena dovođenja leka na tržište, empirijska analiza⁴⁸⁴⁾

Posmatrajući cenovni aspekt dovođenja novog leka na tržište, cena vrtoglavo raste i trenutno iznosi u proseku oko 2,5 mlrd. USD, dok je sedamdesetih iznosila oko 179 miliona američkih dolara. To je, takođe, samo presek ukupnih troškova u procesu dovođenja novog leka na tržište. Postoje kompanije, poput *Astra Zeneke* koja, prema nekim podacima, utroši i do deset milijardi američkih dolara kako bi dovela novi lek na tržište. Kada se razume da ukupne devizne rezerve Republike Srbije iznose oko deset milijardi dolara, onda je jasno o kakvom investicionom kapacitetu kompanija je ovde reč.

7.2.2.5. Rizici u procesu dovođenja inovacije na tržište

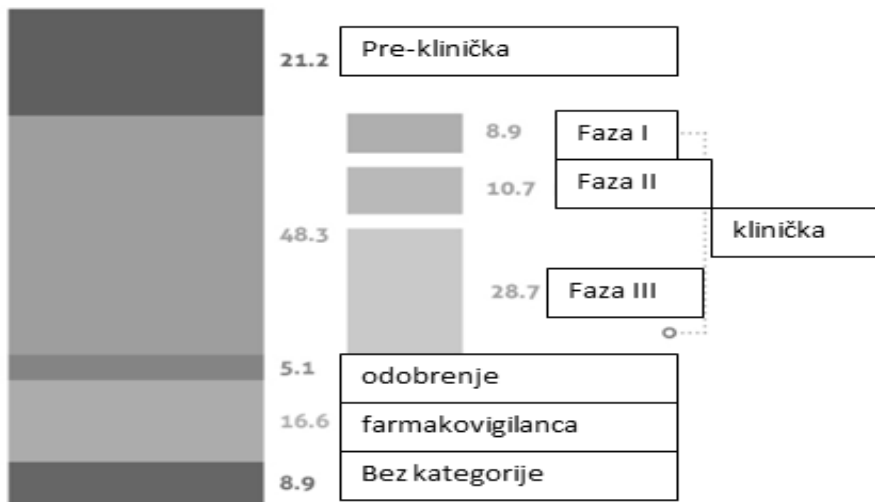
Proces dovođenja leka na tržište dugotrajan je i segmentiran. Rizici se jasno određuju po fazama istraživanja i po inicijalnim rezultatima, kako bi se dokazala vrednost i kvalitet novog proizvoda. Novi lek treba da prođe različite faze, od *in*

⁴⁸⁴⁾ DiMasi, Joseph A., Grabowski, Henry G., Hansen, Ronald W. (2016). Innovation in the pharmaceutical industry: New estimates of R & D costs. *Journal of Health Economics*, 47, 20—33.

vitro preko *in vivo* testiranja, koje su vrlo zahtevne i sa sobom nose određeni stepen rizika po investiciju u koju se ulažu velika sredstva. Istraživači koji započinju rad veoma često su prinuđeni da traže dodatne izvore finansiranja kako bi mogli da prođu kroz sve navedene faze.

Kompanije neretko zapadaju u finansijsku krizu, ali tada mogu da se rade *dokapitalizacije*. Dokapitalizacija kompanija može se vršiti na različite načine, a jedan od najčešće prihvaćenih upravo je kroz traženje novih investitora koji bi kupovinom emitovanih deonica investirali i omogućili dalji „život“ istraživačkom projektu. Prema Grafikonu 24, možemo ustanoviti procenat investicija u sektor istraživanja i razvoja po fazama kliničkih studija.

Grafikon 24. Alokacija investicija u istraživanje i razvoj prema funkciji (%)⁴⁸⁵⁾

Međutim, i pored svih poteškoća, ova industrija beleži stalan rastući broj patenata i, prema analizi koju je sprovedla Svetska organizacija za zaštitu patenata i PCT, industrija medicinskih tehnologija zabeležila je porast broja patenata sa 7.635 u 2004, na 15.016 u 2017 (oko 50%). Biotehnoška industrija takođe je ostvarila rast i to sa 5.858 patenata registrovanih 2004. na 6.538 patenata u 2017. godini. Farmaceutska industrija je imala 5.845 registrovanih patenata u 2004, dok je u 2017. taj broj iznosio 8.747.⁴⁸⁶⁾ Ranije navedeni podaci o geografskoj disperziji kliničkih ispitivanja, o povećanju troškova za dovođenje novog leka na tržište, o broju patenata i pozicioniranju na prvo mesto istraživačkog i razvojnog sektora biomedicinske i farmaceutske industrije, nedvosmisleno govore u korist ubrzanog

⁴⁸⁵⁾ EFPIA, preuzeto sa: <https://www.efpia.eu/publications/data-center/the-pharma-industry-in-figures-rd/allocation-of-rd-investments/>, jul 2018.

⁴⁸⁶⁾ Čuzović, S., Čuzović, Đ., Stamenović, M. *Globalizacija — Savremeni aspekti ekonomije, trgovine i zdravstva*. Niš: Ekonomski fakultet (u štampi).

razvoja ove grane. Shodno tome, značaj informacija koje se smatraju poslovnom tajnom veći je i može biti interesantniji za različite oblike industrijske špijunaže kojom bi se, zahvaljujući adekvatnim informacijama, mogle izbjeći godine ili čak decenije napornog istraživanja. Svetska trgovinska organizacija štiti čak i informacije dobijene u okviru kliničkih istraživanja protiv upotrebe od strane drugih pravnih i fizičkih lica, dok matična kompanija to ne odobri, smatrajući da na taj način obezbeđuje fer konkurentnost. U suprotnom, kompanija koja nije investirala velike svote novca, vreme i druge resurse u kliničko ispitivanje, zapravo bi stekla prednost upotrebom tih podataka.

7.2.2.6. Zaštita patenata kroz standardizaciju i rad međunarodnih organizacija WIPO i STO

Adekvatna upotreba standarda i zaštita intelektualne svojine poput patenata od presudnog je značaja za razvoj privrede i industrijsku konkurentnost kroz proces transfera tehnologija.⁴⁸⁷⁾ Efikasnim procesom standardizacije omogućava se daleko veća transparentnost, kao i veća zaštita podataka, koja obezbeđuje i veću sigurnost. Proces standardizacije obuhvata rad kompanija, različitih organizacija, državnih institucija ali i građana u kontekstu potrošača. Na primer, kroz procese ISO standardizacije, zaštita patenata dokazano se povećava. Godine 2006. odobrena je legislativa o patentima između ISO, IEC (International Standards and Conformity Assessment for all electrical, electronic and related technologies) i ITU (Intellectual property rights). Ovakav oblik saradnje utiče na povećanje efikasnosti ali i na brzinu protoka samih informacija. Po standardima ISO 9000 i ISO 14000 takođe se mogu uvideti poboljšanja u kontekstu kvaliteta i zaštite. Osim toga, ISO 10669:2010 bavi se zaštitom patenata, sistemom vrednovanja brenda gde se uključuju ciljevi, osnove za evaluaciju, različite metode i podaci o kvalitetu.⁴⁸⁸⁾ Sa druge strane, kroz ISO 12931:2012 definisan je kriterijum evaluacije autentičnih rešenja i kroz taj proces se ustanovljava autentičnost životnog ciklusa proizvoda.⁴⁸⁹⁾ Evaluacija brenda sprovodi se kroz standard ISO-DIS 20671, koji je trenutno u razvoju.

Međunarodne organizacije poput WIPO i STO svojim delovanjem utiču na sprečavanje krađe patenata i informacija od značaja i njihovu neovlašćenu upotrebu. WIPO definiše patent kao ekskluzivno pravo na izum, koji može biti proizvod ili proces koji omogućava novi način vršenja neke radnje ili omogućava tehničko rešenje za određeni problem.⁴⁹⁰⁾

Takođe, Pariska konvencija definiše zaštitu patenata. Zaključena davne 1883. godine, pretrpela je do danas nekoliko revizija a poslednja je rađena 1967. Godine. Ova konvencija vezuje se u najvećoj meri za industrijsku svojinu, uključujući pa-

⁴⁸⁷⁾ European Commission. Patents and Standards A modern framework for standardisation involving intellectual property rights. 2014.

⁴⁸⁸⁾ ISO. Preuzeto sa: <https://www.iso.org/standard/46032.html>, jul 2018.

⁴⁸⁹⁾ *Ibid.*

⁴⁹⁰⁾ WIPO. <http://www.wipo.int/patents/en/>, preuzeto 2. jan 2017.

tente, industrijski dizajn, primenjene modele, geografske naznake kao i represiju usled nelojalne konkurencije. U skladu sa tim međunarodno priznatim dokumentom, sledeća pravila treba poštovati:⁴⁹¹⁾

- Patenti iz različitih zemalja za istu inovaciju su nezavisni;
- Potvrda o patentu ne treba da bude odbijena samo zato što prodaju patenta kao proizvoda nije dozvolio nacionalni zakon (ovaj segment je u skladu sa ranije navedenim patentima za lekove koji nisu dobili marketinšku autorizaciju a registrovani su kao patenti);
- Zemlje ugovornice mogu primeniti mere legislative kako bi sprečile zloupotrebu koja može nastati usled nepoštovanja ekskluzivnog prava;
- Registrovanje brenda u jednoj državi nema uticaja na registrovanje u drugoj;
- Zemlja članica treba da prihvati zahtev za aplikaciju novog brenda ali ne mora da je usvoji ukoliko nije u skladu sa lokalnim zakonima i propisima;
- Svaka zemlja ugovornica trebalo bi da odbije pravo na registraciju i zabrani korišćenje brendova koji sadrže reprodukcije, imitacije, prevode;
- Svaka zemlja ugovornica mora da omogući efektivnu zaštitu protiv nelojalne konkurencije.

Zaštite patenata kakve WIPO pruža samostalno, ali i kroz saradnju sa STO i drugim organizacijama, posebno su značajne kod inovacija u medicinskoj industriji jer takve inovacije podrazumevaju velika ulaganja i velike dobiti, a takođe sa sobom nose i velike rizike u procesu razvoja. TRIPS sporazum je prvi međunarodni dokument koji na taj način definiše zaštitu podataka iz kliničkih ispitivanja koji se podnose regulatornim telima a u cilju dobijanja marketinškog odobrenja za komercijalizaciju leka.⁴⁹²⁾ Kada se ispitivana supstanca kroz klinička ispitivanja dovede na tržište, tada zapravo počinje komercijalizacija, u smislu prodaje proizvoda za pružanje zdravstvene zaštite. Period dovođenja leka na tržište varira i kreće se od 10 do 20 godina. Takođe, važenje perioda ekskluziviteta, odnosno vremenskog prava patenta, jeste 20 godina što govori i o dužini dovođenja leka na tržište.⁴⁹³⁾ Prema Sporazumu o trgovinskim aspektima prava intelektualne svojine, koji je jedan od sporazuma Svetske trgovinske organizacije, ekskluzivna prava na patent garantuju se u vremenskom periodu od dvadeset godina, i tada nije dozvoljena proizvodnja generičkih proizvoda. Oni su jeftiniji, pa bi zbog niže cene bili lakše dostupni ranjivim grupama stanovništva i na taj način mogli bi doprineti podizanju nivoa zdravstvene nege u globalnom smislu. Iako se pristup generičkim proizvodima ne može sprečiti, važno je da trgovačke marke (vlasnici patenata farmaceutskih proizvoda), nakon isteka perioda zaštite patenta moraju predano da

⁴⁹¹⁾ Promoting Access to Medical Technologies and Innovation (2012). World Health Organization, World Intellectual Property Organization and World Trade Organization, 55.

⁴⁹²⁾ Marrakesh Agreement Establishing the World Trade Organization, 1867 UNTS 3 (stupio na snagu 1. januara 1995), annex 1C, The Agreement on Trade Related Aspects of Intellectual Property Rights ('TRIPS Agreement')

⁴⁹³⁾ *Ibid.*, 25.

rade na pojačanju marketinških aktivnosti.⁴⁹⁴⁾ Kvalitet generičkog leka često je lošiji od inovativnog, međutim, odluka o kupovini leka najčešće se bazira upravo na cenovnom aspektu, pa su generički lekovi samim tim poželjniji od skupih, inovativnih. Kada istekne pravo ekskluziviteta garantovano patentu, farmaceutske kompanije moraju da uđu u snažnu trku sa generičkim proizvođačima, ojačavajući svoje marketinške i prodajne strategije, kako bi uspele da obezbede adekvatan i očekivan tržišni udeo. Ovakvim pristupom brani se proizvođačima generičkih lekova da se bez inicijalnih troškova u procesu istraživanja (za koje smo naveli da u proseku mogu iznositi do 2,4 milijarde USD) mogu ući u proizvodnju generičkog leka i samim tim ga dovesti na tržište. Međutim, iako je etički opravdano, čak i sadržano u značajnim globalnim dokumentima poput Helsinške deklaracije, ili pak u Pariskoj konvenciji za zaštitu industrijske svojine, kada se govori o neolojalnoj konkurenciji može se razmatrati i činjenica da ovakav pristup podacima istraživanja zapravo sužava izbor u pristupu leka stanovništvu iz manje razvijenih zemalja. Osim toga, ekskluzivnost u pristupu i pravu na korišćenje podataka istraživanja ograničena je i u slučaju u kome je proizvod napravljen i u slučaju u kome je samo patent registrovan ali proizvod nije izašao na tržište. U okviru Sporazuma o trgovinskim aspektima prava intelektualne svojine, član 39, Sekcija 7 („Zaštita neobjavljenih informacija“), govori se o značaju zaštite protiv neolojalne konkurencije kao i o zaštiti takvih informacija podnetih regulatornim telima. Fizička i pravna lica, kako se ističe u okviru istog člana, trebalo bi da imaju mogućnost pravnog leka u slučaju kada se ekskluzivni podaci koriste neovlašćeno.⁴⁹⁵⁾ Ovakve mere indirektno utiču na povećanje broja kliničkih ispitivanja usled ekskluzivnosti podataka već sprovedenih ispitivanja nosioca patenta. Dakle, TRIPS na više načina deluje stimulatивно na razvoj istraživačke delatnosti u okviru kliničkih ispitivanja.

Ako se u uzme obzir rast industrije koji je primetan u različitim aspektima a jedan od najznačajnijih jeste upravo stopa investicija u oblasti istraživanja i razvoja, uloga STO i WIPO u procesu obezbeđivanja patenata od velikog je značaja i stalno se unapređuje. Nažalost, i metode neovlašćenog preuzimanja podataka takođe se unapređuju i sa time treba uhvatiti korak.

Sa povećanjem značaja biomedicinske i farmaceutske industrije raste i broj učesnika, a jača i konkurencija. Neolojalna konkurencija spremna je na različite metode i upotrebu različitih alata kako bi ostvarila prednost na tržištu. Jedna od tih metoda jeste i industrijska špijunaža. Kako smo već naveli, u literaturi se navode analize prednosti i benefita kod upotrebe ovakve vrste metoda za ostvarivanje prednosti na tržištu. Sa druge strane, troškovi dovođenja novog leka na tržište su enormni i povećali su se više od deset puta u prethodnih nekoliko decenija. Predviđanja pokazuju da će ovi troškovi nastaviti da rastu. Takođe, stopa uspešnosti u dovođenju leka na tržište iznosi približno deset odsto. To dalje govori o izuzet-

⁴⁹⁴⁾ Stamenović, M., Gulan, B., Dragaš, B. (2017). *Srbija danas — Savremeni aspekti neoliberalizma, ekonomije, demografije, zdravstva, bezbednosti i tranzicije*. Novi Sad: Prometej.

⁴⁹⁵⁾ TRIPS Agreement, Annex 3, preuzeto sa: https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/27-trips.pdf, 2. januar 2017.

no skupom procesu, koji je segmentiran i ima neizvestan ishod, kao i o rizicima koje nosi ovakav investicioni poduhvat. Farmaceutska i biotehnološka industrija mogu, upravo zbog svog ubrzanog razvoja, postati sve „atraktivnija“ industrija za zloupotrebe u procesima industrijske špijunaže. Tome, osim velike geografske disperzije, velikih ulaganja, sve većeg broja patenata, industrijskog rasta, doprinosi i činjenica da je izuzetno teško doći do proizvoda koji može izaći na tržište i da je za to potrebno vreme.

Međunarodne organizacije, poput WIPO i STO, u velikoj se meri bave zaštitom patenata i to kroz sporazum TRIPS koji obezbeđuju međunarodnu zaštitu kako samom patentu, što je još značajnije daju ekskluzivitet informacijama od značaja (poslovnim tajnama) koje su proistekle iz kliničkih ispitivanja u procesu dovođenja patenta na tržište.

8. PREGOVORI REPUBLIKE SRBIJE O PRISTUPANJU SVETSKOJ TRGOVINSKOJ ORGANIZACIJI

Da bi jedna zemlja postala članica Svetske trgovinske organizacije nije dovoljno samo prebrojati glasove za pristupanje. Ono, naime, podleže složenom pregovaračkom procesu, koji je dugotrajan, izaziva direktne i indirektno troškove i uključuje zahteve postojećih zemalja članica od zemalja kandidata, koji ne moraju nužno da budu u njihovom neposrednom interesu. Zbog toga, između ostalog, bilateralni ili regionalni aranžmani često bivaju atraktivniji od članstva u STO. Prilikom pregovora o pristupanju u STO preuzimaju se obaveze u vezi sa pristupom tržištu, kao i pravila i politike koje nisu direktno povezane sa trgovinom. Sve to čini tzv. cenu članstva u STO. Iako se o ceni može pregovarati, proces pregovaranja u izvesnoj je meri pristrasan u korist postojećih zemalja članica. Osim toga, postoje dokazi da je „cena“ tokom vremena porasla.⁴⁹⁶⁾ Ipak, pošto su zemlje voljne da plate ovu „cenu“, znači da od članstva moraju postojati koristi. Verovatno najvažnija i najneposrednija korist jeste očekivano povećanje izvoza u postojeće zemlje članice, preko nivoa koji bi inače bili postignuti bez tog članstva.⁴⁹⁷⁾

8.1. Dosadašnji rezultati pregovora Republike Srbije za pristupanje STO

Proces pristupanja Svetskoj trgovinskoj organizaciji u suštini je proces pregovaranja, što se veoma razlikuje od procesa pristupanja drugim međunarodnim organizacijama. Srbija je jedna od ukupno 21 zemlje koje trenutno pregovaraju sa Svetskom trgovinskom organizacijom o pristupanju. Svetska trgovinska organizacija trenutno ima ukupno 164 članice, od čega je 36 zemalja odnosno carinskih teritorija učlanjeno od početka funkcionisanja STO, u periodu od 1996. do jula 2016. godine. Te zemlje su prošle kroz proceduru pregovora za pristupanje STO koja podrazumeva četiri faze, za razliku od njenog prethodnika, GATT-a. Na početku, zemlja kandidatkinja opisuje sve aspekte trgovinske i ekonomske politike koje imaju uticaja na sporazume Svetske trgovinske organizacije, u dokumentu koji se zove Memorandum o spoljnotrgovinskom režimu, koga dostavlja zemljama članicama Radne grupe za pregovore o pristupanju. U drugoj fazi počinju paralelno da teku i bilateralni pregovori. Nakon što je pregledanog trgovinskog režima zemlje kandidata i nakon završenih bilateralnih pregovora, Radna grupa u trećoj fazi finalizuje uslove prijema za zemlju o kojoj se radi. U četvrtoj fazi, izveštaj, protokol i lista obaveza dostavljaju se Opštem savetu ili Ministarskoj konferenciji

⁴⁹⁶⁾ V.: Evenett, S. J., and C. A. Primo Braga (2005). *WTO Accession: Lessons from Experience*. World Bank Trade, Note No. 22.

⁴⁹⁷⁾ Felbermayr G., Kohler W. (2010). Does WTO Membership Make a Difference at the Extensive Margin of World Trade?, in: Drabek Z. (eds.) *Is the World Trade Organization Attractive Enough for Emerging Economies?*. London: Palgrave Macmillan, 217.

STO i kada dve trećine članica STO glasa pozitivno — zemlja dobija mogućnost da potpiše Protokol o pristupanju STO. U većini slučajeva, zemlja u svom parlamentu ratifikuje ovaj sporazum i tada je pristupanje okončano.⁴⁹⁸⁾

Pregovori Republike Srbije za članstvo u Svetskoj trgovinskoj organizaciji zvanično su počeli 15. februara 2005, pre punih 13 godina. Tog dana je Opšti savet Svetske trgovinske organizacije doneo odluku o osnivanju Radne grupe za Srbiju i o početku procesa prijema Srbije u STO. Proces pregovora vodi se prema poznatoj proceduri Svetske trgovinske organizacije i u suštini obuhvata paralelno odvijanje pregovora o pravilima (multilateralni) i pregovora o pristupu tržištu (bilateralni). Radna grupa za Srbiju sastala se ukupno 13 puta, poslednji put 13. juna 2013. godine. Srbija je u pregovorima označena kao tranziciona privreda i zemlja bez izlaska na more. Otežavajuća okolnost po Srbiju jeste što ona, kao i ostale zemlje u Evropi, nema ni status zemlje u razvoju ni status najmanje razvijene zemlje, tako da svi propisi moraju biti u skladu s pravilima STO na datum stupanja u tu organizaciju, bez nekog tranzicionog perioda prilagođavanja. Poslednji nacrt izveštaja Radne grupe za Srbiju rađen je u oktobru 2012. godine. Naredni sastanak ove radne grupe očekuje se kada Srbija završi proceduru donošenja preostalih zakonskih rešenja u skladu s pravilima STO (pre svega u vezi prometa GMO proizvoda), kada se okonča rad na novom nacrtu izveštaja Radne grupe i kada se ostvari značajan napredak u preostalim bilateralnim pregovorima o pristupu tržištu, tj. kada se potpiše novi bilateralni protokol o pristupu tržištu robe i tržištu usluga.⁴⁹⁹⁾

8.2. Izazovi u bilateralnim pregovorima

Srbija je završila pregovore, potpisala i deponovala u Sekretarijatu STO bilateralne protokole o pristupu tržištu robe i usluga sa 14 STO članica: Evropskom unijom (EU), Dominikanskom Republikom, Ekvadorom, Hondurasom, Japanom, Kanadom, Kinom, Korejom, Norveškom, Salvadorom, Panamom, Indijom, Meksikom i Švajcarskom. Trenutno, Srbija u okviru pristupanja STO vodi bilateralne pregovore sa još četiri zemlje: SAD, Ukrajinom, Brazilom i Rusijom. Sa SAD i Brazilom vode se još i pregovori oko poljoprivrednih proizvoda, a sa Ukrajinom i Rusijom o robi i uslugama. Posebno su se kao teški pokazali pregovori s Ukrajinom, koja insistira na snižavanju ili ukidanju carinskih tarifa za više od 700 proizvoda, odnosno za čitave sektore ili grupe proizvoda, roba i usluga. U toku je proces pregovora o Sporazumu o slobodnoj trgovini s Ukrajinom koja traži da Srbija odobri ili potpuno ukine carine na neke poljoprivredne proizvode, čelik i druge proizvode crne metalurgije.⁵⁰⁰⁾ Dokumenti koji se odnose na Radnu grupu za Srbiju ograničeni su za javnost i biće dostupni tek nakon usvajanja izveštaja na

⁴⁹⁸⁾ World Trade Organization. *Membership, alliances and bureaucracy*. <https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/org3_e.htm#join> 2. mart 2017.

⁴⁹⁹⁾ World Trade Organization (2016). *Annual Report by the Director-General WT/ACC/28*. Geneva: WTO, 14.

⁵⁰⁰⁾ Jelisavac Trošić, Sanja (2015). *Pregovori u okviru GATT i STO*. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu, 274.

Ministarskoj konferenciji odnosno Opštem savetu STO, u četvrtoj, poslednjoj fazi pregovora.⁵⁰¹⁾ Trend koji je primećen jeste da se sa svakom novom članicom sve više zaoštravaju uslovi prijema što, naravno, ne odgovara zemljama koje još nisu okončale pregovore o pristupanju (uključujući Srbiju). Kako se od novih zemalja prilikom pregovora o pristupanju traže sve značajnije spoljnotrgovinske koncesije, iz godine u godinu se jaz, koji postoji u konsolidovanim carinskim stopama između novih i starih članica STO, sve više povećava.

Srbiju odlikuje jedna specifičnost, a to je da mora imati u vidu činjenicu da uporedo sa pregovorima za prijem u STO, ona vodi i pregovore za pristupanje Evropskoj uniji, koji su takođe veoma složeni i zahtevni. Srbija mora voditi računa o balansiranju pregovaračkih pozicija. Istovremeno, pristupanje Srbije Evropskoj uniji, koja ima jedinstvenu spoljnotrgovinsku politiku, značajno utiče na manevarski prostor pregovaračkog tima za pristupanje u STO. Preporuka Evropske unije je da Srbija tokom bilateralnih pregovora u procesu pristupanja u STO ne spušta carine ispod nivoa konsolidovanih carinskih stopa EU. Evropska unija ne želi da dopusti Srbiji grešku kakvu je u procesu pristupanja STO načinila Estonija, kada je određene carine snizila na nivo niži od onog koji je postojao u EU. Time je ova zajednica bila primorana da, nakon priključenja Estonije, plaća kompenzacione dažbine trećim državama. Zato EU zahteva od Srbije da istraje u pregovorima i svoje carine konsoliduje na nivou koji je najmanje isti, ako ne i viši, od onog u EU.⁵⁰²⁾ Ova činjenica, naravno, dodatno komplikuje i otežava pregovore Srbije sa STO. Pored toga, završetak pregovora ne zavisi samo od Srbije već dobrim delom i od zemalja s kojima vodi pregovore o koncesijama u okvirima pregovora o pristupu tržištu. U zavisnosti od novih rešenja ili sporazuma koji se postignu, očekivanja su da se kroz formalne i neformalne kanale, u narednom vremenskom periodu, nastavi napredovanje pristupanja Srbije Svetskoj trgovinskoj organizaciji.

Najnoviji izveštaj Evropske komisije o Srbiji, u ekonomskom delu ističe da nije postignut napredak u pristupu Srbije Svetskoj trgovinskoj organizaciji. Članstvo u STO i dalje zavisi od usvajanja zakona o genetski modifikovanim organizmima u skladu sa pravilima STO i od završetka pregovora o pristupu tržištu sa nekolicinom članova STO.⁵⁰³⁾ Ovu kritiku uputila je EU, kao i upozorenje da se u poslednjih godinu dana nije napredovalo u pogledu preduzimanja koraka koji će Srbiju dovesti bliže završetku pregovora. Evropska komisija u istom izveštaju ističe da je neophodno dovršiti pristupanje Svetskoj trgovinskoj organizaciji, što podrazumeva i završavanje preostalih pregovora o bilateralnom pristupu tržištu. Što se tiče bilateralnih sporazuma sa zemljama koje nisu članice EU, u izveštaju se navodi da je Srbija završila pregovore o daljoj liberalizaciji trgovine s Turskom, u skladu sa postojećim bilateralnim sporazumom o slobodnoj trgovini. Srbija i dalje

⁵⁰¹⁾ WTO, Ministerial Council Decision WT/L/452 of 14 May 2002.

⁵⁰²⁾ Jelisavac Trošić, Sanja; Rapaić, Stevan (2015). Stanje i perspektive pristupanja Srbije Svetskoj trgovinskoj organizaciji. *Međunarodni problemi*, 1/2015, Vol. LXVII, Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu, 128–147, 132.

⁵⁰³⁾ *Serbia 2018 Report*, European Commission.

pregovara o sporazumu o slobodnoj trgovini sa Ukrajinom. U novembru 2016, Srbija je potpisala bilateralni sporazum o investiranju sa Katarom. Takođe, u izveštaju je istaknuto da Srbija treba da obezbedi kompatibilnost svojih bilateralnih sporazuma o ulaganjima sa EU *Acquis communautaire*.

8.2.1. Zakon o genetski modifikovanim organizmima kao izazov u procesu pristupanja

Proces usklađivanja domaćeg zakonodavstva sa pravilima Svetske trgovinske organizacije, tzv. sistemski proces, traje uporedo s bilateralnim pregovorima. U praksi to znači da treba promeniti niz domaćih zakona i doneti nove, u cilju ugrađivanja pravila STO u domaće zakonodavstvo. Pregovori u okviru Radne grupe na multilateralnom nivou privode se kraju i sva pitanja su uglavnom rešena. Ključna stavka, od pitanja koja su za stupanje u STO Srbiji preostala, jeste donošenje zakona o genetski modifikovanim organizmima (GMO). Najbolje rešenje bi bilo da Srbija taj zakon uskladi s propisima EU, koji pružaju ispunjavanje uslova STO, uz dobru zaštitu od genetski modifikovanih organizama. Evropska unija, naime, ima striktnu procedure za gajenje i uvoz GMO.

Prema pravilima Svetske trgovinske organizacije, u regulativi bilo koje zemlje članice ne smeju da postoje izričite zabrane za trgovinu bilo kojim proizvodom. Međutim, prema našem Zakonu o genetički modifikovanim organizmima iz 2009, nijedan modifikovan živi organizam, kao ni proizvod od genetički modifikovanog organizma, ne može da se stavi u promet, odnosno gaji u komercijalne svrhe na teritoriji Srbije. Osim toga, Narodnoj skupštini Republike Srbije je 21. oktobra 2013. podnesen Predlog zakona o izmenama i dopunama Zakona o genetički modifikovanim organizmima. U ovom predlogu zabranjuje se uzgoj, proizvodnja i promet GMO u komercijalne svrhe u Srbiji, do 2020. godine. Usvajanje ovih izmena nije u skladu s uslovima koje propisuje STO, a posebno s pravilom da ne sme postojati izričita zabrana prometa. Pravila STO ne zalaze u uzgoj niti u proizvodnju, ali propisivanje zabrane prometa GMO nije dozvoljeno. Dalji pregovori Srbije i Svetske trgovinske organizacije uslovljeni su ukidanjem zabrane prometa GMO proizvoda jer se STO zasniva na principu da države članice ne mogu imati apsolutnu zabranu uvoza ili izvoza bilo kojih proizvoda koji nisu dokazani kao štetni za zdravlje.⁵⁰⁴⁾ Jedno od mogućih rešenja za Srbiju bila bi mogućnost da insistira na specifičnim tehničkim propisima i standardima kojima će promet ove vrste proizvoda biti otežan ili na odredbama u kojima će ova vrsta proizvoda morati biti jasno obeležena u maloprodaji.⁵⁰⁵⁾ Takođe, dozvoljeno je zahtevati da proizvođači prođu kontrolu domaće laboratorije koja će dati ocenu da li taj proizvod može da bude stavljen u promet. Moguće je postaviti uslov da su potrebni sertifikati domaćih

⁵⁰⁴⁾ Todorović, B. (2017). *Zašto Srbija treba da uđe u Svetsku trgovinsku organizaciju?*. Beograd: Centar za međunarodne i bezbednosne poslove.

⁵⁰⁵⁾ Jelisavac Trošić, Sanja; Rapaić, Stevan (2015). Stanje i perspektive pristupanja Srbije Svetskoj trgovinskoj organizaciji. *Međunarodni problemi*, 1/2015, Vol. LXVII, Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu, 128—147, 134.

instituta da bi proizvod mogao da bude u prometu. Takođe, korisna bi bila i šira edukacija stanovništva o prednostima zdrave ishrane. Bilo koje od ovih rešenja, ukoliko se sistemski usvoji i svakodnevno primenjuje, obeshrabriće masovni upliv GMO proizvoda na tržište Srbije, bez propisivanja zabrane. Dosadašnja kontrola ovakvih proizvoda u Srbiji, inače, nije dosledno i sistematski sprovedena tako da se na našem tržištu već nalaze neobeleženi GMO proizvodi.⁵⁰⁶⁾

Prema pojedinim domaćim stručnjacima, Srbija bi trebalo da bude zemlja bez genetski modifikovane hrane, a trebalo bi da se stimuliše domaća proizvodnja organske hrane i da se radi na postizanju brenda koji bi bio svetski prepoznatljiv. Ako se zna da u EU ima oko 500 miliona stanovnika (10% njih tj. 50 miliona izjasnilo se da hoće da troši samo hranu bez GMO), onda je šansa Srbije u tome da proizvodi i prodaje takvu hranu.⁵⁰⁷⁾ Nekada je suva šljiva bila najznačajniji proizvod Srbije, koji se manifestovao izvozom od 40.000 tona u SAD (1987), a danas je ukupni izvoz manji od 5.000 tona. Neki od proizvoda koji su stekli globalnu reputaciju su i *žuta osa*, *sokolova rakija* a očekuje se i potvrda brenda *srspska šljivovica*.⁵⁰⁸⁾ Da bi pristup svetskoj trgovinskoj organizaciji imao svoj pun kapacitet važno je da imamo šta da izvezemo i da toga imamo u dovoljnim količinama.

Najnoviji izveštaj Evropske komisije o Srbiji u ekonomskom delu posebno ističe da je neophodno dovršiti pregovore sa Svetskom trgovinskom organizacijom i to usvajanjem zakona STO, u skladu sa zakonima o genetički modifikovanim organizmima u EU (*Acquis-compliant law*). U izveštaju je takođe zamereno što je od maja 2017. godine Srbija uvela niz ograničenja u pogledu izvoza za oporavak neopasnog otpada, a to je dovelo do privremenog zastoja u izdavanju novih izvoznih dozvola. Preporuka Srbiji je da bez odlaganja ukloni ova ograničenja i izbegne primenu takvih mera i u budućnosti, osim ukoliko to nije potpuno opravdano. U novembru 2017, Vlada Srbije je uspostavila koordinaciono telo za olakšavanje trgovine. Ovo telo trebalo bi da osigura saradnju između različitih ministarstava koja se bave trgovinskom politikom, kao i sa spoljnim zainteresovanim stranama. Primećeno je i da je kapacitet uprave za prikupljanje statističkih podataka sa tržišta veoma mali i to pitanje treba što pre rešiti. Takođe, primećeni su nedostaci u administrativnim kapacitetima službi u Ministarstvu trgovine, turizma i telekomunikacija, zaduženih za trgovinu sa EU, CEFTA i STO pridruživanjem.⁵⁰⁹⁾

⁵⁰⁶⁾ Nikolić, Zorica; Taski-Ajduković, Ksenija; Tatić, Mladen; Balešević-Tubić, Svetlana (2009). Monitoring of the Roundup Ready soybean in the Vojvodina province in Serbia. *Industrial crops and products*, 29, 2009: 64; Zdjelar, Gordana; Nikolić, Zorica; Vasiljević, Ivana; Jovičić, Dušica; Ignjatov, Maja; Milošević, Dragana; Tamindžić, Gordana (2014). Detection of genetically modified crops in animal feed in Serbia. *Romanian agricultural research*, No. 31, 2014, DII 2067-5720 RAR 2014: 6.

⁵⁰⁷⁾ Stamenović, M., Gulan, B., & Dragaš, B. (2017). *Srbija Danas — Savremeni aspekti neoliberalizma, ekonomije, demografije, zdravstva, bezbednosti i tranzicije*. Novi Sad: Prometej, 169—170.

⁵⁰⁸⁾ Gulan, B. & Stamenovic, M. (2016). *Land potential*. 12th International Multidisciplinary Scientific Conference EUROBRAND. ISBN 978-86-88065-34-4, maj 2016.

⁵⁰⁹⁾ *Serbia 2018 Report*, European Commission, 84.

8.2.2. Novi izazovi u pregovorima za pristupanje

Za okončanje pregovora za pristupanje Srbije Svetskoj trgovinskoj organizaciji, pored prisutnih ekonomskih uslova, opasnost predstavljaju i politički aspekti. Kao problem u pregovorima o pristupanju STO moglo bi se javiti Kosovo, sa namerom da blokira naše pristupanje. U Svetsku carinsku organizaciju, koja usko saraduje sa Svetskom trgovinskom organizacijom, Kosovo je zvanično primljeno 3. marta 2017. godine. U budućim odnosima Kosova i Svetske trgovinske organizacije postoje četiri moguće opcije: 1) ostanak izvan STO; 2) ulazak u članstvo kao samostalna carinska teritorija; 3) ulazak kao posmatrač; i 4) puno članstvo u STO.⁵¹⁰⁾

Kosovo je 2016. godine postavilo za cilj prijavu za status posmatrača u STO, što bi predstavljalo izazov i potencijalno usporilo put Srbije u STO. Pod pretpostavkom da Kosovo, kao samostalna carinska teritorija, nema snažnu potrebu za zaštitom od konkurencije važnijih grana privrede iz inostranstva, znači da bi pristalo čak i na maksimalne zahteve zemalja članica STO za liberalizacijom i snižavanjem carinskih stopa, a sve u cilju što bržeg uključjenja u ovu organizaciju. Ukoliko bi Kosovo postalo članica pre Srbije, to bi našoj zemlji bila skoro nepremostiva prepreka na putu ka učlanjenju. Na taj način bi se otvorila mogućnost nekih budućih bilateralnih pregovora između Srbije i Kosova kao članice STO, s potencijalnim mnogo širim uslovljavanjem nego što je uslovljavanje kod trgovinskih pitanja pristupa tržištu.

Sa svakim danom produžavanja procesa pristupanja Svetskoj trgovinskoj organizaciji postoji realna mogućnost da se još neka zemlja članica STO javi sa zahtevima za koncesijama tj. trgovinskim ustupcima od Srbije i da time otvori nove bilateralne pregovore; dok se oni ne završe, ceo proces pristupanja dalje se produžava. U toku šeste godine trajanja pregovora za pristupanje Srbije, Panama, Dominikanska Republika i Indija zatražile su da iskoriste svoje pravo i uđu u bilateralne pregovore za pristup tržištu sa Srbijom. Najnoviji primer u bilateralnim pregovorima Srbije za pristup STO jeste Rusija. Ona je pristupila Svetskoj trgovinskoj organizaciji 2012, a bilateralni pregovori sa Srbijom, u okviru procesa pristupanja STO, počeli su 2016. godine.⁵¹¹⁾ Pošto takvo pravo imaju sve zemlje članice STO i u budućnosti, jasno je da Srbija treba da učini sve što je u njenoj moći da ubrza ispunjenje kriterijuma i da pristupi ovoj organizaciji. Osim toga, članstvo u STO je i neophodan uslov za pregovore koje naša zemlja vodi za pristupanje Evropskoj uniji. U pretpristupnim pregovorima Srbije sa EU, u Poglavlju 30 („Odnosi sa inostranstvom“), otvorenom 30. marta 2015, kao ključni uslov za zatvaranje ovog poglavlja stoji pristupanje Srbije Svetskoj trgovinskoj organizaciji. Neizvesnost oko

⁵¹⁰⁾ Loxha, Arbëresha; Pula, Erëza (2016). *Kosovo's Accession to the WTO — An Assessment of Potential Costs and Benefits*. Policy Analysis — No. 06/2016. Prishtina: Group for Legal and Political Studies, 6—7.

⁵¹¹⁾ Todorović, Bojana (2016). *Konferencija Poglavlje 30 — ekonomski odnosi sa inostranstvom: Izveštaj o skriningu i priprema pregovaračkih pozicija*, 17. decembar 2016. Beograd: ISAC Fund.

datuma pristupanja Srbije otežava pripremu planova za ispunjavanje evropskih standarda u pregovorima sa EU. Osim Poglavlja 30, činjenica da nisu završeni pregovori za pristupanje STO otežava i pripremu pregovaračkih pozicija u kojima se definišu rokovi i način prilagođavanja sa EU u Poglavlju 29 („Carinska unija“), jer članstvo u STO i EU utiče na srpske carine, kao i za Poglavlje 11 („Poljoprivreda i ruralni razvoj) i Poglavlje 12 („Bezbednost hrane, veterinarska i fitosanitarna politika“). Prema tome, možemo videti da je pristupanje STO za Srbiju veoma važno pitanje i u velikoj meri utiče i na sadržinu i brzinu odvijanja pregovora sa Evropskom unijom. Mogućnost da Srbija pristupi STO tek pred sam kraj pregovaranja za pristupanje EU takođe nije održiva, jer će spoljnotrgovinsku politiku Srbije nakon pristupanja STO, osim ove organizacije, pomno pratiti i Evropska unija, sa ciljem odlučivanja da li je Srbija spremna za pridruživanje zajedničkoj trgovinskoj politici Evropske unije.

8.3. Predviđeni efekti pristupanja Republike Srbije STO

Veliku prednost članstva u Svetskoj trgovinskoj organizaciji, koja se često predviđa, predstavljaju transparentnost i jasna, poznata i predvidljiva pravila i principi. Kada bi, na primer, preduzeće iz Srbije želelo da proširi plasman svojih proizvoda u inostranstvo, od velikog, možda i presudnog značaja u odlučivanju prilikom izbora zemlje u koju će da izvozi, ili iz koje će da uvozi, jesu vidljiva, lako dostupna, poznata i predvidljiva pravila koja važe na analiziranom tržištu. Zemlje članice STO imaju takva pravila pod kapom ove organizacije. Takođe, sigurnost i predvidljivost na makroekonomskom nivou daju instrumenti spoljnotrgovinske politike svake zemlje koji su vođeni pravilima i principima Svetske trgovinske organizacije (carine, necarinske barijere, subvencije, itd.). Osim odredbi o spoljnotrgovinskoj politici, u okviru STO ustanovljen je i sistem praćenja i ispitivanja nacionalnih spoljnotrgovinskih politika zemalja članica. Dakle, osim što snižava trgovinske barijere, STO osigurava i vezuje spoljnotrgovinske politike svojih članica, zaključavajući ih na postojećem nivou. Takva stabilnost i sigurnost smanjuje troškove nesigurnosti koji inače opterećuju međunarodnu trgovinu i na taj način se promovise trgovina između zemalja članica multilateralnog trgovinskog sistema.

Međutim, kada zemlja odluči da uđe u proceduru pristupanja, očekuje je dugačak i zahtevan proces, bez precizno definisanih pravila. Države i zasebne carinske teritorije mogu pristupiti pod uslovima dogovorenim u okviru pregovora o pristupanju STO (čl. 9 Sporazuma o STO). Definisana i unapred poznata pravila postoje u okviru procedure pristupanja, dok se veći deo procesa vodi po nepisanim pravilima. Najvažnije nepisano pravilo jeste da zemlje koje su već članice STO žele da od zemlje kandidata dobiju najveće moguće koncesije u direktnim pregovorima, dok s druge strane nema limita za te koncesije, a s datumom pristupanja u članstvo sve date koncesije postaju obaveza i prema svim drugim zemljama. Tako je uočena sledeća pojava: što kasnije zemlja uđe u STO, to je njen ulazak skuplji i komplikovaniji. Od početka procesa pristupanja Srbije do danas, prosečno vreme za ulazak zemalja u STO već je povećano sa 6—7 na 10 godina. Srbija je u procesu

pristupanja već 13 godina, a minimum koji predviđamo, u slučaju da sve krene glatko i bez zastoja, iznosi još dve godine.

Članstvo u STO pruža važnu podršku procesu unutrašnjih ekonomskih reformi te stoga predstavlja važnu strategijsku prednost zemlje članice. Takođe, implementirani principi, poput principa najpovlašćenije nacije, svakako predstavljaju prednost u odnosu na bilateralne sporazume gde se isti mogu jednostrano raskinuti, dok u ovom slučaju ipak postoji adekvatna kompenzacija. Osim toga, članstvo u STO predstavlja dobar signal investitorima da se radi o stabilnoj ekonomiji i da je politički kurs adekvatan. Jačanje domaćih politika, zakona i institucija za sprovođenje politika i strategija u oblasti spoljne trgovine robe i usluga značajan je pozitivan efekat koji proističe iz samog odvijanja procesa pregovaranja za članstvo u STO.⁵¹²⁾ Srbija je već putem prilagođavanja relevantnih zakona prošla kroz ovaj proces pozitivnih efekata pridruživanja na domaće reforme i šanse za ekonomski rast. Srbija je u najvećem delu završila zakonsko i institucionalno prilagođavanje pravilima Svetske trgovinske organizacije, tako da naše tržište u najvećem delu već funkcioniše po principima STO. Ono što bi se moglo navesti kao negativni efekat jesu troškovi koje je Srbija imala i koje će imati zbog implementacije potpisanih sporazuma i sprovođenja pravnih, regulatornih i institucionalnih reformi. Što se tiče eventualnih negativnih posledica u budućnosti, kada Srbija postane članica STO, one se ne očekuju kao posledica samog članstva. Ako Srbija okonča proces pristupanja i postane članica STO, uživaće prednosti i preuzimati obaveze, pre svega na osnovu sporazuma koji će biti potpisani u okviru tekuće Doha runde pregovora. Svaki novi sporazum donosi prednosti njegove primene, ali na početku donosi i troškove, kako bi se u zemlji stvorili institucionalni okviri za njegovo sprovođenje. Kratkoročno posmatrano, troškovi premašuju koristi, ali dugoročno gledajući, koristi višestruko premašuju početne troškove. Čak su ukupni efekti članstva u STO i značajniji od samih ekonomskih koristi.⁵¹³⁾

Zemlje članice STO imaju privilegiju da plasiraju domaću robu na inostranom tržištu uz uživanje nediskriminatornog tretmana. S druge strane, te iste zemlje imaju pravo da prema trećoj zemlji, koja nije članica STO, kao što je Srbija, uvode različite dažbine, dozvole, zabrane uvoza i razne druge diskriminatorne mere, tako da je u velikoj meri ograničavaju ili čak i sprečavaju da izveze svoje proizvode. To se, naravno, direktno negativno odražava na izvoz Srbije, ali ima i šire negativne efekte, na primer, utiče na priliv stranih direktnih investicija, uvoz novih tehnologija i znanja. S druge strane, kada pogledamo uvoz robe, usluga i intelektualne svojine, članstvo u STO takođe omogućava olakšan pristup tržištu gotovih proizvoda, poluproizvoda i sirovina, po nižim cenama nego za zemlju van ovoga sistema, kao što je Srbija.

⁵¹²⁾ Chemutai, Vicky; Escaith, Hubert (2017). *An empirical assessment of the economic effects of WTO accession and its commitments*. WTO Staff Working Paper ERSD-2017-05, 2017, 11.

⁵¹³⁾ Jelisavac Trošić, Sanja (2015). *Pregovori u okviru GATT i STO*. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu, 277.

Mehanizam za rešavanje sporova između članica na multilateralnom nivou i po unapred određenim pravilima velika je prednost članstva u STO. Ovim mehanizmom rešavaju se sporovi u međunarodnoj trgovini između država i sprečavaju se mnogobrojni nesporazumi, zastoji i trgovinske blokade. Bez ovoga mehanizma, zemlje u sporu trpele bi mnogo veću štetu.⁵¹⁴⁾ Poseban kvalitet daje i činjenica da putem ovog mehanizma male, ekonomski slabije zemlje u tranziciji, poput Srbije, a posebno najmanje razvijene zemlje, dobijaju priliku da odbrane svoje tržište i privredu od neloyalne konkurencije, posebno velikih i moćnih trgovinskih sila.

Treba pomenuti i da stupanjem u članstvo Srbija dobija priliku da aktivno učestvuje na tekućim pregovorima, formira interesne grupe ili uđe u postojeće, i pruži svoj doprinos formiranju budućih pravila i procedura u Svetskoj trgovinskoj organizaciji. Srbija je trenutno u statusu zemlje posmatrača, tako da joj je otvorena mogućnost da u većini organa STO ima svoje predstavnike i na taj način dobije neposredan uvid u funkcionisanje ove organizacije iznutra.

Ekonomski i drugi efekti pristupanja postaće vidljivi kada Srbija provede određeno vreme kao zemlja članica STO. S obzirom na to da naša zemlja još nije članica, možemo sagledati efekte odsustva iz ovog sistema, kao i potencijalne efekte pristupanja Svetskoj trgovinskoj organizaciji.⁵¹⁵⁾ Srbija, u stvari, i nema izbora osim da postane članica STO. Kako je multilateralni trgovinski sistem u vidu Svetske trgovinske organizacije okupio zemlje koje ostvaruju većinu svetskog trgovinskog prometa, više ne bi ni trebalo da se postavlja pitanje da li zemlja treba da bude članica STO. Članstvom će Srbija obezbediti bolju integrisanost u međunarodni ekonomski i, pre svega, trgovinski sistem.

Sa druge strane, postoje i posledice činjenice da Srbija nije članica STO. Efekti odsustva Srbije iz STO su: multilateralni trgovinski sistem pod okriljem STO okuplja zemlje koje ostvaruju većinu svetske trgovine, pa kako Srbija nije članica, otvara se velika mogućnost diskriminacije preduzeća iz Srbije na tržištima zemalja članica i ovu diskriminaciju niko ne kažnjava; Srbija u poređenju sa zemljama na njenom nivou razvoja ima znatno liberalniji carinski režim, pa su izvoznici iz Srbije opterećeni višim carinskim stopama nego što su carinska opterećenja za uvoz u Srbiju, što dodatno snižava konkurentnost privrede Srbije; otežan pristup na tržišta zemalja članica STO sa kojima Srbija nema potpisane bilateralne sporazu-

⁵¹⁴⁾ Za detaljnu analizu v.: Bown, Chad P., Mavroidis, Petros C. (2017). WTO Dispute Settlement in 2015: Going Strong after Two Decades, *World Trade Review*, 16: 2, 2017: 153—158; i: Leitner, Kara; Lester, Simon (2014). WTO Dispute Settlement 1995—2013 — A Statistical Analysis, *Journal of International Economic Law*, 17 (1), 2014: 191—201.

⁵¹⁵⁾ Za detaljnu analizu v.: Jelisavac Trošić, Sanja (2015). *Pregovori u okviru GATT i STO*. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu; Jelisavac Trošić, Sanja (2016). Nove tendencije u međunarodnoj trgovini, u: Jelisavac Trošić, Sanja (ur.) *Savremeni međunarodni ekonomski i pravni poredak*. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu, 13—36; Rapačić, Stevan (2011). Spoljna trgovina Republike Srbije posle pristupanja Svetskoj trgovinskoj organizaciji, u: *Srbija i međunarodne organizacije*. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu, 259—274; Jelisavac Trošić, Sanja; Rapačić, Stevan (2015). Stanje i perspektive pristupanja Srbije Svetskoj trgovinskoj organizaciji. *Međunarodni problemi*, 1/2015, Vol. LXVII, Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu, 128—147.

me; opasnost da se jednostrano povuče bilateralno dogovoren pristup tržištu bez obaveze plaćanja odgovarajuće kompenzacije, kao što je to obaveza pod sistemom STO; otežana zaštita od nefer trgovinskih praksi kao što su dampinške cene, subvencionisana roba, monopolistički dogovori, piraterija i slično, a u sistemu STO postoje jasni zakonski okviri za borbu protiv ovih pojava u trgovini.

Predviđeni efekti pristupanja Srbije u STO su: kroz pristup mehanizmu Svet-ske trgovinske organizacije za rešavanje sporova Srbija dobija mogućnost zaštite od kršenja pravila na njenu štetu, što ima poseban značaj u trgovinskim sporovima sa velikim silama sa kojima ne bi imala takvu zaštitu van STO sistema; predvidljivost i transparentnost u trgovinskim tokovima; korišćenje trgovinskih preferencijala (klauzule najvećeg povlašćenja i nacionalnog tretmana), tj. povoljnijih uslova za plasman robe i usluga; sigurnost i transparentnost visine carinskih stopa drugih članica STO i praćenje njihovog spoljnotrgovinskog režima; usklađivanjem spoljnotrgovinske regulative sa principima STO šalje se pozitivna slika stranim i domaćim investitorima i trgovinskim partnerima da je stvoren stabilan, predvidiv i transparentan poslovni sistem u Srbiji; otvaraju se mogućnosti za prodor i plasman proizvoda i usluga privrede Srbije na nova tržišta, na tržišta zemalja sa kojima Srbija nema bilateralni trgovinski sporazum, a one su članice STO; mogućnost udruživanja sa drugim zemljama radi veće pregovaračke moći i ostvarivanja interesa Srbije u tekućoj Doha rundi.⁵¹⁶⁾

Srbija trenutno ulaskom u STO više nema šta da izgubi. Nijedno članstvo, pa tako ni članstvo u STO, naravno, samo po sebi neće doneti boljitak ukoliko privreda Srbije ne postigne bolju konkurentnost u proizvodnji i plasmanu u poređenju s drugim zemljama. Članstvo u STO samo po sebi neće doneti povećanje konkurentnosti privrede Srbije, nego će joj omogućiti lakši pristup inostranim tržištima.

⁵¹⁶⁾ Za detaljnu analizu v.: Jovičić, Milena (redaktor) (2003). *Analiza osetljivosti spoljnotrgovinskih sektora na promene režima u procesu pristupanja STO*. Beograd: Savetodavni centar za ekonomska i pravna pitanja, Ekonomski fakultet Univerziteta u Beogradu, Ministarstvo za ekonomske veze sa inostranstvom; Fung, K. C., Gracia-Herrero, Alicia; Siu, Alan (2010). Developing countries and the World Trade Organization: A foreign influence approach. *The Journal of International Trade & Economic Development*, Vol. 19, No. 1, 2010: 187—201; Scheve, Kenneth; Slaughter, Matthew J. (2004). Economic Insecurity and the Globalization of Production. *American Journal of Political Science* 48 (4): 662—674; Aizenman, Joshua (2003). Volatility, Employment, and the Patterns of FDI in Emerging Markets. *Journal of Development Economics*, 72 (2): 585—601; Hanson, Gordon H., Mataloni, Raymond J. Jr., Slaughter, Matthew J. (2001). Expansion Strategies of U. S. Multinational Firms, in: Dani Rodrik and Susan Collins (eds). *Brookings Trade Forum: 2001*. Washington D. C.: Brookings Institution Press, 2001: 245—282.

9. POLITIKA I PROPISI REPUBLIKE SRBIJE U OBLASTI ŽIVOTNE SREDINE

9.1. Obaveza usaglašavanja nacionalne politike i propisa u oblasti životne sredine sa propisima EU

Trenutne karakteristike nacionalne politike i propisa Republike Srbije u oblasti životne sredine uslovljene su većim brojem činilaca materijalne i druge prirode koje bi trebalo imati u vidu u raspravi o odnosima između životne sredine i trgovine. Širi kontekst je određen stanjem životne sredine⁵¹⁷⁾ i karakteristikama privrednog razvoja zemlje.⁵¹⁸⁾ Polazeći od toga, i imajući u vidu ono što je rečeno u prethodnom delu teksta, relevantnost pojedinih elemenata nacionalne politike i propisa RS u oblasti životne sredine za međunarodnu trgovinu imalo bi smisla procenjivati, najpre, na osnovu sagledavanja statusa RS u odgovarajućim međunarodnim ugovorima u oblasti životne sredine. U narednoj fazi, detaljnija analiza morala bi da obuhvati sagledavanje ključnih strateških opredeljenja RS u svakoj od konkretnih oblasti za koje su jasno identifikovana preklapanja između stanja životne sredine i međunarodne trgovine. U detaljnijoj analizi, normativni okvir ovih analiza morao bi da obuhvati celovito sagledavanje trenutnog stanja propisa u svakoj od ovih oblasti, uz vođenje računa o opštem okviru procesa evropskih integracija kao strateškoj determinanti⁵¹⁹⁾ i proceduralnim aspektima usaglašavanja nacionalnih propisa sa propisima Evropske unije.⁵²⁰⁾

Kao što je već naznačeno, kada se raspravlja o statusu RS u međunarodnim ugovorima u oblasti životne sredine (kao i u drugim oblastima), trebalo bi prevažno imati u vidu dostignutu fazu procesa EU integracija, budući da se u okviru ovog procesa odvijaju aktivnosti na planu usaglašavanja nacionalnih propisa sa

⁵¹⁷⁾ V. npr. izveštaje o stanju životne sredine u RS: <http://www.sepa.gov.rs/index.php?menu=5000&id=13&akcija=showExternal> (14. mart 2018).

⁵¹⁸⁾ V. Jelisavac Trošić, S. (2018). Serbia's Sustainable Development Strategy and Industrial Policy for the European Union and the World Trade Organization, in: M Yülek (ed.), *Industrial Policy and Sustainable Growth*, Springer, Singapore, 263—284.

⁵¹⁹⁾ Za šire v.: Todić, D. (2017). "Europeanisation" of Law of Republic of Serbia: between (un)clear goals and (in)appropriate indicators, u: Milisavljević, B., Jevremović Petrović, T., Živković, M. (Eds). *Law and Transition*. Belgrade: University of Belgrade, Faculty of Law, 45—56.

⁵²⁰⁾ Za izvesne (kritičke) naznake o tome v.: Todić, D. (2016). Zakonodavna procedura u Republici Srbiji — između „tehničkih“ slabosti i ograničenja ljudskih prava i sloboda, u: Jazić, A., Janković, S., Đukanović, D. (ur.) (2016). *Srbija i Evropska unija — pripreme za pregovore o poglavljima 23 i 24: tematski zbornik radova*. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu, Hanns Seidel Stiftung, Kancelarija za Srbiju i za Crnu Goru, 80—100; Todić, D. (2013). Međunarodni ugovori i (moguće) slabosti procesa potvrđivanja. *Međunarodna politika*, 4, 5—19.

propisima EU. Povezanost članstva u međunarodnim ugovorima sa procesom EU integracija uslovljena je i formalnim obavezama koje RS ima u odnosu na EU.

Obaveza usaglašavanja nacionalnih propisa sa propisima EU proističe iz uslova za prijem u ovu organizaciju i eksplicitno je propisana u Sporazumu o stabilizaciji i pridruživanju (SSP) (*Sl. glasnik RS*, 83/2008).⁵²¹⁾ Članovi 1 i 72 direktno upućuju na obavezu RS da usklađuje svoje zakonodavstvo sa propisima EU. To podrazumeva postupak „transpozicije“, tj. prenošenja propisa EU u nacionalni pravni sistem koji se sprovodi za direktive, dok se uredbе direktno i neposredno primenjuju.⁵²²⁾ Osnovni tehnički instrument za sagledavanje stanja usaglašenosti nacionalnih propisa sa propisima EU, u fazi pripreme zakona, jeste Izjava o usklađenosti.⁵²³⁾ Naime, Poslovnik Vlade u članu 40 predviđa obavezu predlagača zakona da uz nacrt zakona dostavi i izjavu „da je nacrt zakona usklađen s propisima Evropske unije, u obliku koji je usvojila Vlada, ili izjavu da o pitanju koje nacrt zakona uređuje ne postoje propisi Evropske unije“. Na ovakvo rešenje se dalje nalažnja i obaveza predlagača zakona iz člana 46 Poslovnika, kojim se propisuje da je predlagač u obavezi da pribavi i „mišljenje Kancelarije za evropske integracije“,

⁵²¹⁾ Za šire v.: Todić, D., Dragišić, N. (2014). EU i Srbija: od obaveze usaglašavanja nacionalnih propisa sa propisima EU i njihove primene do prelaznih rokova. *Evropsko zakonodavstvo*, 47—48, 30—39.

⁵²²⁾ *Transpostion* — „transpozicija“ (*Priručnik za prevođenje pravnih akata Evropske unije*, Republika Srbija, Vlada, Kancelarija za evropske integracije, Beograd 2009, str. 32). Ovaj termin označava bilo koje zakonske, podzakonske ili druge obavezujuće mere preduzete od strane nekog nadležnog organa države članice, s ciljem da se unesu u nacionalni pravni poredak obaveze, prava i dužnosti sadržane u direktivama EU. Na taj način, transpozicija obuhvata ne samo preuzimanje teksta direktive u nacionalno pravo već i sve kasnije izmene i dopune, kao i ukidanje pojedinih propisa ili odredbi koji nisu usaglašeni, kako bi se obezbedilo da nacionalni propis u celini pravilno odražava odredbe direktive; *Guide to the Approximation of European Union Environmental Legislation*, Commission of the European Communities, 1997, 140. <http://ec.europa.eu/environment/archives/guide/contents.htm>. (10. decembar 2012). Tumačenje iz ovog dokumenta EU upućuje, između ostalog, i na zaključak da se usklađivanje nacionalnih propisa odnosi i na podzakonske i druge slične akte, a ne samo na zakone.

⁵²³⁾ Obavezan sadržaj ovog dokumenta uključuje, između ostalog, i sledeće elemente: „[...] 3. Usklađenost propisa sa odredbama Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju (*Sl. glasnik RS*, 83/08), odnosno sa odredbama Prelaznog sporazuma o trgovini i trgovinskim pitanjima (*Sl. glasnik RS*, 83/08); a) Odredbu Sporazuma i Prelaznog sporazuma koje se odnose na normativnu sadržinu propisa; b) Prelazni rok za usklađivanje zakonodavstva prema odredbama Sporazuma i Prelaznog sporazuma; v) Ocenu ispunjenosti obaveze koje proizlaze iz navedene odredbe Sporazuma i Prelaznog sporazuma; g) Razloge za delimično ispunjavanje, odnosno neispunjavanje obaveza koje proizlaze iz navedene odredbe Sporazuma i Prelaznog sporazuma; d) Veze sa Nacionalnim programom za integraciju Republike Srbije u Evropsku uniju; 4. Usklađenost propisa sa propisima Evropske unije; a) Navođenje primarnih izvora prava EU i usklađenost sa njima; b) Navođenje sekundarnih izvora prava EU i usklađenost sa njima; v) Navođenje ostalih izvora prava EU i usklađenost sa njima; g) Razlozi za delimičnu usklađenost, odnosno neusklađenost; d) Rok u kojem je predviđeno postizanje potpune usklađenosti propisa sa propisima Evropske unije; 5. Ukoliko ne postoje odgovarajući propisi Evropske unije sa kojima je potrebno obezbediti usklađenost treba konstatovati tu činjenicu. U ovom slučaju nije potrebno popunjavati Tabelu usklađenosti propisa; 6. Da li su prethodno navedeni izvori prava EU prevedeni na srpski jezik? [...]“

kada se radi o nacrtu zakona.⁵²⁴⁾ Prilikom dostavljanja nacрта zakona na mišljenje Kancelariji za evropske integracije, predlagač dostavlja i izjavu o usklađenosti sa propisima Evropske unije (st. 4).

9.1.1. Status Republike Srbije u međunarodnim ugovorima u oblasti životne sredine

Dakle, članstvo u međunarodnim ugovorima i proces evropskih integracija povezani su i činjenicom da kriterijumi za prijem u članstvo EU obuhvataju i uslov koji se odnosi na usvajanje *Acquis communautaire*⁵²⁵⁾, kao i primenu putem delotvornih administrativnih i pravosudnih struktura.⁵²⁶⁾ Na taj način, članstvo u međunarodnim ugovorima i njihovo sprovođenje pojavljuju se kao suštinski uslov za članstvo u organizaciji.⁵²⁷⁾ Utvrđivanje liste međunarodnih ugovora u kojima se članstvo država kandidata očekuje podrazumeva analizu svih grupa propisa koji moraju biti usklađeni sa propisima EU pre stupanja u članstvo, budući da se članstvo u međunarodnim ugovorima pojavljuje kao uslov za članstvo u EU u različitim pregovaračkim poglavljima.⁵²⁸⁾ Međunarodni ugovori su deo *Acquis communautaire*-a u različitim poglavljima u okviru kojih se vode pregovori o članstvu.⁵²⁹⁾ Prema metodologiji same organizacije, sporazumi na snazi sastavni su deo 19 od ukupno 20 grupa propisa.⁵³⁰⁾ Ukupno 2.118 akata (ubedljivo najveći broj) nalazi se u grupi označenoj kao „spoljni odnosi“. U ovoj grupi daleko najveći broj sporazuma pripada grupi bilateralnih sporazuma sa državama nečlanicama (1.825), zatim sledi 314 multilateralnih sporazuma u okviru čega su najbrojniji oni zaključeni u kontekstu Opšteg sporazuma o carinama i trgovini (GATT) (ukupno 121 ugovor). U okviru sporazuma koji se odnose na države nečlanice, najveći broj

⁵²⁴⁾ Pored obaveze da pribavi mišljenje Republičkog sekretarijata za zakonodavstvo i Ministarstva finansija (isto kao i u slučaju predloga uredbe, odluke, memorandumu o budžetu, strategije razvoja, deklaracije i zaključka).

⁵²⁵⁾ *Acquis communautaire* (fr.) — „Pravna stečevina Evropske unije“ — naziv koji se odnosi na celokupno dosad akumulirano pravo EU, odnosno na skup pravnih normi i odluka koje obavezuju sve zemlje članice unutar EU.

⁵²⁶⁾ Todić, D. (2015). Međunarodni ugovori, uslovi za članstvo u Evropskoj uniji i Republika Srbija. *Evropsko zakonodavstvo*, 51/2015, 34—53.

⁵²⁷⁾ Označavajući odnose između međunarodnog i komunitarnog prava višedimenzionalnim, Azulai (Azoulai) zaključuje da „komunitarno pravo duguje međunarodnom pravu značajan deo svoga *acquis*-a, uključujući svoje poreklo“: Azoulai, Loïc (2005). The *Acquis* of the European Union and International organizations. *European Law Journal*, Vol. 11, No. 2, March 2005, 196—231.

⁵²⁸⁾ Pitanje mesta međunarodnih ugovora, kao uslova za članstvo, u pojedinim pregovaračkim poglavljima, zasluži znatno detaljniju analizu koja prevazilazi okvire ovog rada. Podela na grupe propisa na koje se ukazuje dalje u tekstu jednim delom korespondira sa podelom na pregovaračka poglavlja.

⁵²⁹⁾ Evropska unija je članica 282 multilateralna ugovora i 814 bilateralnih (uključujući amandmane i protokole uz pojedine međunarodne ugovore): <http://ec.europa.eu/world/agreements/searchByType.do?id=2> (7. maj 2018).

⁵³⁰⁾ V.: http://eur-lex.europa.eu/browse/directories/inter-agree.html?root_default=CC_1_CODE-D%3D15,CC_2_CODED%3D1510. (7. maj 2018).

pripada sporazumima koji su zaključeni sa evropskim državama (1.236) i to sa najvećim brojem sporazuma koji su zaključeni sa državama članicama Evropske asocijacije slobodne trgovine — EFTA (605) i državama u tranziciji (360). Prema broju sporazuma koji su na snazi, slede grupe: „carinska unija i slobodno kretanje roba“ (192), sa najbrojnijom grupom sporazuma koji se odnose na „specifična carinska pravila, odnosno slobodno kretanje robe“ (131), zatim „poljoprivreda“ (137) gde se najveći broj sporazuma odnosi na države nečlanice (97). U grupi „životna sredina, potrošači i zaštita zdravlja“ na snazi je ukupno 128 međunarodnih sporazuma. Od ovog broja, 109 se odnose na oblast „životna sredina“, zatim sledi „zaštita zdravlja“ (14) i „zaštita životinja“ (6). U okviru sporazuma koji se odnose na životnu sredinu, 73 su označena da pripadaju grupi „međunarodna saradnja“, a 38 za svoj predmet regulisanja imaju različita pitanja povezana sa „zagađenjem“. Zatim, prema brojnosti dolaze sporazumi zaključeni u sledećim oblastima: „ribarstvo“ (121), „zajednička spoljna i bezbednosna politika“ (114), „sloboda, bezbednost i pravda“ (86), „transportna politika“ (76), „energetika“ (46), „nauka, informisanje, obrazovanje i kultura“ (34), „industrijska politika i unutrašnje tržište“ (24), „ekonomska i monetarna politika i slobodno kretanje kapitala“ (12), „opšta, finansijska i institucionalna pitanja“ (11), „privredna društva“ (7), „porezi“ (6), „sloboda pružanja usluga“ (5), „politika konkurencije“ (4), „sloboda kretanja radnika i socijalna politika“ (3) i „sloboda kretanja ljudi“ (1). Prema ovoj klasifikaciji, nijedan sporazum ne pripada grupi propisa koji se odnose na „regionalnu politiku i koordinaciju strukturnim instrumentima“.

9.2. Status Republike Srbije, status susednih država i status EU

Sagledavanje statusa Republike Srbije u relevantnim međunarodnim ugovorima u oblasti životne sredine može biti učinjeno na nekoliko načina.⁵³¹ Ovde se opredeljujemo za prikaz članstva u međunarodnim ugovorima u oblasti životne sredine, i to RS, susednih država i EU, zbog činjenice da se sve susedne države koje nisu članice EU, takođe, nalaze u nekoj fazi procesa EU integracija, s jedne strane, kao i da su ostale susedne države već članice EU. Zbog toga se u Tabeli 9 u prvoj grupi, odmah nakon datog statusa RS u pojedinim međunarodnim ugovorima, prikazuje status susednih država koje nisu članice EU a potom onih koje su članice EU i, na kraju, EU.⁵³²

Ako se uporedi status u međunarodnim ugovorima globalnog karaktera koji su od neposrednog značaja za trgovinu (o kojima je bilo reči u drugom delu monografije), onda bi se moglo konstatovati da nema razlike u statusu RS i susednih država

⁵³¹ Za jedan od načina v.: Todić, D. (2018). Status Republike Srbije u savremenim međunarodnim ugovorima u oblasti životne sredine i ustavi (1974—2006). *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, 79, 331—350.

⁵³² Za šire v. i: Todić, D. (2019). Multilateral Environmental Agreements and EU Integration of Western Balkan States (Status of Bosnia and Herzegovina, Montenegro, Serbia and Croatia in Multilateral Environmental Agreements), *European Energy and Environmental Law Review*, Vol. 28(1), 17—27.

(članica ili nečlanica EU), osim u delu koji se odnosi na Nagoja protokol o pristupu genetičkim resursima i poštenom udelu i koristima od njihovog korišćenja i na Nagoja — Kuala Lumpur dodatni protokol o odgovornosti (uz Kartagena protokol).

Tabela 9. Članstvo RS i država regiona u globalnim međunarodnim multilateralnim ugovorima u oblasti životne sredine (MEAs)

	Biodiverzitet					Klimatske promene			Zaštita ozona		Otpad	Hemikalije	
	CBD	CPB	NP	NKP	CITES	UNFCCC	KP	PA	VC	MP	BC	RC	SC
RS	+	+	-*	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+
BiH	+	+	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+
CG	+	+	-	-**	+	+	+	+	+	+	+	+	+
AL	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
MK	+	+	-	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+
HU	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
BG	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
RO	+	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
HR	+	+	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+
EU	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+

*533) **534)

Izvor: https://treaties.un.org/Pages/Treaties.aspx?id=27&subid=A&clang=_en (4. mart 2018).

Napomene uz Tabelu 9

Skraćenice za države i Evropsku uniju:

AL — Albanija, BiH — Bosna i Hercegovina, BG — Bugarska, CG — Crna Gora, HR — Hrvatska; HU — Mađarska, MK — Makedonija, RO — Rumunija, RS — Republika Srbija, EU — Evropska unija.

Skraćenice za međunarodne multilateralne ugovore u oblasti životne sredine (MEAs):

CBD — Konvencija o biodiverzitetu; CPB — Kartagena protokol o biološkoj sigurnosti; NP — Nagoja protokol o pristupu genetičkim resursima i poštenom udelu i koristima od njihovog korišćenja; NKP — Nagoja — Kuala Lumpur dodatni protokol o odgovornosti (uz Kartagena protokol); CITES — Konvencija o međunarodnoj trgovini ugroženim vrstama divlje faune i flore; UNFCCC — Okvirna konvencija UN o promeni klime; KP — Kjoto protokol; PA — Pariski sporazum; VC — Konvencija o zaštiti ozonskog omotača; MP — Montrealski protokol; BC — Bazelska konvencija

⁵³³⁾ Protokol potpisan, ali ne i potvrđen.

⁵³⁴⁾ Protokol potpisan, ali ne i potvrđen.

o prekograničnom kretanju opasnih otpada i njihovom odlaganju; RC — Rotterdamska konvencija o postupku davanja saglasnosti na osnovu prethodnog obaveštenja za određene opasne hemikalije i pesticide u međunarodnoj trgovini; SC — Stokholmska konvencija o dugotrajnim organskim zagađujućim supstancama.

9.3. Strateški dokumenti i nacionalni propisi Republike Srbije u oblasti životne sredine od značaja za međunarodnu trgovinu

A) Strateški dokumenti

U poslednjih desetak godina, u Republici Srbiji usvojen je veći broj strateških dokumenata u oblasti životne sredine, uključujući i oblasti koje se na različite načine povezuju, ili mogu da se povežu, sa međunarodnom trgovinom.⁵³⁵⁾ Takvima se mogu smatrati: Nacionalna strategija održivog razvoja, Strategija upravljanja otpadom za period 2010—2019. godine, Strategija biološke raznovrsnosti Republike Srbije za period 2011—2018. godine, Nacionalna strategija za aproksimaciju u oblasti životne sredine, Strategija prostornog razvoja Republike Srbije 2009—2013—2020. godine, Nacionalna strategija održivog korišćenja prirodnih resursa i dobara, Strategija upravljanja mineralnim resursima Republike Srbije do 2030. godine, Nacionalna strategija zaštite i spasavanja u vanrednim situacijama, Strategija razvoja energetike RS do 2025. sa projekcijama do 2030. godine, Strategija upravljanja vodama na teritoriji Republike Srbije, Strategija poljoprivrede i ruralnog razvoja Republike Srbije 2014—2024, itd. Ipak, treba konstatovati da nije usvojen nijedan poseban strateški dokument koji se odnosi isključivo na međunarodnu trgovinu od značaja za oblast životne sredine. Zbog toga se o pitanjima koja se odnose na međunarodnu trgovinu može govoriti samo na osnovu analize strateških opredeljenja u pojedinačnim oblastima, gde su već usvojeni strateški dokumenti. S druge strane, trebalo bi imati u vidu i strateška opredeljenja u nekim drugim oblastima koje mogu biti od značaja za trgovinu.⁵³⁶⁾

B) Nacionalni propisi Republike Srbije u oblasti životne sredine od značaja za međunarodnu trgovinu

a) Ako se uzmu u obzir propisi RS u oblasti životne sredine, u onim delovima koji se odnose na pitanja vezana sa međunarodnim ugovorima, za koje se može bez ikakve posebne dileme smatrati da su neposredno povezani sa trgovinom, tj. da regulišu neka od pitanja koja se odnose na trgovinu, onda bi se moglo odmah uočiti, između ostalog, i to da je u poslednjih desetak godina, u okviru procesa EU integracija, usvojen značajan broj novih propisa. Iako su moguće različite klasifikacije, u osnovi bi se, uz rizik da izvesni propisi ostanu po strani i neobuhvaćeni ovom analizom, moglo govoriti o četiri velike grupe propisa. Najpre, opšti značaj

⁵³⁵⁾ O sadržaju, kvalitetu, mestu i ulozi ovakvih dokumenata u normativnom sistemu moglo bi da se raspravlja detaljnije, naročito u kontekstu postojanja ogromnog broja strateških dokumenata, njihove međusobne usaglašenosti, i primenjivosti ciljeva i mera o kojima oni govore, itd.

⁵³⁶⁾ Za pregled strateških dokumenata v.: <http://www.gs.gov.rs/lat/strategije-vs.html> (25. mart 2018).

imaju odredbe Zakona o zaštiti životne sredine (*Sl. glasnik RS*, 135/2004, 36/2009, 36/2009 — dr. zakon, 72/2009 — dr. zakon, 43/2011 — odluka US i 14/2016), koje se odnose na trgovinu. U drugoj grupi bi mogli biti propisi koji se odnose na pitanja koja su u drugom delu monografije identifikovana kao oblasti u kojima postoje normativne i druge veze između životne sredine i trgovine. U trećoj grupi su propisi kojima se obezbeđuje sprovođenje osnovnih propisa od značaja za trgovinu. Četvrta grupa sadrži duži spisak propisa u oblasti životne sredine, koji nemaju neposredan značaj za trgovinu ali mogu imati širi značaj za određena specifična pitanja u oblasti životne sredine i trgovine.

1) Zakon o zaštiti životne sredine, kao osnovni („krovni“, „sistemski“) propis u oblasti životne sredine, sadrži nekoliko odredbi kojima se propisuju određena pravila koja se odnose na „promet“. Najpre se članom 3, definicijom pojma „aktivnost koja utiče na životnu sredinu“, obuhvata i „promet“, kao „proces“, pored „processa proizvodnje“. ⁵³⁷⁾ Potom se kroz određivanje sadržaja načela „zagađivač plaća“ (čl. 9) u ovo načelo uključuje i „stavljanje u promet sirovina, poluproizvoda ili proizvoda koji sadrže štetne materije po životnu sredinu“, tj. propisuje se obaveza zagađivača da „plaća naknadu za zagađivanje životne sredine kada svojim aktivnostima“, između ostalog, „stavlja u promet sirovinu, poluproizvod ili proizvod koji sadrži štetne materije po životnu sredinu“. ⁵³⁸⁾

U konkretnijoj razradi pravila kojima se propisuje određeno ponašanje subjekata sistema zaštite životne sredine u odnosu na trgovinu, Zakon se usmerava na sledeća pitanja:

- Sakupljanje i stavljanje u promet određenih vrsta divlje flore i faune, njihovih razvojnih oblika i delova (čl. 27) ⁵³⁹⁾;
- Promet ugroženih i zaštićenih vrsta divlje flore i faune (čl. 28);
- Stavljanje u promet izvora buke (čl. 31);
- Promet i korišćenje izvora jonizujućih i nejonizujućih zračenja (čl. 32);
- „Puštanje u promet“ prevoznih sredstava (čl. 40, st. 3) ⁵⁴⁰⁾;

⁵³⁷⁾ U celini, ova odredba Zakona o zaštiti životne sredine glasi: „Aktivnost koja utiče na životnu sredinu (u daljem tekstu: aktivnost) jeste svaki zahvat (stalni ili privremeni) kojim se menjaju i/ili mogu promeniti stanja i uslovi u životnoj sredini, a odnosi se na: korišćenje resursa i prirodnih dobara; procese proizvodnje i *prometa*; distribuciju i upotrebu materijala; ispuštanje (emisiju) zagađujućih materija u vodu, vazduh ili zemljište; upravljanje otpadom i otpadnim vodama, hemikalijama i štetnim materijama; buku i vibracije; jonizujuće i nejonizujuće zračenje; udese (t. 9).“

⁵³⁸⁾ Pored „stavljanja u promet“, obuhvaćeni su i proizvodnja i korišćenje sirovina, poluproizvoda ili proizvoda koji sadrže štetne materije po životnu sredinu, ako to „prouzrokuje ili može prouzrokovati opterećenje životne sredine“. Istovremeno je propisano da zagađivač, u skladu sa propisima, snosi „ukupne troškove mera za sprečavanje i smanjivanje zagađivanja koji uključuju troškove rizika po životnu sredinu i troškove uklanjanja štete nanete životnoj sredini“.

⁵³⁹⁾ Ponašanje pravnog lica suprotno propisanom u članu 27, st. 4, sankcionisano je kao privredni prestup (čl. 116, t. 4), odnosno prekršaj (čl. 117a, t. 4).

⁵⁴⁰⁾ Ponašanje pravnog lica suprotno propisanom u članu 40, st. 3, sankcionisano je kao prekršaj (čl. 117, t. 1), odnosno prekršaj preduzetnika (čl. 117a, t. 6).

- „Stavljanje u promet proizvoda“ (u kontekstu primenjivanja domaćih ili uvezenih tehnologija ili procesa, odnosno „zahteva kvaliteta za proizvode, procese i usluge“) (čl. 51)⁵⁴¹;
- Korišćenje „ekološkog znaka“ za proizvode namenjene opštoj potrošnji, izuzev proizvoda za ishranu, poljoprivrednih i drugih proizvoda dobijenih u skladu sa propisima kojima se reguliše: organska proizvodnja, proizvodnja pića, proizvodnja farmaceutskih proizvoda i medicinske opreme, koji u poređenju sa sličnim proizvodima manje zagađuju životnu sredinu (čl. 53);
- Obaveze plaćanja naknade za zagađivanje životne sredine (čl. 85)⁵⁴²;
- „Stavljanje u promet“ proizvoda čiji je uticaj povoljniji od drugih sličnih, odnosno koji koriste obnovljive izvore energije (sunce, vetar, biogas i dr.), opremu i uređaje koji neposredno služe zaštiti životne sredine (čl. 101)⁵⁴³.

Kada se radi o prometu ugroženih i zaštićenih vrsta divlje flore i faune, čl. 28 ima ključni značaj. Na opšti način je predviđeno da se „uvoz i izvoz ugroženih i zaštićenih vrsta divlje flore i faune, njihovih razvojnih oblika i delova vrši [...] pod uslovom da uvoz, odnosno izvoz nije zabranjen, odnosno da izvezena količina ili broj primeraka ugroženih i zaštićenih vrsta divlje flore i faune neće ugroziti opstanak te vrste u Republici, kao i pod drugim uslovima propisanim zakonom, na osnovu dozvole koju izdaje Ministarstvo“.⁵⁴⁴ Uz zahtev za izdavanje dozvole za uvoz i izvoz iz stava 1 ovog člana podnosilac zahteva prilaže: mišljenje ovlašćene naučne i stručne organizacije da se izvozom ugroženih i zaštićenih vrsta divlje flore i faune u traženoj količini ili broju primeraka neće ugroziti opstanak te vrste u Republici; izjavu uvoznika, odnosno izvoznika u koje svrhe će se koristiti primerak vrste; drugu propisanu dokumentaciju.⁵⁴⁵

Na Grafikonu 25 daje se prikaz trgovine pticama u RS (uvoz za koji su dostavljeni podaci iz RS i trgovina koju je prijavio izvoznik) za period 2011—2015. godine.

Na Grafikonu 26 daje se prikaz izvoza ptica prema podacima koje je dostavila RS, odnosno prikazani se podaci o trgovini na osnovu izveštaja uvoznika, za period 2011—2015. godine.

⁵⁴¹) Ponašanje pravnog lica suprotno propisanom u članu 51, st. 1, sankcionisano je kao privredni prestup (čl. 116, t. 9).

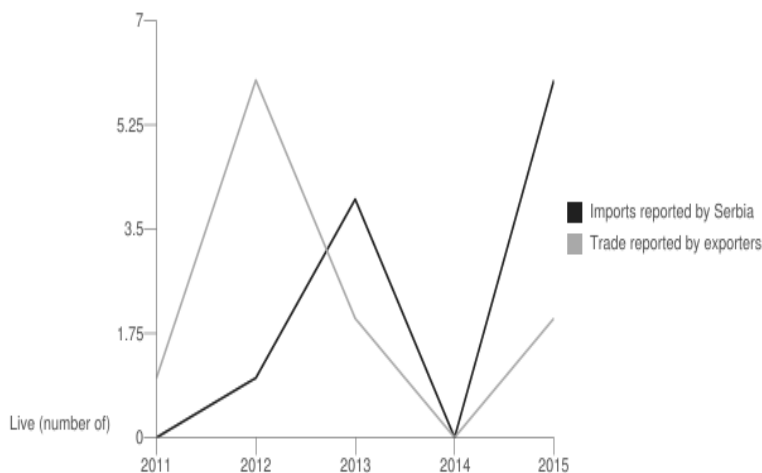
⁵⁴²) Obveznik plaćanja naknade je svako lice koje uzrokuje zagađenje životne sredine emisijama, odnosno otpadom, ili proizvodi, koristi ili *stavlja u promet sirovine, poluproizvode ili proizvode koji sadrže materije štetne po životnu sredinu*.

⁵⁴³) I za koje se „mogu [...] utvrditi poreske, carinske i druge olakšice ili oslobođanja od obaveze plaćanja, pod uslovima i na način utvrđen posebnim zakonom“.

⁵⁴⁴) Tranzit ugroženih i zaštićenih vrsta divlje flore i faune, njihovih razvojnih oblika i delova, vrši se pod uslovom da je izdata izvozna dozvola (st. 2).

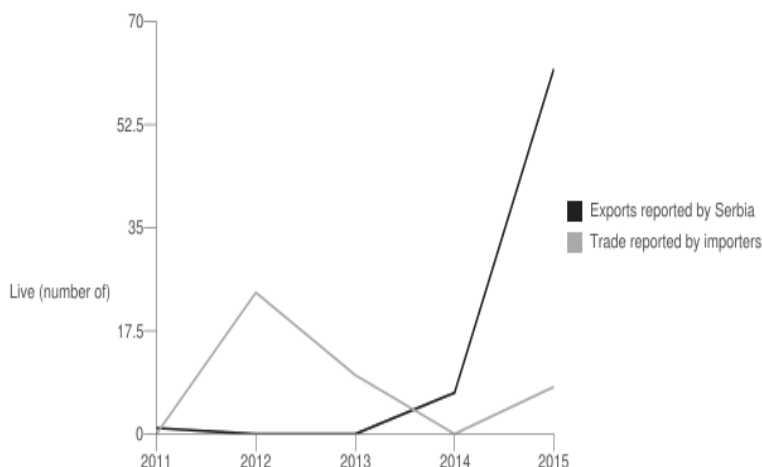
⁵⁴⁵) Ministar nadležan za poslove zaštite životne sredine određuje naučne i stručne organizacije koje daju stručne ocene da se izvozom ugrožene i zaštićene vrste divlje flore i faune u traženoj količini ili broju primeraka neće ugroziti opstanak te vrste u Republici. Ministar bliže propisuje i dokumentaciju koja se podnosi uz zahtev iz stava 3 ovog člana, sadržinu i izgled dozvole, a ministarstvo vodi registar izdatih dozvola na propisan način.

Grafikon 25. Trgovina pticama (uvoz prijavljen od Srbije i trgovina prijavljena od strane izvoznika) 2011—2015.

Izvor: <http://cites-dashboards.unep-wcmc.org/national?id=RS> (11. mart 2018).

Grafikon 26. Trgovina pticama (izvoz prijavljen od Srbije i trgovina prijavljena od strane uvoznika), 2011—2015.

Izvor: <http://cites-dashboards.unep-wcmc.org/national?id=RS> (11. mart 2018).

U delu koji se odnosi na prava, dužnosti i ovlašćenja inspektora, Zakon propisuje prava i dužnosti inspektora da utvrđuje, između ostalog, da li se *stavljanje u promet divlje flore i faune, njihovih razvojnih oblika i delova* vrši u skladu sa propisanim uslovima (čl. 110, t. 2); da li se domaće ili uvezene tehnologije ili procesi primenjuju, odnosno proizvodnja i *stavljanje u promet* proizvoda, poluproizvoda i sirovina vrši u skladu sa propisanim normama zaštite životne sredine (t. 9); da li se primenjuju propisane zabrane proizvodnje i *prometa* određenih

proizvoda i vršenja određenih aktivnosti (t. 10) i da li se sa opasnim materijama u proizvodnji, upotrebi, *prometu*, preradi, skladištenju i odlaganju postupa u skladu sa propisanim merama (t. 14).

Međutim, kod propisivanja „ovlašćenja inspektora“, Zakon u članu 111 propisuje da inspektor može da zabrani, između ostalog: „stavljanje u promet *divlje flore i faune, njihovih razvojnih oblika i delova bez dozvole*“ (t. 5); „*uvoz i izvoz ugroženih i zaštićenih vrsta divlje flore i faune, njihovih razvojnih oblika i delova* čiji je promet zabranjen međunarodnim ugovorima“ (t. 6); „*uvoz i izvoz ugroženih i zaštićenih vrsta divlje flore i faune, njihovih razvojnih oblika i delova* čiji je promet dozvoljen ako se vrši bez dozvole“ (t. 7); proizvodnju i *promet prevoznih sredstava* koja ne ispunjavaju uslove u pogledu emisije za mobilne izvore zagađivanja (t. 9); i da „zabrani *stavljanje u promet sirovina, poluproizvoda ili proizvoda* koji nemaju vidljivu oznaku o mogućoj štetnosti po životnu sredinu“ (t. 16). Dakle, zakonodavac je ovlašćenja inspektora vezivao za promet divlje flore i faune, njihovih razvojnih oblika i delova, uvoz i izvoz ugroženih i zaštićenih vrsta divlje flore i faune, njihovih razvojnih oblasti i delova čiji je promet zabranjen međunarodnim ugovorima, odnosno čiji je promet dozvoljen ako se vrši bez dozvole, promet prevoznih sredstava, pod određenim uslovima, i stavljanje u promet sirovina, poluproizvoda i proizvoda ako nemaju „vidljivu oznaku o mogućoj štetnosti po životnu sredinu“.

2) U drugoj grupi nacionalnih propisa nalaze se ostali propisi kojima se regulišu pojedina pitanja u oblasti životne sredine a kojima se uređuju pojedine uže oblasti od značaja za trgovinu. U tom smislu bi u detaljnijoj analizi trebalo razmotriti čitavu grupu propisa u svakoj od pojedinačnih oblasti (u oblasti zaštite biodiverziteta, u oblasti upravljanja otpadom, u oblasti upravljanja hemikalijama, u oblasti klimatskih promena, itd.).⁵⁴⁶⁾

3) Osim Zakona o zaštiti životne sredine, kao osnovnog propisa, i propisa kojim se uređuju oblasti od neposrednog značaja za međunarodnu trgovinu, trebalo bi imati u vidu propise u oblasti životne sredine kojima se uređuje sama procedura (tzv. sprovedbeni propisi), posebno kada se radi o proceduri prekograničnog kretanja biljnih i životinjskih vrsta,⁵⁴⁷⁾ otpada,⁵⁴⁸⁾ „uvoz/izvoz“ supstanci koje oštećuju ozonski omotač,⁵⁴⁹⁾ upravljanju hemikalijama i biocidnim proizvodima,⁵⁵⁰⁾ itd.

⁵⁴⁶⁾ Za šire v.: Vukasović, V., Todić, D. (2017). *Environmental Law in Serbia*, Wolters Kluwer, 279—315, 174—200, 240—263, 154—158.

⁵⁴⁷⁾ Za dokumentaciju potrebnu za izdavanje dozvola za uvoz i izvoz zaštićenih vrsta v.: <http://www.ekologija.gov.rs/dozvole-obraci/zastita-biodiverziteta/> (20. april 2018).

⁵⁴⁸⁾ Za obrasce potrebne dokumentacije v.: <http://www.ekologija.gov.rs/dozvole-obraci/upravljanje-otpodom/> (16. mart 2018).

⁵⁴⁹⁾ Za obrasce potrebne dokumentacije v.: <http://www.ekologija.gov.rs/dozvole-obraci/zastita-vazduha-i-ozonskog-omotaca/> (16. mart 2018). V. i: <http://www.ekologija.gov.rs/usluge/zivotna-sredina/usluge-i-oblasti-zastite-vazduha-i-ozonskog-omotaca/izdavanje-dozvola-za-uvoz-izvoz-supstanci-koje-ostecuju-ozonski-omotac/> (16. mart 2018).

⁵⁵⁰⁾ Za šire o dokumentaciji potrebnoj za dozvole za upravljanje hemikalijama i biocidnim proizvodima v.: <http://www.ekologija.gov.rs/dozvole-obraci/upravljanje-hemikalijama/> (20. april 2018).

4) U poslednjoj deceniji, u Republici Srbiji donet je ogroman broj propisa u oblasti životne sredine,⁵⁵¹⁾ koji regulišu različita pitanja i nisu od neposrednog značaja za oblast trgovine. Međutim, u širem smislu, relevantnost takvih propisa trebalo bi tumačiti u kontekstu ukupne međuzavisnosti stanja u jednoj od stanja u drugoj oblasti (npr. biodiverzitet i zaštita zemljišta, klimatske promene i upravljanje vodnim resursima, upravljane otpadom i propisi u oblasti životne sredine koji pripadaju tzv. horizontalnom zakonodavstvu, među kojima su procena uticaja na životnu sredinu, strateška procena uticaja, itd.).

9.4. Procene nivoa usaglašenosti propisa Republike Srbije u odnosu na propise EU

Obično se, kada se govori o nivou usaglašenosti nacionalnih propisa RS sa propisima EU, u delu koji se odnosi na trgovinu ključnim smatra pitanje usklađivanja Zakona o genetički modifikovanim organizmima (GMO).⁵⁵²⁾ Međutim, kako ovaj zakon ne potpada pod nadležnost organa zaduženih za poslove životne sredine, odnosno nije deo Poglavlja 27 („Životna sredina i klimatske promene“), o njemu ovde neće biti posebno govora.⁵⁵³⁾ Ipak, treba konstatovati da je u delu godišnjeg izveštaja Evropske komisije koji se odnosi na Poglavlje 12 („Bezbednost hrane, veterinarska i fitosanitarna politika“), procenjeno da „nije zabeležen napredak u usklađivanju zakona o genetički modifikovanim organizmima (GMO) sa pravnim tekovinama EU“.⁵⁵⁴⁾ Slična procena je izneta i u delu koji se odnosi na „spoljne odnose“ (Poglavlje 30). Kaže se da „članstvo u STO i dalje zavisi od donošenja Zakona o genetički modifikovanim organizmima koji bi bio u skladu sa pravnim tekovinama EU i STO i od dovršavanja pregovora o pristupu tržištu sa manjim brojem članica STO“. Istovremeno, Komisija upućuje na jedan novi problem u odnosima sa Srbijom, konstatujući da je od maja 2017. godine Srbija „uvela izvestan broj ograničenja u vezi sa izvozom neopasnog otpada za ponovno iskorišćenje, što je dovelo do privremenog zastoja u izdavanju novih izvoznih dozvola. Srbija treba da bez odlaganja ukloni ta ograničenja i da izbegava primenu tih mera osim ako su one potpuno opravdane“.⁵⁵⁵⁾

⁵⁵¹⁾ Za šire v. npr.: Todić, D. (2017). Savremeno zakonodavstvo Republike Srbije u oblasti životne sredine: od „integralnog sistema“ ka hiperprodukciji propisa. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, 77, 1—16.

⁵⁵²⁾ V. i: Todić, D., Todić, J. (2018). Međunarodna trgovina, životna sredina i evropske integracije Republike Srbije. *Evropsko zakonodavstvo*, 64/18, 95—110.

⁵⁵³⁾ Naravno, materija koju reguliše ovaj zakon ima svoj značaj za oblast životne sredine i zdravlje. To zasluži posebnu i znatno detaljniju analizu.

⁵⁵⁴⁾ Evropska komisija, Republika Srbija, Izveštaj za 2018. godinu, koji prati Saopštenje Komisije upućeno Evropskom parlamentu, Savetu, Evropskom ekonomskom i socijalnom komitetu i Komitetu regiona, Saopštenje o politici proširenja EU za 2018. godinu, [http://www.mei.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/izvestaj_ek_o_srbiji\(1\).pdf](http://www.mei.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/izvestaj_ek_o_srbiji(1).pdf) (26. april 2018), 87—90.

⁵⁵⁵⁾ *Ibid.*, 93.

U delu koji se odnosi na procenu usaglašenosti propisa koji se svrstavaju u grupu označenu kao „Poglavlje 27: Životna sredine i klimatske promene“, daje se relativno uravnotežena procena⁵⁵⁶⁾ u smislu da se za dva poglavlja procenjuje da je nivo usklađenosti „visok“ (horizontalni propisi i hemikalije), za tri oblasti je „dobar nivo usklađenosti“ (u oblasti kvaliteta vazduha, upravljanja otpadom i buke), za tri oblasti je ostvaren „umeren nivo usklađenosti“ (za propise u oblasti kvaliteta vode, zaštite prirode i civilne zaštite). Usklađivanje u oblasti industrijskog zagađenja i upravljanja rizikom je „u ranoj fazi.“ U delu koji se odnosi na klimatske promene, procenjeno je da je ostvaren „izvestan nivo pripremljenosti“. Istovremeno, sprovođenje je „u veoma ranoj fazi“. Kada se radi o sprovođenju propisa, „rana faza“ se procenjuje i za oblast upravljanja otpadom, kao i oblast buke.

U već spomenutom izveštaju Evropske komisije, ni jedan međunarodni ugovor u oblasti životne sredine nije spomenut na eksplicitan način (u kontekstu kriterijuma koji se tiču članstva), iz čega bi se moglo zaključiti da je RS u tom delu ostvarila potreban nivo usaglašenosti. O tome, uostalom, svedoči i tabela koja je data gore u tekstu. Ipak, treba napomenuti da se eksplicitno spominje CITES konvencija, ali ne kao obaveza u vezi sa ratifikacijom već u kontekstu sprovođenja. Kaže se da „treba ojačati kapacitete za izvršavanje propisa kako bi se ispunile obaveze Srbije koje proističu iz Konvencije o međunarodnoj trgovini ugroženim vrstama divlje faune i flore (CITES)“.⁵⁵⁷⁾

Što se tiče stanja nacionalnih propisa u oblasti životne sredine (Poglavlje 27), koji su od neposrednog značaja za trgovinu, ovde se posebno ukazuje na četiri grupe propisa: propise u oblasti zaštite prirode, propise u oblasti upravljanja otpadom i hemikalijama, i propise u oblasti klimatskih promena. U delu procena koje se odnose na zaštitu prirode, osim već spominjane CITES konvencije, konstatuje se, između ostalog, da je nivo usklađenosti sa pravnim tekovinama EU u oblasti zaštite prirode, naročito sa Direktivom o staništima i Direktivom o pticama, umeren. Istovremeno, konstatuje se, između ostalog, i to da još uvek nisu rešene pravne praznine koje omogućavaju lov ptica koje nisu lovne; da Sredstva koja su 2017. godine opredeljena za nacionalnu ekološku mrežu i pripremu za mrežu Natura 2000 i dalje nisu iskorišćena; zatim se iznosi procena da je potrebno prilagoditi institucionalni okvir za mrežu Natura 2000 i obezbediti odgovarajuće resurse za njega; da standardi EU o zabranjenim načinima hvatanja i ubijanja divljih životinja treba da budu u potpunosti ugrađeni u sve pravne propise, uključujući propise o lovu; da institucionalno uređenje i nacionalni i lokalni administrativni kapaciteti treba da budu znatno ojačani, uz naglasak na poboljšanju izvršavanja propisa.

Kada se radi o upravljanju otpadom, procenjuje se da je postignut „dobar nivo usklađenosti sa pravnim tekovinama EU“. Istovremeno, konstatuje se neko-

⁵⁵⁶⁾ U detaljnijoj analizi bi neke od procena iz izveštaja Evropske komisije mogle biti kritički razmotrene, ali ovde se ne ulazi u posebnu raspravu ove vrste, usled ograničenog prostora.

⁵⁵⁷⁾ Za detalje o sprovođenju CITES konvencije tokom poslednjeg dvogodišnjeg izveštajnog perioda v.: CITES Convention, Republic of Serbia Implementation Report (2015–2017), <https://cites.org/sites/default/files/reports/15-17Serbia.pdf> (12. januar 2019).

liko uočenih karakteristika i očekuje preduzimanje izvesnih mera. Stanje u oblasti upravljanja hemikalijama ocenjeno je relativno visokom ocenom („visok nivo usklađenosti“), iako je, istovremeno, navedeno više stavki koje bi tek trebalo preduzeti, uključujući i neke vrlo ozbiljne aktivnosti.⁵⁵⁸⁾ Kada se radi o klimatskim promenama, Srbija je postigla „izvestan nivo pripremljenosti, ali je sprovođenje u veoma ranoj fazi“. Navodi se čitav niz mera koje je potrebno preduzeti u narednom periodu (unaprediti tačnost podataka, poboljšati inventar gasova sa efektom staklene bašte, unaprediti monitoring i izveštavanje, jačati administrativne kapacitete, itd.).

⁵⁵⁸⁾ Treba uložiti dodatne napore u pogledu Uredbe o registraciji, evaluaciji, autorizaciji i ograničavanju hemikalija (REACH) i Uredbe o klasifikaciji, obeležavanju i pakovanju (CLP). Takođe, nije obezbeđena usklađenost („u toku je“) sa propisima koji se odnose na eksperimente na životinjama, azbest, biocide. Traži se od Srbije da „ojača svoje administrativne kapacitete za sprovođenje propisa u ovim oblastima“, kao i da „obezbedi odgovarajući monitoring dugotrajnih organskih zagađujućih supstanci“.

10. ZDRAVSTVENA ZAŠTITA U REPUBLICI SRBIJI I UTICAJ PREGOVORA O PRISTUPANJU STO

10.1. Uticaj STO na sistem zdravstvene zaštite i primer Sjedinjenih Američkih Država

Globalno posmatrano, veliki je uticaj ideja i inicijativa vezanih za zdravstvenu zaštitu koje nose sa sobom vodeće svetske međunarodne organizacije.⁵⁵⁹⁾ Javnozdravstveni, sanitarni, fitosanitarni i poljoprivredni problemi zahtevaju nova rešenja i važno ih je identifikovati ali i sačiniti adekvatan proces planiranja za buduće generacije, vodeći se geslom: „Mi nismo nasledili *Zemlju od* naših predaka, već smo je *pozajmili od naših potomaka*.“

Ideje o omogućavanju veće dostupnosti lekova, sa jedne strane, i obezbeđivanja stimulativnih i konkurentskih uslova, s druge, od velikog su značaja za dalji razvoj zdravstvenih sistema i pružanja zdravstvene zaštite. Kada se posmatra javnozdravstvena slika, situacija je takva da se zemlje sa nižim životnim standardom suočavaju sa određenim vrstama bolesti (infektivnih) koje su gotovo iskorenjene, odnosno njihovi uticaji su u razvijenim zemljama minimizirani. Sa druge strane, razvijene zemlje suočavaju se sa novim izazovima, starijom populacijom, velikom stopom smrtnosti od kardiovaskularnih i uopšte hroničnih nezaraznih bolesti. Dakle, jasna je putanja razvoja koju obezbeđuje veći priliv novca i na zdravstvo adekvatnije trošen budžet. Kod siromašnijih stanovnika pak često su prisutnije zloupotrebe duvana, alkohola, često su dostupnije neadekvatne namirnice u ishrani ili pak neki dijetetski proizvodi (ili čak dijetetski programi) koji nisu adekvatni i koji dovode do obolevanja, utiču na kvalitet života, povećavaju troškove lečenja, imaju socioekonomski efekat na porodicu (zbog troškova lečenja), vode ka većem broju bolničkih dana, povećanom odsustvovanju sa posla i sklonosti ka ranoj smrtnosti.⁵⁶⁰⁾

Posmatrano sa strane opozicije neoliberalnog kapitalizma, globalno se suočavamo sa činjenicom da uticaji svetskih trgovinskih ugovora, koji doprinose povećanju bogatstva, potencijalno stvaraju i veće razlike u preraspodeli nacionalnog dohotka pa se samim tim povećava jaz između bogatih i siromašnih. To za siromašnije implicira neusaglašenost (nekada i nemogućnost) rešavanja javnozdravstve-

⁵⁵⁹⁾ Između ostalih ranije navedenih, javnozdravstvene probleme razmatra i PCT (Patent Cooperation Treaty) u okviru WIPO.

⁵⁶⁰⁾ Čovek se kao pojedinac razvija u skladu sa razvojem svoje države: evoluirao, ima više novca, dostupna mu je bolja zdravstvena nega, stiče viši stepen obrazovanja, ima potrebu i gaji razumevanje za preventivne programe, adekvatan skrining, vođenje zdravijeg načina života i dr.

nih problema. Stoga, moglo bi se reći da bi neoliberalni pristup, uz minimum blagostanja, bio zadovoljavajući koncept.⁵⁶¹⁾ S tim u vezi, veoma je važan ekonomski razvoj ali i obezbeđivanje adekvatnog razumevanja javnozdravstvenog položaja, kako globalnog tako i onog koji zahvata Republiku Srbiju.

Svetska trgovinska organizacija i WIPO neposredno značajno utiču na brojne zemlje, pa čak i na njihovo zakonodavstvo i propise. Naime, jedan od takvih primera jesu Sjedinjene Američke Države gde je, usled specifičnog zdravstvenog sistema osiguranja, TRIPS sporazum uneo dosta spekulacija oko načina primena i efekata koje proizvodi. Naime, prema onome što je definisano kroz sporazume STO, propagira se neoliberalni kapitalistički, tržišno orijentisani pristup pružanju usluga u sferi zdravstvenog osiguranja, koji se nije dokazao na pravi način.⁵⁶²⁾ SAD imaju specifičan sistem zdravstvenog osiguranja, dakle, radi se o sistemu privatnog osiguranja koji se bazira na dobrovoljnoj bazi onih koji takvo osiguranje mogu sebi da priušte. To očigledno nije adekvatno s obzirom na činjenicu da oko 47 miliona tamošnjih građana nema adekvatno zdravstveno osiguranje. Sa druge strane, veliki je broj onih koji se zalažu za to da je u sadašnjoj konstelaciji stvari preveliki novac utrošen na očuvanje zdravlja građana, odnosno da su medicinske usluge preskupe. Takođe, brojni su i oni koji predlažu tzv. *Single-payer* sistem kojim bi se značajne svote mogle uštedeti (spekuliše se o uštedi od oko 300 mili-

⁵⁶¹⁾ Labonte, R. (1998). *Healthy public policy and the World Trade Organization: a proposal for an international health presence in future world trade/investment talks*. Oxford University Press. V.: Stamenović, M. (2018). „Challenges of Economic Globalisation in Healthcare Cooperatives as response“. ESD International Scientific Conference. Belgrade; Stamenović, M., Cvetkovski, T., Primorac, D. (2016). Challenges in Forecasting Exchange Rates by Multinational Corporations in Global Finance Era. *Economic and Social Development (ESD)*; Stamenović, M. & Stamenović, K. (2014). *Forecasting new technology in case of Forex and Equity markets*. 9th International Multidisciplinary Scientific conference. International multidisciplinary Scientific conference EUROBRAND; Stamenović, M. (2018). *Uticaj strategijskog menadžmenta na kliničko ispitivanje lekova* (doktorska disertacija), Beograd: Fakultet za poslovne studije, Megatrend univerzitet; Stamenović, M., Čuzović, S. (2018). *Inovacije u biomedicinskoj i farmaceutskoj industriji u ozračju globalizacije tržišta sa osvrtom na region*. Banja Luka: Međunarodna naučna konferencija; Stamenović, M., Stamenović, K. (2014). *Application of Quantitative methods on problem solving*. 9th International Multidisciplinary Scientific conference. International multidisciplinary Scientific conference EUROBRAND; Stamenović, M., Stamenović, K. (2014). Suggested model of implementation of global technology and operations strategy. *Metalurgia International*; Tornjanski, V., Stamenović, M. (2014). *Analysis of capital structure patterns of multinational corporations*. *International multidisciplinary Scientific conference EUROBRAND*; Tornjanski, V., Stamenović, M. (2015). Analysis of Capital Structure Patterns of Multinational Corporations. *International Scientific Conference TQM*. Beograd; Tornjanski, V., Stamenović, M., Pajić, V., Marinković, S. (2013). Evaluation of Eurobank EFG Bank Development Priorities Using normative forecasting. *Metalurgia International*, Vol. 4.; Rabrenović, M. & Stamenović, M. *Pravno-ekonomski aspekti uticaja globalizacije na zdravstvenu ekonomiju*. *Pravni život* (u štampi); Rabrenović, M., & M. Stamenović. *Liberalizacija u ekonomskoj teoriji*. Beograd: Pravni život, 2017. (u štampi).

⁵⁶²⁾ Scala, N. (2009). The Potential Impact of the World Trade Organization's General Agreement on Trade in Services on Health System Reform and Regulation in the United States. Baywood Publishing Co. *International Journal of Health Services*, Vol. 39, No. 2, 363—387.

jardi dolara na godišnjem nivou, što bi prema nekim projekcijama bilo dovoljno da se pokrije celokupno zdravstveno osiguranje), a mogla bi se obezbediti veća pokrivenost zdravstvene zaštite kao i veći broj osiguranika. Međutim, to nije u skladu sa definisanim sporazumom GATS, koji definiše sadašnji oblik zdravstvenog osiguranja u SAD. Osim toga, ne samo da definiše, nego bi se čak uvođenje *Single-payer* sistema (koji podrazumeva da bi se zdravstveno osiguranje radije uplaćivalo državi nego brojnim zdravstvenim osiguravajućim kućama) smatralo protivnom onome što je definisano u sporazumu o uslugama GATS, pa čak i da bi išlo u okviru perspektive sprečavanja prava na monopol!⁵⁶³⁾ Osim toga, navodi se kao potencijalni problem i to što SAD moraju da obezbede iste uslove za domaće i inostrane kompanije, u ovom slučaju zdravstvene osiguravajuće kompanije, pa bi se u slučaju da to ne uspe morale suočiti sa dva izbora koja nisu laka: 1) da potpišu da javni program propada, ili 2) da pretrpe sankcije koje bi im uvela ona zemlja iz koje dolazi strana kompanija.

10.2. Neki elementi od značaja za sistem zdravstvene zaštite u Republici Srbiji

Sistem zdravstvene zaštite predstavlja najveći podsistem, dakle jedan vrlo kompleksan socioekonomski entitet, u organizaciji svake države. Jedan od problema sa organizacijom sistema zdravstvene zaštite jeste u tome što se u istoriji često dešavalo da se zdravstveni sistem uspostavljao kroz nekonzistentne supstrukture, kao rezultat političkih odluka. Čuveni nemački patolog, lekar, antropolog, biolog i političar Rudolf Virhov (R. Ludwig Karl Virchow), poznat i kao „otac socijalne medicine“, naveo je: „Ukoliko medicina želi da napravi veliko dostignuće mora da se uključi u širi politički i društveni život, mora da ukaže na barijere koje ometaju normalan životni ciklus i mora da ih uklanja.“ Činjenica jeste da se problem globalizacije često razmatra sa ekonomskog aspekta (problemi/posledice ekonomske globalizacije), ali globalizacija i te kako utiče na zdravstvene sisteme u svetu i modifikuje ih. Kako se Svetska trgovinska organizacija smatra za jednu od „perjanica“ globalizacije, u ovoj knjizi je bilo reči o uticaju te organizacije i na proces globalizacije sistema za pružanje zdravstvene zaštite. Jedna od posledica koje su svakako od velikog značaja jeste produbljivanje razlika u sistemu zdravstvenog osiguranja, dok se benefiti ogledaju u ekstremnom napretku medicine, dakle u procesu istraživanja i razvoja proizvoda biomedicinske i farmaceutske industrije. Takođe, i razvoj javnog zdravlja, zdravstvene politike i menadžmenta izražen je u procesu globalizacije. U Republici Srbiji, osnovni izvor finansiranja zdravstvene zaštite vrši se kroz javni sektor, oko 71% kroz doprinose zaposlenih i oko 26% kroz fondove Nacionalne službe za zapošljavanje i Penzionog fonda. U Srbiji je javnozdravstvena slika u skladu sa globalnom i od svih poremećaja zdravlja, ovdašnje stanovništvo najviše je opterećeno hroničnim nezaraznim bolestima. Vodeći uzroci smrti u našoj zemlji gotovo su identični vodećim uzrocima smrti u razvi-

⁵⁶³⁾ *Ibid.*, 9—11.

jenim delovima sveta, industrijalizovanim regionima severne i južne hemisfere, uključujući zemlje OECD-a i BRICS-a.⁵⁶⁴⁾ Prema Tabeli 10 može se zaključiti da je smrtnost od kardiovaskularnih bolesti oko 57%, a od tumora — 19,7 odsto. Dakle, 85,1% ukupnih uzroka smrti vezuje se za nezarazne bolesti.

Tabela 10. Vodeći uzroci umiranja u Srbiji, prema polu (2006)⁵⁶⁵⁾

Grupa boljenja (šifre prema MKB10) Pol	Bolest srca i krvnih sudova (I00-I99)	Maligni tumori (C00-C97)	Povrede i trovanja (S00-T98)	Dijabetes (E10-E14)	Opstruktivna bolest pluća i astma (J44-J45)	Ostali uzroci smrti	Svi uzroci smrti (A00-T98)
MUŠKARCI							
Broj	27190	11495	2772	1068	1232	8568	52325
%	52,0	22,0	5,3	2,0	2,3	16,4	100,0
ŽENE							
Broj	31735	8722	1097	1473	646	6886	50559
%	62,8	17,3	2,2	2,9	1,3	13,5	100,0
UKUPNO							
Broj	58925	20217	3869	2541	1878	15454	102884
%	57,3	19,7	3,8	2,5	1,8	14,9	100,0

Podaci navedeni u Tabeli 10 su iz 2006. godine, a ako pogledamo podatke iz 2001, uvidećemo da je broj registrovanih malignih tumora bio 30.744; 2014. je iznosio 35.319, a 2016. oko 38.000 slučajeva. Ukoliko se posmatraju brojevi registrovanih slučajeva preminulih od karcinoma, 2001. je to 16.776 slučajeva, zatim 2014. — 21.322, i 2016. — 22.004 slučaja smrtnih ishoda. Gotovo jedan manji grad u Republici Srbiji (u populacionom smislu) godišnje umre od posledica tumora. Treba uzeti u obzir da je od ukupnog broja preminulih gotovo 9.000 onih koji su bili u godinama kada su radno sposobni.

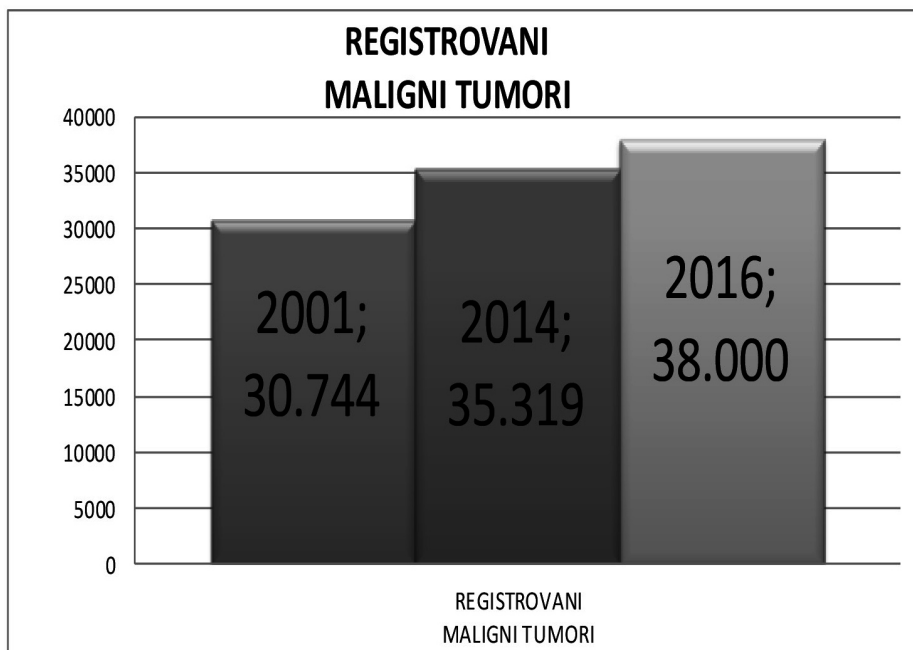
Ako se posmatraju hronične nezarazne bolesti, prema podacima zavoda za statistiku, u 2016. godini je 52.000 ljudi preminulo od posledica bolesti sistema krvotoka (krvnog pritiska, bolesti srca, ishemije, zalistaka, embolije, bolesti vena, krvnih sudova mozga). Veliki procenat ovih ishoda može se sprečiti kroz adekvatnu prevenciju, za šta je potreban planski, dugogodišnji i neprekidni pristup,

⁵⁶⁴⁾ V.: Jakovljevic, M. et al. (2017). Disability, Work absenteeism, sickness Benefits, and cancer in selected European OECD countries — Forecasts to 2020. *Front Public Health*, 5: 23; Jakovljevic, M., Milovanovic, O. (2015). Growing burden of non-communicable diseases in the emerging health markets: the case of BRICS — Research Topic: Health Care Financing and Affordability in the Emerging Global Markets. *Front Public Health*, 3: 65; Stamenović, M., Gulan, B., Dragaš, B. (2017). *Srbija Danas*. Novi Sad: Prometej, 271.

⁵⁶⁵⁾ Podaci Republičkog zavoda za statistiku, obrađeni na Institutu za javno zdravlje, Beograd.

nasuprot *post festum* reagovanju koje je kod nas, čini se, prisutno. Strategija održivog razvoja zdravstvenog sistema mogla bi da pomogne da se ovakve aktivnosti planiraju i usklade sa ostalim funkcijama i potrebama za modernizacijom zdravstvenog sistema.⁵⁶⁶⁾

Grafikon 27. Prikaz broja registrovanih tumora za 2001, 2014. i 2016.

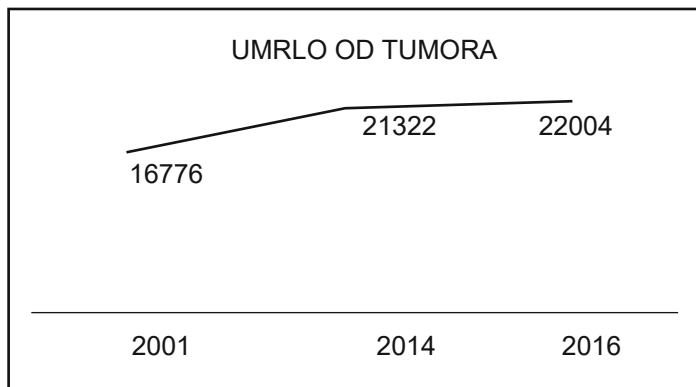

U okviru planiranja razvoja i reformi zdravstvenog sistema, bilo bi od značaja uključiti model samoodrživosti zdravstvenih institucija, a u ovoj knjizi predložen je i model zdravstvenog zadrugarstva. Neminovnost potreba za reformama zdravstvenog sistema ogleda se u činjenici (prema analizi koju je emitovala Komora zdravstvenih ustanova) da je u toku 2016. od 348 institucija, budžetski deficit iskazalo njih 176 (oko 1,1 mlrd. dinara.) Isti izvor navodi da je oko 20 institucija u blokadi, a oko 30 institucija preopterećeno dugovima. Obaveze prema dobavljačima rastu iz godine u godinu, i sada iznose, prema nekim procenama, oko 20 mlrd. dinara. Javni izvršitelji oduzimaju imovinu domovima zdravlja i bolnicama a s tim u vezi poznat je primer kada je novembra 2017. godine u Vranju zaplenjena imovina pri sudskoj presudi na ime neisplaćenih zarada lekaru, pa je zdravstveni cen-

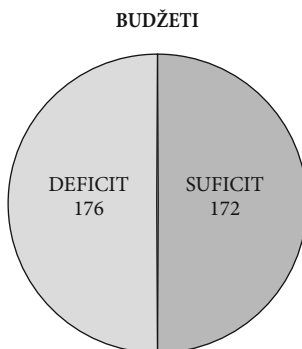
⁵⁶⁶⁾ O tome da zdravstveni sektor ne može da se posmatra izolovano govori i veza sa penzionim sistemom, koja se ogleda u postojanju tri vrste penzija: starosne, invalidske i porodične. Invalidske penzije, po strukturi novih korisnika, 2016. godine čine oko 17% od ukupnog procenta svih penzija (1997. je bilo 30%). Struktura novih korisnika invalidskih penzija izgleda ovako: 30% — oboleli od tumora, 26% — oboleli od bolesti krvotoka, oko 5% — pacijenti sa bolestima endokrinog sistema (prema podacima PIO fonda).

tar umalo ostao bez ultrazvučnog i drugih aparata, neophodnih za sprovođenje dnevnih aktivnosti. Reforme sistema zdravstvene zaštite su potrebne, međutim, treba voditi računa i o problemima *hiperreformizma* kao i *umora od reformi*.⁵⁶⁷⁾

Grafikon 28. Preminuli od posledica tumora (registrovani slučajevi) za posmatrane godine 2001, 2014. i 2016.

Grafikon 29. Prikaz budžeta medicinskih institucija na kraju godine

Izvor: Komora zdravstvenih ustanova

⁵⁶⁷⁾ Reforme zdravstvene zaštite trebalo bi da predstavljaju sastavni deo opšte politike „Zdravlja za sve“, koja je u skladu sa socijalno-ekonomskim uslovima svake zemlje. Proces formulisanja politike trebalo bi da je zasnovan na široko postavljenom konsenzusu svih relevantnih socijalnih aktera, u meri u kojoj je to moguće. Najvažnije političke, upravljačke i tehničke odluke o sistemu zdravstvene zaštite trebalo bi da budu zasnovane na dokazima, ukoliko su oni dostupni. Reforme bi trebalo kontinuirano pratiti i evaluirati na način koji je razumljiv javnom mnjenju. Država bi trebalo da postavi vrednosno orijentisane probleme na javnu raspravu i da osigura ravnomernu raspodelu sredstava i pristup zdravstvenim uslugama za celokupno stanovništvo. Ona bi, takođe, trebalo da formuliše legislativu i preduzme inicijativu za regulaciju najvažnijih oblasti zdravstvene zaštite. Kada god su mehanizmi tržišta primereni, trebalo bi da podstiču konkenciju za bolji kvalitet usluga i u korišćenju uvek ograničenih resursa u zdravstvu, v.: Stamenović, M., Gulan, B., Dragaš, B. (2017). *Srbija Danas*. Novi Sad: Prometej, 271.

Takođe, veliki značaj ima promovisanje vrednosti univerzalnih zdravstvenih osiguranja. Naime, prema godišnjem statističkom izveštaju za 2016. godinu, može se uvideti porast broja osiguranika. Sa druge strane, globalno, sve je veći broj patenata, novih lekova i uopšte novih tehnologija koje mogu podići nivo zdravstvene nege. Dakle, s obzirom na budžet Republike Srbije, uz sve veći broj osiguranika i sve više novih tehnologija u zdravstvu, koje su sve skuplje, čini se da je sistem zdravstvenog osiguranja dugoročno neodrživ, bar ne u smislu da se pacijentu omogući najadekvatniji tretman koji je tog trenutka (zahvaljujući razvoju medicine) moguć globalno. Tu se opet skreće pažnja na pristup lekovima za retke i neizlečive bolesti, na povećanu važnost skrininga, na adekvatne adaptacije lista lekova u skladu sa modelima SZO itd.

Pristup lekovima svakako je jedan od najvažnijih segmenata adekvatne zdravstvene politike. Tržište lekova u Republici Srbiji karakteriše:⁵⁶⁸⁾

- uvozna orijentisanost — procenjeno učešće uvoza u domaćoj potrošnji je oko 55%;
- disperzija prometa po kupcima kao i prema korisnicima — izrazita je;
- prosečni godišnji izdaci za lekove — skromni su (oko 30 EUR po glavi stanovnika);
- RFZO u ukupnim izdacima za lekove učestvuje sa oko 30%;
- elastičnost tražnje je varijabilna;
- distribucija se vrši standardnim kanalima;
- oligopolski karakter sa tržišta aspekta strukture domaćih ponuđača.

Kao rezultat stečenih navika i niskog dohotka po glavi stanovnika, još uvek značajan segment stanovništva pribegava *lečenju tradicionalnom medicinom*.

Pristup lekovima je ključna komponenta u implementaciji ljudskog prava na zdravlje. Svetska zdravstvena organizacija smatra da je pristup sigurnim i cenovno prihvatljivim lekovima vitalan za održavanje standarda zdravlja svih. Inovativni lekovi se pojavljuju na tržištima razvijenih zemalja brže nego ikad i tako daju nadu obolelima (od retkih, teških i neizlečivih bolesti). Tu priliku treba prihvatiti i adekvatnu terapiju omogućiti svima. Strategija za inovativne lekove je najavljena a sa njom i nova nada za obolele. Čekajući novu strategiju, oboleli zapravo čekaju pravo na zdravlje.⁵⁶⁹⁾

⁵⁶⁸⁾ Dickov, V., Nerandžić, B., Perović, V. (2004). *Ekonomika moderna*. Novi Sad: Stylos; Dickov, V. (2014). Politika cena u farmaceutskom sektoru, refundacija i pristup tržištu. *Zdravstvena ekonomija sa farmakoekonomijom*, Kragujevac, 285.

⁵⁶⁹⁾ Prema navodima akademika prof. dr Nebojše Lalića, problem u Srbiji je to što nismo uhvatili korak sa novim lekovima. Od 2011, naime, došlo je do prave eksplozije novih lekova za dijabetes, ali i lekova za druge indikacije. U Srbiji je to bilo vreme velikih finansijskih restrikcija i mislilo se da se u oblasti inovativnih lekova može „proći“ tako što oni ne moraju biti prisutni kod nas, da su to lekovi bogatih zemalja. Kasnije se ispostavilo da inovativni lekovi mogu značajno uticati na lečenje obolelih jer donose novi kvalitet i omogućavaju bolju kontrolu i smanjenu incidencu kasnijih komplikacija. Prof. Lalić navodi da su razgovori u cilju poboljšanja situacije intenzivni, pitanje finansijsko, i ono se razmatra između Fonda, farmaceutske industrije i Vlade Republike Srbije, v.: Lalić, N. (2017). RTS. <https://www.youtube.com/watch?v=KKakhTeGicE>, 5. februar 2018.

Sa birokratskog aspekta gledano, u procesu stavljanja na listu inovativnog leka (a nakon registracije), važno je da je dostavljena adekvatna farmakoekonomska analiza kojom bi se pokazali svi benefiti upotrebe novog leka posmatrani sa ekonomskog aspekta. Zatim, prave se specijalni ugovori u kojima se definiše količina leka koja je planirana za potrošnju kao i odnos učešća u plaćanju lekova. Sa druge strane, za generičke lekove, aproksimacija potrošnje često nije adekvatna odnosno potroši se znatno više lekova nego što je planirano i za to ne postoje sankcije niti je potrebno dostaviti nove prognoze i plan potrošnje. Na taj način budžetska sredstva se troše više od planiranog, pa se samim tim za druge aktivnosti RFZO ne ostavlja „finansijski prostor“. Regulatorni procesi takođe direktno i indirektno sputavaju inovativne lekove da se nađu na tržištu. Produžavanje procesa izvođenja kliničkih studija u Srbiji indirektno utiče na rok za registraciju inovativnog leka pa je stoga važno uspostaviti harmonizaciju regulative i izbeći dupliranje dugotrajnih postupaka. Dobar primer može biti harmonizacija regulative u kliničkim ispitivanjima u EU (dobrovoljna procedura o harmonizaciji — VHP) kojom se suštinski izbegava udvostručavanje regulatornih procesa (Srbija, nažalost, nije deo tog procesa).

Takođe, proces registracije lekova u Republici Srbiji obavezan je čak i u slučaju da su oni već registrovani u EU. Time se dodatno usporava proces omogućavanja inovativnih lekova da regularnim tokom budu na listama u Srbiji.

Osim toga, u Srbiji je kao nedostatak identifikovano i nepostojanje liste esencijalnih lekova u skladu sa preporukama Svetske zdravstvene organizacije. SZO je definisala esencijalne lekove kao one koji zadovoljavaju prioritete potrebe populacije i sačinjava listu esencijalnih lekova od 1977 (dopunjava je svake dve godine).

Nacionalna lista lekova A (u RS) zapravo sadrži veliki broj esencijalnih lekova, ali kada treba novoidentifikovani inovativni lek postaviti na tu listu, pokreće se dug, segmentiran proces, sa neizvesnim ishodom po pacijenta, čime je zbog organizacionog aspekta direktno narušeno pravo čoveka na adekvatnu zdravstvenu zaštitu i, u nekim slučajevima, osnovno ljudsko pravo.

Izrada Registra obolelih od retkih bolesti, koji je deo strategije, započeta je ali nije završena i ona verovatno predstavlja najznačajniji deo strategije jer se trenutno spekuliše o broju od pola miliona ovih pacijenata. Bolest je retka kada od nje boluje manje od jedne osobe na 2.000 stanovnika, što bi za teritoriju Srbije značilo da je retka svaka bolest od koje boluje manje od 3.500 ljudi. Kada se uzme u obzir veliki broj retkih bolesti, postoji izrazita potreba da se ti ljudi kroz adekvatnu terapiju medicinski zbrinu.

Farmakoekonomske analize vrlo precizno predočavaju i prednosti stavljanja na listu inovativnih lekova u troškovnom smislu. Naime, ako kao primer uzmemo lek za hepatitis C, kombinovana terapija pegilovanim interferonom i ribavirinom je terapija koja je do sada pokazala uspeh u određenom broju slučajeva, međutim, neželjeni efekti su brojni a navedena terapija ne dovodi do izlečenja pacijenta. Međutim, Gilied Sajensis (Gilead Sciences Inc.) je kompanija koja je napravila inovativni lek sovaldi, koji potpuno isključuje virus iz krvi! Jedini „problem“ je što ga prodaje u SAD za cenu od 1.000\$ po piluli.

Nakon što je Gilied Sajensis dao licencu za proizvodnju generičkog leka indijske farmaceutskoj industriji, cena za istu pilulu u Indiji iznosi četiri dolara. Na ovom primeru možemo uvideti razliku u ceni između generičkog i inovativnog leka*, a takođe se postavlja i pitanje zašto osiguranici u Srbiji nemaju pristup toj generici. Iz više razloga je važno da takav generički lek bude dostupan našem stanovništvu: sa epidemiološkog aspekta, jer je hepatitis infektivna bolest; sa aspekta zdravlja pacijenata, jer dosadašnja terapija ne leči kao inovativna; sa organizacionog i ekonomskog aspekta, jer takav lek bi bio koristan i isplativ. Osim toga, broj bolničkih dana i terapija kod ovih pacijenata pokriven je kod RFZO (od oko 500.000 zaraženih, 20% svesno je svog zdravstvenog stanja), pa se postavlja pitanje koliko je isplativa cena lečenja hepatitisa C u Srbiji o trošku države naspram upotrebe inovativnog leka i da li o tome postoje adekvatne analize. Indikativan primer za ovo su pionirski naponi u određivanju isplativosti (*cost-effectiveness*) Protokola „interferon-ribavirin“ u ovoj indikaciji, koje čini prof. dr Mihajlo Jakovljević sa svojim saradnicima, a rezultati su objavljeni u elitnoj hepatološkoj reviji u Iranu. Tada je utvrđeno da prosečna cena lečenja po bolesniku, u našim uslovima, iznosi 18,121.04 evra.**

Važnu podršku pacijentima predstavlja i refundacija troškova lekova. Generalno, sve troškove sistema zdravstvene zaštite koji su definisani kao pravo snosi Republički fond za zdravstveno osiguranje, a osim propisane participacije nosiocima prava — građanima ne sme biti naplaćeno ništa drugo. Čak je i sama participacija kontradiktorna sa solidarnim principom zdravstvene zaštite, međutim, to sada nije tema. Dakle, referentna zdravstvena institucija dužna je da pacijentu omogući sve lekove, preglede, intervencije, druga medicinska sredstva, implante, pomagala definisana kao pravo osiguranika. Sve ostale pružene usluge naplaćuju se sa izdatim fiskalnim računom. Ukoliko je naplaćeno nešto što nije trebalo, postoji pravo građana na refundaciju troškova. Refundacija takođe može biti izvedena po osnovu usluga koje pruža privatna praksa, u slučaju da državna institucija nije bila u mogućnosti da ostvari dato pravo pacijenta.⁵⁷⁰⁾

⁵⁷⁰⁾ Pri tome, kriterijumi za stavljanje, odnosno skidanje, lekova sa liste za obaveznu refundaciju su sledeći:

- registrovani lekovi kod ALIMIS-a,
- suplementi hrane za lečenje naslednih metaboličkih bolesti i bolesti praćenih malsorpcijom,
- neregistrovani lekovi potrebni u dijagnostici i terapiji.

* Kriterijum odnosa cena: originalni, inovativni i generički.

** Kriterijum značajne terapijske prednosti (dokazana kliničkim studijama), v.: Dickov, V. (2014). Politika cena u farmaceutskom sektoru, refundacija i pristup tržištu. *Zdravstvena ekonomija sa farmakoekonomijom*. Kragujevac, 278.

10.2.1. Razvoj oblasti kliničkih studija u RS, uticaj na javno zdravlje i neke perspektive rada STO

Farmaceutska industrija sa 3,1% BDP-a zauzima značajno mesto u privredi Srbije.⁵⁷¹⁾ Prema nekim kalkulacijama, učešće kliničkih ispitivanja u BDP-u republike Srbije kreće se oko 0,12% u 2014, sa manjim rastom na 0,15% BDP-a u 2016. godini.⁵⁷²⁾

Godišnja stopa rasta učešća, projektovana na isti vremenski period, izgleda ovako:

- $0,11\% / 0,10\% \times 100 - 100 = 10\%$ — godišnja stopa rasta učešća za 2014.
- $0,12\% / 0,11\% \times 100 - 100 = 9\%$ — godišnja stopa rasta učešća za 2015.
- $0,15\% / 0,12\% \times 100 - 100 = 25\%$ — godišnja stopa rasta učešća za 2016.

Republički zavod za statistiku objavljuje konačne rezultate godišnjeg obračuna bruto domaćeg proizvoda (BDP) u tekućim i stalnim cenama. Obračun bruto domaćeg proizvoda i izrada makroekonomskih računa za Republiku Srbiju vrše se u skladu sa međunarodno usvojenim standardima, Sistemom nacionalnih računa 2008 (SNA 2008) i Evropskim sistemom računa 2010 (ESA 2010), koji predstavljaju metodološki okvir u smislu definisanja i vrednovanja osnovnih kategorija, primenjenih klasifikacija i načina obračuna.

Tabela 11. BDP za period 2014—2016. i učešće kliničkih studija u obračunu

	2014.	2015.	2016.
BDP ukupno u mil. EUR	33318,6	33491,0	34616,6
Prosečan kurs EUR	117,3060	120,7328	123,1179
BDP Stope realnog rasta %	-1,8	0,8	2,8
Učešće kliničkih ispitivanja u okviru BDP-a	0,11% BDP-a za 2014.	0,12% BDP-a za 2015.	0,15% ukupnog BDP-a u 2016.

Kalkulacijom prosečne aritmetičke godišnje stope rasta učešća BDP-a po osnovu godišnje stope rasta, izračunato je da je 14,6% prosečna aritmetička stopa rasta učešća u BDP-u. Ukoliko se izvede linearno prognoziranje do 2020 (kada se očekuje nova strategija SZO a potencijalno i promene zdravstvenih strategija u RS), dobijeni rezultati su sledeći:

- (I god.) 2017 — 0,17% BDP (14,6% stopa rasta učešća)
- (II god.) 2018 — 0,20% BDP (14,6% stopa rasta učešća)

⁵⁷¹⁾ Dickov, V. (2014). Politika cena u farmaceutskom sektoru, refundacija i pristup tržištu. *Zdravstvena ekonomija sa farmakoekonomijom*. Kragujevac, 284.

⁵⁷²⁾ Analiza autora, pripremana za Regionalnu stručnu konferenciju o kliničkim ispitivanjima, održanu u Beogradu 2017. godine.

- (III god.) 2019 — 0,23% BDP (14,6% stopa rasta učešća)
- (IV god.) 2020 — 0,26% BDP (14,6% stopa učešća)
- *Milestone* — 2025, kada se očekuje ulazak Srbije u EU (izvor: Han, Junker, 2017)
- (V god.) 2021 — 0,3% BDP (po stopi učešća 14,6%)
- (VI god.) 2022 — 0,34%
- (VII god.) 2023 — 0,4%
- (VIII god.) 2024 — 0,46%
- (IX god.) 2025 — 0,53% — godina kada je planiran ulazak u EU

Kako bi se razumeo potreban rast, važno je izvesti komparaciju sa zemljama u okruženju a primer dobre prakse može biti Mađarska. Prema rezultatima istraživanja sprovedenih na Fakultetu društvenih nauka Univerziteta „Etvész Lorand“ (mađ. Eötvös Loránd Tudományegyetem, ELTE) iz Budimpešte, u Mađarskoj je povećan dohodak od kliničkih ispitivanja. Naime, u 2010. godini procenjeno je da klinička ispitivanja imaju učešće u bruto domaćem proizvodu od 0,2% (pri tome je značajno napomenuti da je BDP Mađarske značajno veći od BDP-a Srbije i 2010. iznosio je 130,3 milijarde dolara).⁵⁷³⁾ Broj kliničkih ispitivanja u Republici Srbiji se povećava ali ne u toliko značajnoj meri. Prvobitni plan iz 2007, koji se odnosio na strategiju da se u Srbiji sprovodi oko 400 kliničkih ispitivanja godišnje, nije urodio plodom. O tome govori i podatak da su u toku 2016. godine odobrena svega 102 klinička ispitivanja, prema statističkim podacima Agencije za lekove i medicinska sredstva. Dakle, karakteristike prethodnog perioda u Srbiji (2014—2016), u vezi sa izvođenjem kliničkih ispitivanja, izgledaju ovako:⁵⁷⁴⁾

- tokom 2014, primljeno je 105 zahteva za odobrenje k. i.⁵⁷⁵⁾, 635 zahteva za izmenu i dopunu, 10 prijava novih ispitivanja, 10 za medicinska sredstva itd.;
- održano je devet sednica Komisije za klinička ispitivanja, nakon čega su izdate 84 dozvole za sprovođenje k. i.;
- tokom 2015. primljeno je ukupno 117 zahteva za odobrenje k. i., 614 zahteva za izmenu i dopunu, pet prijava novih kliničkih ispitivanja i 918 izveštaja o toku k. i.;
- na osnovu održanih osam radnih i jedne konstitutivne sednice Komisije za kliničko ispitivanje lekova, ALIMS je izdala 88 dozvola za sprovođenje k. i.;
- u ALIMS-u je zaprimljeno 1.839 zahteva tokom 2016, od čega 809 zahteva za odobrenjem izmene i dopune k. i.; 35 za medicinska sredstva i 995 izveštaja o sprovođenju k. i.;
- u toku 2016, nakon 12 radnih sednica ALIMS-a, realizovana su 122 zahteva za odobrenje k. i. i izdate su 102 dozvole za sprovođenje k. i.

⁵⁷³⁾ Kalo, Z. et al. (2014). *Contribution of clinical trials to gross domestic product in Hungary*, 55(5): 446—51.

⁵⁷⁴⁾ ALIMS, statistički izveštaj za 2014, 2015, 2016, preuzeto sa: ALIMS.gov.rs, novembar 2017.

⁵⁷⁵⁾ k. i. — *čitaj*: kliničko ispitivanje.

Ukoliko se sačini komparativna analiza istih parametara sa zemljama regiona, stiće se sledeći uvid:

- Bosna — u toku 2014, odobreno je 17 k. i., dok je 2015. zabeležen pad na 12 k. i., koja su odobrena da bi 2016. taj broj iznosio 25; do početka novembra 2017. taj broj iznosi 18 odobrenih k. i.;
- u Makedoniji su tokom 2007. odobrena bila samo dva k. i.; trenutno je u Ohridu, Skoplju i Strugi aktivno devet k. i. — dakle, uzlazni trend postoji;
- Mađarska je primer dobre prakse u vezi sa sprovođenjem kliničkih ispitivanja — njihov broj kontinuirano je rastao od 278 odobrenih u 2002, do 388 odobrenih u 2007, a tome doprinose dobra infrastruktura, valjano opremljeni centri, trenirano osoblje na ICH-GCP, adekvatni istraživači.⁵⁷⁶⁾

Da bi se promovisao značaj i razvoj kliničkih ispitivanja za Republiku Srbiju, potrebno je našu zemlju iznova predstavljati interesnim grupama u svetu kliničkih ispitivanja, kako regionalno, tako i globalno. Bilo bi poželjno da taj proces bude kontinuiran i sistematski definisan (dakle, da sadrži metodologiju, ciljeve, značaj, ciljnu grupu itd.), jer oblast kliničkih ispitivanja može imati strateški značaj za razvoj zdravstvenog sistema Republike Srbije.

Svetska trgovinska organizacija svojim radom stimuliše inovacije, posebno se bavi zaštitom i promocijom medicinskih tehnologija i farmaceutskih proizvoda. Povećanjem broja kliničkih ispitivanja omogućava se pristup većem broju patentata, bolji pristup lekovima i adekvatnija zdravstvena zaštita. Osim navedenog, time se poboljšava investicioni sektor i unapređuju opšte poslovne i trgovinske veze.⁵⁷⁷⁾

- mogućnost sprovođenja istraživanja (u smislu infrastrukture i kadrova);
- stanje kliničkog „okruženja“ (od *in vitro* ispitivanja do pacijenata);
- kvalitet i efikasnost biomedicinske proizvodnje i logističkih operacija;
- regulatorni radni okvir;
- finansiranje zdravstvenog sistema;
- sveukupni tržišni i poslovni uslovi.

Osim toga, postoje primeri koji jasno ukazuju na to da je industrija ugovornih istraživačkih organizacija doživela značajan rast nakon pristupa Svetskoj trgovinskoj organizaciji. Jedan od takvih primera je i Narodna Republika Kina. Stoga bi pristup STO mogao za zemlju članicu predstavljati još jedan značajan benefit u nizu.⁵⁷⁸⁾

⁵⁷⁶⁾ *Annual statistics report*, Hungarian Register.

⁵⁷⁷⁾ Izvor: Pugatch Consilium — Biomedical reports.

⁵⁷⁸⁾ Appliedclinicaltrialsonline. <http://www.appliedclinicaltrialsonline.com/decline-clinical-trials-central-and-eastern-europe-fluctuation-or-trend>, 8. januar 2018.

10.3. Pristupanje Republike Srbije STO — potencijalne prepreke i smerovi u sistemu pružanja zdravstvene zaštite

Član 20 GATT sporazuma omogućava određene uticaje u oblasti trgovine, koji mogu posredno ili neposredno uticati na zaštitu života i zdravlja, kako ljudi, tako i životinja ili biljaka. Značajno je da se ovakvi propisi ne bi smeli koristiti u svrhe prikrivenog protekcionizma. Pokazalo se da nestajanjem carinskih barijera država koja se pridržava međunarodnih „pravila igre“ (u smislu standarda) ima više šanse za uspeh u tim procesima a manje su i šanse za destimulativne prakse uzrokovane duplim pravno-administrativnim procesima (koje dvostruka upotreba nacionalnih zakona i propisa i međunarodnih standarda može da prouzrokuje).⁵⁷⁹⁾

Ranije u tekstu bilo je reči o TRIPS sporazumu, ali značajno je naglasiti potrebu za bezbednošću hrane, kako za domaću upotrebu tako i za spoljnotrgovinsku razmenu. Sporazum o sanitarnim i fitosanitarnim merama (SPS) omogućava primenu sopstvenih standarda kako bi se obezbedio adekvatan kvalitet ishrane, dokle god su ti standardi naučno zasnovani i međunarodno usklađeni. Viši standardi od onih koji su međunarodno zasnovani mogu se uvesti ukoliko je stepen rizika opravdan i dokazan, a omogućene su i preventivne mere zasnovane na članu 5.7 ranije pomenutih mera SPS-a. Pitanja sanitarne i fitosanitarne kontrole od suštinskog su značaja za narodno zdravlje, međutim ona sa sobom nose i određene potencijalne probleme koji se zasnivaju na tome da se primena ovakvih regulativa može odnositi i na neadekvatnu zaštitu domaćih proizvođača (o čemu STO vodi računa s obzirom na potrebu za jednakim pravima tržišne utakmice za sve zemlje članice).⁵⁸⁰⁾

Naravno, postoje i tehničke karakteristike i standardi koje treba zadovoljiti u ovim procesima, i o tome se stara Sporazum o tehničkim preprekama trgovini (TBT) koji u suštini treba da obezbedi da propisi, kao i standardi ali i testiranja (ili pak proces sertifikacije), ne predstavljaju preveliki problem usled preobimne dokumentacije. Komplikacije u tim procesima izvoznicima i dalje predstavljaju problem u slučaju kada vlada ne primenjuje međunarodne propise. Tu se ostavlja prostor za primenu adekvatnog nediskriminatornog zakona, svakako fer i pravičnog, pa se Sporazum zalaže za borbu protiv metoda koje bi omogućile prednost domaćim proizvođačima. Takva prednost nije tržišno zasnovana, pa se samim tim smatra nezasluzenom. Problemima koji proizlaze iz novonastalih propisa i njihove primene bavi se Komitet za tehničke prepreke u trgovini. Kada se govori o propisima i njihovoj primeni, STO (kroz GATS) ne dovodi u pitanje zakone i propise koje je donela vlada jedne države. Međutim, očekivano je da vlada omogući nekom

⁵⁷⁹⁾ STO. *Vodič kroz svetsku trgovinsku organizaciju*. ISAC Fund, 31.

⁵⁸⁰⁾ Treba napomenuti da se u procesima liberalizacije tržišta, jednaki tržišni uslovi za sve učesnike mogu odvijati kada su tržište koje se otvara (npr. RS) i drugo tržište (npr. EU) jednaki po svojim parametrima razvoja (Horvat, 2002). Ukoliko to nije slučaj, različite barijere i carinske stope zapravo štite domaću privredu i daju joj vremena da dostigne određeni privredni razvoj do trenutka otvaranja tržišta. Poznati su negativni primeri preranog otvaranja tržišta (npr. Vijetnam).

nepristrasnom telu da proceni ulogu novouvedene regulative koja ima svoje implikacije na proces trgovine. Obaveza vlade da liberalizuje tržišta takođe joj omogućava da određuje i cene, kvalitet usluga i dr. u posmatranom sektoru zdravstva. Međutim, od značaja jeste da se obezbede isti uslovi za domaće i inostrane učesnike na tržištu (npr. princip poštovanja nacionalnog tretmana). Osim toga, TRIPS sporazum se bavi problemima zdravstva. Kako smo ranije pomenuli, on je nastao kao rezultat Urugvajске runde pregovora jer je, zbog značaja koji inovacija ima u procesu trgovine, došlo i do neophodnosti adekvatne zaštite inovacije na svim teritorijama, a takođe, kako se i regulative razlikuju od zemlje do zemlje, važno je imati jedan uniformni pristup tim problemima. Osnovni aspekti TRIPS ugovora bazirani su na problemima osnovnih principa trgovinskih sistema, vezanih za inovacije i zaštitu patenata, zatim metodama zaštite patenata, problemima regulativa koje treba implementirati u tom procesu i odnosu između zemalja gde su te regulative prekršene. Jedan od suštinskih problema u vezi sa primenom TRIPS sporazuma vezuje se za zaštitu farmaceutskog patenta (novog leka, medicinskog sredstva), kako ne bi došlo do uskraćivanja pristupa lekovima.⁵⁸¹⁾ U slučaju siromašnih zemalja koje ne mogu da obezbede adekvatne tretmane pacijentima omogućeno je da one koriste fleksibilne mere kao i da uvoze lek (sistem obaveznih dozvola uveden je 2003), ukoliko već nisu u mogućnosti da ga proizvode.⁵⁸²⁾

Republika Srbija na svom putu pristupanju treba da razmotri i uticaje Svetske trgovinske organizacije na zdravstvo. Na osnovu informacija koje emituje Privredna komora Srbije, drugi sastanak radne grupe za pristupanje Srbije Svetskoj trgovinskoj organizaciji održan je 2006. godine kada su postavljana pitanja iz domena privatizacije, a komentar koji prati tu informaciju glasi: „[...] iako to nije u domenu STO“.⁵⁸³⁾ Ovaj komentar ostaje nejasan s obzirom na niz inicijalnih principa koje STO primenjuje, poput antimonopolske politike kao i politike zaštite konkurencije. Naime, ova problematika može značajno uticati i na sam sistem zdravstva, pri tome na dva segmenta: koncept zdravstvenog osiguranja i koncept pružanja zdravstvene zaštite. U tom cilju, autor je predlagao razmatranje uvođenja koncepta zdravstvenih zadruga jer je to koncept koji bi bio u skladu sa potrebama STO o antimonopolskoj i politici zaštite konkurencije (praktično — jednaka pravila igre za sve učesnike), pa samim tim taj koncept ne bi sprečavao nastavak pregovora niti njegovu finalizaciju sa STO. Još značajnije, troškovi pružanja zdravstvene zaštite (i zdravstvenog osiguranja) bili bi na neki način adekvatniji jer bi se sprečavalo svako nesavesno udruživanje u trustove i konglomerate radi kontrolisanja cena. Poznata je jednostrana, reklo bi se nedovoljno savesna, politika stranih investitora u Srbiji koji penetriraju na tržište u želji za profitom,

⁵⁸¹⁾ Posebno se misli na ranjive grupe stanovništva (takođe na siromašne zemlje, kako ne bi nastali problemi po nacionalno zdravlje itd.).

⁵⁸²⁾ Međutim, poznat je primer Tajlanda (obrađen u ovoj knjizi), i članka koji je objavila SZO a koji govori o tome da su ipak postojali različiti pritisci koji su doprinosili da se država ipak onemogućući u primenivanju previše fleksibilnih mera, iako su za to postojale i snažne epidemiološke implikacije.

⁵⁸³⁾ PKS, <http://www.kombeg.org.rs/Komora/Opsta.aspx?veza=3100>, 5. avgust 2018.

međutim, zdravstvo bi trebalo da predstavlja jedan oblik „javnog dobra“, poput policije ili vojske, koje bi ipak kroz proces zadržavanja bilo „otuđeno“ od državnog vlasništva i potpuno privatizovano, ostajući u službi građana — zadržavajući i rada zadruženih organa. U ovoj knjizi skrenuta je pažnja na primer SAD i na istraživanja koja su jasno pokazala da bi se uvođenjem institucionalizovanog sistema plaćanja (sličnog onome koji sada u Srbiji imamo) doprinelo ostvarivanju ogromne uštede i nivelaciji cena zdravstvenih usluga. Neka istraživanja čak pokazuju da bi nivo ušteda bio dovoljan da se obezbedi utrošak za celokupan zdravstveni sistem. Problemi sa neoliberalnim konceptom, potpuno privatizovanim zdravstvenim sistemom, ogledaju se u činjenici da postoji brojno neosigurano stanovništvo kao i da su troškovi pružanja zdravstvene zaštite sve viši.⁵⁸⁴⁾ Međutim, postoje i opozicione snage koje se suprotstavljaju ovakvim tvrdnjama, smatrajući da bi se uvođenjem takvog sistema zapravo doprinelo urušavanju ekonomije uopšte, a ne samo zdravstvenog sistema. Kao potvrdu za svoje tvrdnje, opozicionari pružanju besplatne zdravstvene zaštite, zasnovane na principima univerzalnosti, smatraju da neki modeli takvog zdravstva već postoje u SAD i da se hronično pokazuju kao nesamostalni i neodrživi. Naime, „Mediker“ postoji od 1965. godine, dok dugu istoriju pružanja zdravstvenih usluga po tom modelu vlasništva (i državnog intervencionizma koji se ogleda u procesima finansiranja) ima i Američka administracija veterana (U. S. The Veterans Administration Health Care System). Kao osnovani argument navodi se da sama nesamostalnost, dugoročna neodrživost ovih sistema znači direktno i više poreze za stanovništvo (nepartijski Komitet za odgovoran federalni budžet⁵⁸⁵⁾ izveo je kalkulaciju koja obrazlaže neophodnost za povećanjem nameta od oko 6,2% na zarade i oko 3% na imovinu), što ne bi dovelo do pozitivnog efekta kod glasačkog tela.⁵⁸⁶⁾ Sa druge strane, interesantan je primer Kanade koja se graniči sa SAD ali ima obezbeđen sistem zdravstvene zaštite za sve građane i ponosna je na tu činjenicu. Takođe, Mađarska ima univerzalni pristup zdravstvenom osiguranju za sve svoje građane. Privatizacija zdravstva je u začetku (iako postoji veliki broj pravnih privatnih zdravstvenih entiteta), pa iako Mađarska ima dugu tradiciju pružanja privatne zdravstvene zaštite, državni koncept zdravstvenog sistema je preovladao, prema volji građana. Značajno je napomenuti da se na trenutnim rang listama Mađarska po opštim karakteristikama zdravstvenog sistema ne kotira dobro već je, prema istraživanju koje je sprovedla Health Consumer Powerhouse⁵⁸⁷⁾, bila na 29. mestu, zajedno sa Poljskom (kada se razmatraju evropske zemlje). To pokazuje da, iako je cilj pozitivan u smislu humanizma i odnosa prema čoveku/pacijentu, važno je obezbediti održivost razvoja.

⁵⁸⁴⁾ Fuchs, V. (2017). Is single payer the answer for the US healthcare System American medical association, <https://jamanetwork.com/journals/jama/article-abstract/2666630>, 5. jul 2018.

⁵⁸⁵⁾ CRFB — Committee for a Responsible Federal Budget.

⁵⁸⁶⁾ Na izborima 2016. u SAD, Berni Sanders je propagirao populističke mere nazvane „Mediker za sve“, koje slede pravac Milenijumskih ciljeva za pružanjem i dostupnošću univerzalnog zdravstva.

⁵⁸⁷⁾ Health Consumer Powerhouse je švedska *think tank* organizacija, specijalizovana za upoređivanje sistema zdravstvene zaštite širom Evrope.

Republika Srbija zauzela je 20. mesto i dosta je na tu poziciju uticala implementacija aplikacije pod nazivom „Moj doktor“ (mojdoktor.gov.rs).

Kada se posmatraju organizacija i budžetiranje tako kompleksnog sistema kao što je zdravstveni, i analiziraju različiti modeli, kao i obično, dolazi se do zaključka da je „istina uvek negde na pola puta“. Da li je budućnost zdravstvenih sistema u hibridnim režimima, ostaje da se utvrdi.

Tabela 12. Hronološki prikaz udela BDP-a koji Kanada, Mađarska, Indija, Srbija i SAD utroše na zdravstvenu zaštitu (za period 2000—2015)

Godina Država	2000.	2001.	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	2015.
Kanada	8,28	8,66	8,89	9,04	9,10	9,06	9,21	9,30	9,47	10,6	10,6	10,2	10,2	10,1	9,99	10,4
Mađarska	6,78	6,83	7,13	8,14	7,79	8,03	7,84	7,26	7,14	7,28	7,56	7,58	7,50	7,29	7,14	7,24
Indija	4,18	4,28	4,25	4,01	3,96	3,79	3,63	3,52	3,51	3,49	3,27	3,25	3,33	3,75	3,63	3,89
Srbija	6,50	6,87	8,07	8,14	8,25	8,74	9,01	10,1	10,1	9,91	10,1	9,66	9,92	9,90	9,84	9,41
SAD	12,5	13,2	14,0	14,5	14,5	14,6	14,7	14,9	15,3	16,3	16,4	16,4	16,4	16,3	16,5	16,8

Izvor: *world-statistics.org*.

Tabela 13. Prikaz ukupnog BDP-a u dolarima

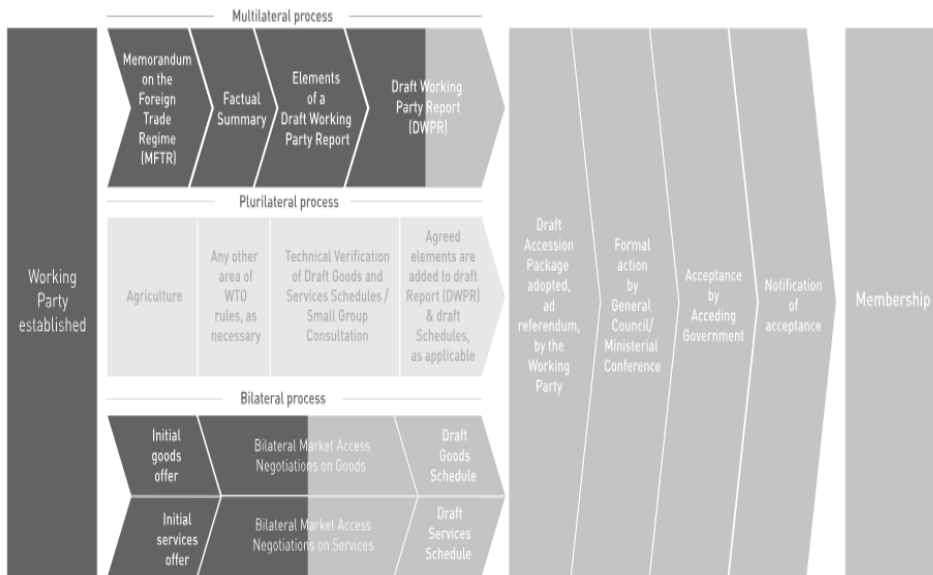
Država	2016.
Kanada	1.535.770.000,000
Mađarska	125.817.000.000
Srbija	38.299.854.688
SAD	18.624.500.000.000
Indija	2.263.790.000,000

Izvor: *world-statistics.org*.

Na već pomenutom sastanku pregovaračke grupe Republike Srbije sa STO (2006) donet je zaključak o neusaglašenosti sa sistemom izdavanja uvoznih dozvola kao i oblasti vezanih za akcize. Do sada je održano 13 sastanaka pomenute radne grupe, a poslednji je bio u junu 2013. godine.⁵⁸⁸⁾

⁵⁸⁸⁾ Rabrenović, M., Popov, D., Stamenović, M. (2019). Stepen ostvarene liberalizacije ekonomije Srbije u procesu pristupanja Svetskoj trgovinskoj organizaciji. *Megatrend revija*.

Tabela 14. Prikaz trenutnog statusa progressa pregovora Republike Srbije sa STO

Izvor: WTO.org

Od značaja je, takođe, da se u okviru prisutnog pregovaračkog procesa Republike Srbije i EU diskutuje o brojnim procesima vezanim za STO, a Poglavlje 7 („Pravo intelektualne svojine“) i Poglavlje 29 („Carinske unije“) otvorena su 20. juna. 2017. godine. Svakako, uticaji mera STO ne odnose se samo na ova poglavlja, već i na brojna druga koja imaju uticaja na principe u procesu trgovanja koje zastupa STO. U maju 2017. izdat je i dokument pod nazivom: *Pregovaračka pozicija Republike Srbije za međuvladinu konferenciju o pristupanju RS Evropskoj Uniji za pregovaračko poglavlje 30 — Ekonomski odnosi sa inostranstvom*, kojim se definiše pregovaračka pozicija Srbije u trenutnim pregovorima a takođe se navodi i da Republika Srbija ne zahteva nikakva dodatna odstupanja ili tranzicione periode u procesu sprovođenja ovog poglavlja. Ono što je evidentno, a na čemu će se morati dodatno raditi na izmenama, jesu dozvole za uvoz i izvoz (koje po pravilu mogu biti automatske i neautomatske, iako automatske nisu korišćene do datuma izdavanja ovog dokumenta u 2017. godini). Ako se govori o uvozu lekova i medicinskih sredstava, taj proces bi po preporuci trebalo olakšati i ubrzati, kako bi omogućio bolje i pravovremeno snabdevanje zdravstvenih institucija, kako u procesima istraživanja (kliničkih ispitivanja, gde je proces dobijanja uvozne dozvole neizvestan i dugotrajan), tako i za regularnu bolničku nabavku. Sa druge strane, od značaja bi bilo razmotriti razvoj domaćih kapaciteta za proizvodnju medicinskih sredstava i opreme, kako bi se taj momenat zavisnosti od uvoza umanjio, a takođe podstakao i istraživački sektor u Srbiji.

Prema navedenom dokumentu, Republika Srbija je već uskladila svoju regulativu sa osnovnim pravilima i principima Svetske trgovinske organizacije (*Sl. glasnik RS*, 41/09) a Ministarstvo trgovine, turizma i telekomunikacija deklarativno napominje da će nastaviti da se u procesu pristupanja STO konsultuje sa EU, kako bi obezbedilo da se interesi EU u tom procesu uzmu u obzir.

Zdravstveni sektor i njegove reforme koje se tiču rada STO zalaze u oblast TRIPS sporazuma, dakle procesa inovacija, regulative, ali i u koncept pregovora sa EU. Osim toga, od velikog je značaja i sama privatizacija zbog zaštite konkurentnosti i zabrane monopolskih pozicija na tržištu a ujedno i zbog obezbeđivanja jednakih „pravila igre“ za sve učesnike na tržištu, što predstavlja jedan od osnovnih postulata rada STO.

11. KRIZA SVETSKE TRGOVINSKE ORGANIZACIJE I PREDLOZI ZA REFORMU

11.1. Ključni problemi

11.1.1. Protekcionizam SAD i najava povlačenja iz Svetske trgovinske organizacije

Unilateralno podizanje carinskih stopa između SAD i Kine, posebno tokom 2018. godine i rizik od mogućeg trgovinskog rata izazvali su zabrinutost međunarodne zajednice. Sredinom aprila 2018, Međunarodni monetarni fond (MMF) naznačio je da bi trgovinski sukob između SAD i Kine imao štetan uticaj na projektovani globalni ekonomski rast.⁵⁸⁹⁾ Osim toga, na zajednički organizovanom sastanku na Baliu, u Indoneziji, 10. oktobra 2018, čelni ljudi STO — Roberto Azevedo, MMF-a — Kristin Lagard (Christine Lagarde), Svetske banke — Džim Kim (Jim Kim) i OECD-a — Anhel Guriya (Angel Gurría), izdali su „snažan poziv za smanjivanje trgovinskih tenzija i pomeranje fokusa ka značaju trgovine i multilateralnog trgovinskog sistema u podsticanju ekonomskog rasta“.⁵⁹⁰⁾

Prema analizi Džozefa Stiglica, protekcionizam i nacionalizam imali su centralnu ulogu u Trampovoj predsedničkoj kampanji. Američki predsednik označio je Severnoamerički sporazum o slobodnoj trgovini (NAFTA) kao „najgori sporazum svih vremena“, trgovinski sporazum sa Korejom kao „užasan dogovor“, a navodeno je i da su trgovinski sporazumi u globalu bili nepošteni prema SAD i da su doveli do velikih trgovinskih deficita i slabljenja životnog standarda američkih radnika. Zahtevano je da SAD napuste Transpacifičko partnerstvo (TPP), da se ponovo pregovara o sporazumu NAFTA sa Kanadom i posebno sa Meksikom, ispitivani su uloga i rad Svetske trgovinske organizacije, povećavaju se izgledi za 45-postotni skok carina na uvoz iz Kine, 20% carina za uvoz iz Meksika, itd.⁵⁹¹⁾

Posle ovih najava prešlo se i na konkretne mere. SAD su 23. januara 2017. godine potpisale dekret o povlačenju iz Transpacifičkog partnerstva.⁵⁹²⁾ Nakon toga, nastavljeni su dogovori o TPP-u, bez učešća SAD.⁵⁹³⁾ Ovaj trgovinski sporazum

⁵⁸⁹⁾ V.: Obstfeld, M. (2018). *Global economy: good news for now but trade tensions a threat*. <https://blogs.imf.org/2018/04/17/global-economy-goodnews-for-now-but-trade-tensions-a-threat/>; v.: Giles, C. (2018). *IMF chief warns trade war could rip apart global economy*. <https://www.ft.com/content/c8c4bb22-3ccd-11e8-b9f9-de94fa33a81e>, 22. jul 2018.

⁵⁹⁰⁾ WTO. *WTO, IMF, World Bank and OECD heads call for new focus on trade as a driver of growth*: https://www.wto.org/english/news_e/news18_e/dgra_10oct18_e.htm, 10. oktobar 2018.

⁵⁹¹⁾ Stiglitz, Joseph E. (2018). *Trump and Globalization*. AEA Meetings, Philadelphia (govor), januar 2018.

⁵⁹²⁾ Vesti, <https://www.blic.rs/vesti/svet/blumberg-tramp-danas-povlaci-sad-iz-tpp-a/m7t47dh>

⁵⁹³⁾ *Glas Amerike*, <https://www.glasamerike.net/a/postignut-novi-dogovor-o-trans-pacifikskom-partnerstvu-bez-sad/4110956.html>

sa, kako je ocenjeno, premalo ekonomskih koristi za SAD, nastavljen je sa ostalih 11 zemalja (bez SAD) i sa otvaranjem mesta i mogućnosti Kini da širi i jača svoj uticaj u regionu.⁵⁹⁴⁾ SAD su odbile da nominuju paneliste za rešavanje trgovinskog spora u slučaju NAFTA, a u vezi sa sporom oko meksičkog izvoza šećera, što je faktički onemogućilo rešavanje ovog spora, i od tada poglavlje 20 NAFTA sporazuma nije u funkciji.⁵⁹⁵⁾ Pregovori sa Korejom i Meksikom još traju, a što se tiče STO, trenutno je pojačana retorika kao i pretnje o izlasku SAD iz ove međunarodne organizacije. U međuvremenu, blokirano je imenovanje sudija u Apelacionom telu, upućena je žalba na upotrebu tužbi i parničenja umesto pregovaranja, a SAD je bila vodeća zemlja koja je doprinela zastoju STO pregovora 2017. godine u Buenos Ajresu.⁵⁹⁶⁾ U pitanju je bila redovna, jedanaesta po redu Ministarska konferencija Svetske trgovinske organizacije (10—13. decembar 2017).⁵⁹⁷⁾ Vodeće načelom „prvo Amerika“ i preferiranjem bilateralnih nasuprot multilateralnih pregovora i dogovora, Sjedinjene Američke Države blokirale su nacrt ministarskog teksta, koji uključuje reference na centralnu ulogu globalnog trgovinskog sistema i trgovinu kao zamajca ukupnog svetskog razvoja. Komesarka Evropske unije za trgovinu tada je ocenila da u Buenos Ajresu nisu postignuti nikakvi multilateralni ishodi, i da čak nije došlo ni do dogovora o prestanku subvencionisanja ilegalnog ribolova.⁵⁹⁸⁾

Širok je spektar robe koja se sada carini pri uvozu iz Kine u SAD, od medicinskih pomagala, preko telekomunikacione tehnologije, do automobila, što govori o neselektivnosti američke administracije, međutim ona je samo naizgled slučajna. Ova zemlja želi da pokaže da je spremna da preuzme odgovornost čak i u slučaju rasta cena određenih proizvoda u SAD (usled manjka konkurencije). Te radnje se opravdavaju objašnjenjem da svako u SAD mora podneti teret bitke na međunarodnom planu koja može odrediti buduću geopolitičku sliku sveta. Istina je da u uslovima trgovinskog rata, izrazito izvozno orijentisana Kina ne može računati na ozbiljan rast sopstvene privrede, pogotovo ne u slučaju gubitka pozicija na esencijalno važnom tržištu kakvo je američko, pa je za sada odgovor Kine ipak blaži i oprezniji.⁵⁹⁹⁾

⁵⁹⁴⁾ Antevski, M., Jelisavac Trošić, S. „Chinese Response to Transatlantic Trade and Investment Partnership and Trans Pacific Partnership“, *The Review of International Affairs*, Vol. LXVII, No. 1161, januar—mart 2016, Institute of International Politics and Economics, Belgrade, 123—141.

⁵⁹⁵⁾ Condon, B. J. (2018). Captain America and the Tarnishing of the Crown: The Feud Between the WTO Appellate Body and the USA. *Journal of World Trade*, 52(4), 535—556.

⁵⁹⁶⁾ Stiglitz, Joseph E. (2018). *Trump and Globalization*. AEA Meetings, Philadelphia (govor), januar 2018.

⁵⁹⁷⁾ Više o Ministarskoj konferenciji u Buenos Ajresu v. na: https://www.wto.org/english/thewto_e/minist_e/mc11_e/mc11_e.htm, 11. oktobar 2018.

⁵⁹⁸⁾ *Rojters*, <https://www.thehindu.com/business/Economy/wto-meeting-ends-in-stalemate/article21618425.ece>

⁵⁹⁹⁾ Vesti, <https://www.srbijadanas.com/biz/vesti/trgovinski-rat-sad-i-kine-sukob-sa-nesagledivim-posledicama-2-2018-08-15>.

SAD, Kanada i Meksiko potpisali su 30. novembra 2018. godine revidirani Severnoamerički sporazum o slobodnoj trgovini iz 1994 (NAFTA), u okviru samita Grupe 20 (G20) u Buenos Ajresu.⁶⁰⁰⁾ Novi Sporazum SAD, Meksika i Kanade (USMCA), koji takođe treba da odobri i parlamenti triju zemlje, zameniće dosadašnji dvadesetčetvorogodišnji NAFTA sporazum.⁶⁰¹⁾ Novi dokument ima dodatna poglavlja o brojnim temama koje nisu obuhvaćene NAFTA sporazumom (na primer, elektronska trgovina) i ažurira postojeća poglavlja (npr. intelektualna svojina). Postoji nekoliko promena u obavezama pristupa tržištu, iako se bescarinski tretman nastavlja za ogromnu većinu robe. Novi sporazum nameće veće zahteve sadržaja za motorna vozila, kako bi se kvalifikovala za USMCA poreklo i zahteva da određeni deo proizvoda bude proizveden radnom snagom koja zarađuje 16 američkih dolara na sat.⁶⁰²⁾ Odredbe o radu i odredbe o životnoj sredini postale su poglavlja, u odnosu na fusnote iz NAFTA. Rešavanje spora između investitora i države biće eliminisano za SAD—Kanadu i smanjeno za SAD—Meksiko, itd.⁶⁰³⁾

Predsednik SAD Donald Tramp u više je navrata, tokom 2018, upućivao javnu pretnju da će se SAD povući iz Svetske trgovinske organizacije zbog nefer tretmana koji ta država trpi u ovoj međunarodnoj organizaciji.⁶⁰⁴⁾ U prvom delu ove knjige već je bilo reči o strategiji agresivnog reciprociteta, gde je ova zemlja bila data kao primer u slučaju donošenja Zakona o trgovini i konkurentnosti SAD iz 1988. godine.⁶⁰⁵⁾ Trenutni događaji podsećaju na to, jer sadašnji predsednik SAD, Tramp, izjavljuje kako je njegova zemlja već dugo glavna u Svetskoj trgovinskoj organizaciji, ali pošto SAD nisu „pošteno tretirane“ u ovoj organizaciji on je naložio smanjivanje američkog liderstva. Aktuelni predsednik SAD ukazivao je na navodnu nefer trgovinu i pre nego što je došao na predsedničko mesto. Pošto se u jednoj studiji došlo do rezultata da je ova zemlja u presudama koje se donose u okvirima Svetske trgovinske organizacije, kroz rad organa za rešavanje sporova, izgubila u 90% slučajeva, pojačana je sumnja u nefer tretman kojem Svetska trgovinska organizacija izlaže Sjedinjene Američke Države.⁶⁰⁶⁾

Predsednik Tramp, kao vođa najuticajnije zemlje sveta, ističe kako SAD moraju da počnu sa uvođenjem protekcionističkih mera kojima bi štitile sopstvenu privredu. Prema tom stanovištu, tako bi motivisale i sopstvene kompanije da se

⁶⁰⁰⁾ *Business Insider*, <https://www.businessinsider.com/g20-summit-trump-signs-usmca-nafta-update-mexico-canada-2018-11>, 30. novembar 2018.

⁶⁰¹⁾ *United States—Mexico—Canada Agreement (USMCA)*.

⁶⁰²⁾ Stewart Law, *The USMCA of 2018, the NAFTA Text, and the TPP Text Side-by-Side*: <http://www.stewartlaw.com/PracticeAreas/USMCASidebySide>, 28. oktobar 2018.

⁶⁰³⁾ Više o USMCA sporazumu v. na: <http://international.gc.ca/trade-commerce/trade-agreements-accords-commerciaux/agr-acc/usmca-aeumc/summary-sommaire.aspx?lang=eng>; <https://www.scarbrough-intl.com/summary-of-the-united-states-mexico-canada-agreement/>.

⁶⁰⁴⁾ Intervju predsednika SAD Donalda Trampa, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-08-30/trump-says-he-will-pull-u-s-out-of-wto-if-they-don-t-shape-up?srnd=premium-europe>, 30. avgust 2018.

⁶⁰⁵⁾ U pitanju je *Omnibus Trade and Competitiveness Act of 1988*.

⁶⁰⁶⁾ <https://www.forbes.com/sites/danikenson/2017/03/09/u-s-trade-laws-and-the-sovereignty-canard/#c4c59c6203f8>

vrate iz Azije i Latinske Amerike i da otvaraju nova radna mesta na tlu samih SAD. Činjenica jeste da ova država godinama trpi deficit u trgovini sa većinom svojih najznačajnijih partnera. SAD u trgovini, na primer sa Kinom, već godinama ostvaruje deficit, koji je 2017. godine dostigao rekordni iznos od preko 375 milijardi dolara.⁶⁰⁷⁾ Kao reakciju na takvo stanje, SAD su tokom 2018. počele da vode trgovinsku bitku na više frontova, koja prete da preraste u pravi trgovinski rat. Najveća bitka odvija se upravo sa Kinom. SAD su uvele carine na brojnu robu koja se iz Kine uvozi u SAD. Iako je još tokom proleća 2018. godine Kina upozoravala da ima svoje načine na koje bi odgovorila Americi na tada tek najavljene protekcionističke mere, SAD ipak su otpočele sa uvođenjem carina na proizvode iz Kine. Uvođenje carina, odnosno recipročnih mera na uvoz američke robe vrlo brzo je bilo na snazi u Kini, a ukoliko se ovaj novi trend nastavi na redu bi mogao biti i bojkot američke robe. Kina je zbog američkih mera podnela i službenu žalbu Svetskoj trgovinskoj organizaciji.

U Strategiji nacionalne bezbednosti Sjedinjenih Američkih Država, objavljenoj u decembru 2017. godine, Kina je označena kao „revizionista“ međunarodnih pravila i glavni „rival“ Amerike.⁶⁰⁸⁾ Ovaj stav signalizira značajno odstupanje od politike prema Kini koju su vodile prethodne američke vlade. Početkom 2018 (tačnije, 23. januara 2018), SAD počinju da primenjuju nove carine u trgovini sa Kinom i to na mašine za pranje veša i solarne ćelije, sa carinama od 50 i 30 odsto. Potom se objavljuju rezultati istraživanja po članu 232 Zakona o ekspanziji trgovine: „Efekat uvoza na nacionalnu sigurnost“.⁶⁰⁹⁾ Rezultati istraživanja javno su objavljeni, kao dva dokumenta. Prvo istraživanje, pod nazivom: „Efekat uvoza čelika na nacionalnu sigurnost“, rezultiralo je uvođenjem carina od 25% na čelik, 1. marta 2018. godine.⁶¹⁰⁾ Drugo istraživanje, o aluminijumu, objavljeno je pod nazivom: „Efekat uvoza aluminijuma na nacionalnu sigurnost“, i rezultiralo je uvođenjem carina na aluminijum od 10%, istog dana.⁶¹¹⁾ Iako ove mere nisu bile

⁶⁰⁷⁾ Amadeo, Kimberly (2018). *US Trade Deficit With China and Why It's So High*, <https://www.thebalance.com/u-s-china-trade-deficit-causes-effects-and-solutions-3306277>, 28. septembar 2018.

⁶⁰⁸⁾ White House (2017). *National Security Strategy of the United States of America*: <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017-0905.pdf>, 12. jun 2018.

⁶⁰⁹⁾ Član 232 Zakona o ekspanziji trgovine (Trade Expansion Act) iz 1962. Section 232 Investigations: The Effect of Imports on the National Security, <https://www.bis.doc.gov/index.php/other-areas/office-of-technology-evaluation-ote/section-232-investigations>.

⁶¹⁰⁾ The effect of imports of steel on the national security an investigation conducted under section 232 of the Trade expansion act of 1962, as amended, <https://www.bis.doc.gov/index.php/forms-documents/steel/2224-the-effect-of-imports-of-steel-on-the-national-security-with-redactions-20180111/file>, U. S. Department of Commerce Bureau of Industry and Security Office of Technology Evaluation, 11. januar 2018.

⁶¹¹⁾ The effect of imports of aluminum on the national security an investigation conducted under section 232 of the Trade expansion act of 1962, as amended, <https://www.bis.doc.gov/index.php/forms-documents/aluminum/2223-the-effect-of-imports-of-aluminum-on-the-national-security-with-redactions-20180117/file>, U. S. Department of Commerce Bureau of Industry and Security Office of Technology Evaluation, 17. januar 2018.

isključivo usmerene na Kinu, one su štatile ekonomskim interesima ove zemlje, pa je Ministarstvo finansija Narodne Republike Kine kao odmazdu za podizanje carina na čelik i aluminijum najavilo 23. marta 2018. godine da će se uvesti carine za sedam kategorija uvoza američkih proizvoda u vrednosti od tri milijarde dolara.⁶¹²⁾

Prema članu 301 američkog Zakona o trgovini iz 1974. godine, Kancelarija trgovinskog predstavnika Sjedinjenih Američkih Država (USTR) ima široku nadležnost za niz akcija u cilju otklanjanja ili na drugi način rešavanja nepoštenih postupaka prema SAD u trgovini, kao što je uvođenje raznih ograničenja na robu ili usluge.⁶¹³⁾ USTR je utvrdio da postoje nerazumni, diskriminatorni akti, politike i prakse u Kini, i predložio odgovarajuće akcije za rešavanje ovih definisanih problema, koje treba da uključuju sledeće:

- 25% carine od vrednosti (*ad valorem duties*). Odluka da se uvede dodatnih 25% carine na oko 50 milijardi dolara proizvoda iz Kine koji su strateški važni, koji imaju koristi od programa *Made in China 2025*, kao i od drugih kineskih industrijskih politika;
- Rešavanje sporova u okvirima STO. USTR će nastaviti rešavanje sporova u okviru mehanizma za rešavanje sporova Svetske trgovinske organizacije radi rešavanja slučajeva diskriminatornih praksi licenciranja u Kini. SAD će pokušati da se udruže sa drugim zemljama, koje dele njene stavove, u procesuiranju ovakvih slučajeva.

Rezultati istraživanja prema članu 301 protiv Kine objavljeni su 22. marta 2018. godine, kao dokument pod nazivom: „Nalazi istrage o aktima, politikama i praksi Kine u vezi transfera tehnologije, intelektualne svojine i inovacija prema članu 301 trgovačkog akta iz 1974. godine“.⁶¹⁴⁾ U izveštaju je, između ostalog, navedena i procena da kineska politika u navedenim oblastima rezultira štetom za američku privredu od najmanje 50 milijardi dolara godišnje.⁶¹⁵⁾ Kako su u istrazi, prema pomenutom članu 301, otkriveni određeni dokazi, predsednik je uputio Odeljenje za trezor da se bavi pitanjima kineskih investicija u određenim američkim tehnološki intenzivnim sektorima. USTR blisko saraduje sa Odeljenjem za trezor i drugim američkim agencijama po ovom pitanju, kako bi se predložile mere za rešavanje kineskih investicionih praksi koje uključuju sticanje osetljivih tehnologija. Namera je da ove akcije postave Sjedinjene Države u odbranu američkih inovacija od nepoštenih trgovinskih praksi Kine. Za SAD, krajnji cilj je posti-

⁶¹²⁾ Lu, F. (2018). China-US Trade Disputes in 2018: An Overview. *China & World Economy*, 26(5), 83—103, 87.

⁶¹³⁾ Internet stranica Kancelarije trgovinskog predstavnika Sjedinjenih Američkih Država (USTR — Office of the United States Trade Representative): <https://ustr.gov/>

⁶¹⁴⁾ Findings of the investigation into China's acts, policies, and practices related to technology transfer, intellectual property, and innovation under section 301 of the trade act of 1974, <https://ustr.gov/sites/default/files/Section%20301%20FINAL.PDF>

⁶¹⁵⁾ <https://ustr.gov/about-us/policy-offices/press-office/fact-sheets/2018/march/section-301-fact-sheet>

zanje veće pravičnosti i recipročnosti u trgovinskim odnosima Sjedinjenih Država sa Kinom.⁶¹⁶⁾

Zakonske osnove usvajanja ovakve spoljnotrgovinske politike SAD, osim Zakona o ekspanziji trgovine iz 1962, čine i sledeća zakonska rešenja: Trgovinski zakon iz 1974. godine, pri čemu je od posebnog značaja čl. 301 (*section 301*) koji reguliše nelojalnu konkurenciju u spoljnoj trgovini i čl. 182 (*section 182*), poznatiji kao „specijalni 301“, koji reguliše prava intelektualne svojine; Trgovinski zakon iz 1988. godine, posebno članovi 1377—1881, koji reguliše spoljnotrgovinske aktivnosti u sektoru telekomunikacija; Poglavlje VII Politike o stranim državnim nabavkama; Zakon o carinama iz 1930, posebno čl. 337 o nepravičnim aktivnostima stranih izvoznika; i drugi dokumenti, kao što je Sporazum o tekstilu (Multifibre Arrangement) ili Opšti sistem preferencijala (Generalized System of Preferences).⁶¹⁷⁾

Povećanje carina utiče na 1.333 kineska proizvoda koji se izvoze u SAD, vrednih 50 milijardi dolara. Spisak proizvoda kreće se od aviona i aeronautike, informacionih i komunikacionih tehnologija i robotike, do proizvodne opreme. Kineska vlada je, 4. aprila 2018. godine, kao odgovor najavila skok od 25% carina na 106 proizvoda koji se uvoze iz SAD, što podrazumeva 14 kategorija proizvoda, uključujući soju, automobile i hemikalije, a u ukupnom iznosu od 50 milijardi dolara. U odnosu na SAD, Kina je svesna da nije spremna za trgovinski rat širokih razmera i da u ovom momentu privredni rast od 7%, što je višegodišnji cilj, predstavlja opšti pokretački motiv kojem je sve podređeno. Predsednik Tramp je 5. aprila 2018. kao odgovor naložio USTR-u da razmotri dodatne carine od 100 milijardi američkih dolara za kineski uvoz prema članu 301.⁶¹⁸⁾ Korišćenje poteza *odgovor na odgovor* tj. odmazde za potez druge strane, na koji sledi odmazda za odmazdu, upravo je tipičan primer načina na koji dolazi do trgovinskog rata. Trgovinski pregovori su jedino rešenje koje bi dovelo do smanjenja tenzija, a najbolje bi bilo da se multilateralne pregovori, koji bi uključivali i druge oštećene zemlje, vode pod okriljem Svetske trgovinske organizacije.

11.1.2. Nezavršena Doha runda pregovora

Doha runda pregovora traje mnogo duže nego što je bilo planirano (originalni rok je bio 1. januar 2005), pa pitanje koje se najčešće postavlja među zemljama učesnicama u ovoj rundi jeste da li ona vredi uloženog truda i vremena. Izuzetno težak proces jednoglasnog donošenja odluka, koji je jedini legitiman zakonodavni proces u okvirima STO, do sada je potpuno paralisao samu organizaciju i, posebno, Doha rundu. Veliki broj pokrenutih pitanja i tema za pregovore (19—21

⁶¹⁶⁾ Office of the United States Trade Representative, Executive Office of the President, Section 301 Investigation Fact Sheet, <https://ustr.gov/about-us/policy-offices/press-office/fact-sheets/2018/june/section-301-investigation-fact-sheet>, 26. septembar 2018.

⁶¹⁷⁾ Noland, Marcus (1997). Chasing Phantoms: The Political Economy of USTR. Institute for International Economics, *Working Paper 97—1*, internet, <http://www.iie.com/catalog/WP/1997/97-1/97-1.HTM>.

⁶¹⁸⁾ Lu, F. (2018). China-US Trade Disputes in 2018: An Overview. *China & World Economy*, 26(5), 83—103, 88.

predmeta navedenih u Deklaraciji iz Dohe, u zavisnosti od tumačenja), paralelno vođenje pregovora o njima, neslaganje između najuticajnijih zemalja članica STO, kao i veliki broj drugih faktora opterećuju već godinama trgovinske pregovore na Doha rundi. Nesposobnost da okonča ovu rundu multilateralnih trgovinskih pregovora bacila je veliku senku na Svetsku trgovinsku organizaciju i na sve sadašnje uspehe njenog prethodnika — Opšteg sporazuma o carinama i trgovini.

Dvadesetčetvorogodišnja Svetska trgovinska organizacija je međunarodno trgovinsko telo koje zahteva jednoglasnost sve 164 zemlje članice, da bi se stigao sporazum. Ovo pravilo stvara sve nepremostivije prepreke za donošenje i usvajanje bilo kog narednog sporazuma. Suština principa jedinstvenog poduhvata (*single undertaking*) jeste da konačne odluke o bilo kom elementu Doha razvojne runde pregovora ne mogu biti donete sve dok rezultati ne budu uspostavljeni u svim oblastima pregovora.⁶¹⁹⁾ Razlog nastanka ovog principa bila je namera da se stvaranjem više sporazuma odjednom, u kojima će biti ponešto za svakoga, dâ jak podsticaj uspešnom okončanju celokupne Doha runde. Međutim, sa svakim produžetkom pregovora bilo je sve više izuzetaka od ovog pravila.

Do prvog, i za sada jedinog, dogovorenog i izglasanog multilateralnog trgovinskog sporazuma u okviru Svetske trgovinske organizacije došlo je tek decembra 2013. na Baliyu (poznat kao Sporazum sa Baliya), i on je stupio na snagu 2017. godine. Ukoliko se pogleda period od početka Doha runde, koja je startovala 2001, to je suviše tromo za efikasnost rada Svetske trgovinske organizacije i dovodi u pitanje celokupnu njenu strukturu, način funkcionisanja, pa čak i svrsishodnost rada ovako postavljene međunarodne organizacije.

Na Baliyu je 2013. godine nastao Sporazum o olakšavanju trgovine, a stupio je na snagu 22. februara 2017, kada je dve trećine zemalja članica STO ratifikovalo Protokol o izmenama i dopunama za uključivanje tog sporazuma u Aneks 1A Sporazuma STO.⁶²⁰⁾ Sporazum o olakšavanju trgovine, o kome je bilo više reči u petom poglavlju ove knjige, sadrži odredbe za ubrzavanje kretanja, puštanja i oslobađanja robe, uključujući i robu u tranzitu. Takođe, on uspostavlja mere za efikasniju saradnju između carine i drugih odgovarajućih organa, radi olakšavanja trgovine i prelaska robe preko granice. Sporazum sadrži i odredbe za tehničku pomoć i izgradnju kapaciteta u ovoj oblasti. Prvi multilateralni sporazum, postignut na Baliyu, trebalo je da obnovi poljuljano poverenje u sposobnost Svetske trgovinske organizacije da snizi barijere u međunarodnoj trgovini i da oživi tržište. Takođe se očekivalo da to bude zamajac koji će pokrenuti zatvaranje pregovora i u drugim oblastima Doha agende, što se, nažalost, još uvek nije desilo. Postignuti sporazum predstavlja relativno skroman uspeh, u odnosu na velika očekivanja i planove na početku Doha runde pregovora. Ovi rezultati pokazuju koliko su trgo-

⁶¹⁹⁾ Single undertaking: Virtually every item of the negotiation is part of a whole and indivisible package and cannot be agreed separately. "Nothing is agreed until everything is agreed". https://www.wto.org/english/tratop_e/dda_e/work_organ_e.htm

⁶²⁰⁾ Tekst Sporazuma o olakšavanju trgovine može se naći na: https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/tfa-nov14_e.htm

vinski pregovori tokom godina evoluirali i zakomplikovali se — razvili su se brojni mehanizmi za olakšavanje trgovine, ali se u isto vreme trgovina i dalje ograničava, pre svega zbog raznih interesa zemalja za zaštitu sopstvene privrede.

Osim ovog jednog multilateralnog sporazuma, pod okriljem Svetske trgovinske organizacije potpisana su i dva plurilateralna sporazuma: Sporazum o državnim nabavkama (Agreement on Government Procurement — GPA) i Sporazum o informacionim tehnologijama (Information Technology Agreement — ITA).⁶²¹⁾ Sporazum o državnim nabavkama potpisalo je 48, a Sporazum o informacionim tehnologijama 82 zemlje članice Svetske trgovinske organizacije. Nažalost, skorašnji pokušaji da se slični sporazumi sastave i u oblasti usluga, kao i u oblasti životne sredine, nisu urodili plodom. Pristup obnovljivim izvorima energije bio bi lakši da je Svetska trgovinska organizacija uspeła da ukloni carine na proizvode koji služe očuvanju životne sredine. Osim toga, amandmani na TRIPS sporazum, koji su jednoglasno usvojile članice STO 2005. godine, stupili su na snagu tek 2017, kada je dve trećine zemalja članica konačno deponovalo svoje potpise. Tako je prvi put od početka rada ove organizacije bio izmenjen neki STO sporazum. Protokol kojim se menja TRIPS čini trajni mehanizam za olakšanje ekonomski slabijim zemljama — članicama STO — da dođu do pristupaćnih generičkih lekova proizvedenih u drugim zemljama.

Pregovori o modalitetima, a u okviru njih i formule za olakšavanje pristupa tržištu industrijskih i formule za olakšavanje pristupa tržištu poljoprivrednih proizvoda, na Doha rundi odvijali su se po sistemu „kreni-stani“, pa opet „kreni-stani“. Na ovom putu usvojeno je više tzv. julskih paketa — dokumenata koji je trebalo da otklone zastoj u pregovorima, ali još uvek nije došlo do zaključenja „Dohe“. Bez prethodnog dogovora o modalitetima nije moguće započeti konkretizaciju olakšavanja pristupa tržištu, odnosno pregovore o pristupu tržištu u okviru Svetske trgovinske organizacije. Modaliteti, koji najčešće u sebi sadrže i formule za snižavanje carina, postali su bitan faktor pregovora, odnosno činilac koji je kočio pregovore.⁶²²⁾ U Deklaraciji Svetske trgovinske organizacije, usvojene na Ministarskoj konferenciji u Dohi 14. novembra 2001. godine, stoji da se zemlje učesnice pregovora obavezuju da će održati sveobuhvatne pregovore u cilju značajnih poboljšanja u pristupu tržištu, smanjivanja sa ciljem da se postepeno ukinu svi oblici izvoznih subvencija i velikog snižavanja svih mera domaće podrške koje narušavaju trgovinu. Takođe, države su se složile da će specijalni i diferencijalni tretman zemalja u razvoju biti sastavni deo pregovora. Međutim, pregovori su zakočeni i to najpre zbog toga što je veliki broj zemalja tražio fleksibilnosti (izuzetke od pravila). Kada previše članica iziskuje fleksibilnost i olakšice, obesmišljavaju se usvojene formule i derogira ukupna liberalizacija.

⁶²¹⁾ Tekst Sporazuma o državnim nabavkama može se naći na: https://www.wto.org/english/tratop_e/gproc_e/gpa_1994_e.htm; tekst Sporazuma o informacionim tehnologijama može se naći na: https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/itadec_e.htm.

⁶²²⁾ Više o modalitetima pregovora i konkretnim formulama za olakšavanje pristupa tržištu v. u: Jelisavac Trošić, Sanja (2015). *Pregovori u okviru GATT i STO*. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu.

Pojedini kritičari tvrde da je do sloma ili blokade Doha runde došlo najpre zbog SAD i EU koje su previše tražile. Naime, radi se o nerealnim zahtevima kod modaliteta za smanjenje subvencija i carina u poljoprivredi i načina na koji će se nastaviti pregovori o pristupu tržištu industrijskih proizvoda i borbe oko fleksibilnosti koje treba pružiti zemljama u razvoju. Polarizacija u STO na razvijene i nerazvijene zemlje postajala je sve dublja.⁶²³⁾ Čak i najoptimističnije prognoze sugerišu da nastavak suspendovanog dijaloga nije moguć u bliskoj budućnosti.

Kada je izglasana Ministarska deklaracija i usvojen tzv. paket sa Balijsa, bilo je još nade da će i ostala, mnogobrojna pitanja Doha runde, početi da se rešavaju. Prema Maserlinu (Messerlin), žalosna je što pregovori o carinama, kvotama i subvencijama imaju sve manje šanse da budu zaključeni u okviru foruma za pregovore Svetske trgovinske organizacije, koji je upravo najbolje mesto za pregovaranje o ovim pitanjima. Sa druge strane, prema ovom autoru, STO nije najbolje mesto za pregovore o problemima regulative, kao što su tehničke norme kod robe, propisi koji oblikuju tržište usluga (trgovinu i investicije), prava intelektualne svojine i do određene mere i pitanja javne nabavke. Međutim, ne doživljavaju svi zastoju u pregovorima na isti način. Razvijene zemlje, kao i nekoliko zemalja u razvoju (npr. Kina), koje su već znatno smanjile carinske stope, uglavnom su više zainteresovane za rešavanje barijera povezanih sa regulatornim pitanjima, tzv. necarinske prepreke — posebno barijera u uslugama koje čine veliki udeo u modernim privredama. I upravo ove zemlje nisu preterano zabrinute za trenutnu nesposobnost STO da okonča pregovore o snižavanju carina. Nasuprot njima, većina nerazvijenih zemalja i ostale zemlje u razvoju (npr. Indija), koje imaju i dalje značajne carine, sa ekonomske tačke gledišta mogu da izgube mnogo više od zamrzavanja ili odustajanja od pregovora iz Dohe. Glavni razlog za relativnu neefikasnost rešavanja regulatornih pitanja STO jeste odsustvo poverenja među zemljama članicama. Zavladao je opšte nepoverenje među njima, a upravo je poverenje neophodno u prevazilaženju sve brojnijih izazova.⁶²⁴⁾

Nisu samo pregovori uzrok rasta nepoverenja u STO. Nepoverenje potiče i iz teškoća da se proceni postojeći nivo regulatorne zaštite, odnosno nivo neopravdanih ograničenja koja su nametnuta propisima. Ovaj problem nastaje i pre samog početka pregovora. Zatim, posle okončanja pregovora i sklapanja sporazuma, javlja se nepoverenje u nadgledanje ispunjavanja preuzetih obaveza liberalizacije. Kod pregovora o liberalizaciji sektora usluga, problem nepoverenja još je izraženiji. Nakon zaključenja trgovinskog ugovora koji pokriva propise, trgovinski partner može da promeni uredbu o uslugama (ili tehničku normu), čak i sa najboljim namerama, ali onda nehotično može usporiti pristup tržištu dogovorenom u ugovoru. Ova situacija ne može nastati u slučaju carina, jer svaka zemlja može

⁶²³⁾ Pankaj, P. K. (2006). Whither WTO: Future of Doha Round. *Asia Pacific Business Review*, 2(2), 92—99.

⁶²⁴⁾ Messerlin, Patrick (2014). East Asia and the EU: Which Contribution to the World Trade System?, Paper presented at the Second East Asia-EU Round Table, Chinese Academy of Social Sciences, Januar 9, 2014.

Iako pratiti da li njeni trgovinski partneri ispunjavaju svoje obaveze. To značajno ometa pregovore o uslugama, posebno kada partneri u pregovorima ne gaje međusobno poverenje.⁶²⁵⁾

Iako studije pokazuju da je Svetska trgovinska organizacija podstakla trgovinu i da bi prepreke za obavljanje trgovine u odsustvu ove organizacije bile znatno više, zbog blokade procesa multilateralnih pregovora u okvirima STO tokom poslednjih decenija povećava se broj pokrenutih i sklopljenih bilateralnih sporazuma.⁶²⁶⁾ Dok je multilateralizam u trgovini u padu, jačaju regionalizam i bilateralizam. Dok su nekada sporazumi o slobodnoj trgovini bili izuzetak, a sporazumi zasnovani na klauzuli najvećeg povlašćenja (nepreferencijalni sporazumi) predstavljali pravilo, danas je trend obrnut. Pri tome, sadržina novijih sporazuma o slobodnoj trgovini sve više se usmerava na pitanja koja se ne odnose na ukidanje carina, nego na pitanja usluga, kao i na različite mere regulativnog karaktera (necarinske prepreke) od kojih zavisi slobodnija razmena roba ili usluga.⁶²⁷⁾ Nesumnjivo je ipak da Svetska trgovinska organizacija snažno utiče i na sadržinu trgovinskih sporazuma, jer se skoro svi noviji preferencijalni trgovinski sporazumi eksplicitno pozivaju na ovu organizaciju, čak u više poglavlja, a dobar deo ugovora i doslovno se kopira iz sporazuma STO.⁶²⁸⁾

11.1.3. Unutrašnje slabosti sistema Svetske trgovinske organizacije

Mnogobrojni su problemi koji trenutno parališu rad Svetske trgovinske organizacije. Kao najteže identifikujemo sledeće:

- blokada trgovinskih pregovora u okviru Doha runde,
- potencijalna blokada sistema za rešavanje sporova,
- pad poverenja u sposobnost organizacije da dođe do rešenja i da se izbori sa unutrašnjim i spoljnim problemima,
- pribegavanje bilateralnim i plurilateralnim trgovinskim sporazumima u odnosu na multilateralni sporazum putem STO.

Svetska trgovinska organizacija je očigledan izbor za mesto gde bi se rešavao trenutno aktuelni sukob između Sjedinjenih Američkih Država i Kine, koji preći da preraste u sveopšti trgovinski rat. Svetska trgovinska organizacija trebalo bi da obezbedi forum za pregovore i mogućnost nezavisnog rešavanja sporova

⁶²⁵⁾ *Ibid.*

⁶²⁶⁾ V. studije: Tomz, M., Goldstein, J. L., & Rivers, D. (2007). Do we really know that the WTO increases trade? Comment. *American Economic Review*, 97(5), 2005–2018; Nicita, A., Olarreaga, M., & Silva, P. A. (2013). Cooperation in WTO's tariff waters; Goldstein, J. L., Rivers, D., & Tomz, M. (2007). Institutions in International Relations: Understanding the Effects of the GATT and the WTO on World Trade. *International Organization*, 61(1), 37–67.

⁶²⁷⁾ Lopandić, Duško (2018). Zajednička trgovinska politika Evropske unije i nova generacija sporazuma o slobodnoj trgovini. *Revija za evropsko pravo*, XX (2018) 1, 60.

⁶²⁸⁾ Allee, T., Elsig, M., & Lugg, A. (2017). The ties between the world trade organization and preferential trade agreements: A textual analysis. *Journal of international economic law*, 20(2), 333–363.

putem svog mehanizma za rešavanje sporova. Trgovinski pregovori i rešavanje trgovinskih sporova putem parnica svrstavaju se u osnovne funkcije same Svetske trgovinske organizacije. Upravo ovaj narastajući sukob doveo je u pitanje sposobnost ove organizacije da obavlja svoje funkcije i opravda svrhu svoga postojanja. Nažalost, problemi sa kojima se STO suočava čine je nedovoljno jakim arbitrom i ne daju joj prekopotreban kredibilitet da odlučno stane na put sve većem zaoštravanju trgovinskih sukoba, kao i rastu protekcionizma.

Čak je i Paskal Lami (Pascal Lamy), bivši generalni sekretar Svetske trgovinske organizacije, ocenio da je američki predsednik istakao pravi problem i potrebu za reformom ove organizacije.⁶²⁹⁾ Na taj način, i pored podizanja svetskih tenzija i započinjanja trgovinskih bitaka na više frontova, predsednik SAD inicirao je akcije ka reformi i međusobnim pregovorima o rešavanju unutrašnjih problema Svetske trgovinske organizacije. Još ranije, u stručnim i naučnim diskusijama, isticana je potreba za širokom reformom STO.⁶³⁰⁾

Sjedinjene Američke Države uložile su prigovor na ponovno imenovanje sopstvenog predstavnika u Apelacionom telu, na ponovno imenovanje predstavnika iz Koreje i usvojile su proceduralnu poziciju za odlaganje nominacije drugih kandidata koji bi zamenili članove Apelacionog tela koji se penzionišu. Iako zvanično nisu bili na dnevnom redu za jedanaestu Ministarsku konferenciju u Buenos

⁶²⁹⁾ Lamy, Pascal (2018). The WTO under Threat: Is Reform Needed? Is it Feasible? Options and Scenarios, World Trade Forum 2018, http://globalgovernanceprogramme.eu.eu/event/world-trade-forum-2018/?instance_id=292&utm_source=Social&utm_campaign=WorldTradeForum, 22. oktobar 2018.

⁶³⁰⁾ Navedeno prema: Gathii, J. T. (2003). Process and Substance in WTO Reform. *Rutgers L. Rev.*, 56, 885, koji se pak poziva na sledeće izvore: Jawara, Fatoumata & Kwa, Aileen (2003). Behind the Scenes at the WTO: The Real World of International Trade Negotiations, 269—70; The WTO and the Doha Round: The Changing Face of World Trade (Ross P. Buckley ed.) (2003); Charnovitz, Steve (2003). The Emergence of Democratic Participation in Global Governance (Paris, 1919), *10 Ind. J. Global Legal Stud.* 45, 49—50; Charnovitz, Steve (2002). WTO Cosmopolitics, 34 *N. Y. U. J. Int'l L. & Pol.*, 299, 299; Esty, Daniel C. (2002). The World Trade Organization's Legitimacy Crisis, *1 World Trade Rev.*, 7, 11; Shaffer, Gregory C. (2001). The World Trade Organization Under Challenge: Democracy and the Law and Politics of the WTO's Treatment of Trade and Environment Matters, *25 Harv. Envtl. L. Rev.* 1, 1; Bernal, Luisa et al. (2004). South-South Cooperation in the Multilateral Trading System: Cancun and Beyond 29 (South Centre, Trade-Related Agenda, Development and Equity („T. R. A. D. E.“), Working Paper No. 21, May 2004); Byers, Stephen. Comment, Developments, <http://www.developments.org.uk/data/comment00.htm>; Narlikar, Amrita (2001). WTO Decision-Making and Developing Countries 14—19 (South Centre, T. R. A. D. E. Working Paper No. 11, Nov. 2001); Ostry, Sylvia (2004). The World Trading System: In the Fog of Uncertainty, Presented at Lehigh University (April 2004), available at: <http://www.utoronto.ca/cislWorldTradingSysteminUncertainty.doc>; European Commission Directorate-General for Trade, The Doha Development Agenda After Cancun 8 (25. septembar 2003), <http://www.ictsd.org/ministerial/cancun/docs/COMMISSION-Cancun-and-Beyond-Sept-03.pdf> (28. septembar 2004); World Trade Organization, Establishment of the Trade Negotiations Committee (TNC) and Related Issues: Communication from Cuba, Dominican Republic, Egypt, Honduras, Kenya, Pakistan, Tanzania, Uganda and Zimbabwe, WT/GC/58 (21. decembar 2001). http://docsonline.wto.org/GEN_viewerwindow.asp?D:/DDFDOCUMENTST/WTGC/58.DOC.HTM.

Ajresu, ovi potezi SAD bili su tema intenzivnih razgovora.⁶³¹⁾ Na ovaj način SAD su praktično paralisale rad Apelacionog tela. Primetno je i da skorašnji napadi na STO sistem za rešavanje sporova predstavljaju zaokret u politici SAD, zbog činjenice da je upravo ova zemlja u velikom broju slučajeva koristila ovaj sistem i isticala kako on predstavlja veliki napredak u odnosu na stari sistem u okviru Opšteg sporazuma o carinama i trgovini, koji je bio manjkav usled taktike blokiranja i odlaganja ispitivanja u trgovinskim sporovima.⁶³²⁾ Sekretarijat Svetske trgovinske organizacije, ako ga poredimo sa unutrašnjom organizacijom jedne države, po funkciji je najbliži izvršnoj vlasti. Međutim, Sekretarijat STO nema veliku moć te u praksi zemljama članicama preostaje da razreše ovu novu krizu u organizaciji.

Postoji mogućnost da Svetska trgovinska organizacija, ukoliko odlučnom akcijom i primenom praktičnih i efikasnih rešenja ne smiri trenutno zaoštavanje trgovinskih razmirica između SAD i Kine, najozbiljnije dovede u pitanje sopstveni opstanak. Ukoliko ne pronađe rešenje za ovaj narastajući trgovinski sukob, čije posledice već osećaju ne samo ove dve zemlje, nego i druge države koje su njihovi trgovinski partneri, npr. Evropska unija i Japan, Svetska trgovinska organizacija pašće na testu sopstvene svrsishodnosti, njen već poljuljan kredibilitet još će više opasti i zemlje članice počće da pronalaze rešenja i da pregovaraju izvan okvira STO, što možda i jeste cilj nove politike SAD.

Države članice Svetske trgovinske organizacije sve više i sve češće svoja neslaganja i nesuglasice u oblasti trgovine rešavaju putem mehanizma za rešavanje sporova, umesto u direktnim pregovorima. Obe ove funkcije obavlja STO, međutim, do multilateralnog trgovinskog sporazuma i zaključenja Doha runde nije došlo ni posle nekoliko produženih rokova, pa su se neslaganja među državama članicama tokom vremena i neuspeha u pregovorima sve više prelivala u mehanizam za rešavanje sporova, tako da i on trenutno postaje neefikasan. U slučaju uspešnog povratka pregovorima, i ukoliko većina zemalja članica počne da se suzdržava od pokretanja akcija odmazde i pokretanja spora, a svoje napore uloži u konstruktivne predloge za nastavak i uspeh trgovinskih pregovora, Apelaciono telo imalo bi manje posla. Na neki način, došlo se do pat-pozicije. Sa jedne strane, nemogućnost dogovora na Doha rundi povećava pokretanje sporova i traženja rešenja na toj strani, a onda dolazi do zagušivanja i ovog sistema i, konačno, do blokade najvažnijih funkcija same Svetske trgovinske organizacije u regulisanju odvijanja međunarodne trgovine.

Pošto STO sačinjavaju Sporazumi, ostvareni u pregovorima između zemalja članica, novi pregovori i predlozi zemalja članica potrebni su upravo da bi se pokrenula reforma u ovoj organizaciji, našlo rešenje zastoja u radu i rešenje krize međunarodne trgovine. Generalni sekretar STO je 19. septembra 2018. godine

⁶³¹⁾ Condon, B. J. (2018). Captain America and the Tarnishing of the Crown: The Feud Between the WTO Appellate Body and the USA. *Journal of World Trade*, 52(4), 535—556.

⁶³²⁾ Payosova, T., Clyde, Hufbauer G. and Schott, J. J. (2018). The Dispute Settlement Crisis in the World Trade Organization: Causes and Cures, Policy Brief Peterson Institute for International Economics.

obećao da će posredovati između SAD i Kine, s obzirom na to da su strahovi u međunarodnoj zajednici sve veći zbog rastućih trgovinskih sukoba koji mogu dovesti do svetske trgovinske borbe.⁶³³⁾ U slučaju da pokaže jedinstvo svojih članica, da ojača svoju ulogu u rešavanju aktuelnog trgovinskog spora SAD—Kina i dokaže da poseduje efikasan i jak mehanizam za rešavanje svakog budućeg trgovinskog spora sličnih razmera, sama Svetska trgovinska organizacija popravila bi i ojačala svoj poljuljani kredibilitet i povratila centralno mesto, te bi zemlje onda sele za sto i najozbiljnije pregovarale o trgovinskim sporazumima. Nažalost, ovaj pozitivan scenario sa svakim novim danom tromosti i neadekvatnog reagovanja organa STO postaje sve manje ostvariv. Nakon više neuspelih pokušaja da dovede do zaključenja prve i još uvek jedine runde pregovora u okvirima Svetske trgovinske organizacije — Doha runde, ovoj organizaciji nije potrebno da doživi neuspeh i u oblasti rešavanja sporova, posebno s obzirom na činjenicu da je upravo mehanizam rešavanja sporova u okvirima STO najbolji i najefikasniji deo ove organizacije i da je do sada davao opipljive rezultate (v. Prilog 3).

Posmatrano iz pozicije zemalja u razvoju, postoje najmanje dva povezana i značajna razloga koji predstavljaju krizu legitimiteta STO. Prvo, to su organizacione i proceduralne prepreke za puno učešće zemalja u razvoju u pregovorima o novim trgovinskim sporazumima, reformi starih koji su vitalni za njihove interese ili u potpunosti uključivanje u upravljanje STO. Neadekvatnost oblika pregovaranja i upravljanja u okviru STO ne zadovoljava potrebe zemalja u razvoju i najmanje razvijenih zemalja (npr. ekskluzivitet neformalnih pregovora u okviru „zelene sobe“). Drugo, kriza legitimiteta mora biti shvaćena i iz perspektive prethodno postojećih pravila STO koja su u velikoj meri pristrasna u korist razvijenih zemalja i protiv zemalja u razvoju. Na primeru poljoprivrede i posebno obimnih izvoznih subvencija na tržištima razvijenih zemalja za ove proizvode vidi se da ove subvencije ne samo da remete međunarodnu trgovinu, već su i protiv komparativnih prednosti koje zemlje u razvoju imaju u poljoprivredi.⁶³⁴⁾

STO, MMF i Svetska banka su 30. septembra 2018. izdale zajednički izveštaj pod nazivom „Oživljavanje trgovine i inkluzivnog rasta“.⁶³⁵⁾ Prema tom izveštaju, koji su zajednički izradili ekonomisti STO, MMF-a i Svetske banke, tvrdi se da trgovinska integracija može igrati veću ulogu u jačanju zajedničkog prosperiteta svih zemalja sveta i da globalna trgovinska politika može pomoći da se otključaju mogućnosti koje pružaju trenutne promene u svetskoj privredi. U izveštaju je utvrđeno da je olakšavanje trgovine odigralo ključnu ulogu u podizanju životnog standarda i smanjenju siromaštva, od Drugog svetskog rata do danas, ali da ovaj posao još uvek nije završen. Trgovinska reforma nije u dovoljnoj meri održala ko-

⁶³³⁾ *The Guardian* (19 September 2018): WTO head offers to mediate between China and US over trade war, <https://www.theguardian.com/business/2018/sep/19/wto-head-offers-to-mediate-between-china-and-us-over-trade-war>, 30. novembar 2018.

⁶³⁴⁾ Gathii, J. T. (2003). Process and Substance in WTO Reform. *Rutgers L. Rev.*, 56, 885.

⁶³⁵⁾ IMF, WB and WTO. Reinvigorating Trade and Inclusive Growth, https://www.wto.org/english/news_e/news18_e/igo_30sep18_e.pdf

rak sa promenljivim okruženjem u trgovini uslugama, digitalnim tehnologijama i stranim direktnim investicijama. Takođe, preostalo je još dosta toga da se uradi u oblastima kao što su pristup tržištu robe i regulatorna saradnja. Veća liberalizacija u tim oblastima, prema izveštaju, promovisala bi konkurenciju, povećala produktivnost i podigla životni standard. U mnogim drugim domenima, kao što su ruralna privreda ili rodno ravnopravna i manja preduzeća, reforme vezane za trgovinu važne su za podsticanje inkluzivnijeg rasta i povećanje produktivnosti. Čak se u izveštaju navodi da trenutne tenzije u trgovini mogu delimično izvirati iz preostalih nerešenih pitanja koja su na pregovorima već dugo otvorena. Zajednička akcija radi osiguranja veće i trajnije liberalizacije mogla bi pomoći u rešavanju ovih problema.⁶³⁶⁾

Sada je već jasno da su neophodne promene sistema odlučivanja u Svetskoj trgovinskoj organizaciji, bilo da se radi o odlučivanju u pregovorima ili odlučivanju u sporovima. Donošenje odluka u STO trenutno je u blokadi. Doha runda trgovinskih pregovora stoji, a rešavanje sporova je pred blokadom. Multilateralni sistem regulisanja trgovine je u krizi, možda čak i pred kolapsom. S obzirom na to da prva STO runda nije proizvela multilateralni sporazum, ova organizacija ne bi smela da dozvoli sebi još jedan neuspeh. Pored toga što bi taj neuspeh poljuljao same temelje STO, poremetio bi u velikoj meri i svetske trgovinske tokove. Ukoliko opšteprihvaćena međunarodna regulativa trgovinskih tokova izgubi svoju legitimnost, niko ne može sa sigurnošću da predvidi posledice. Međutim, urušavanje trgovinskog sistema, koji se gradio od 1947. godine, sigurno bi imalo jak negativni uticaj na trgovinu i privredu svih zemalja sveta.

11.1.4. Potreba za unapređenjem rada sistema za rešavanje sporova

Svetska trgovinska organizacija najveća je međunarodna ekonomska organizacija na svetu koja pruža okvir za pregovaranje o trgovinskim sporazumima i omogućava proces rešavanja trgovinskih sporova. Sistem je postavljen tako da trgovinske sporove rešavaju nezavisne sudije kroz STO mehanizam rešavanja sporova.

Postoje mnogi opravdani prigovori na neuspeh Doha runde da proizvede više sveobuhvatnih i značajnih sporazuma, ali većina članica Svetske trgovinske organizacije slaže se da mehanizam za rešavanje sporova radi svoj posao. Zemlje članice i dalje u velikoj meri koriste sistem za rešavanje sporova, bez obzira na pojedine evidentirane mane. U momentu pisanja monografije, odvijaju se konsultacije u vezi sa novim američkim carinama na čelik i aluminijum, pod okriljem STO mehanizma za rešavanje sporova, koje uključuju EU, Norvešku, Švajcarsku, Kinu, Indiju, Rusiju, Tursku, Kanadu i Meksiko (slučajevi DS544, DS547, DS548, DS550, DS551, DS552, DS554, DS556, DS564).⁶³⁷⁾ Rešavanje sporova u okvirima

⁶³⁶⁾ WTO (30 September 2018): WTO-IMF-World Bank report: greater trade integration will boost shared prosperity, https://www.wto.org/english/news_e/news18_e/igo_30sep18_e.htm, 26. novembar 2018.

⁶³⁷⁾ Više o pojedinim slučajevima v. na: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/dispu_subjects_index_e.htm?id=G232

STO jedini je postojeći multilateralni mehanizam koji je dostupan svim zemljama članicama, koji te zemlje koriste i koji se pokreće u aktuelnim pitanjima. Ovaj proces nigde drugde nema multilateralnu alternativu.

Unapređenje (modernizacija) Svetske trgovinske organizacije — prema brojnim i sve glasnije javno izrečenim mišljenjima — neophodno je. Sedamdesetogodišnjica Opšteg sporazuma o carinama i trgovini obeležena je 30. oktobra 2017, a ovako dug period regulisanja svetske trgovine putem GATT/STO sistema sigurno ne može proticati bez teškoća. Prema stavovima iznetim u brojnim naučnim i stručnim radovima, Svetska trgovinska organizacija mora da se reformiše.⁶³⁸⁾ Ovi stavovi nisu novi, niti su izneti tek odskora i zbog najnovije krize u svetskoj trgovini. Ozbiljnost i opasnost koje prete od novih mera i politika u trgovini koje sprovode Sjedinjene Američke Države, samo su pojačale ove glasove i potvrdile njihove nalaze o neophodnosti modernizacije rada Svetske trgovinske organizacije. Sadašnja situacija upravo ukazuje na to da je određene slabosti i određene žalbe trebalo ozbiljnije uzeti u obzir i razmatrati ih tokom prethodnih godina. Blokada Doha runde pregovora otvorila je vrata rastu protekcionizma, koji se širi od zemlje do zemlje i dovodi do sve ozbiljnijeg slabljenja uticaja i sve slabijeg poštovanja već dogovorenih i uspostavljenih pravila u okviru Svetske trgovinske organizacije. Na ovaj način, ceo sistem se osipa, a blokada se sa Doha runde upravo sada preliva na STO sistem rešavanja sporova. Još jedan problem u funkcionisanju celog sistema rešavanja sporova jesu kratki vremenski okviri u kojima Apelaciono telo mora da donese odluku, dok trgovinski sporovi postaju sve složeniji.

Prema Makdugalovom (McDougall) mišljenju, pod pretpostavkom da će se SAD na kraju vratiti trgovini zasnovanoj na pravilima, vraćanje punog kapaciteta sistema za rešavanje sporova u okvirima STO i povećanje njegovog legitimiteta verovatno će zahtevati neke promene. To može uključivati poboljšanje mehanizma za politički nadzor, preusmeravanja osetljivih pitanja od presude, sužavanje obima presude, poboljšanje institucionalne podrške i pružanje mogućnosti članovima da uzmu više učešća u odlučivanju u određenim procedurama. Zadržavanje obaveznog, nepristrasnog i izvršnog rešavanja sporova u STO zahtevaće usaglašavanje različitih perspektiva o tome kako bi sistem trebalo da funkcioniše. Postizanje rešenja, u bilo kojem obliku, doprineće održavanju, čak i jačanju multilateralne saradnje u trgovini.⁶³⁹⁾

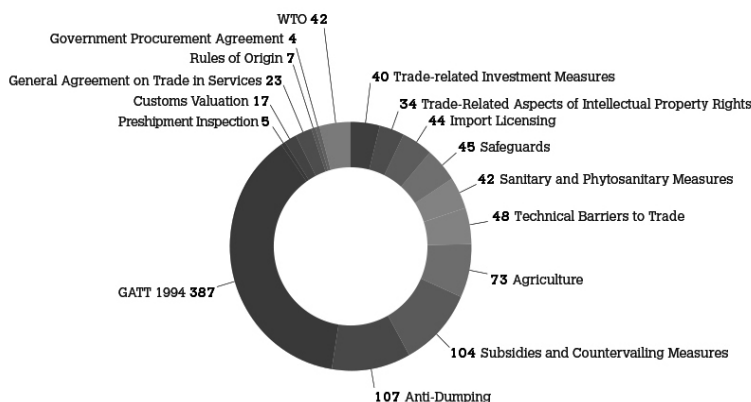
Paradoksalno je da sama Svetska trgovinska organizacija upravo sistem za rešavanje sporova smatra jednim od najdinamičnijih, najefikasnijih i najuspešnijih

⁶³⁸⁾ V: Labonte, R. (2002). International governance and World Trade Organization (WTO) reform. *Critical Public Health*, 12(1), 65—86; Dadush, U. (2010). WTO Reform Needed Now. *Journal of E-Governance*, 33, 18—20; Crombrughe, A. S. de (2009). Opportunities of reforming the WTO: Resistance and potentials of change. *Public Organization Review*, 9(2), 139—156; Martin, W., & Pangestu, M. (Eds.) (2003). *Options for global trade reform: a view from the Asia-Pacific*. Cambridge University Press; Hauser, H., & Zimmerman, T. A. (2003). The challenge of reforming the WTO dispute settlement understanding. *Intereconomics*, 38(5), 241—245; itd.

⁶³⁹⁾ McDougall, R. (2018). *Crisis in the WTO: Restoring the Dispute Settlement Function*.

međunarodnih sistema za rešavanje sporova u svetu, u prethodnih dvadeset godina.⁶⁴⁰⁾ Do kraja 2014, pred Svetsku trgovinsku organizaciju izneto je ukupno 488 sporova.⁶⁴¹⁾ Prilikom podnošenja pritužbe, članice STO treba da preciziraju koji su navodno prekršeni STO sporazumi. Najčešće navodeni sporazumi u periodu 1995—2014. prikazani su na sledećem Grafikonu 30.

Grafikon 30. Sporazumi STO obuhvaćeni žalbama članica STO, 1995—2014.

Izvor: WTO, WTO Dispute Settlement: Resolving trade disputes between WTO members, 2015, 4.

Sporovi u okviru STO sistema postaju sve složeniji. Paneli za sporove i Apelaciono telo moraju da se bave rastućim sudskim pravom i povećanim obimom složenih tehničkih dokaza (v. Grafikon 31).

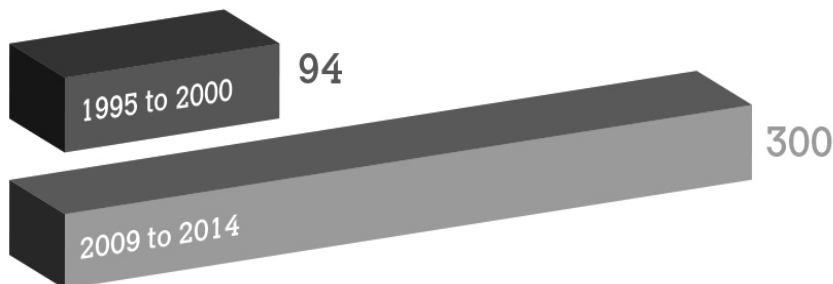
Zemlje članice STO poštuju odluke sistema za rešavanje sporova u oko 90% slučajeva. Međutim, primena donesenih presuda može potrajati, ukoliko parlament, kongres, itd. (najviše zakonodavno telo) te zemlje treba da promeni ili ukinu meru o kojoj je reč kako bi je uskladio s relevantnim sporazumom STO. Zemlji članici daje se razumni vremenski period (8—15 meseci), kako bi sprovela presudu iz spora. Tokom perioda implementacije, zemlja članica koja mora da se pridržava odluke takođe je u obavezi da na svakom sastanku Tela za rešavanje spora podnese izveštaj o statusu. Ako članica STO tokom određenog vremena ne uskladi svoje mere sa relevantnim sporazumima STO, podnosilac žalbe može zatražiti od Tela za rešavanje spora da odobri odmazdu u vidu trgovinskih sankcija, kao što su ograničenja na uvoz, za iznos ekvivalentan nivou trgovine koji je pogođen prekršajnom merom. Telo za rešavanje spora nastavlja da nadgleda sprovođenje presude čak i kad je odmazda odobrena. Ukoliko postoji neslaganje oko izvršenja presude, pitanje će ostati na dnevnom redu Tela za rešavanje spora.⁶⁴²⁾

⁶⁴⁰⁾ WTO (2017). *A Handbook on the WTO Dispute Settlement System*, Second Edition.

⁶⁴¹⁾ WTO (2015). *WTO Dispute Settlement: Resolving trade disputes between WTO members*.

⁶⁴²⁾ WTO (2015). *WTO Dispute Settlement: Resolving trade disputes between WTO members*, 7.

Grafikon 31. Poređenje prosečnog broja dokaznih predmeta —
1995—2000. naspram 2009—2014.

Izvor: WTO, WTO Dispute Settlement: Resolving trade disputes between WTO members, 2015, str. 7.

Budući eventualni neuspeh u rešavanju krize sistema za rešavanje sporova dovodi do rizika da se svetski sistem trgovanja vrati uređivanju na osnovu moći država učesnica, na taj način dozvoljavajući velikim igračima da postupaju unilateralno i koriste odmazde kako bi ostvarili svoju volju. U takvom okruženju, manje moćne države izgubile bi interesovanje za pregovaranje o novim pravilima o trgovini u okviru Svetske trgovinske organizacije.⁶⁴³⁾

Još na Urugvajskoj rundi multilateralnih trgovinskih pregovora (1986—1994) vođeni su pregovori o uspostavljanju efikasnijeg mehanizma za rešavanje sporova.⁶⁴⁴⁾ Mehanizam rešavanja trgovinskih sporova zemalja članica Svetske trgovinske organizacije sadrži daleko egzaktnije i pravno obavezujuće procedure nego što ih je imao GATT. Procedure za rešavanje sporova u okviru GATT-a bile su slabe, pre svega usled otpora EU i SAD da prihvate jurisdikciju GATT-a nad poljoprivrednim sektorom.⁶⁴⁵⁾ Kada zemlja postane članica STO ona ima pravo da koristi međunarodno dogovoreni mehanizam rešavanja trgovinskih sporova u zaštiti sopstvenih trgovinskih interesa. Uobičajene procene sistema rešavanja sporova u okvirima Svetske trgovinske organizacije — pozitivne su. Ali, uspeh sistema ne može se meriti samo brojem pokrenutih sporova i stopom primene. Potrebno je, pored toga, ocenjivati koliko dobro taj sistem zadržava svoj legitimitet među državama članicama, kao i da li postoji njihova saglasnost da budu vezane njegovim ishodima. Očigledno je da na tom testu trenutno pada sistem rešavanja sporova u STO. Trenutno je budućnost sistema za rešavanje sporova neizvesna, ali možemo

⁶⁴³⁾ Payosova, T., Clyde, Hufbauer G. and Schott, J. J. (2018). The Dispute Settlement Crisis in the World Trade Organization: Causes and Cures, Policy Brief Peterson Institute for International Economics.

⁶⁴⁴⁾ The Uruguay Round, https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/fact5_e.htm

⁶⁴⁵⁾ Oxly, Alan (1994). The Achievements of the GATT Uruguay Round. *Agenda — A Journal of Policy Analysis and Reform*, Vol. 1, No. 1, Australian National University, 46.

pretpostaviti da, kakva god verzija Svetske trgovinske organizacije izađe iz ove krize, ona će morati da zadrži sistem za rešavanje sporova sa obavezujućim odlukama, ukoliko želi da i dalje reguliše međunarodne trgovinske tokove. Postizanje dogovora o novom sistemu za rešavanje sporova koji je obavezujući, nepristrasan i primenjiv, može samo pomoći u očuvanju i čak poboljšanju multilateralne saradnje u trgovini.⁶⁴⁶⁾

U najnovijoj eskalaciji, nazovimo ga, carinskog rata između SAD i Kine, Svetska trgovinska organizacija, sa sadašnjim kapacitetima funkcionisanja, ima veoma malo manevarskog prostora. SAD, bez obzira što i dalje podnose formalne prigovore Svetskoj trgovinskoj organizaciji na određene delove trgovinske politike drugih zemalja, sve jače i glasnije izražavaju nezadovoljstvo presudama i funkcionisanjem ovog STO mehanizma. Osim toga, razvijene zemlje, predvođene Sjedinjenim Američkim Državama, sve jače izražavaju nezadovoljstvo činjenicom da se STO pravila nisu značajno promenila od 1994. godine i ističu njihovu zastarelost. Manje razvijene zemlje, predvođene Kinom, nisu spremne za ozbiljniju reformu ove organizacije i na trenutna dešavanja gledaju kao na zastrašivanje i iznuđivanje koje sprovode razvijene zemlje. Generalni direktor STO je, u cilju smirivanja tenzija, pozvao na razgovore o reformi STO sistema, kako se nastavljanjem pojedinačnih akcija zemalja i međusobnih odmazda ne bi trajno oštetio ceo uspostavljeni multilateralni trgovinski sistem.

11.2. Predlozi reforme sistema Svetske trgovinske organizacije

11.2.1. Evropska unija — za modernizaciju Svetske trgovinske organizacije

Prema zaključcima Evropskog saveta od 28. juna 2018. godine, Evropskoj komisiji dat je mandat da predloži sveobuhvatan pristup unapređenju funkcionisanja Svetske trgovinske organizacije, u cilju postizanja sledećih ciljeva: (1) da STO postane relevantnija i prilagodljivija na promene u svetu, i (2) da ojača efikasnost STO.⁶⁴⁷⁾ Nacrt Evropske unije o modernizaciji Svetske trgovinske organizacije posebnu pažnju je posvetio ključnim problematičnim oblastima, ističući pre svega rešavanje sporova i Apelaciono telo.⁶⁴⁸⁾ Postavljeni ciljevi su da STO postane relevantnija i prilagođenija promenama u svetu, kao i da se pojača efektivnost njenog delovanja. Prema trenutnom stavu Evropske komisije, Evropska unija ostaje pristalica multilateralnog trgovinskog sistema i čvrsto veruje da je Svetska trgovinska organizacija neophodna za osiguranje slobodne i pravične trgovine.⁶⁴⁹⁾ Nažalost, multilateralni trgovinski sistem zasnovan na pravilima STO suočava se sa najdu-

⁶⁴⁶⁾ McDougall, R. (2018). *Crisis in the WTO: Restoring the Dispute Settlement Function*, 19.

⁶⁴⁷⁾ EU, European Commission presents comprehensive approach for the modernisation of the World Trade Organisation, http://europa.eu/rapid/press-release_IP-18-5786_en.htm, 18/11/2018.

⁶⁴⁸⁾ Više o Apelacionom telu na: https://www.wto.org/english/tratop_e/dispu_e/appellate_body_e.htm

⁶⁴⁹⁾ The European Commission, <http://trade.ec.europa.eu/doclib/press/index.cfm?id=1908>

bljom krizom od svog osnivanja. Po prvi put su ugroženi osnovni principi Svetske trgovinske organizacije, kako u postavljanju osnovnih pravila i strukture za odvijanje međunarodne trgovine, tako i u pružanju najefikasnijeg i razvijenog mehanizma za rešavanje sporova. Dok kriza jača i dok se donose jednostrane odluke i jednostrane kontramere, članovi Apelacionog tela napuštaju funkciju, nova imenovanja se blokiraju, a sistem za rešavanje sporova uskoro će biti paralizovan. To bi značilo povratak u trgovinsko okruženje u kojem se pravila primjenjuju samo tamo gde je zgodno i gde moć zamenjuje pravila kao osnovu za trgovinske odnose.

Jasno je da dvadeset i tri godine nakon stvaranja STO i zaključivanja Urugvaj-ske runde, multilateralni sistem zahteva promene. Za EU, trenutna kriza i tekuća marginalizacija STO imaju svoje korene u problemima sa kojima se suočava postojeći sistem. Pregovaračka funkcija STO nije bila u mogućnosti da dostavi značajna poboljšanja u trgovinskim pravilima, osim sporazuma sa Balijskim. Sistem ostaje blokiran usled zastarelog pristupa fleksibilnosti u pravilima, koji dozvoljava da preko 2/3 STO članstva, uključujući tu i najveće i najdinamičnije ekonomije u svetu, zahtevaju poseban (specijalni) tretman. Zamerke su takođe upućene na račun mehanizma za nadgledanje spoljnotrgovinskih politika zemalja članica, sa neefikasnim i ponavljajućim, nedovoljno transparentnim procedurama, a zamerke se odnose i na samo jezgro mehanizma za rešavanje sporova, koje u najskorije vreme može čak biti i paralizano. Suština ovih zaključaka je da se od 1995. godine svet umnogome promenio ali Svetska trgovinska organizacija — nije. EU čvrsto veruje da je hitno potrebna modernizacija STO i predlaže trojake promene:

- (1) donošenje odluka i razvoj,
- (2) redovni rad i transparentnost, i
- (3) modernizacija sistema rešavanja sporova.⁶⁵⁰⁾

(1) Donošenje odluka i razvoj

(1a) Predlozi za buduće aktivnosti kreiranja pravila u STO

Olakšavanje donošenja odluka u Svetskoj trgovinskoj organizaciji bi, prema stavovima Evropske komisije, trebalo da se unapredi sa ciljem stvaranja pravila koja rebalansiraju ceo sistem i izjednačavaju tržišnu utakmicu za sve učesnike. Sporazum o subvencijama i protivmerama (SCM sporazum) je u STO okvirima glavni instrument za disciplinovanje industrijskih subvencija.⁶⁵¹⁾ Međutim, prema zaključcima Evropske komisije, on do sada nije bio efikasan koliko je neophodno, posebno za ukidanje određenih praksi koje su se pojavile poslednjih godina.

Iako su, prema Sporazumu o subvencijama i protivmerama, zemlje članice dužne da obaveste o uvođenju subvencije, nivo odaziva je nizak i opada poslednjih godina, pa čak više od polovine STO članica (njih 90), nije uopšte poslalo nikakvo obaveštenje.⁶⁵²⁾ EU je već identifikovala načine za poboljšanje transparentnosti

⁶⁵⁰⁾ Concept paper, WTO modernization, European Commission, 1—2. http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2018/september/tradoc_157331.pdf

⁶⁵¹⁾ The Agreement on Subsidies and Countervailing Measures (SCM Agreement).

⁶⁵²⁾ WTO, Document G/SCM/W/546/Rev. 9.

i obaveštavanja o uvođenju novih subvencija, na primer, stvaranjem opšte pretpostavke prema kojoj, ako nema obaveštenja o novoj subvenciji ili kontrameri, pretpostaviće se da su one takvog tipa da izazivaju štetne posledice.⁶⁵³⁾

Takođe, Evropska komisija je primetila da značajan broj državnih preduzeća u svetu izbegava primenu SCM sporazuma ili je izuzeto od njegove primene. EU zbog toga predlaže transparentnost u pogledu nivoa i stepena državne kontrole u državnim preduzećima, ispitivanje po sistemu „slučaj po slučaj“, kako bi se utvrdilo da li preduzeće obavlja funkciju vlade ili pomaže politici vlade.

SCM sporazum predviđa dve kategorije zabranjenih subvencija: one koje zavise od izvoznog učinka i one koje zavise od upotrebe domaće u odnosu na uvezenu robu. Sve ostale subvencije su dozvoljene osim ukoliko zemlja koja se žali ne dokaže da je subvencija negativno uticala na njene trgovinske interese. Međutim, postojećim pravilima nisu obuhvaćene subvencije koje u velikoj meri narušavaju međunarodnu trgovinu, npr. subvencije prekomernih kapaciteta u nekoliko sektora privrede. Rešenje može biti u proširivanju spiska zabranjenih subvencija (npr. neograničene garancije, subvencije date nesolventnom preduzeću bez kredibilnog plana restrukturisanja ili dualne cene) ili, kao u prethodnom pitanju, stvaranjem pravila opšte pretpostavke o štetnim posledicama.⁶⁵⁴⁾

Pored unapređenja postojećih pravila u cilju ponovnog balansiranja STO sistema, Evropska komisija je identifikovala i potrebu za uspostavljanjem novih pravila za rešavanje barijera za usluge i investicije, uključujući i oblast prinudnog prenosa tehnologije. Tu je pre svega identifikovana potreba za rešavanjem barijera u pristupu tržištu, diskriminatornog tretmana stranih investitora i prekograničnih poremećaja, uključujući one koji se odnose na prinudni prenos tehnologije i druge politike koje remete trgovinu, kao i potreba za rešavanjem barijera u digitalnoj trgovini.

Po pitanju ciljeva održivog razvoja globalne zajednice, od ciljeva održivog razvoja koje su dogovorili svetski lideri 2015. godine, Svetska trgovinska organizacija aktivno radi samo na otklanjanju subvencija koje štete ribarstvu, što je već područje pregovora jasno definisano Deklaracijom iz Dohe.⁶⁵⁵⁾ Prema mišljenju EU, potrebno je da STO kroz trgovinsku regulativu uradi mnogo više.

(1b) Predlozi za novi pristup fleksibilnosti u kontekstu razvojnih ciljeva⁶⁵⁶⁾

Korišćenje mehanizma specijalnog i diferencijalnog tretmana već duže vreme predstavlja glavni izvor napetosti u STO i prepreku za napredak pregovora. Kako dve trećine STO članica traži neku vrstu fleksibilnosti u pravilima za sebe, ceo sistem je obesmišljen, a najmanje razvijene zemlje, zbog kojih je fleksibilnost najpre i uvedena, zemlje koje imaju očigledne potrebe za razvojnom pomoći, ostaju u

⁶⁵³⁾ WTO, Document TN/RL/GEN/188.

⁶⁵⁴⁾ Concept paper, WTO modernization, European Commission, 3—5.

⁶⁵⁵⁾ O tome kako trgovina može da doprinese dostizanju ciljeva održivog razvoja v. na: The WTO and the Sustainable Development Goals, https://www.wto.org/english/thewto_e/coher_e/sdgs_e/sdgs_e.htm

⁶⁵⁶⁾ Concept paper, WTO modernization, European Commission, 6.

nepovoljnom položaju. Kao EU rešenje nudi se postepeno odustajanje od tekućeg specijalnog i diferencijalnog tretmana, a u budućim sporazumima specijalni i diferencijalni tretman trebalo bi da bude zasnovan na potrebama i na osnovu dokaza da bi fleksibilnosti bile što je više moguće ciljane, a dodatni zahtevi za korišćenje specijalnog i diferencijalnog tretmana u postojećim sporazumima ne treba da se prihvataju blanko, već od slučaja do slučaja.

(1c) Predlozi za jačanje proceduralnih aspekata aktivnosti STO u izradi pravila⁶⁵⁷⁾

Blokada pregovaračke funkcije STO, kroz blokadu Doha runde, potvrđuje potrebu za fleksibilnošću u pogledu modaliteta STO pregovora. Radi se o konceptu fleksibilnog multilateralizma: kada su STO članice zainteresovane za rešavanje odrađenog pitanja, za koje još uvek ne postoji zainteresovanost celokupnog članstva STO, treba da im bude dozvoljeno da napreduju u pregovorima kako bi postigle sporazum koji bi se po principu najpovlašćenije nacije primenio i na sve ostale zemlje članice STO. Takođe, trebalo bi iznedriti i druge ideje, najpre radi jačanja pregovaračke funkcije STO i podrške multilateralnim pregovorima.

(2) Redovni rad i transparentnost

Među osnovnim zadacima Svetske trgovinske organizacije jeste i nadgledanje da li članice pravilno sprovode postojeće STO sporazume, kao i da li su trgovinske politike STO članica transparentne, putem notifikacija (obaveštenja) upućenih STO. Ovo nadgledanje se vrši u redovnim STO odborima i komitetima, kao i telu za razmatranje trgovinskih politika. EU smatra da ulaže značajne resurse za potpuno i pravovremeno obaveštavanje STO, dok nekoliko njenih najvećih trgovinskih partnera ne ispunjavaju svoje obaveze obaveštavanja u dovoljnoj meri. Kao rezultat toga, trgovinske prakse trgovinskih partnera ostaju netransparentne, zbog čega je nemoguće pratiti poštovanje STO pravila i tražiti njihovo sprovođenje. Zbog svega toga, preduzeća iz EU ne mogu dobiti informacije o tome kako pristupiti tržištima, pa ne mogu da konkurišu sa domaćim firmama na ravnopravnoj osnovi. Kako bi se rešio ovaj dugogodišnji problem, EU predlaže poboljšanje ili uspostavljanje sledećih praksi u vezi sa obaveštenjima:

- efikasniji monitoring na nivou komiteta,
- podsticaji za poboljšanje obaveze notifikacija,
- sankcije za namerno i ponovljeno nepoštovanje obaveze notifikacija,
- kontraobaveštenja, u smislu da treća zemlja obaveštava o promenama kod prve,
- jačanje mehanizma za reviziju trgovinske politike.⁶⁵⁸⁾

Predlozi EU o modernizaciji redovnog rada i transparentnosti obuhvataju i: rešavanje problema pristupa tržištu, postepeno prilagođavanje STO pravila i smanjenje neefikasnih odbora u Svetskoj trgovinskoj organizaciji.

⁶⁵⁷⁾ *Ibid.*, 7.

⁶⁵⁸⁾ *Ibid.*, 9—10.

(3) Unapređenje sistema rešavanja sporova

EU predlaže da u prvoj fazi, radi deblokiranja imenovanja i poboljšanja efikasnosti procedura, treba stvoriti uslove za bolju interakciju između Apelacionog tela i članica STO, a istovremeno jačati nezavisnost Apelacionog tela, dok bi se u drugoj fazi rešavala suštinska pitanja koja se odnose na primenu pravila STO.⁶⁵⁹⁾

11.2.2. Kanada — za jačanje i modernizaciju STO

Pravila i institucije koje olakšavaju trgovinu krhke su bez obzira na doprinos koje su dale rastu globalne trgovine i razvoja. Prema mišljenju koje dolazi iz Kanade, izazovi sa kojima se suočava multilateralni trgovinski sistem nemaju kao izvor jedan događaj ili jednu zemlju.⁶⁶⁰⁾ Strukturna transformacija globalne ekonomije, uz tehnološke promene, doprinela je poremećajima u pojedinačnim privredama, rezultirajući sveopštom nesigurnošću i nejednakošću. Sve pomenuto dovelo je do rastuće zabrinutosti da koristi od trgovine nisu podjednako niti pravedno raspoređene i da postojeća pravila nisu više u stanju da uspostave fer odnos između prava i obaveza. Pored toga što se i dalje najveći deo trgovine odvija u sigurnom i predvidljivom ambijentu, sve češća pojava nestabilnosti u trgovini dovodi do erozije respekta za trgovinska pravila i za institucije koja ta pravila postavljaju i sprovode. Pogođene su tri glavne funkcije Svetske trgovinske organizacije:

- STO ne uspeva da nadgledanjem postojećih obaveza obuzdava eskalaciju trgovinskih tenzija,
- sistem rešavanja sporova STO opterećen je rastom kompleksnosti sporova,
- dugogodišnji pregovori STO doneli su skromne rezultate.

Kanada predlaže spektar instrumenata koji bi se mogli koristiti radi postepene modernizacije i jačanja Svetske trgovinske organizacije. U većini slučajeva, u pitanju su rešenja koja ne podrazumevaju izmene postojećih STO sporazuma.

1) Poboljšanje efikasnosti i efektivnosti STO funkcije nadgledanja (praćenja)

Praćenje primene postojećih (preuzetih) obaveza zemalja članica Svetske trgovinske organizacije, administrativno i operativno, izuzetno je važno za dobro funkcionisanje trgovinskog sistema zasnovanog na pravilima. Napredak treba da se sprovede u svim redovnim telima Svetske trgovinske organizacije. Poboljšanje funkcije praćenja bi, prema predlogu Kanade, podrazumevalo preduzimanje akcija u tri oblasti: a) poboljšanje obaveštavanja (notifikacije) i transparentnosti domaćih mera; b) poboljšanje kapaciteta i prilike za razmatranje; c) poboljšanje mogućnosti i mehanizama da se diskutuje o trgovinskim problemima.⁶⁶¹⁾

2) Zaštita i jačanje sistema rešavanja sporova

⁶⁵⁹⁾ Za detalje v.: Concept paper, WTO modernization, European Commission, 13—17.

⁶⁶⁰⁾ Za više detalja v.: WTO, Strengthening and modernizing the WTO: discussion paper, Communication from Canada, septembar 2018.

⁶⁶¹⁾ WTO, Strengthening and modernizing the WTO: discussion paper, Communication from Canada, septembar 2018, 2.

Obavezujući i nepristrasni sistem rešavanja trgovinskih sporova kritičan je i odlučujuć za očuvanje, i kao podrška trgovini zasnovanoj na pravilima. Da bi se to ostvarilo potrebno je: a) preusmeriti neke sporove ili pitanja od presude; b) olakšati sudske postupke; c) olakšati ažuriranje i obezbeđivanje žalbenog pregleda.⁶⁶²⁾

3) Modernizacija trgovinskih pravila za 21. vek

Moderna svetska privreda zahteva osavremenjivanje trgovinskih pravila. U praksi je to kao jedna sveobuhvatna akcija teško ostvarivo; trebalo bi uzeti u obzir različite potrebe, različite nivoe razvoja i različite kapacitete. To, pre svega, podrazumeva: a) identifikovanje prioriteta za modernizaciju pravila; b) sredstva za modernizaciju pravila; i c) razvojnu dimenziju.⁶⁶³⁾

Polazeći od stanovišta da je u bliskoj budućnosti nerealno očekivati novi multilateralni sporazum ili značajne institucionalne promene u Svetskoj trgovinskoj organizaciji, većina predloženih rešenja zahteva izmene postojećih sporazuma ili formalnu institucionalnu reformu. U stvari, većinu predloga moguće je realizovati alternativnim instrumentima koji će dejstvovati postepeno i fleksibilno. Najnužnija i najhitnija akcija bila bi usmerena na vraćanje funkcije rešavanja sporova, a potom i na funkciju nadgledanja. Na ovaj način povratilo bi se poverenje u trgovinu po usvojenim pravilima, a uspeh ovih akcija doneo bi pozitivan *momentum* za nastavak pregovora i donošenje novih pravila.

11.2.3. SAD — izmena pravila Svetske trgovinske organizacije

SAD, zajedno sa Japanom i Evropskom unijom, rade na izradi pravila za rešavanje zajedničkih pritužbi usmerenih na Kinu, posebno u vezi sa subvencijama koje Kina daje svojoj industriji, kineskim državnim preduzećima i krađom intelektualne svojine. Takođe, razmatraju se i pravila Svetske trgovinske organizacije koja dozvoljavaju Kini da ima status zemlje u razvoju, a time da dobija dodatno vreme i fleksibilnost prilikom primenjivanja usvojenih odluka i STO propisa.⁶⁶⁴⁾ Kina, kao i ostale zemlje u razvoju, ima fleksibilniji tretman u pogledu redovnih obaveza koje proizlaze iz STO sporazuma.

Američki ambasador u STO i zamenik USTR-a, Denis Šej (Dennis Shea), pojasnio je poziciju SAD prema STO i trenutnim promenama u svetskoj trgovini uopšte, istakavši prioritete SAD u reformi Svetske trgovinske organizacije, a to su:

- Poboljšanje STO mehanizma obaveštenja (notifikacija) i sastavljanje predloga za poboljšanje transparentnosti, na osnovu kojeg bi zemlje koje ne ispunjavaju svoje obaveze iz obaveštenja trpele određene posledice. Razgovori o ovom pitanju već se odvijaju sa EU i Japanom;

⁶⁶²⁾ Za više detalja v.: WTO, Strengthening and modernizing the WTO: discussion paper, Communication from Canada, september 2018, 3—4.

⁶⁶³⁾ Za više detalja v.: WTO, Strengthening and modernizing the WTO: discussion paper, Communication from Canada, september 2018, 5—6.

⁶⁶⁴⁾ Intervju predsednika SAD, Donalda Trampa, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-08-30/trump-says-he-will-pull-u-s-out-of-wto-if-they-don-t-shape-up?srnd=premium-europe>, 30. avgust 2018.

- Problem kategorisanja zemalja u razvoju, jer čak i G20 zemlje traže ili imaju status zemlje u razvoju, kao što je Kina.⁶⁶⁵⁾ Prema viđenju SAD, pet od šest zemalja sa najvećim BDP-om po glavi stanovnika traži preferencijalni tretman;
- Pitanje da li se kineska netržišna privreda uopšte uklapa u multilateralni trgovinski sistem i STO pravila. Prema rezultatima istraživanja USTR-a, „nalazi istrage o aktima, politikama i praksi Kine u vezi transfera tehnologije, intelektualne svojine i inovacija prema članu 301 trgovačkog akta iz 1974. godine“ govore da Kina vodi politiku koja je u suprotnosti sa pravilima Svetske trgovinske organizacije, posebno u domenu subvencija.⁶⁶⁶⁾

Zvaničnici SAD u svakoj prilici ponavljaju i ističu da bez protesta i protivmera, koje je ova država počela da sprovodi ka Kini, ceo proces razgovora o reformi i modernizaciji Svetske trgovinske organizacije, kao i pravila odvijanja svetske trgovine, ne bi ni započeo. Sjedinjene Države time dokazuju svoje liderstvo.

Sa druge strane, SAD i EU već duže vreme sprovode praksu koja je prema pravilima Svetske trgovinske organizacije — nezakonita. Naime, radi se o praksi neopravdane primene tzv. prilagođavanja netržišnoj privredi, usmerenoj prema kineskim domaćim cenama, kao deo protekcionističke strategije da se antidampinške carine podignu na još viši nivo. Kina je 2017. godine protiv ovakve prakse EU podnela i žalbu Svetskoj trgovinskoj organizaciji i taj spor (metodologija upoređivanja cena, DS 516) — u toku je. Ključno pitanje u sporu između Kine i EU jeste značenje člana 15 Sporazuma o pridruživanju između Kine i STO.⁶⁶⁷⁾ Ovakvi sporazumi, koji se formiraju tokom procesa pristupanja, imaju status tzv. „STO plus zakona“ (*WTO-plus law*) i najvećim delom su nepovoljniji po zemlje koje pristupanju, u poređenju sa starim članicama STO (zemljama koje su već članice). Međutim, u jednom delu su kineski pregovarači uspeali da obezbede bolji tretman od onog koji postoji za ostale članice STO. Kina je, naime, dobila specifične garancije kako će se tretirati u pogledu statusa tržišne privrede petnaest godina nakon ulaska u STO.⁶⁶⁸⁾ Posle skoro petnaestogodi-

⁶⁶⁵⁾ Članstvo G20 predstavlja kombinaciju najvećih razvijenih zemalja i zemalja u razvoju na svetu, što predstavlja oko dve trećine svetske populacije, 85% svetskog bruto domaćeg proizvoda i preko 75% svetske trgovine. Članovi G20 su: Argentina, Australija, Brazil, Kanada, Kina, Francuska, Nemačka, Indija, Indonezija, Italija, Japan, Republika Koreja, Meksiko, Rusija, Saudijska Arabija, Južna Afrika, Turska, Velika Britanija, SAD i Evropska unija (navedeno prema: <http://g20.org.tr/about-g20/g20-members/>)

⁶⁶⁶⁾ Center for Strategic & International Studies (12 October 2018). The WTO: Looking Forward (SoundCloud Video), <https://www.csis.org/events/wto-looking-forward>, 29. oktobar 2018.

⁶⁶⁷⁾ Charnovitz, Steve (2013). *Mapping the Law of WTO Accession*; Janow, Merit E.; Victoria Donaldson and Alan Yanovich (eds.) (2008). *WTO at ten: Governance, Dispute Settlement and Developing Countries*. Juris Publishing, Inc., Forthcoming; GWU Legal Studies Research Paper No. 237; GWU Law School Public Law Research Paper No. 237. <https://ssrn.com/abstract=957651>

⁶⁶⁸⁾ Više o pitanju da li je Kina netržišna privreda i njenom statusu u okviru STO v. na: Charnovitz, Steve (2018). The New WTO Law of Market Economy Status for China, <https://worldtradelaw.typepad.com/ielpblog/2018/04/the-new-wto-law-of-market-economy-status-for-china.html>, 12. april 2018.

šnjeg pregovaranja, Kina je postala članica STO, 11. decembra 2001. godine. Pojedini autori čak ističu da je Kina poslednjih godina preuzela vodeću ulogu u Svetskoj trgovinskoj organizaciji.⁶⁶⁹⁾

Što se tiče predloga za reformu i modernizaciju Svetske trgovinske organizacije, Sjedinjene Američke Države se slažu sa većinom predloga Evropske unije i Kanade (koje smo prethodno navodili), izuzev sa predlozima o rešavanju zastoja u Apelacionom telu (EU) i traženja pomirljivog rešenja između svih zemalja članica STO (Kanada). SAD se zalažu za uspostavljanje novih pravila u Svetskoj trgovinskoj organizaciji, ne ugledajući se, međutim, na primer Kanade, „korak po korak“, već neposredno kritikujući Kinu i tvrdeći da ona više nije kompatibilna sa sistemom STO (kao netržišna privreda). Ključni stavovi američke administracije u vezi pravca u kojem treba da se reformiše Svetska trgovinska organizacija navedeni su u dokumentima Kancelarije trgovinskog predstavnika Sjedinjenih Američkih Država.⁶⁷⁰⁾

Slika 2. Prikaz sporova koje su SAD povele u okviru STO

Izvor: WTO, www.wto.org

Od preduzetih akcija u okvirima STO, tokom proteklih nekoliko godina, američki zvaničnici blokirali su imenovanje članova Apelacionog tela u STO, sa ciljem da primoraju zemlje članice ove organizacije na pregovore o novim pravilima koja se bave problemima SAD i koja bi ograničavala prostor za sudsko prekoračiva-

⁶⁶⁹⁾ V.: Schlesinger, Jacob M. (2017): How China Swallowed the WTO. *The Wall Street Journal*, <https://www.wsj.com/articles/how-china-swallowed-the-wto-1509551308>.

⁶⁷⁰⁾ V.: USTR (2017). Report to Congress On China's WTO Compliance, Januar 2018, <https://ustr.gov/sites/default/files/files/Press/Reports/China%202017%20WTO%20Report.pdf>; USTR (2018). Trade Policy Agenda and 2017 Annual Report of the President of the United States on the Trade Agreements Program, <https://ustr.gov/sites/default/files/files/Press/Reports/2018/AR/2018%20Annual%20Report%20FINAL.PDF>.

nje.⁶⁷¹⁾ Sve zamerke koje SAD imaju prema rešavanju sporova u okvirima Svetske trgovinske organizacije, koje podrazumevaju proceduralne i sistemske probleme, sumirane su u Predsedničkoj agendi o trgovinskoj politici iz 2018. godine.⁶⁷²⁾ Apelaciono telo je, prema mišljenju SAD, odstupilo od prvobitnog dogovora o njegovoj funkciji i nadležnosti, u sledećih šest oblasti:

- a) apelaciono telo dodaje prava i obaveze,
- b) pruža savetodavna mišljenja,
- c) preuzima ulogu Komisije za utvrđivanje činjenica,
- d) ne poštuje rok od 90 dana,
- e) koristi pravilo 15 — na zemljama članicama je da odluče,
- f) tretira izveštaje kao presedan bez ubedljivog razloga.⁶⁷³⁾

SAD delovanju Apelacionog tela najviše zameraju upravo u navedenih šest oblasti i u njima vidi njihovo prekoračenje ovlašćenja. Apelaciono telo nije sud, već mehanizam za rešavanje nesuglasica između zemalja i, po mišljenju SAD, ne treba da se ponaša kao sud već treba da se vrati svojoj originalnoj funkciji iz 1995. godine.

11.2.4. Kina — podrška multilateralizmu

Od momenta pristupanja Svetskoj trgovinskoj organizaciji, Kina je postala važno tržište za američki izvoz, a taj izvoz je rastao veoma brzo (v. Grafikon 32). Izvoz SAD u Kinu raste mnogo brže od svetskog proseka. Statistika UN pokazuje da je američki izvoz robe u Kinu 2017. godine iznosio 129,89 milijardi dolara, što je povećanje od 577% sa 19,18 milijardi dolara u 2001. godini. To je daleko viša stopa rasta od 112% prosečne stope rasta ukupnog izvoza SAD.⁶⁷⁴⁾

Za razliku od prethodnih, aktuelna američka administracija naglašava „pravičnu trgovinu“ koja nije zasnovana na međunarodnim pravilima u odnosu na „fer trgovinu“, već na pravilu „Amerika prva“ tj. zaštiti sopstvenih interesa. SAD polaze od toga da bi sve zemlje trebalo da primene identične nivoe carina i omogućće identičan pristup tržištu u svim sektorima, a pre svega Kina.

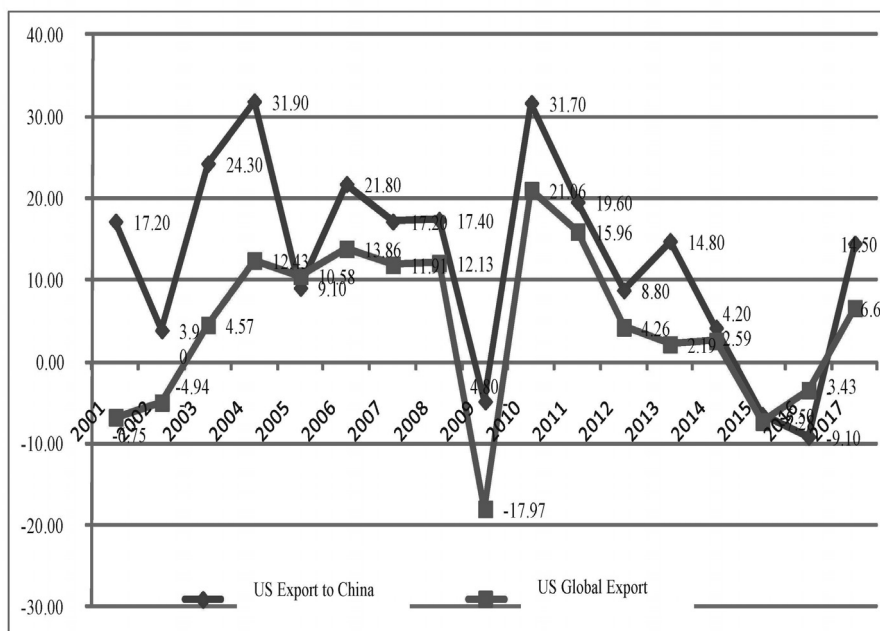
⁶⁷¹⁾ Za više v.: Payosova, T., Clyde, Hufbauer G., and Schott, J. J. (2018). The Dispute Settlement Crisis in the World Trade Organization: Causes and Cures, Policy Brief Peterson Institute for International Economics; Statements by the United States at the Meeting of the WTO Dispute Settlement Body, Geneva, November 22, 2017, https://geneva.usmission.gov/wp-content/uploads/2017/11/Nov22.DSB_.pdf

⁶⁷²⁾ Predsednička agenda o trgovinskoj politici 2018 (the President's Trade Policy Agenda) dostupna je na: <https://ustr.gov/sites/default/files/files/Press/Reports/2018/AR/2018%20Annual%20Report%20I.pdf>.

⁶⁷³⁾ Center for Strategic & International Studies (12 October 2018). The WTO: Looking Forward (SoundCloud Video), <https://www.csis.org/events/wto-looking-forward>, 2. novembar 2018.

⁶⁷⁴⁾ The Facts and China's Position on China-US Trade Friction, Information Office of the State Council The People's Republic of China, septembar 2018, 6.

Grafikon 32. Viša stopa rasta izvoza SAD u Kinu nego izvoza SAD u svet, u %

Izvor: UNCTAD, preuzeto iz: *The Facts and China's Position on China-US Trade Friction*, Information Office of the State Council The People's Republic of China, septembar 2018, str. 7.

Od ulaska u Svetsku trgovinsku organizaciju, 2001, Kina se tretira kao zemlja u razvoju i koristi sve prednosti takvog tretmana u okvirima ove organizacije. Ona i dalje ostaje zemlja u razvoju, čak i nakon više od decenije brzog ekonomskog razvoja (v. tabelu). Argumentacija Kine za zadržavanje ovog statusa jeste da bez obzira što je u poslednjoj deceniji zabeležila brz napredak ipak ima, usled velikog broja stanovnika (1,39 milijardi), niske parametre ekonomskog razvoja kada se gledaju po glavi stanovnika (*per capita* — *pc*). Prema statistikama MMF-a, godine 2017. u Kini je BDP po glavi stanovnika iznosio 8.643 dolara, što je samo 14,5% BDP/*per capita* u SAD. Po ovom parametru, Kina je rangirana kao 71. zemlja u svetu. Do kraja 2017, u siromaštvu je živelo 30,46 miliona ruralnih stanovnika. Kina smatra da je nepošteno tražiti apsolutnu ravnopravnost u carinskim stopama između Kine i SAD jednostavno na osnovu kineskog BDP-a i obima trgovine. Američki pristup apsolutne jednakosti takođe krši STO principe najpovlašćenije nacije i princip nediskriminacije.⁶⁷⁵⁾

⁶⁷⁵⁾ *The Facts and China's Position on China-US Trade Friction*, Information Office of the State Council The People's Republic of China, septembar 2018, 24—25.

Tabela 15. Prosečne trgovinski ponderisane carinske stope Kine i drugih zemalja (u %)⁶⁷⁶⁾

Država	Carinske stope	Carinske stope — poljoprivredni proizvodi	Carinske stope — industrijski proizvodi
Japan	2,1	11,1	1,2
SAD	2,4	3,8	2,3
EU	3,0	7,8	2,6
Australija	4,0	2,4	4,1
Kina	4,4	9,7	4,0
Republika Koreja	6,9	55,4	4,0
Indonezija	6,8	7,8	6,7
Indija	7,6	38,0	5,6

Izvor: WTO Tariff database, preuzeto iz: *The Facts and China's Position on China-US Trade Friction*, Information Office of the State Council The People's Republic of China, septembar 2018, str. 28.

Od svog pristupanja Svetskoj trgovinskoj organizaciji, Kina je doživela značajan napredak u ekonomskom razvoju. Može se čak reći da je iskoristila članstvo u STO za svoj ubrzan razvoj. Zapravo, nakon što je Kina pristupila STO, obezbedila je upliv međunarodnog kapitala i tehnologije sa domaćim niskim troškovima rada i zemljišta, stvarajući na taj način ogromne proizvodne kapacitete. Ovi proizvodni kapaciteti promovisali su razvoj globalnog industrijskog lanca i lanca vrednosti kao i celokupnog svetskog ekonomskog rasta. Tokom ovog procesa, direktne strane investicije u Kinu nastavile su da rastu, povećavajući se sa 46,88 milijardi američkih dolara u 2001. na 136,32 milijarde u 2017, sa godišnjim rastom od 6,9 odsto. Multinacionalne kompanije takođe su koristile ogromne mogućnosti ekonomskog razvoja Kine. U međuvremenu, ova zemlja platila je visoku cenu ubrzanog napretka u vidu zagađenja životne sredine i industrijskog restrukturisanja tokom brzog privrednog rasta.⁶⁷⁷⁾ STO je u izveštaju o pregledu trgovinske politike Kine istakla da je ova država i dalje jedna od vodećih u pogledu priliva stranih direktnih investicija.

Stav Kine u vezi sa problemima i sporovima koji proizlaze iz kinesko-američkih ekonomskih odnosa je da bi sve nesuglasice trebalo rešavati na kooperativan način. Do rešenja bi se došlo putem bilateralnih konsultacija ili mehanizma za rešavanje sporova Svetske trgovinske organizacije, na način prihvatljiv za obe strane.

⁶⁷⁶⁾ Trade Weighted Average Tariff Rates (prosečne trgovinski ponderisane carinske stope).

⁶⁷⁷⁾ *The Facts and China's Position on China-US Trade Friction*, Information Office of the State Council The People's Republic of China, septembar 2018, 29.

Kina je otvorila vrata za pregovore. Trgovinske nesuglasice između SAD i Kine, kao najvećih svetskih privreda, trebalo bi da budu što pre rešene, imajući u vidu svetsku ekonomsku stabilnost i prosperitet, kao i svetski mir i razvoj. Prema viđenju Kine, saradnja sa SAD može dovesti do obostrane koristi dok konfrontacija nikome neće doneti dobro.

Slika 3. Prikaz sporova koje je Kina povela u okviru STO

Izvor: WTO, www.wto.org

Multilateralni trgovinski sistem, sa središtem u vidu STO, predstavlja kamen temeljac međunarodne trgovine i stub za održiv i uređen razvoj svetske trgovine. Stav Kine je da se pridržava pravila Svetske trgovinske organizacije, da podržava otvoreni, transparentni, inkluzivni i nediskriminatorni multilateralni trgovinski sistem, kao i reformu globalnog trgovinskog statističkog sistema zasnovanog na globalnim lancima vrednosti i na dodatoj vrednosti u trgovini. Kina takođe podržava neophodnu reformu STO i oštro se protivi unilateralizmu i protekcionizmu. Posvećena je otvorenom, integrisanom i *win-win* razvoju i radi na izgradnji otvorene svetske ekonomije, unapređenju saradnje unutar G20, APEC-a i drugih multilateralnih okvira, promovisanju liberalizacije i olakšavanja trgovine i investicija, i ekonomskoj globalizaciji kao otvorenijoj, sveobuhvatnijoj, uravnoteženoj i korisnoj za sve.⁶⁷⁸⁾

11.3. Neizbežnost reforme Svetske trgovinske organizacije

Najviši predstavnici Svetske banke, Međunarodnog monetarnog fonda i Svetske trgovinske organizacije prvi put su se okupili 2016, kako bi se bavili globalnom trgovinom. Šefovi STO, MMF-a i Svetske banke priznali su postojanje zabrinutosti javnosti i država u pogledu trgovine, i istakli da se globalni rast i okončanje ekstre-

⁶⁷⁸⁾ The Facts and China's Position on China-US Trade Friction, Information Office of the State Council The People's Republic of China, septembar 2018, 69.

mnog siromaštva u svetu ne mogu dogoditi bez prilagodljive trgovine.⁶⁷⁹⁾ Nakon razgovora na najvišem nivou, tri organizacije su predstavile zajednički izveštaj pod nazivom: „Razvoj trgovine kao motor rasta za sve“.⁶⁸⁰⁾ Na ovaj način je, na najvišem nivou, nekoliko međunarodnih organizacija istaklo značaj međunarodne trgovine i njene regulacije.

Evropska unija identifikovala je veći broj problema koji remete efikasan rad Svetske trgovinske organizacije. Ti problemi najbolje se mogu rešiti u dogovoru sa ostalim zemljama članicama STO. Evropska komisija je ponudila određene predloge za rešavanje ovih problema u radu Svetske trgovinske organizacije, koje treba još da uobličići i predloži drugim zemljama članicama STO. Kanada je takođe usmerena na reformu STO i jačanje njenih kapaciteta. Kao najvažnije, i one koje prve treba rešavati, istakla je probleme u sistemu nadgledanja i sistemu rešavanja sporova, kao i nemogućnosti da se odblokiraju multilateralni trgovinski pregovori o liberalizaciji robe i usluga.

Generalni sekretar Svetske trgovinske organizacije i sam priznaje da sistem trgovanja nije savršen, ali da STO predstavlja ozbiljne napore vlada zemalja širom sveta — koje zajedno rade sedamdeset godina — da pronađu načine za saradnju u trgovinskim pitanjima. Takođe priznaje da je napredak u sprovođenju novih trgovinskih reformi poslednjih godina spor, u stvari, da između stvaranja STO 1995. godine i 2013. godine na Baliju uopšte nije bilo nikakvih novih reformi. Na Baliju su počele promene i, prema njegovoj proceni, donesene su važne odluke sa značajnim ekonomskim uticajem, uključujući: (1) Sporazum o olakšavanju trgovine; (2) Prošireni Sporazum o informacionoj tehnologiji; (3) Dogovor o ukidanju izvoznih subvencija u poljoprivredi; kao i (4) niz drugih koraka — na primer o sigurnosti hrane i o podršci za najmanje razvijene zemlje. Sve su ovo pozitivni pomaci, ali nisu dovoljni. Napredak u mnogim ključnim oblastima u zastoju je već nekoliko godina, a u međuvremenu svet se nije zaustavio, pojavili su se novi ekonomski prioriteti, dok tehnologija transformiše načine na koje proizvodimo i trgujemo.⁶⁸¹⁾

Analiza STO je pokazala da su zemlje G20 uvele 39 novih trgovinskih ograničenja od sredine oktobra 2017. do sredine maja 2018. godine, udvostručivši njihov broj u odnosu na prethodni period, što pogađa trgovinu gvožđem i čelikom, plastikom i vozilima. Značajno povećanje novih trgovinskih restriktivnih mera među ekonomijama G20 trebalo bi zaista da zabrine međunarodnu zajednicu — smatra

⁶⁷⁹⁾ U originalu se govori o robusnoj trgovini (*robust trade*), dok smo se mi, u duhu srpskog jezika, odlučili za sintagmu „prilagodljiva trgovina“. U ovom kontekstu, „robustan“ znači da trgovinski sistem može da upravlja promenljivošću i ostane efikasan. U ekonomiji, robusnost je sposobnost sistema trgovanja (ili finansija i dr.) da ostane efikasan na različitim tržištima i različitim tržišnim uslovima, ili sposobnost ekonomskog modela da ostane validan pod različitim pretpostavkama, parametrima i početnim uslovima.

⁶⁸⁰⁾ WTO. Making Trade an Engine of Growth for All, https://www.wto.org/english/news_e/news17_e/wto_imf_report_07042017.pdf, 17. novembar 2018.

⁶⁸¹⁾ WTO, IMF, World Bank and OECD heads call for new focus on trade as a driver of growth: https://www.wto.org/english/news_e/news18_e/dgra_10oct18_e.htm, 10. oktobar 2018.

Azevedo, dodajući da je još više ograničenja uvedeno u nedeljama nakon zaključne-
nja perioda koji je obuhvaćen u izveštaju. U situaciji kada svetska privreda konač-
no počinje da generiše održiv ekonomski zamajac nakon svetske finansijske krize,
neizvesnost stvorena širenjem trgovinskih ograničenja može dovesti ekonomski
oporavak u opasnost — navodi se u izveštaju STO. Trgovinske barijere koje su
podigle ekonomske velesile mogu da ugroze oporavak svetske privrede i njihove
posledice već počinju da se pokazuju, objavila je Svetska trgovinska organizacija
u izveštaju o trgovinskim ograničenjima među državama Grupe 20 najrazvijenijih
zemalja sveta (G20).⁶⁸²⁾ Ne treba pritom zaboraviti da je Svetska trgovinska
organizacija u dosadašnjem radu zapravo bila prilično uspešna u zadovoljavanju
interesa vodećih industrijskih država sveta.⁶⁸³⁾

Generalni direktor STO istakao je da je trenutno stanje Svetske trgovinske
organizacije pitanje od opšteg interesa, te je važno za sve zemlje članice da se
angažuju, bez obzira na to kakve su i koliko su različite njihove tačke gledišta.
Azevedo je ukazao na vezu koja postoji između trenutne diskusije o reformi Svet-
ske trgovinske organizacije i napora da se reše narasle trgovinske tenzije između
velikih trgovinskih partnera i ujedno uticajnih zemalja članica STO.⁶⁸⁴⁾

Prema saopštenju koje su objavile na kraju dvodnevnog samita u Buenos Aj-
resu (od 30. novembra do 1. decembra 2018), zemlje članice G20 posvetiće se
reformi Svetske trgovinske organizacije. Ocenjeno je da je postignut napredak u
pregovorima o reformi STO.⁶⁸⁵⁾ „Međunarodna trgovina i investicije predstavljaju
važan pokretač rasta, proizvodnje, inovacija, otvaranja novih radnih mesta i raz-
voja. Priznajemo doprinos međunarodnog trgovinskog sistema u tome. U ovom
trenutku on ne postiže svoje ciljeve i postoje mogućnosti da se on poboljša. U
vezi s tim podržavamo reformu Svetske trgovinske organizacije“, navedeno je u
zajedničkom saopštenju sa samita G20. Na ovaj način se po prvi put na jednom
međunarodnom skupu ovog formata priznalo da nije sve u redu sa Svetskom tr-
govinskom organizacijom, koja bi trebalo da uspostavlja pravila međunarodne tr-
govine i bude mesto rešavanja sporova, i da je potrebna njena reforma. Takođe je
rečeno: „Lideri su saglasni da se napravi značajan napredak u reformama STO pre
sledećeg samita G20 u Osaki, juna 2019. godine“. Francuski predsednik je ovakav
ishod objavio kao pobedu Evropske unije i reafirmaciju međunarodnih institucija
u trenutku kad je multilateralizam u krizi, dok su sa druge strane i SAD objavile
uspeh, jer je „jezik multilateralizma izbačen iz teksta“, a „prvi put se priznalo da

⁶⁸²⁾ WTO. Report on G20 trade measures (mid-October 2017 to mid-May 2018) https://www.wto.org/english/news_e/news18_e/g20_wto_report_july18_e.pdf

⁶⁸³⁾ Wilkinson, R. (2011). Measuring the WTO's performance: an alternative account. *Global policy*, 2(1), 43—52.

⁶⁸⁴⁾ WTO, IMF, World Bank and OECD heads call for new focus on trade as a driver of growth: https://www.wto.org/english/news_e/news18_e/dgra_10oct18_e.htm, 10. oktobar 2018.

⁶⁸⁵⁾ Reuters, <https://www.reuters.com/article/us-g20-argentina-communique/g20-leaders-skirt-trade-tensions-back-wto-reform-in-statement-idUSKCN1O03MB>

Svetska trgovinska organizacija ne ostvaruje svoje ciljeve i da je nužno reformisati je“.⁶⁸⁶⁾

U naučnim istraživanjima i radovima već duži niz godina se, takođe, rezimiraju glavni argumenti i predlozi za reformu načina rada STO, koji uključuju pre svega procedure odlučivanja, pregovaračke modalitete i rešavanje sporova.⁶⁸⁷⁾ Iznose se i argumenti i istraživanja koja dokazuju potencijale za rast trgovine zemalja članica STO.⁶⁸⁸⁾ Ne smeju se zaboraviti ni interesi manje razvijenih zemalja, kao i njihovo uzdržavanje od pokretanja sporova putem STO sistema za rešavanje sporova, i uopšte njihovo slabije učešće u celokupnom radu Svetske trgovinske organizacije.⁶⁸⁹⁾ Iznose se stavovi da dosadašnji pokušaji kritičkog osvrta na rad nisu bili dovoljni za pokretanje dublje reforme.⁶⁹⁰⁾ Dok su potpisane stotine novih regionalnih sporazuma i dok su zemlje jednostrano sprovodile carinsku liberalizaciju, multilateralni pristup vrtilo se u mestu.⁶⁹¹⁾ Razmatra se da li je dvostruki sistem STO, koji je postavljen u sistemu za rešavanje sporova, zaista poželjan i da li je moguća alternativa u vidu eliminisanja Apelacionog tela, uz istovremeno poboljšanje kvaliteta panel postupaka.⁶⁹²⁾ Pojavili su se i kritički osvrta na, do sada najdetaljniji, plan za modernizaciju STO koji je sastavila Evropska komisija.⁶⁹³⁾

Sve veći broj inicijativa, što naučne zajednice, što samih država članica STO, dokazuje da je neophodno preduzeti korake radi očuvanja dogovora i saradnje u trgovini, kao i očuvanja sistema trgovine zasnovane na međunarodno prihvaćenim pravilima, koja svoju personifikaciju imaju u Svetskoj trgovinskoj organizaciji. Postavljen je težak zadatak pred STO odnosno pred njene zemlje članice. Otvoren dijalog, razmena ideja, stavova i mišljenja, diskusija o svim problemima koji kočuju rad i efikasnost STO, konstruktivne inicijative i aktivno učešće svih zainteresovanih, prema mišljenju autora, najbolji su način da se dođe do rešenja, osavremeni rad ove organizacije i prevaziđe blokada u radu.

Generalni sekretar STO je na Samitu B20, 4. oktobra 2018, istakao potrebu za jačanjem multilateralnog trgovinskog sistema, uz izgradnju konsenzusa između poslovnih lidera i civilnog društva o tome kako treba rešiti glavne globalne izazove i prioritete u trgovini. S obzirom na rastuće tenzije u trgovini širom sveta,

⁶⁸⁶⁾ *The Guardian*, <https://www.theguardian.com/world/2018/dec/01/g20-leaders-donald-trump-rules-based-order-wto-reform>

⁶⁸⁷⁾ Hoekman, Bernard (2011). *Proposals for WTO Reform: A Synthesis and Assessment*, 20 *Minn. J. Int'l L.*, 324.

⁶⁸⁸⁾ Babetskaia-Kukharchuk, O., & Maurel, M. (2004). Russia's accession to the WTO: the potential for trade increase. *Journal of Comparative Economics*, 32(4), 680—699.

⁶⁸⁹⁾ Alavi, A. (2007). African countries and the WTO's Dispute Settlement Mechanism. *Development Policy Review*, 25(1), 25—42.

⁶⁹⁰⁾ Bogdandy, Armin von; Wagner, Markus (2005). The Sutherland Report on WTO Reform — A Critical Appraisal. *World Trade Review*, 4, 439.

⁶⁹¹⁾ Hanson, Daniel (2010). Reforming the Reform Agenda: Crisis at the WTO, *1 Grove City College. Journal of Law and Public Policy*, 7.

⁶⁹²⁾ Iynedjian, Marc (2005). Reform of the WTO Appeal Process, *6 J. World Investment & Trade*, 809.

⁶⁹³⁾ Evenett, S. J. (2018). Triage? Assessing the EU's Modernisation Proposals for the WTO. *Inter-economics*, 53(5), 253—256.

STO dobija sve veće zahteve za reformama kako bi se ojačala ova organizacija i kako bi se pomoglo u rešavanju ovih izazova, pa je pozvana i poslovna zajednica da dâ svoje predloge i doprinos. Ali bez obzira na teškoće kroz koje prolazi, STO je od suštinskog značaja za stabilnost, rast i stvaranje radnih mesta širom sveta, pa generalni sekretar planira da nastavi da radi sa svim zemljama članicama i zainteresovanim stranama, kako bi sistem učinio još inkluzivnijim i odgovornijim u narednim godinama.⁶⁹⁴⁾

Američke akcije blokiranja nominacija u Apelacionom telu, blokiranja formiranja NAFTA panela Poglavlja 20 u sporu oko šećera sa Meksikom, i druge akcije, dovode do uznemirujućeg trenda u pristupanju te zemlje i postupcima prema sistemima za rešavanje sporova u međunarodnoj trgovini. Potrebno je više istraživanja kako bi se uzeli u obzir svi osnovni uzroci američkog nezadovoljstva sistemima za rešavanje sporova u međunarodnoj trgovini, kao što je potrebno razmotriti i više alternativa za reforme u okviru STO. Svet se od osnivanja STO značajno promenio, dinamika pregovaranja koja je nekada funkcionisala u STO — kada je kvadrilaterala ili „četvorka“ (Evropska unija, SAD, Japan i Kanada) predlagala odluke, a ostale zemlje odlučivale da li da ih prihvate — prestala je da funkcioniše i ostavila je slobodan put današnjem multipolarnom svetu koji tek treba da pronađe pravo rešenje za prevazilaženje problema.⁶⁹⁵⁾ Početni uspeh pravno uspostavljenog sistema za rešavanje sporova u okvirima STO, u odnosu na neefikasnost sistema u okvirima GATT-a, sada je ugrožen. Možemo se samo nadati da će dodatni pritisak aktuelne krize stvoriti neophodan pokret za otklanjanje blokade i reformu sistema na način koji će odgovarati geopolitičkoj realnosti 21. veka.

Na isti način na koji je vladavina prava važna za funkcionisanje države kao i privrede u njoj, vladavina prava u međunarodnim okvirima (ovde pre svega mislimo na STO sistem zasnovan na dogovorenim i potpisanim međunarodnim trgovinskim sporazumima) važan je za funkcionisanje svetske privrede i posebno međunarodne trgovine. Ukoliko je dobro usmerena globalizacija, moguće je ostvariti velike dobitke od trgovine na globalnom nivou. Nažalost, posmatrajući Svetsku trgovinsku organizaciju pre svega, njen rad i njen uticaj u svetu, a s obzirom na to kako poslednjih godina sistem funkcioniše, možemo zaključiti da je ova organizacija trenutno u krizi jer nije uspela da se izbori sa naraslim problemima u funkcionisanju i što je najbitnije donošenju obavezujućih odluka. Samim tim su se javile tendencije da se nešto promeni. Politika SAD predstavlja ekstremnu verziju rešenja krize u vidu povratka na bilateralne sporazume, uz slabljenje uloge i značaja ove međunarodne organizacije, sa čak pretnjom najmoćnije zemlje članice o njenom napuštanju. Druge zemlje koje imaju snažan glas u okviru STO, kao što su

⁶⁹⁴⁾ WTO (5 October 2018). DG Azevêdo welcomes B20 support for the WTO, https://www.wto.org/english/news_e/news18_e/dgra_05oct18_e.htm, 12. novembar 2018.

⁶⁹⁵⁾ Jara, Alejandro (2012). *El Medio Ambiente y la OMC. 2 Rev. Der. Econ. Int'l* 5; Hopewell, Kristen (2015). *Different Paths to Power: The Rise of Brazil, India and China at the World Trade Organization. 22 Rev. Int'l Pol. Econ. 311*, navedeno prema: Condon, B. J. (2018). *Captain America and the Tarnishing of the Crown: The Feud Between the WTO Appellate Body and the USA. Journal of World Trade*, 52(4), 556.

na primer Evropska unija i Kanada, zagovaraju radije pristup postepene reforme celokupnog sistema koji predstavlja Svetska trgovinska organizacija i nastavljanje multilateralnog rešavanja trgovinskih sporova, kao i multilateralnih pregovora koji bi doveli do novih modernijih STO sporazuma.

Smatramo da ne bi trebalo odustajati od sistema koji se vekovima gradio, kao i da ne treba sporiti neophodnost postojanja organizacije kao što je STO, koja rešava trgovinske sporove i teži uklanjanju barijera u trgovini, jer je to u neku ruku radi sveopšteg dobra. Poznavanje pravila trgovine i to kao unapred poznata pravila, veoma su važan faktor u procesu odlučivanja u svakom preduzeću, u planiranju i nesmetanom radu, dok nesigurnost i netransparentnost najčešće dovode do rasta troškova rizika, kao i do komplikovanja celokupnog trgovinskog procesa. Na osnovu iznetih stavova i istraživanja, smatramo da bi najbolji odgovor trebalo da bude pronalaženje rešenja u smislu unutrašnje reorganizacije Svetske trgovinske organizacije, koja će omogućiti bolje upravljanje, efikasniji rad, možda čak i uz izmenu pravila jednoglasnog donošenja odluka svih zemalja članica, kako bi se izbeglo urušavanje celog, na pravilima zasnovanog sistema, koji se dugi niz godina gradio.

12. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Svetska trgovinska organizacija je delokrugom svojih aktivnosti obuhvatila, pored osnovnih pitanja kojima se bavi (trgovina robom, uslugama i intelektualnom svojinom), i niz drugih pitanja koja su na različite načine povezana sa međunarodnom trgovinom. Na taj način su i pojedina pitanja koja se tiču odnosa između trgovine i životne sredine, i trgovine i načina organizacije zdravstvenih sistema, koja se u ovoj monografiji razmatraju, postala do izvesne mere (direktno ili indirektno) predmet interesovanja ove organizacije. Više činilaca je doprinelo načinu razumevanja i tumačenju mogućeg odnosa STO prema ovim pitanjima. Jedan od njih je porast značaja ovih pitanja u kontekstu njihove ukupne aktualizacije na međunarodnom nivou, kao i u okviru pojedinih država. Ovome treba dodati i činjenicu da su neke dimenzije globalizacijskih procesa, u čijem su središtu problemi razvoja, uticale na jačanje međuzavisnosti stanja u ovim oblastima i uticaja na trgovinu. Pitanje karaktera odnosa između problema razvoja i pravila zaštite životne sredine i zdravlja stanovništva, kao i njihovog uticaja na odvijanje međunarodne trgovine, moglo bi biti predmet detaljnijeg istraživanja. S druge strane, problemi u funkcionisanju STO i predlozi za reformu ove organizacije ukazuju, između ostalog, i na potrebu za jasnijim definisanjem elemenata politike ove organizacije u odnosu na aktivnosti koje se preduzimaju u oblasti životne sredine i zdravstva. Prema tome, mogućnosti integracije sistema upravljanja zaštitom životne sredine i zdravstvenih sistema sa ciljevima trgovinske politike na globalnom nivou zaslužuju da budu detaljnije preispitani. Ovo ne samo zbog uticaja različitih mera u oblasti politike zaštite životne sredine i zdravstva međusobno (čiji se uticaji u novije vreme sve ozbiljnije sagledavaju), već i zbog uticaja mera u ovim oblastima na trgovinu i obrnuto. Strateškim ciljem moglo bi se smatrati pronalaženje mogućnosti usklađivanja i sinergetskog delovanja mera u oblasti trgovinske politike na globalnom nivou i politike zaštite životne sredine i zdravstva. Naravno, brojni su izazovi koji stoje na putu takvom pristupu u rešavanju međusobnih odnosa triju, praktično govoreći, međusobno različitih sistema. Pitanje mogućnosti usklađenog delovanja ovih sistema, koje najvećim delom na globalnom nivou reprezentuju STO, Program UN za životnu sredinu i Svetska zdravstvena organizacija, zaslužuje da bude znatno detaljnije, i u odnosu na posebne kriterijume, razmotreno. Pritom bi, naravno, trebalo uzeti u obzir i postojeće regionalne aranžmane u oblasti trgovine, životne sredine i zdravstva, kao i različite institucionalne forme organizovanja koje su izgrađene i nalaze se van klasično shvaćenih međunarodnih organizacija.

Stanje u okviru STO i njena dosadašnja praksa upućuju na širi kontekst pitanja koja bi trebalo imati u vidu u raspravi o odnosima između trgovine, životne sredine i zdravstva. Multilateralni trgovinski pregovori, prvo u okviru Opšteg spo-

razuma o carinama i trgovini, a zatim u okviru Svetske trgovinske organizacije, za rezultat su imali brojne dogovorene i usvojene sporazume. Svojim radom, ovaj GATT/STO sistem pozitivno je uticao na ukupni rast vrednosti i obima trgovine u svetu. Takođe, ovaj sistem je veoma efikasno promovisao i širio principe liberalizacije trgovine na veliki broj zemalja sveta. Nažalost, najveći broj zemalja, pre svega slabije razvijenih, u praksi je bio isključen iz pregovora. Odlučujuća pitanja su se u najvećoj meri rešavala i odluke su se donosile u okviru „zelene sobe“, a ekonomski i politički slabije zemlje zatim su prihvatale ove odluke i time im davale legitimnost na multilateralnom nivou. Na taj način je STO, a pre nje i GATT, poslužila ciljevima i interesima razvijenih, dok je za nerazvijene zemlje taj pozitivni uticaj daleko manji. Ne sporeći potrebu za postojanjem multilateralno dogovorenog sistema i pravila o odvijanju trgovine u međunarodnim okvirima, primećeni su brojni nedostaci u radu Svetske trgovinske organizacije, koja u svojim okvirima (međunarodnog foruma za trgovinske pregovore) nije uspeła da omogući stvaranje kompromisa, već je još više dovela do polarizacije ove dve strane, što je, između ostalog, jedan od razloga blokade pregovora na Doha rundi.

Neslaganje između najuticajnijih zemalja članica STO, veliki broj pokrenutih pitanja i tema za pregovore na Doha rundi, kao i drugi faktori, već godinama usporavaju i opterećuju trgovinske pregovore na ovoj tzv. razvojnoj rundi. Iako studije pokazuju da je STO podstakla trgovinu i da bi prepreke za obavljanje trgovine u odsustvu ove organizacije bile znatno više, zbog blokade procesa multilateralnih pregovora u okvirima STO tokom poslednjih decenija jačaju regionalizam i bilateralizam. Do sada, jedini dogovoreni multilateralni trgovinski sporazum u okviru STO — Sporazum o olakšavanju trgovine, bio je najavljen kao zamajac koji će pokrenuti zatvaranje pregovora i u drugim oblastima Doha agende. Međutim, to se nije desilo. Naprotiv, sve su izraženije postale kritike upućene ka multilateralnom sistemu pod okriljem Svetske trgovinske organizacije. Na ovom forumu za trgovinske pregovore razvili su se brojni mehanizmi za olakšavanje trgovine, ali se u isto vreme trgovina i dalje ograničava raznim protekcionističkim merama. Stiče se utisak da je između zemalja članica STO, umesto razgovora i kompromisa, zavlдалo opšte nepoverenje i prebacivanje krivice.

Odnosi između trgovine i životne sredine imaju svoje utemeljenje u praktičnim aspektima mera trgovinske politike i politike i prava životne sredine, odnosno u uticajima mera koje se u jednoj oblasti primenjuju na stanje u drugoj. Aktivnosti različitih subjekata u međunarodnim odnosima, pre i nakon formiranja Svetske trgovinske organizacije, kao i aktivnosti u okviru same STO, uticali su na pojavu značajnog broja stručnih i naučnih radova posvećenih različitim aspektima odnosa između trgovine i životne sredine. Pritom bi trebalo imati u vidu i prevashodne ciljeve STO kao međunarodne organizacije, odnosno ciljeve pojedinih organizacija i drugih subjekata u oblasti životne sredine sa uticajem (ili potencijalom uticaja) na trgovinu. Pored institucionalnih aspekata ovih odnosa, veći deo radova posvećen je analizi formalnih odnosa koji proističu iz postojećih međunarodnih i drugih izvora prava kojima su regulisani pojedini aspekti odnosa

između ovih oblasti. U široj javnosti se karakter ovih odnosa, u senci sporova koji se povezuju sa životnom sredinom i koji su vođeni u okviru STO, najčešće ocenjuje kao „sukob“, iako se u jednom delu radova posvećenih ovim pitanjima ukazuje i na drugačije forme odnosa. Izgleda da bi se razvojna komponenta trgovinskih odnosa, kao i kvalitativni sadržaji odnosa između životne sredine i razvoja, mogli posmatrati kao zajednički imenitelj i osnova za usklađene aktivnosti u okviru dve relativno odvojene oblasti praktičnog delovanja različitih subjekata. U literaturi postoje naznake da tzv. održivi razvoj poseduje elemente i potencijal koji omogućava stvaranje zajedničke osnove za usklađeno delovanje subjekata u oblasti trgovine, odnosno životne sredine. U tom kontekstu se ukazuje i na različite dileme u vezi sa koncepcijom održivog razvoja. U celini posmatrano, moglo bi se reći da je jedan deo aktivnosti STO usmeren ka uvažavanju zahteva u oblasti životne sredine i na način na koji, najvećim delom, nastoji da se izbegne sukob između međunarodne trgovine i zahteva (obaveza, standarda, itd.) u oblasti životne sredine koji se ponekad tumače kao prepreka međunarodnoj trgovini.

Međutim, utisak je da se STO nije na sistematski način bavila pitanjem odnosa između trgovine i zaštite životne sredine. Pojam „životna sredina“, koji se koristi u dokumentima STO, nije eksplicitno definisan i ne zna se šta bi on, za potrebe međunarodne trgovine, mogao tačno da podrazumeva. Iako se u dokumentima STO daju izvesne naznake o tome (uključujući i dokumente Doha runde), sistemski pristup ovim pitanjima podrazumeva jasnije definisane granice odnosa između dve politike, dve interesne grupacije, dve grane prava, itd. Naravno, ostaje više mogućnosti na osnovu kojih bi se značenje ovog pojma moglo određivati (sadržaj međunarodnih ugovora u oblasti životne sredine koji sadrže takve ili druge relevantne odredbe, sadržaj normi unutrašnjeg prava, sudska praksa STO i pojedinih međunarodnih tela u oblasti životne sredine ili od značaja za oblast životne sredine, itd.). Osim navedenog, trebalo bi imati u vidu da STO nema poseban dokument u kojem bi se definisali karakter, pravila i smisao mogućih odnosa između međunarodne trgovine i životne sredine. Ono što se nudi u okviru Doha razvojne agende (i još nekih dokumenata) može se smatrati više tehničkim usmerenjem za potrebe jednog razvojnog procesa u okviru organizacije. Moguće je da bi jedan pravac aktivnosti u oblasti uređivanja odnosa između međunarodne trgovine i životne sredine, za potrebe STO, mogao biti i zaključivanje posebnog sporazuma kojim bi se izvesna pitanja sistemski uredila. Pritom bi trebalo imati u vidu da se složenost postojećih institucionalnih aranžmana u oblasti životne sredine i dostignuti nivo razvoja međunarodne politike i prava u oblasti životne sredine (upravljanje otpadom, upravljanje opasnim hemikalijama, zaštita biodiverziteta, klimatske promene, itd.) mogu smatrati ograničavajućim faktorom. Kao da fragmentacija sistema upravljanja u oblasti životne sredine, o kojoj se piše, ide u prilog postojećem *status quo* stanju odnosa između dve grupe pravila. Kao da postojeći sistem upravljanja u oblasti životne sredine na međunarodnom (globalnom) nivou još više udaljava ciljeve zaštite životne sredine od mera trgovinske politike, i obrnuto.

Međunarodni ugovori u oblasti životne sredine predstavljaju elemente složene arhitekture sistema upravljanja koji, do različitog nivoa efikasnosti i uz brojne

kritike na račun efikasnosti, funkcioniše na globalnom i regionalnim nivoima. Njihov odnos prema međunarodnoj trgovini, osim onih međunarodnih ugovora u oblasti životne sredine koji za svoj isključivi predmet regulisanja imaju pojedina pitanja neposredno relevantna za međunarodnu trgovinu (Konvencija o međunarodnoj trgovini ugroženim vrstama divlje faune i flore — CITES, Bazel-ska konvencija o kontroli prekograničnog kretanja opasnog otpada, Roterdamska konvencija o postupku davanja saglasnosti na osnovu prethodnog obaveštenja za određene opasne hemikalije i pesticide u međunarodnoj trgovini, Stokholmska konvencija o dugotrajnim organskim zagađujućim supstancama, Montrealski protokol o supstancama koje oštećuju ozonski omotač, itd.), uglavnom je takav da ne obezbeđuje sistemsko uređivanje odnosa prema međunarodnoj trgovini. Složenost problema u oblasti životne sredine, s jedne strane, i rastuća međuzavisnost država u okviru globalizacijskih procesa i liberalizacije svetske trgovine, s druge strane, ističu potrebu da se ova pitanja preciznije urede. I primena protekcionističkih mera u međunarodnoj trgovini otvara niz specifičnih pitanja od značaja za zaštitu životne sredine i ostvarivanje ciljeva razvoja. To podrazumeva i uvažavanje aktuelnih koncepcijskih tendencija koje se odnose na oblast održivog razvoja i otvorenih pitanja u vezi sa ovim. Moguće je da bi takav sporazum mogao da sadrži samo izvesne principe odnosa između mera zaštite životne sredine i (liberalizacije) međunarodne trgovine, a da se detaljnija razrada pojedinih konkretnijih pitanja prepusti posebnim dokumentima (verovatno protokolima uz ovakav sporazum). Takav pristup bi podrazumevao i prethodna istraživanja čiji bi cilj mogao biti, između ostalog, i identifikacija tačaka sukoba između normi u jednoj oblasti i normi u drugoj. Ali, ne samo to. Pojedine elemente dodira dva pravna sistema trebalo bi podvrći i detaljnijoj analizi međusobne kompatibilnosti, sa stanovišta širih ciljeva („održivog“) razvoja, u okviru čega bi pitanje položaja zemalja u razvoju moralo biti detaljnije sagledano.

Delovi ove knjige koji se odnose na zdravstveni sistem i problem pružanja zdravstvene zaštite imali su za cilj da prikažu ulogu STO i uticaj rada ove organizacije na organizaciju i funkcionisanje zdravstvenih sistema. U radu je prikazan odnos međunarodne trgovine i zdravstvene zaštite koji ima uticaj na funkcionisanje nacionalnih zdravstvenih sistema. Naime, porast obima međunarodne trgovine, koja direktno utiče na veću fluktuaciju proizvoda i usluga (ali i na cenu farmaceutskih proizvoda), ukazao je na potrebu za većom saradnjom između zdravstvenog i trgovinskog sektora na globalnom nivou. Takođe, pokazalo se da su uticaji globalnih finansijskih kriza remetilački faktor za pružanje adekvatne zdravstvene zaštite, a direktno utiču i na probleme prehrane stanovništva, što bi se potencijalno moglo prevenirati kroz dublju saradnju trgovinskog i zdravstvenog sektora. Može se zaključiti da postoji potreba za kvalitetnijom i boljom saradnjom trgovinskih i zdravstvenih organizacija na globalnom nivou.

U istraživanju su prikazani faktori uticaja na cene medicinskih proizvoda u međunarodnoj trgovini (carine, standardi proizvodnje, tehnička regulativa, različite vrste inspekcija koje se mogu odvijati i pre izvoza samog proizvoda i dr.). STO ima značajan

uticaj na formiranje cena ovih proizvoda a samim tim i na njihovu dostupnost. Eliminisanjem ili umanjenjem uticaja trgovinskih barijera (na koje direktno može da utiče članstvo određene zemlje u STO) srazmerno se povećava i dostupnost lekova i medicinskih sredstava na tržištu, pa se samim tim očekuje i efikasniji zdravstveni sistem, zasnovan na kvalitetnijem pružanju zdravstvene zaštite.

U radu je prikazan hronološki pregled usvojenih dokumenata koje se odnose na javno zdravlje. Prikazani su događaji od značaja, počev od Urugvajске runde 1986, pregovora o TRIPS sporazumu u Marakešu na Ministarskoj konferenciji, do deklaracije u Dohi 2001, kao i kasnijih modifikacija TRIPS sporazuma. Pomenuta deklaracija u Dohi značajna je za zdravstveni sistem jer uključuje i budući pregled TRIPS saveta za zaštitu patenata, patentiranje kod bioloških procesa (čl. 27.3(b)) i konvenciju o biološkom diverzitetu i zaštiti tradicionalnih znanja i folklor. Dualni efekat zaštite patenata, koji utiče na promociju razvoja novih lekova i uticaja na cenu, prepoznat je u okviru Doha deklaracije i od tada se dalja razmatranja vezuju za omogućavanje veće dostupnosti lekova sa esencijalne liste Svetske zdravstvene organizacije. U delu istraživanja koje se odnosi na zaštitu patenata, analizira se TRIPS sporazum, kao i uticaj STO u oblasti regulisanja međunarodnog prometa lekova i medicinskih sredstava. Osim toga, kroz pomenuti TRIPS sporazum definisana je i zaštita patenata, kao i zaštita upotrebe podataka kliničkih ispitivanja. Problemi koji nastaju usled zaštite prava patenata ogledaju se u manjoj dostupnosti lekova na tržištu. STO je pokušala da prevaziđe te probleme kroz proces obaveznog licenciranja (*Compulsory Licensing*). Međutim, čak i takav *modus operandi*, koji bi omogućio da se u slučaju određenih epidemija i drugih značajnih javnozdravstvenih problema obezbedi dozvola za proizvodnju leka od strane imaoca prava na patent, empirijski su se pokazali neodrživim. Navedeni su različiti primeri tumačenja ovakve procedure koje je inicirala STO, kao i otpori koje su pružali imaoci prava na patent. Analizom različitih slučajeva zaključeno je da je neophodno dalje raditi na usavršavanju procedura za obavezno licenciranje i imati uniformni pristup tim problemima. Međutim, od značaja je to što je STO ukazala na javnozdravstvene probleme. Takođe, važno je da se u slučaju istih omogući posredovanje i dozvola imaoca prava nad patentom. Ovim bi se omogućila veća dostupnost leka u slučaju dokazanih javnozdravstvenih problema. Ovo je shvaćeno kao dobar signal, a istovremeno, ukazuje se potreba za daljim usavršavanjem ovog principa u praksi i obezbeđivanjem veće dostupnosti lekova i medicinskih sredstava, tamo gde su najpotrebniji.

U analizi se pokazalo da zaštita prava na patente lekova zapravo onemogućava veću dostupnost lekova. Kako bi se razumeo taj problem u celini, prikazan je proces dovođenja novog leka na tržište i svi izazovi koje taj proces nosi za nosioca prava na novi patent. Ta analiza uključuje značaj kliničkih ispitivanja kao i definisanje procesa izvođenja kliničkih ispitivanja. STO direktno stimuliše inovacije i radi na njihovoj zaštiti, u saradnji sa drugim međunarodnim organizacijama. Oblast kliničkih ispitivanja zapravo je put inovacije do tržišta u industriji koja se poslednjih decenija globalno najbrže razvija.

Segment TRIPS sporazuma koji se odnosi na ekskluzivitet informacija u kliničkim ispitivanjima takođe je analiziran, kao i segmenti od značaja za zaštitu patenata, uključujući različite vrste zloupotreba. Tokom istraživanja se pokazalo da se očekuje veći stepen zloupotreba zaštite patenata u biomedicinskoj i farmaceutskoj industriji, s obzirom na visok stepen rasta te industrije kao i stepen razvoja i ulaganja u istraživački sektor. Shodno tome, preporučuju se mere koje se ogledaju u adekvatnoj zaštiti podataka kliničkih ispitivanja u Republici Srbiji a tiču se rada Agencije za lekove i medicinska sredstva, Ministarstva zdravlja ali i medicinskih institucija koje učestvuju u kliničkim ispitivanjima. Razvoj sektora kliničkih ispitivanja može biti od ekonomskog značaja, ali i bitnosti za razvoj nauke u Republici Srbiji.

Proces pristupanja Srbije Svetskoj trgovinskoj organizaciji je posle nekoliko neuspešnih pokušaja zvanično otpočeo 15. februara 2005. godine. Tada je Opšti savet STO doneo odluku o osnivanju Radne grupe za Srbiju i o početku procesa prijema u STO. Poslednji nacrt izveštaja Radne grupe za Srbiju sačinjen je u oktobru 2012. godine. Srbija je i dalje izvan članstva u ovoj organizaciji iako je najveći deo multilateralnih i bilateralnih pregovora o pristupanju okončan. Naredni sastanak Radne grupe očekuje se kada Srbija završi proceduru donošenja preostalih zakonskih rešenja u skladu s pravilima STO, pre svega u vezi prometa GMO proizvoda, zatim kada se okonča rad na novom nacrtu izveštaja Radne grupe i kada se potpišu preostali bilateralni protokoli o pristupu tržištu robe i tržištu usluga. Faktički, pregovori Srbije o prijemu u STO stoje još od 2013. godine. U međuvremenu, „cena“ članstva u STO je porasla, odnosno zemlje članice STO, koje su u Radnoj grupi za pregovore, sve više uslovljavaju zemlje kandidatkinje. Kako je sam proces pregovaranja za članstvo u STO postavljen na taj način da je pristrasan u korist postojećih zemalja članica, svakom narednom kandidatu postaje sve teže da uđe u STO. Nadamo se da će se pregovori Republike Srbije uskoro ponovo pokrenuti i da će napredovati bržim tempom ka svom konačnom završetku i pristupanju Svetskoj trgovinskoj organizaciji.

Za Republiku Srbiju se pitanje odnosa između trgovine i životne sredine postavlja prevashodno u kontekstu ukupnih odnosa između ovih dveju oblasti i, u tom smislu, položaja RS u međunarodnim ekonomskim odnosima, uključujući ciljeve vezane za članstvo u STO. Prethodnim pitanjem moglo bi se smatrati pitanje dostignutog nivoa EU integracija i to posebno sa stanovišta kriterijuma vezanih za usaglašavanje nacionalnih propisa sa propisima EU. Izgleda da usaglašavanje propisa u oblasti životne sredine (koji su od značaja za trgovinu) sa propisima EU ne nailazi na posebne prepreke koje bi uticale na članstvo u STO. Što se tiče članstva RS u međunarodnim ugovorima u oblasti životne sredine, treba konstatovati da je RS, zajedno sa susednim državama, članica ključnih međunarodnih ugovora u oblasti životne sredine koji su, istovremeno, od značaja i za trgovinu. Naravno, ovo pitanje bi u detaljnijoj analizi trebalo značajnije vezivati za praktično sprovođenje i primenu pojedinih međunarodnih ugovora što je, opet, deo šire rasprave o pretpostavkama i ograničenjima postojećeg sistema upravljanja u oblasti životne sredine. Normativno posmatrano, osim zakona koji treba da reguliše oblast genetski modifikovanih organizama, ali koji ne pripada grupi propisa u oblasti životne sredine (prema klasifikaciji za potrebe procesa pridru-

živanja) i koji bi trebalo usaglasiti sa relevantnim propisima EU, najveći deo aktuelnih i predstojećih aktivnosti RS očekuje se u sferi praktičnog sprovođenja. Poslednje procene Evropske komisije (2018) nedvosmisleno jasno ukazuju, između ostalog, na potrebu za preduzimanjem značajnijih aktivnosti radi stvaranja pretpostavki za praktično funkcionisanje sistema upravljanja u oblasti životne sredine, kao jednog od ključnih problema.

U knjizi je izvedena i analiza procesa pristupanja Republike Srbije Svetskoj trgovinskoj organizaciji, posmatrana kroz prizmu potencijalnih prepreka, ali i usmerenja u oblasti zdravstvenog sistema. Naime, pokazalo se da STO ima značajan uticaj na zdravstvene sisteme kroz upotrebu osnovnih postulata rada, poput antimonopolske politike i politike zaštite konkurencije. Potencijalni segmenti zdravstvenog sistema koji su podložni reformama i usklađivanju rada sa principima STO jesu: zdravstveno osiguranje, dostupnost lekova, ali i ukupno posmatrani kvalitet pružanja zdravstvene zaštite. Takođe, TRIPS sporazum se reflektuje i na proces inovacija (u zdravstvenom sektoru), ali i zakonodavstva. Predlažu se zakonski modeli koji podržavaju inovacije.

Zaključna razmatranja pokazuju da je rad STO u oblasti zaštite patenata dobar za one koje štiti, ali sa druge strane onemogućava veću dostupnost lekova. Ovaj problem se ne vezuje samo za rad ove organizacije već se uopšte za princip finansiranja nosilaca patenata. Naime, ukoliko bi nosioci prava na patent bili finansirani iz drugih izvora (osim direktno kroz tržište i prodaju svojih proizvoda), celokupan koncept zaštite patenata ne bi bio neophodan, bar ne u ovako striktnom i dugoročnom procesu zaštite (dvadeset godina). Imajući u vidu da se radi o posebnoj vrsti proizvoda — lekovima, drugi izvori finansiranja mogli bi se smatrati opravdanim rešenjem i time bi se napravio krupan korak napred u očuvanju globalnog javnog zdravlja.

Takođe, jedan od osnovnih principa rada STO jeste i zaštita konkurencije koja direktno utiče i na zdravstveni sistem, kroz potrebu za privatizacijom i reformom sektora zdravstvenog osiguranja. Naime, ukoliko je država jedini vlasnik fonda za zdravstveno osiguranje, u tom slučaju se takva uloga smatra monopolskom i u suprotnosti je sa ciljevima zaštite konkurencije na tržištu. U radu su prikazane različite države i slučajevi njihovih reformi sektora zdravstvenog osiguranja. U nekim državama je taj princip poštovan (SAD), dok je u nekima odbijen, ako ga je inicirala vlada (Mađarska). U Srbiji je Republički fond zdravstvenog osiguranja (RFZO) u punom vlasništvu države, pa bi trebalo očekivati da se u budućnosti pokrene i pitanje reformisanja vlasničke strukture tog fonda.

STO je suočena sa brojnim problemima i izazovima. Ova organizacija, čije funkcionisanje zavisi od volje i dogovora zemalja članica, u trenutnim nepovoljnim okolnostima nalazi se u skoro paralizovanom stanju. Od brojnih problema sa kojima je suočena najvažniji su: nezavršeni pregovori i nedostatak sporazuma iz Doha runde, ozbiljni problemi u funkcionisanju sistema za rešavanje sporova i porast unilateralnih trgovinskih mera koje uvode ekonomski najmoćnije zemlje sveta. Zemlje članice već su pojedinačno počele da rade na rešavanju ovih i drugih problema Svetske trgovinske organizacije i diskusija je u toku. Pokrenute su pojedine inicijative i dati su predlozi

za prevazilaženje krize, tako da preostaje da se u narednim godinama, uz dogovor pre svega velikih sila, nađe kompromis koji bi doveo do reforme i modernizacije STO. Ostaje da se vidi da li će se i zemlje u razvoju, sa zakašnjenjem, uključiti u reformisanje ove organizacije i izboriti se za nešto povoljniji položaj.

Zemlje u razvoju trenutno nisu aktivno angažovane u započeti proces reforme Svetske trgovinske organizacije. Početne konkretne predloge za reformu STO dale su razvijene zemlje (države EU, SAD, Kanada i dr.), dok se od zemalja u razvoju u razgovore o reformi STO trenutno uključila samo Kina. Upitno je koliko Kina, koja je poslednjih decenija imala izvanredne stope privrednog rasta, a posebno trgovinskog, uopšte ima u vidu zaštitu interesa zemalja u razvoju u okviru ove trgovinske organizacije. Da li će se rešavanje višegodišnjih problema u okviru multilateralnih trgovinskih pregovora, funkcionisanja tela za rešavanje sporova i drugih pitanja presudnih za funkcionisanje STO odvijati na relaciji SAD—Kina? Da li će i druge države sveta shvatiti da se trenutno rešavaju krucijalna pitanja? Rešenja koja se usvoje imaće presudan i dugoročan uticaj na pojedinačne politike trgovinskog razvoja i indirektno sveukupan ekonomski razvoj svih zemalja članica STO, bez obzira na to da li su neposredno učestvovala u njihovom predlaganju.

Do sada izloženi predlozi za reformu Svetske trgovinske organizacije obuhvataju, između ostalog, i sledeće: olakšavanje načina donošenja odluka u STO, poboljšanje mogućnosti i mehanizama za raspravu o trgovinskim problemima, novi pristup korišćenju mehanizma specijalnog i diferencijalnog tretmana, uvođenje podsticaja i sankcija za poboljšanje obaveze notifikacija, jačanje mehanizma za reviziju trgovinske politike, smanjenje neefikasnih odbora, transparentnost u pogledu nivoa i stepena državne kontrole u državnim preduzećima, proširivanje spiska zabranjenih subvencija i poboljšanje obaveštavanja o uvođenju novih subvencija i domaćih mera, jačanje proceduralnih aspekata aktivnosti STO u izradi pravila, efikasniji monitoring na nivou komiteta, jačanje nezavisnosti i ograničavanje ovlašćenja Apelacionog tela, olakšavanje i preusmeravanje sudskih postupaka, identifikovanje prioriteta i sredstava za modernizaciju pravila, promenu kategorisanja zemalja u razvoju itd. Navedeno pokazuje da je najviše predloga za reformu dato iz oblasti trgovinskih pregovora, nadgledanja trgovinskih politika i rešavanja sporova. U predlozima za reformu, iznesenim do zaključenja ove monografije, nisu obuhvaćena pitanja životne sredine i zdravlja.

Eventualni neuspeh u reformi STO mogao bi unazaditi svetski trgovinski sistem. To bi moglo voditi ka postepenom pretvaranju postojećeg sistema u sistem zasnovan najvećim delom na moći, što bi omogućilo velikim zemljama da deluju jednostrano i koriste različite mere trgovinskih pritisaka radi ostvarivanja svojih interesa. U takvoj situaciji, ostale (a pogotovo male države) mogle bi dospeti u nezavidan položaj. To potencijalno otvara i različita druga pitanja, povezana sa položajem malih i srednjih država, uključujući pored trgovinskih odnosa i pitanje njihovog položaja u globalnim odnosima koji postoje ili se uspostavljaju u vezi sa zaštitom životne sredine i funkcionisanjem zdravstvenih sistema.

13. PRILOZI

Prilog 1

Izvoz (u okviru CITES konvencije) iz Srbije, 2012—2017.
Gross Exports Report (Serbia, 2012—2017)

App.	Taxon	Term	Unit	Country	2012	2013	2014	2015	2016	2017
I	<i>Aquila heliaca</i>	bodies		RS					1	
I	<i>Elephantidae spp.</i>	ivory pieces		RS					1	
I	<i>Elephantidae spp.</i>	piano keys		RS					52	
I	<i>Elephantidae spp.</i>	tusks		RS		3				
I	<i>Falco hybrid</i>	live		RS	21	18		37	44	
I	<i>Falco peregrinus</i>	bodies		RS					2	
I	<i>Falco peregrinus</i>	live		RS	2		3	10	26	
I	<i>Falco rusticolus</i>	live		RS		1				
I	<i>Felis chaus</i>	live		RS				2		
I	<i>Haliaeetus albicilla</i>	bodies		RS					1	
I	<i>Lemur catta</i>	live		RS				1		
I	<i>Lophophorus impejanus</i>	live		RS		2				
I	<i>Loxodonta africana</i>	tusks		RS		1				
I	<i>Panthera pardus</i>	live		RS			2	2		
I	<i>Panthera pardus</i>	trophies		RS				1	1	
I	<i>Panthera tigris</i>	live		RS			1	1		
I	<i>Python molurus</i>	live		RS				2		
II	<i>Accipiter brevipes</i>	bodies		RS					1	
II	<i>Accipiter gentilis</i>	bodies		RS					3	
II	<i>Accipiter nisus</i>	bodies		RS					2	
II	<i>Accipiter nisus</i>	bones		RS					1	
II	<i>Agapornis fischeri</i>	live		RS					150	
II	<i>Agapornis personatus</i>	live		RS					150	
II	<i>Alligator mississippiensis</i>	leather products (small)		RS	1		50	97	11	5
II	<i>Ammotragus lervia</i>	live		RS			2			
II	<i>Aonyx cinerea</i>	live		RS	3			1	1	
II	<i>Aquila chrysaetos</i>	bodies		RS					1	
II	<i>Aquila clanga</i>	bodies		RS					1	

App.	Taxon	Term	Unit	Country	2012	2013	2014	2015	2016	2017
II	<i>Aquila pomarina</i>	bodies		RS					1	
II	<i>Ara hybrid</i>	live		RS		1				
II	<i>Asio otus</i>	live		RS			2	4		
II	<i>Boa constrictor</i>	live		RS			2	3	1	
II	<i>Buteo buteo</i>	bodies		RS					2	
II	<i>Buteo lagopus</i>	bodies		RS					1	
II	<i>Buteo rufinus</i>	bodies		RS					1	
II	<i>Cacatua ducorpsii</i>	live		RS					4	
II	<i>Caiman crocodilus</i>	leather products (small)		RS				2		
II	<i>Canis lupus</i>	live		RS			6	21		
II	<i>Canis lupus</i>	specimens		RS					36	
II	<i>Chalcopsitta cardinalis</i>	live		RS					26	
II	<i>Chlorocebus aethiops</i>	live		RS	1					
II	<i>Circaetus gallicus</i>	bodies		RS					1	
II	<i>Circus aeruginosus</i>	bodies		RS					1	
II	<i>Circus cyaneus</i>	bodies		RS					3	
II	<i>Circus macrourus</i>	bodies		RS					1	
II	<i>Corallus hortulanus</i>	live		RS	1					
II	<i>Crocodylus niloticus</i>	leather products (small)		RS				2		
II	<i>Cyanoliseus patagonus</i>	live		RS			2	4		
II	<i>Euphyllia cristata</i>	jewellery		RS					1	
II	<i>Falco cherrug</i>	bodies		RS					1	
II	<i>Falco cherrug</i>	live		RS	1	3	6	15	19	
II	<i>Falco columbarius</i>	bodies		RS					1	
II	<i>Falco naumanni</i>	bodies		RS					1	
II	<i>Falco subbuteo</i>	bodies		RS					1	
II	<i>Falco tinnunculus</i>	bodies		RS					3	
II	<i>Falco vespertinus</i>	bodies		RS					1	
II	<i>Felis chaus</i>	live		RS		1	2	4	8	
II	<i>Felis silvestris</i>	trophies		RS			2			
II	<i>Gyps fulvus</i>	bodies		RS					1	
II	<i>Gyps fulvus</i>	live		RS			2	3		
II	<i>Hieraetus pennatus</i>	bodies		RS					1	
II	<i>Hippopotamus amphibius</i>	live		RS		1				

App.	Taxon	Term	Unit	Country	2012	2013	2014	2015	2016	2017
II	<i>Hirudo medicinalis</i>	live	kg	RS		100	275	80		
II	<i>Hirudo medicinalis</i>	live		RS	12500		2680	5700		
II	<i>Hirudo verbana</i>	live	kg	RS				155	380	
II	<i>Hirudo verbana</i>	live		RS				1500	6000	
II	<i>Loxodonta africana</i>	tusks		RS	1					
II	<i>Lynx rufus</i>	trophies		RS				1	1	
II	<i>Macaca sylvanus</i>	live		RS			6	6		
II	<i>Milvus migrans</i>	bodies		RS					1	
II	<i>Milvus milvus</i>	bodies		RS					1	
II	<i>Morelia viridis</i>	live		RS	2					
II	<i>Neophron percnopterus</i>	bodies		RS					2	
II	<i>Otus scops</i>	specimens		RS				1		
II	<i>Pandion haliaetus</i>	bodies		RS					1	
II	<i>Panthera leo</i>	live		RS	10	2	4	6		
II	<i>Pernis apivorus</i>	bodies		RS					1	
II	<i>Poicephalus gularis</i>	live		RS					1	
II	<i>Prunus africana</i>	bark		RS					13.16	
II	<i>Prunus africana</i>	extract	g	RS				36868	57140	14030
II	<i>Prunus africana</i>	extract	kg	RS				26.32		
II	<i>Prunus africana</i>	extract		RS					30039,48	
II	<i>Psittacus erithacus</i>	live		RS			3		2	
II	<i>Pyrrhura frontalis</i>	live		RS				1	2	
II	<i>Python bivittatus</i>	leather products (small)		RS			40	40		
II	<i>Python bivittatus</i>	live		RS			2	1	1	
II	<i>Python brongersmai</i>	leather products (small)		RS			83			
II	<i>Python molurus</i>	live		RS			2			
II	<i>Python reticulatus</i>	leather products (small)		RS			88			
II	<i>Rhea americana</i>	live		RS			2	2		
II	<i>Stigmochelys pardalis</i>	live		RS				1		
II	<i>Testudo hermanni</i>	live		RS	300	1600	2150	2950	1800	
II	<i>Trichoglossus haematodus</i>	live		RS					30	

App.	Taxon	Term	Unit	Country	2012	2013	2014	2015	2016	2017
II	<i>Ursus arctos</i>	bodies		RS				1	1	
II	<i>Ursus arctos</i>	live		RS	1		3			
II	<i>Ursus maritimus</i>	live		RS		1				
III	<i>Canis aureus</i>	bodies		RS				1		
III	<i>Canis aureus</i>	bones		RS				20		
III	<i>Canis aureus</i>	skins		RS				2		
III	<i>Canis aureus</i>	trophies		RS		1	2		3	
III	<i>Crotalus durissus</i>	live		RS	1	1				
III	<i>Pavo cristatus</i>	live		RS				2		

Izvor: [https://trade.cites.org/en/cites_trade/download/view_results?filters%5Btime_range_start%5D=2012&filters%5Btime_range_end%5D=2017&filters%5Bexporters_ids%5D%5B%5D=270&filters%5Bimporters_ids%5D%5B%5D=all_imp&filters%5Bsources_ids%5D%5B%5D=all_sou&filters%5Bpurposes_ids%5D%5B%5D=all_pur&filters%5Bterms_ids%5D%5B%5D=all_ter&filters%5Btaxon_concepts_ids%5D%5B%5D=&filters%5Breset%5D=&filters%5Bselection_taxon%5D=taxonomic_cascade&web_disabled=&filters\[report_type\]=gross_exports](https://trade.cites.org/en/cites_trade/download/view_results?filters%5Btime_range_start%5D=2012&filters%5Btime_range_end%5D=2017&filters%5Bexporters_ids%5D%5B%5D=270&filters%5Bimporters_ids%5D%5B%5D=all_imp&filters%5Bsources_ids%5D%5B%5D=all_sou&filters%5Bpurposes_ids%5D%5B%5D=all_pur&filters%5Bterms_ids%5D%5B%5D=all_ter&filters%5Btaxon_concepts_ids%5D%5B%5D=&filters%5Breset%5D=&filters%5Bselection_taxon%5D=taxonomic_cascade&web_disabled=&filters[report_type]=gross_exports) (12. mart 2018).

Prilog 2

Uvoz (u okviru CITES konvencije) u Srbiju, 2012—2017.
Gross Imports Report (Serbia, 2012—2017)

App.	Taxon	Term	Unit	Country	2012	2013	2014	2015	2016	2017
I	<i>Aquila heliaca</i>	bodies		XV					1	
I	<i>Elephantidae spp.</i>	ivory pieces		US					1	
I	<i>Elephantidae spp.</i>	piano keys		US					52	
I	<i>Elephantidae spp.</i>	tusks		CN		3				
I	<i>Falco hybrid</i>	live		AE	21	6		37	44	
I	<i>Falco hybrid</i>	live		XX		12				
I	<i>Falco peregrinus</i>	bodies		XV					2	
I	<i>Falco peregrinus</i>	live		AE	2			10	26	
I	<i>Falco peregrinus</i>	live		XX			3			
I	<i>Falco rusticolus</i>	live		AE		1				
I	<i>Felis chaus</i>	live		MK				2		
I	<i>Haliaeetus albicilla</i>	bodies		XV					1	
I	<i>Lemur catta</i>	live		BG				1		
I	<i>Lophophorus impejanus</i>	live		HU		2				
I	<i>Loxodonta africana</i>	tusks		FR		1				
I	<i>Panthera pardus</i>	live		DZ			2	2		
I	<i>Panthera pardus</i>	trophies		ES				1	1	
I	<i>Panthera tigris</i>	live		DZ			1	1		
I	<i>Python molurus</i>	live		DZ				2		
II	<i>Accipiter brevipes</i>	bodies		XV					1	
II	<i>Accipiter gentilis</i>	bodies		XV					3	
II	<i>Accipiter nisus</i>	bodies		XV					2	
II	<i>Accipiter nisus</i>	bones		XV					1	
II	<i>Agapornis fischeri</i>	live		AE					150	
II	<i>Agapornis personatus</i>	live		AE					150	
II	<i>Alligator mississippiensis</i>	leather products (small)		CH	1		23	81	8	5
II	<i>Alligator mississippiensis</i>	leather products (small)		GB				7	1	
II	<i>Alligator mississippiensis</i>	leather products (small)		HK			16	4		

App.	Taxon	Term	Unit	Country	2012	2013	2014	2015	2016	2017
II	<i>Alligator mississippiensis</i>	leather products (small)		IT					2	
II	<i>Alligator mississippiensis</i>	leather products (small)		NL			5			
II	<i>Alligator mississippiensis</i>	leather products (small)		SG			6	5		
II	<i>Ammotragus lervia</i>	live		DZ			2			
II	<i>Aonyx cinerea</i>	live		CZ	3			1	1	
II	<i>Aquila chrysaetos</i>	bodies		XV					1	
II	<i>Aquila clanga</i>	bodies		XV					1	
II	<i>Aquila pomarina</i>	bodies		XV					1	
II	<i>Ara hybrid</i>	live		DE		1				
II	<i>Asio otus</i>	live		DZ			2	4		
II	<i>Boa constrictor</i>	live		DZ			2	2		
II	<i>Boa constrictor</i>	live		MK				1	1	
II	<i>Buteo buteo</i>	bodies		XV					2	
II	<i>Buteo lagopus</i>	bodies		XV					1	
II	<i>Buteo rufinus</i>	bodies		XV					1	
II	<i>Cacatua ducorpsii</i>	live		QA					4	
II	<i>Caiman crocodilus</i>	leather products (small)		CH				2		
II	<i>Canis lupus</i>	live		CN				6		
II	<i>Canis lupus</i>	live		DZ			6	8		
II	<i>Canis lupus</i>	live		GR				4		
II	<i>Canis lupus</i>	live		PH				2		
II	<i>Canis lupus</i>	live		UA				1		
II	<i>Canis lupus</i>	specimens		XX					36	
II	<i>Chalcopsitta cardinalis</i>	live		QA					26	
II	<i>Chlorocebus aethiops</i>	live		MK	1					
II	<i>Circaetus gallicus</i>	bodies		XV					1	
II	<i>Circus aeruginosus</i>	bodies		XV					1	
II	<i>Circus cyaneus</i>	bodies		XV					3	
II	<i>Circus macrourus</i>	bodies		XV					1	
II	<i>Corallus hortulanus</i>	live		HR	1					
II	<i>Crocodylus niloticus</i>	leather products (small)		CH				2		
II	<i>Cyanoliseus patagonus</i>	live		DZ			2	4		
II	<i>Euphyllia cristata</i>	jewellery		US					1	

App.	Taxon	Term	Unit	Country	2012	2013	2014	2015	2016	2017
II	<i>Falco cherrug</i>	bodies		XV					1	
II	<i>Falco cherrug</i>	live		AE	1	3	6	15	19	
II	<i>Falco columbarius</i>	bodies		XV					1	
II	<i>Falco naumanni</i>	bodies		XV					1	
II	<i>Falco subbuteo</i>	bodies		XV					1	
II	<i>Falco tinnunculus</i>	bodies		XV					3	
II	<i>Falco vespertinus</i>	bodies		XV					1	
II	<i>Felis chaus</i>	live		DZ			2	4		
II	<i>Felis chaus</i>	live		HU		1				
II	<i>Felis chaus</i>	live		MK					2	
II	<i>Felis chaus</i>	live		SK					6	
II	<i>Felis silvestris</i>	trophies		US			2			
II	<i>Gyps fulvus</i>	bodies		XV					1	
II	<i>Gyps fulvus</i>	live		BA				1		
II	<i>Gyps fulvus</i>	live		HU			2	2		
II	<i>Hieraetus pennatus</i>	bodies		XV					1	
II	<i>Hippopotamus amphibius</i>	live		US		1				
II	<i>Hirudo medicinalis</i>	live	kg	DE		100	275	80		
II	<i>Hirudo medicinalis</i>	live		CH			2400	5700		
II	<i>Hirudo medicinalis</i>	live		DE			280			
II	<i>Hirudo medicinalis</i>	live		IL	12500					
II	<i>Hirudo verbana</i>	live	kg	DE				155	380	
II	<i>Hirudo verbana</i>	live		CH				1500	6000	
II	<i>Loxodonta africana</i>	tusks		FR	1					
II	<i>Lynx rufus</i>	trophies		ES				1	1	
II	<i>Macaca sylvanus</i>	live		ES			6	6		
II	<i>Milvus migrans</i>	bodies		XV					1	
II	<i>Milvus milvus</i>	bodies		XV					1	
II	<i>Morelia viridis</i>	live		HR	2					
II	<i>Neophron percnopterus</i>	bodies		XV					2	
II	<i>Otus scops</i>	specimens		US				1		
II	<i>Pandion haliaetus</i>	bodies		XV					1	
II	<i>Panthera leo</i>	live		CU		1				
II	<i>Panthera leo</i>	live		DZ	1		3	4		
II	<i>Panthera leo</i>	live		HR	2		1			
II	<i>Panthera leo</i>	live		HU	2	1				
II	<i>Panthera leo</i>	live		MK	2					
II	<i>Panthera leo</i>	live		UA				2		
II	<i>Panthera leo</i>	live		ZA	3					
II	<i>Pernis apivorus</i>	bodies		XV					1	
II	<i>Poicephalus gulielmi</i>	live		AT					1	

App.	Taxon	Term	Unit	Country	2012	2013	2014	2015	2016	2017
II	<i>Prunus africana</i>	bark		HR					13.16	
II	<i>Prunus africana</i>	extract	g	BA					30310	2220
II	<i>Prunus africana</i>	extract	g	HR				36868	17110	6580
II	<i>Prunus africana</i>	extract	g	ME					7740	5230
II	<i>Prunus africana</i>	extract	g	MK					1980	
II	<i>Prunus africana</i>	extract	kg	HR				26.32		
II	<i>Prunus africana</i>	extract		HR					39.48	
II	<i>Prunus africana</i>	extract		MK					30000	
II	<i>Psittacus erithacus</i>	live		JO			1			
II	<i>Psittacus erithacus</i>	live		QA					1	
II	<i>Psittacus erithacus</i>	live		US					1	
II	<i>Psittacus erithacus</i>	live		XX			2			
II	<i>Pyrrhura frontalis</i>	live		DE				1		
II	<i>Pyrrhura frontalis</i>	live		XV					2	
II	<i>Python bivittatus</i>	leather products (small)		CH				40		
II	<i>Python bivittatus</i>	leather products (small)		FR			40			
II	<i>Python bivittatus</i>	live		DZ			2			
II	<i>Python bivittatus</i>	live		MK				1	1	
II	<i>Python brongersmai</i>	leather products (small)		FR			83			
II	<i>Python molurus</i>	live		DZ			2			
II	<i>Python reticulatus</i>	leather products (small)		FR			88			
II	<i>Rhea americana</i>	live		DZ			2	2		
II	<i>Stigmochelys pardalis</i>	live		DZ				1		
II	<i>Testudo hermanni</i>	live		CZ	100	200	200	150		
II	<i>Testudo hermanni</i>	live		GB			350	1900	1800	
II	<i>Testudo hermanni</i>	live		HK		200	800	600		
II	<i>Testudo hermanni</i>	live		HU	200	1200	800	300		
II	<i>Trichoglossus haematodus</i>	live		QA					30	
II	<i>Ursus arctos</i>	bodies		ES				1	1	
II	<i>Ursus arctos</i>	live		MK	1					
II	<i>Ursus arctos</i>	live		RO			3			
II	<i>Ursus maritimus</i>	live		HU		1				
III	<i>Canis aureus</i>	bodies		ES				1		
III	<i>Canis aureus</i>	bones		BE				20		
III	<i>Canis aureus</i>	skins		ES				2		

App.	Taxon	Term	Unit	Country	2012	2013	2014	2015	2016	2017
III	<i>Canis aureus</i>	trophies		ES		1			3	
III	<i>Canis aureus</i>	trophies		US			2			
III	<i>Crotalus durissus</i>	live		HR	1	1				
III	<i>Pavo cristatus</i>	live		MK				2		

Izvor: [https://trade.cites.org/en/cites_trade/download/view_results?filters%5Btime_range_start%5D=2012&filters%5Btime_range_end%5D=2017&filters%5Bexporters_ids%5D%5B%5D=270&filters%5Bimporters_ids%5D%5B%5D=all_imp&filters%5Bsources_ids%5D%5B%5D=all_sou&filters%5Bpurposes_ids%5D%5B%5D=all_pur&filters%5Bterms_ids%5D%5B%5D=all_ter&filters%5Btaxon_concepts_ids%5D%5B%5D=&filters%5Breset%5D=&filters%5Bselection_taxon%5D=taxonomic_cascade&web_disabled=&filters\[report_type\]=gross_imports](https://trade.cites.org/en/cites_trade/download/view_results?filters%5Btime_range_start%5D=2012&filters%5Btime_range_end%5D=2017&filters%5Bexporters_ids%5D%5B%5D=270&filters%5Bimporters_ids%5D%5B%5D=all_imp&filters%5Bsources_ids%5D%5B%5D=all_sou&filters%5Bpurposes_ids%5D%5B%5D=all_pur&filters%5Bterms_ids%5D%5B%5D=all_ter&filters%5Btaxon_concepts_ids%5D%5B%5D=&filters%5Breset%5D=&filters%5Bselection_taxon%5D=taxonomic_cascade&web_disabled=&filters[report_type]=gross_imports). (12. mart 2018).

Prilog 3

STO rešavanje sporova — prema zemljama članicama za period 1995—2016.

Izvor: WTO, WTO Dispute Settlement: One-Page Case Summaries (1995—2016), 2017 edition.

Argentina — Ceramic Tiles (DS189)
Argentina — Financial Services (DS453)
Argentina — Footwear (EC) (DS121)
Argentina — Hides and Leather (DS155)
Argentina — Import Measures (DS438, 444, 445)
Argentina — Poultry Anti-Dumping Duties (DS241)
Argentina — Preserved Peaches (DS238)
Argentina — Textiles and Apparel (DS56)
Australia — Apples (DS367)
Australia — Automotive Leather II (DS126)
Australia — Automotive Leather II (Article 21.5 — US) (DS126)
Australia — Salmon (DS18)
Australia — Salmon (Article 21.5 — Canada) (DS18)
Brazil — Aircraft (DS46)
Brazil — Aircraft (Article 21.5 — Canada) (DS46)
Brazil — Aircraft (Article 21.5 — Canada II) (DS46)
Brazil — Desiccated Coconut (DS22)
Brazil — Retreaded Tyres (DS332)
Canada — Aircraft (DS70)
Canada — Aircraft (Article 21.5 — Brazil) (DS70)
Canada — Aircraft Credits and Guarantees (DS222)
Canada — Autos (DS139, 142)
Canada — Continued Suspension (DS320, 321)
Canada — Dairy (DS103, 113)
Canada — Dairy (Article 21.5 — New Zealand and US) (DS103, 113)
Canada — Dairy (Article 21.5 — New Zealand and US II) (DS103, 113)
Canada — Patent Term (DS170)
Canada — Periodicals (DS31)
Canada — Pharmaceutical Patents (DS114)
Canada — Renewable Energy/Canada — Feed-in Tariff Program (DS412, 426)
Canada — Wheat Exports and Grain Imports (DS276)
Chile — Alcoholic Beverages (DS87, 110)
Chile — Price Band System (DS207)

Chile — Price Band System (Article 21.5 — Argentina) (DS207)
China — Auto Parts (DS339, 340, 342)
China — Autos (US) (DS440)
China — Broiler Products (DS427)
China — Electronic Payment Services (DS413)
China — GOES (DS414)
China — GOES (Article 21.5 — US) (DS414)
China — HP-SSST (Japan/European Union) (DS454, DS460)
China — Intellectual Property Rights (DS362)
China — Publications and Audiovisual Products (DS363)
China — Rare Earths (DS431, 432, 433)
China — Raw Materials (DS394, 395, 398)
China — X-Ray Equipment (DS425)
Colombia — Ports of Entry (DS366)
Colombia — Textiles (DS461)
Dominican Republic — Import and Sale of Cigarettes (DS302)
Dominican Republic — Safeguard Measures (DS415, 416, 417, 418)
EC and certain member States — Large Civil Aircraft (DS316)
EC — Approval and Marketing of Biotech Products (DS291, 292, 293)
EC — Asbestos (DS135)
EC — Bananas III (DS27)
EC — Bananas III (Article 21.5 — Ecuador) (DS27)
EC — Bananas III (Article 21.5 — Ecuador II) (DS27)
EC — Bananas III (Article 21.5 — US) (DS27)
EC — Bed Linen (DS141)
EC — Bed Linen (Article 21.5 — India) (DS141)
EC — Chicken Cuts (DS269, 286)
EC — Commercial Vessels (DS301)
EC — Computer Equipment (DS62, 67, 68)
EC — Countervailing Measures on DRAM Chips (DS299)
EC — Export Subsidies on Sugar (DS265, 266, 283)
EC — Fasteners (China) (DS397)
EC — Fasteners (China) (Article 21.5 — China) (DS397)
EC — Hormones (DS26, 48)
EC — IT Products (DS375, 376, 377)
EC — Poultry (DS69)
EC — Salmon (Norway) (DS337)
EC — Sardines (DS231)
EC — Seal Products (DS400, 401)
EC — Selected Customs Matters (DS315)
EC — Tariff Preferences (DS246)
EC — Trademarks and Geographical Indications (DS174, 290)
EC — Tube or Pipe Fittings (DS219)

Egypt — Steel Rebar (DS211)
EU — Biodiesel (Argentina) (DS473)
EU — Footwear (China) (DS405)
Guatemala — Cement I (DS60)
Guatemala — Cement II (DS156)
India — Additional Import Duties (DS360)
India — Agricultural Products (DS430)
India — Autos (DS146, 175)
India — Patents (EC) (DS79)
India — Patents (US) (DS50)
India — Quantitative Restrictions (DS90)
India — Solar Cells (DS456)
Indonesia — Autos (DS54, 55, 59, 64)
Japan — Agricultural Products II (DS76)
Japan — Alcoholic Beverages II (DS8, 10, 11)
Japan — Apples (DS245)
Japan — Apples (Article 21.5 — US) (DS245)
Japan — Drams (Korea) (DS336)
Japan — Film (DS44)
Korea — Alcoholic Beverages (DS75, 84)
Korea — Certain Paper (DS312)
Korea — Certain Paper (Article 21.5 — Indonesia) (DS312)
Korea — Commercial Vessels (DS273)
Korea — Dairy (DS98)
Korea — Procurement (DS163)
Korea — Various Measures on Beef (DS161, 169)
Mexico — Anti-Dumping Measures on Rice (DS295)
Mexico — Corn Syrup (DS132)
Mexico — Corn Syrup (Article 21.5 — US) (DS132)
Mexico — Olive Oil (DS341)
Mexico — Steel Pipes and Tubes (DS331)
Mexico — Taxes on Soft Drinks (DS308)
Mexico — Telecoms (DS204)
Peru — Agricultural Products (DS457)
Philippines — Distilled Spirits (DS396, 403)
Russia — Tariff Treatment (DS485)
Thailand — Cigarettes (Philippines) (DS371)
Thailand — H-Beams (DS122)
Turkey — Rice (DS334)
Turkey — Textiles (DS34)
Ukraine — Passenger Cars (DS468)
US — 1916 Act (DS136, 162)
US — Animals (DS447)

US — Anti-Dumping and Countervailing Duties (China) (DS379)
 US — Anti-Dumping Measures on Oil Country Tubular Goods (DS282)
 US — Anti-Dumping Measures on PET Bags (DS383)
 US — Carbon Steel (DS213)
 US — Certain EC Products (DS165)
 US — Clove Cigarettes (DS406)
 US — Continued Suspension (DS320, 321)
 US — Continued Zeroing (DS350)
 US — COOL (DS384, 386)
 US — COOL (Article 21.5 — Canada and Mexico) (DS384, DS386)
 US — Corrosion Resistant Steel Sunset Review (DS244)
 US — Cotton Yarn (DS192)
 US — Countervailing and Anti-Dumping Measures (China) (DS449)
 US — Countervailing Duty Investigation on DRAMs (DS296)
 US — Countervailing Measures on Certain EC Products (DS212)
 US — Countervailing Measures on Certain EC Products (Article 21.5 — EC) (DS212)
 US — Countervailing Measures (China) (DS437)
 US — DRAMS (DS99)
 US — Export Restraints (DS194)
 US — FSC (DS108)
 US — FSC (Article 21.5 — EC) (DS108)
 US — FSC (Article 21.5 — EC II) (DS108)
 US — Gambling (DS285)
 US — Gambling (Article 21.5 — Antigua and Barbuda) (DS285)
 US — Gasoline (DS2)
 US — Hot-Rolled Steel (DS184)
 US — Lamb (DS177, 178)
 US — Large Civil Aircraft (2nd complaint) (DS353)
 US — Lead and Bismuth II (DS138)
 US — Line Pipe (DS202)
 US — Offset Act (Byrd Amendment) (DS217, 234)
 US — Oil Country Tubular Goods Sunset Reviews (DS268)
 US — Oil Country Tubular Goods Sunset Reviews (Article 21.5 — Argentina) (DS268)
 US — Orange Juice (Brazil) (DS382)
 US — Poultry (China) (DS392)
 US — Section 110(5) Copyright Act (DS160)
 US — Section 129(c)(1) URAA (DS221)
 US — Section 211 Appropriations Act (DS176)
 US — Section 301 Trade Act (DS152)
 US — Shrimp (DS58)
 US — Shrimp (Article 21.5 — Malaysia) (DS58)

US — Shrimp (Ecuador) (DS335)
US — Shrimp (Thailand), US — Customs Bond Directive (DS343, 345)
US — Shrimp (Viet Nam) (DS404)
US — Shrimp II (Viet Nam) (DS429)
US — Shrimp and Sawblades (China) (DS422)
US — Softwood Lumber III (DS236)
US — Softwood Lumber IV (DS257)
US — Softwood Lumber IV (Article 21.5 — Canada) (DS257)
US — Softwood Lumber V (DS264)
US — Softwood Lumber V (Article 21.5 — Canada) (DS264)
US — Softwood Lumber VI (DS277)
US — Softwood Lumber VI (Article 21.5 — Canada) (DS277)
US — Stainless Steel (DS179)
US — Stainless Steel (Mexico) (DS344)
US — Steel Plate (DS206)
US — Steel Safeguards (DS248, 249, 251, 252, 253, 254, 258, 259)
US — Textiles Rules of Origin (DS243)
US — Tuna II (Mexico) (DS381)
US — Tuna II (Article 21.5 — Mexico) (DS381)
US — Tyres (China) (DS399)
US — Underwear (DS24)
US — Upland Cotton (DS267)
US — Upland Cotton (Article 21.5 — Brazil) (DS267)
US — Washing Machines (DS464)
US — Wheat Gluten (DS166)
US — Wool Shirts and Blouses (DS33)
US — Zeroing (EC) (DS294)
US — Zeroing (EC) (Article 21.5 — EC) (DS294)
US — Zeroing (Japan) (DS322)
US — Zeroing (Japan) (Article 21.5 — Japan) (DS322)
US — Zeroing (Korea) (DS402)

14. LITERATURA

- Adebowale, M., Church, C., Nduta Kairie, B. N., Vasytkivsky, B., Panina, Y. (2001). *Environment and Human Rights: A New Approach to Sustainable Development*, International Institute for Environment and Development.
- Agreement Establishing the World Trade Organization, <http://www.wto.org/wto/legal/finalact.htm> (12. mart 2018).
- Ahmed, A. K. (2003). *Environmental Protection, Public Health and Human Rights An Integrated Assessment*, Global Children's Health and Environment Fund National Council for Science and the Environment, Washington, <https://www.aaas.org/sites/default/files/migrate/uploads/Ahmed2003.pdf> (14. februar 2018).
- Aizenman, J. (2003). Volatility, Employment, and the Patterns of FDI in Emerging Markets. *Journal of Development Economics*, 72(2).
- Aklin, M. (2016). Re-exploring the Trade and Environment Nexus Through the Diffusion of Pollution. *Environ. Resource Econ.*, 64.
- Alam, S., Mukhopadhaya, P., Randle, D. (2011). The General Agreement on Trade in Services (GATS), Water, and Human Rights from the Perspective of Developing Countries. *Netherlands International Law Review*, LVIII.
- Alavi, A. (2007). African countries and the WTO's Dispute Settlement Mechanism. *Development Policy Review*, 25(1).
- Albers, J. (2015). *Responsibility and Liability in the Context of Transboundary Movements of Hazardous Wastes by Sea — Existing Rules and the 1999 Liability Protocol to the Basel Convention*, Springer-Verlag Berlin Heidelberg.
- ALIMS, statistički izveštaj za 2014, 2015, 2016, preuzeto sa: ALIMS.gov.rs (novembar 2017).
- Allee, T., Elsig, M., & Lugg, A. (2017). The ties between the world trade organization and preferential trade agreements: A textual analysis. *Journal of international economic law*, 20(2).
- Amadeo, K. (2018). US Trade Deficit With China and Why It's So High, <https://www.thebalance.com/u-s-china-trade-deficit-causes-effects-and-solutions-3306277> (28. septembar 2018).
- Annual statistics report, Hungarian Register.

- Antevski, M., Jelisavac Trošić, S. (2016). „Chinese Response to Transatlantic Trade and Investment Partnership and Trans Pacific Partnership“, *The Review of International Affairs*, Vol. LXVII, No. 1161, January–March 2016, Institute of International Politics and Economics, Belgrade.
- Appliedclinicaltrialsonline. <http://www.appliedclinicaltrialsonline.com/decline-clinical-trials-central-and-eastern-europe-fluctuation-or-trend> (8. januar 2018).
- Atkinson, R. D. and Wu, J. (2017). *False Alarmism: Technological Disruption and the U. S. Labor Market, 1850—2015*. Washington, D. C.: Information Technology and Innovation Foundation (ITIF).
- Azoulai, L. (2005). The Acquis of the European Union and International organizations. *European Law Journal*, Vol. 11, No. 2, March 2005.
- Babetskaia-Kukharchuk, O., & Maurel, M. (2004). Russia's accession to the WTO: the potential for trade increase. *Journal of Comparative Economics*, 32(4).
- Bacchetta, M. (ed.), *Market Access: Unfinished Business, Post Uruguay Round Inventory and Issues*, WTO's Economic Research Analysis Division, 4.
- Baier, S. L., & Bergstrand, J. H. (2001). The growth of world trade: tariffs, transport costs, and income similarity. *Journal of international Economics*, 53(1).
- Baldwin, R. E., & Venables, A. J. (1995). Regional economic integration. *Handbook of international economics*, 3.
- Basel Convention on the Control of Transboundary Movements of Hazardous Wastes and their Disposal; za tekst Konvencije v.: <http://www.basel.int/TheConvention/Overview/TextoftheConvention/tabid/1275/Default.aspx> (16. april 2018).
- Bernal, L. et al. (2004). South-South Cooperation in the Multilateral Trading System: Cancun and Beyond 29 (South Centre, Trade-Related Agenda, Development and Equity (T. R. A. D. E.) Working Paper No. 21 (maj 2004).
- BirdLife International (2017). *Review of illegal killing and taking of birds in Northern and Central Europe and the Caucasus*. Cambridge, UK: BirdLife International. http://www.birdlife.org/sites/default/files/ikb_nc_europe_caucasus_report_finalised.pdf (17. mart 2018).
- Blouin, C., Chopra, M., van der Hoeven, R. (2009). Trade and social determinants of health. *Lancet*, Vol. 373, Issue 9662.
- Bogdandy, A. von; M. Wagner (2005). The Sutherland Report on WTO Reform — A Critical Appraisal, *4 World Trade Rev.*
- Bossche, P. van den (2005). *The Law and Policy of the World Trade Organization — Text, Cases and Materials*, Cambridge University Press.

- Bown, C. P., McCulloch, R. (2005). Environmental Issues. In: Macrory, P. F. J., Appleton A. E., Plummer M. G. (Eds). *The World Trade Organization: Legal, Economic and Political Analysis*, Vol. II, Springer, Boston, MA.
- Bown, C. P., Mavroidis, P. C. (2017). WTO Dispute Settlement in 2015: Going Strong after Two Decades, *World Trade Review*.
- Brada, J. C., & Mendez, J. A. (1983). Regional economic integration and the volume of intra-regional trade: a comparison of developed and developing country experience. *Kyklos*.
- Braumoeller, B. F. (2006). Explaining Variance: Or, Stuck in a Moment We Can't Get Out Of, *Political Analysis*, Vol. 14, No. 3, Oxford University Press.
- Burgués, J. G. and Mugoza, M. I. (1997). Trade and Environment in the WTO: The European Community's Participation in the Committee on Trade and Environment. *Review of European Community & International Environmental Law*, 6(2).
- Business Insider*, <https://www.businessinsider.com/g20-summit-trump-signs-usmca-nafta-update-mexico-canada-2018-11> (30. november 2018).
- Byers, S. Comment, Developments: <http://www.developments.org.uk/data/comment00.htm> (18. maj 2018)
- Caddell, R. (2013). Inter-Treaty Cooperation, Biodiversity Conservation and the Trade in Endangered Species. *RECIEL*, 22.
- Cartagena Protocol on Biosafety. V.: <https://bch.cbd.int/protocol/parties/> (11. april 2018).
- Center for Strategic & International Studies (12 October 2018). The WTO: Looking Forward (SoundCloud Video), <https://www.csis.org/events/wto-looking-forward> (2. november 2018).
- Charles River Associates (2012). Policies that encourage innovation in middle-income countries, Boston, MA: Charles River Associates, 2012.
- Charlton, A. and Stiglitz, J. E. (2004). Common Values for the Development Round. *World Trade Review*.
- Charnovitz, S. (2002). WTO Cosmopolitics. 34 *N. Y. U. J. Int'l L. & Pol.*
- Charnovitz, S. (2003). The Emergence of Democratic Participation in Global Governance (Paris, 1919). 10 *Ind. J. Global Legal Stud.*
- Charnovitz, S. (2013). *Mapping the Law of WTO Accession*.
- Charnovitz, S. (2014). *Path of the World Trade Law in the 21st Century*, Series: World Scientific Studies in International Economics, Vol. 37, Hackensack, N. J.: World Scientific.

- Charnovitz, S. (2018). The New WTO Law of Market Economy Status for China, <https://worldtradelaw.typepad.com/ielpblog/2018/04/the-new-wto-law-of-market-economy-status-for-china.html>, 12. april 2018.
- Chemutai, V.; Escaith, H. (2017). *An empirical assessment of the economic effects of WTO accession and its commitments*. WTO Staff Working Paper ERSD-2017-05, 2017.
- CITES Convention, Republic of Serbia Implementation Report (2015—2017), <https://cites.org/sites/default/files/reports/15-17Serbia.pdf> (12. 1. 2019).
- Clinicaltrials.gov, www.clinicaltrials.gov (14. novembar 2017).
- CO2 Emissions from Fuel Combustion — 2012 Edition, International Energy Agency, Paris, 2012.
- Coakson, M., Lee, L. (2011). The origin and development of markets: A business history perspective. *Business History Review*, 85 (Spring 2011), The President and Fellows of Harvard College.
- Colyer, D. (2004). *Environmental provisions in trade agreements*. Paper presented at the short course “Trade and the Environment: Dealing with Pollution and Natural Resource Management in a Globalizing World”, World Bank, Washington, DC, December 8, 2004.
- Communication from Cuba, Dominican Republic, Egypt, Honduras, Kenya, Pakistan, Tanzania, Uganda and Zimbabwe, WT/GC/58 (21. decembar 2001).
- Concept paper, WTO modernization, European Commission, 1—2. http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2018/september/tradoc_157331.pdf
- Condon, B. J. (2018). Captain America and the Tarnishing of the Crown: The Feud Between the WTO Appellate Body and the USA. *Journal of World Trade*, 52.
- Convention on biological diversity (Rio de Janeiro, 1992). Za tekst Konvencije na engleskom v.: <https://www.cbd.int/convention/text/> (11. februar 2018).
- Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora (Washington, D. C., on 3 March 1973), Amended at Bonn, on 22 June 1979; Secretariat — Geneva, Switzerland. V.: <https://www.cites.org/eng/disc/parties/chronolo.php> (29. mart 2018).
- Cook, K., Bowles, D. (2010). Growing Pains: The Developing Relationship of Animal Welfare Standards and the World Trade Rules. *Review of European Community & International Environmental Law*, 19.
- Crombrughe, A. S. de (2009). Opportunities of reforming the WTO: Resistance and potentials of change. *Public Organization Review*, 9.

- Ćuzović, S., Ćuzović, Đ., Stamenović, M. (2018). *Globalizacija — Savremeni aspekti ekonomije, trgovine i zdravstva*. Niš: Ekonomski fakultet (u štampi).
- Dadush, U. (2010). WTO Reform Needed Now. *Journal of E-Governance*, 33.
- De Beer, J. (2013). Applying Best Practice Principles to International Intellectual Property Lawmaking. *IIC — International Review of Intellectual Property and Competition Law*, 44.
- Dicken, P. (1998). *Global shift: transforming the world economy*. Paul Chapman Publishing, Third Edition.
- Dickov, V., Nerandžić, B., Perović, V. (2004). *Ekonomika moderna*. Novi Sad: Stylos.
- Dickov, V. (2014). Politika cena u farmaceutskom sektoru, refundacija i pristup tržištu *Zdravstvena ekonomija sa farmakoekonomijom*, Kragujevac.
- Different Paths to Power: The Rise of Brazil, India and China at the World Trade Organization, *22 Rev. Int'l.*
- DiMasi, J. A., Grabowski, H. G., Hansen, R. W. (2016). Innovation in the pharmaceutical industry: New estimates of R & D Costs. *Journal of Health Economics*, 47.
- Dollar, D., & Kraay, A. (2001). Trade, growth, and poverty. World Bank, Development Research Group, Macroeconomics and Growth.
- Dwyer, L. (2007). Patent Protection and Access to Medicine: The Colombia and Peruvian Trade Promotion Agreements. *Law & Business Review of the Americas*, 13.
- Dorđević, B., T. Tsukimura and I. Lađevac (ur.) (2016). *Globalized World: Advantage or Disadvantage*. Japan: Global Resource Management, Doshisha and Belgrade: Institute of International Politics and Economics.
- Đurić, D. (2014). Životni ciklus leka „od ideje do tržišta“. *Zdravstvena ekonomija sa farmakoekonomijom*, Kragujevac.
- Edward, D. M., Reinhardt, E. (2008). International Institutions and the Volatility of International Trade. *International Organization*, 62, Cambridge.
- EFPIA, preuzeto sa: <https://www.efpia.eu/publications/data-center/the-pharma-industry-in-figures-rd/rd-intensity/> (jul 2018).
- EFPIA, preuzeto sa: <https://www.efpia.eu/publications/data-center/the-pharma-industry-in-figures-rd/allocation-of-rd-investments/> (jul 2018).
- EGSA (2018), preuzeto sa: [galileo-european-global-satellite-based-navigation-system](https://www.egsa.europa.eu/global-satellite-based-navigation-system), jul 2018.
- El-Agraa, A. M. (1988). The theory of economic integration, in: *International Economic Integration*.

- Environment and Development Economics*, 5, 525.
- Estevadeordal, A. & B. Frantz & A. M. Taylor (2003). The Rise and Fall of World Trade, 1870—1939. *The Quarterly Journal of Economics*, MIT Press, vol. 118(2).
- Esty, D. C. (2002). The World Trade Organization's Legitimacy Crisis, *1 World Trade Review*, 7.
- EU, European Commission presents comprehensive approach for the modernisation of the World Trade Organisation, http://europa.eu/rapid/press-release_IP-18-5786_en.htm (18. novembar 2018).
- euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0007/188809/Health-in-All-Policies-final.pdf. (20. septembar 2018).
- European Commission (2014). Patents and Standards A modern framework for standardisation involving intellectual property rights.
- European Commission (2015) The 2015 EU Industrial R&D Investment Scoreboard; p. 50. <http://iri.jrc.ec.europa.eu/scoreboard15.html>
- European integration and trade flows. *European Economic Review*, 35(6).
- Evans, G. E. (2008). Strategic Patent Licensing for Public Research Organizations: Deploying Restriction and Reservation Clauses to Promote Medical R&D in Developing Countries. *American Journal of Law and Medicine*, 34.
- Evenett, S. J. (2018). Triage? Assessing the EU's Modernisation Proposals for the WTO. *Intereconomics*, 53(5).
- Evenett, S. J., and C.A. Primo Braga (2005). WTO Accession: Lessons from Experience. World Bank Trade Note, No. 22.
- Felbermayr, G., Kohler, W. (2010). Does WTO Membership Make a Difference at the Extensive Margin of World Trade?. In: Drabek Z. (eds). *Is the World Trade Organization Attractive Enough for Emerging Economies?*. Palgrave Macmillan, London.
- Fidler, D. P., Drager, N., Lee, K. (2009). Managing the pursuit of health and wealth: the key challenges. *Lancet*, Vol. 373, Issue 9660.
- Finger, J. M., M. D. Ingco, and U. Reincke (1996). *The Uruguay Round: Statistics on Tariff Concessions Given and Received*, Washington, D.C., World Bank.
- Francois, J. F. and W. Martin (2002). *Formula Approaches for Market Access Negotiations*. Tinbergen Institute Discussion Paper, TI 2002 — 125/2, Tinbergen Institute, Amsterdam.
- Friedman, E., Lawrence, G. (2015). Imagining Global Health with Justice: In Defense of the Right to Health. *Health Care Anal*, Vol. 23.

- Friedman, M., Friedman, R. (1990). *Sloboda izbora, lični stav*. Beograd: A. Lerner: *Economics of Employment*, Praeger, New York.
- Fuchs, V. (2017). *Is single payer the answer for the US healthcare System*. American medical association, <https://jamanetwork.com/journals/jama/article-abstract/2666630> (5. jul 2018).
- Fung, K. C.; Gracia-Herrero, Alicia; Siu, Alan (2010). Developing countries and the World Trade Organization: A foreign influence approach. *The Journal of International Trade & Economic Development*, Vol. 19, No. 1, 2010.
- Gallagher, K. (2004). *Free trade and the environment: Mexico, NAFTA, and beyond*, Stanford University Press, 1.
- Gathii, J. T. (2003). Process and Substance in WTO Reform. *Rutgers L. Rev.*, 56.
- GATT — The General Agreement on Tariffs and Trade.
- GATT, član XVIII bis. stav a.
- Geeraerts, K., Illes, A., Schweizer, J. P. (2015). *Illegal shipment of e-waste from the EU — A case study on illegal e-waste export from the EU to China*. A study compiled as part of the EFFACE project. London: IEEP, 17.
- Gentile, D. (2009). International Trade and the Environment: What is the Role of the WTO?. *Fordham Environmental Law Review*, 19(1).
- Giles, C. (2018). IMF chief warns trade war could rip apart global economy. <https://www.ft.com/content/c8c4bb22-3ccd-11e8-b9f9-de94fa33a81e>. 22/07/2018.
- Giorgetta, S. (2002). The Right to a Healthy Environment, Human Rights and Sustainable Development. *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics*, 2.
- Goldstein, J. (1998). International institutions and domestic politics: GATT, WTO, and the liberalization of international trade. *The WTO as an international organization*.
- Goldstein, J. L., Rivers, D., & Tomz, M. (2007). Institutions in International Relations: Understanding the Effects of the GATT and the WTO on World Trade. *International Organization*, 61(1).
- Gostin, L. et al. (2013). Towards a framework convention on global health. *Bulletin of the World Health Organization*.
- Griffin, K. (2003). *Economic Globalization and Institutions of Global Governance, Development and Change*, Vol. 34, Issue 5, november 2003.
- Grosz, M. (2011). *Sustainable Waste Trade under WTO Law — Chances and Risks of the Legal Frameworks' Regulation of Transboundary Movements of Wastes*. Leiden, Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 1—4.
- Gulan, B., Stamenović, M. (2016). *Land potential*. International Scientific conference. Eurobrand. Beograd.

- Gulan, B., Stamenović, M. (2016). *Obećanja i očekivanja (Ekonomija Srbije i Evropska unija; Trgovanje na međunarodnom deviznom tržištu — FOREX)*. Novo Miloševo: BKC.
- Gupta, J. (2010). A history of international climate change policy. *WIREs Climate Change*, Vol. 1, September/October.
- Hanson, D. (2010). Reforming the Reform Agenda: Crisis at the WTO, *1 Grove City College. Journal of Law and Public Policy*, 7.
- Hanson, G. H., Mataloni, R. J. Jr., Slaughter, M. J. (2001). Expansion Strategies of U. S. Multinational Firms, in: Dani Rodrik and Susan Collins (eds). *Brookings Trade Forum: 2001*. Washington DC: Brookings Institution Press, 2001.
- Hathaway, D. E., Ingo, M. D. (1996). Agricultural liberalization and the Uruguay Round, in: Martin Will, Winters L. Alan (eds): *The Uruguay Round and the developing countries*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Hauser, H., & Zimmerman, T. A. (2003). The challenge of reforming the WTO dispute settlement understanding. *Intereconomics*, 38(5).
- Hayakawa, K., Machikita, T., & Kimura, F. (2012). Globalization and productivity: A survey of firm-level analysis. *Journal of Economic Surveys*, 26(2).
- Hemley, G. (Ed). (1994). *International wildlife trade: a CITES sourcebook*. Washington, D. C.: World Wildlife Fund; Washington, D. C. Covelo, California: Island Press.
- Hoda, A. (2001). *Tariff Negotiations and Renegotiations under the GATT and WTO: Procedures and Practices*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Hoekman, B. (2011). Proposals for WTO Reform: A Synthesis and Assessment, *20 Minn. J. Int'l L.*
- Hoffman, S., Rottingen, J.-A. (2013). Dark sides of the proposed framework convention on Global Health's many virtues: A systematic review and critical analysis. *Health and human rights*, Vol. 15, No. 1.
- Hopewell, K. (2015). Different Paths to Power: The Rise of Brazil, India and China at the World Trade Organization, *22 Rev. Int'l Pol. Econ.* 311.
- Howse, R., Eliason, A., & Trebilcock, M. (2005). *The regulation of international trade*. Routledge.
- Huisman, J., Botezatu, I., Herreras, L., Liddane, M., Hintsu, J., Luda di Cortemiglia, V., Leroy, P., Vermeersch, E., Mohanty, S., van den Brink, S., Ghenciu, B., Dimitrova, D., Nash, E., Shryane, T., Wieting, M., Kehoe, J., Baldé, C.P., Magalini, F., Zanasi, A., Ruini, F., Männistö, T., and Bonzio, A. (2015). *Countering WEEE Illegal Trade — (CWIT) Summary Report, Market Assessment, Legal Analysis, Crime Analysis and Recommendations Roadmap*, Lyon, France. <http://www.cwitproject.eu/wp-content/uploads/2015/09/CWIT-Final-Report.pdf> (18. mart 2018).

- Human Rights-based Approach to Health and Environment, Report of a Regional Seminar Bangkok, Thailand, 20—21 August 2007 (2008), World Health Organization.
- Hummels, D., Ishii, J., & Yi, K. M. (2001). The nature and growth of vertical specialization in world trade. *Journal of international Economics*, 54(1).
- ICTSD. Thailand Issues Compulsory License for patented AIDS drug. *Bridges*, Vol. 10, No. 42.
- IMF, WB and WTO. Reinvigorating Trade and Inclusive Growth, https://www.wto.org/english/news_e/news18_e/igo_30sep18_e.pdf
- Interpol (2011). *Information management — Strategic Analysis Report on Illegal Export of Electronic Waste to Non-OECD countries*. Interpol Environmental Crime Programme. (18. jul 2014). <http://www.interpol.int/Crime-areas/Environmental-crime/Resources>.
- Irwin, D. A. (1993). Multilateral and bilateral trade policies in the world trading system: an historical perspective. *New dimensions in regional integration*, 90, 90.
- ISO, preuzeto sa: <https://www.iso.org/standard/46032.html> (jul 2018).
- Iynedjian, M. (2005). Reform of the WTO Appeal Process, 6 *J. World Investment & Trade* 809.
- Jakovljevic, M. et al. (2017). Disability, Work absenteeism, sickness Benefits, and cancer in selected European OECD countries—Forecasts to 2020. *Front Public Health*, 5.
- Jakovljevic, M., Milovanovic, O. (2015). Growing burden of non-communicable diseases in the emerging health markets: the case of BRICS — Research Topic: Health Care Financing and Affordability in the Emerging Global Markets, *Front Public Health*, 3.
- Janow, Merit E., V. Donaldson and A. Yanovich (eds.) (2008). *WTO at ten: Governance, Dispute Settlement and Developing Countries*. Juris Publishing, Inc., Forthcoming; GWU Legal Studies Research Paper No. 237; GWU Law School Public Law Research Paper No. 237. <https://ssrn.com/abstract=957651>
- Jara, A. (2012). El Medio Ambiente y la OMC, 2 *Rev. Der. Econ. Int'l* 5.
- Jawara, F. & Kwa, A. (2003). Behind the Scenes at the WTO: The Real World of International Trade Negotiations.
- Jelisavac Trošić, S. (2015). Ekonomska dimenzija OEBS-a i olakšavanje trgovine i transporta. Međunarodni tematski zbornik Četrdeset godina od potpisivanja Helsinškog završnog akta (40 years since the signing of the Helsinki final act), ur. M. Zirojević, V. Ćorić, Beograd: Institut za uporedno pravo.

- Jelisavac Trošić, S. (2015). Free-Trade Agreement Negotiations: Trans-Pacific Partnership and Transatlantic Trade and Investment Partnership, in: *Major International Issues in the 21st Century from a Perspective of Japan and Europe*, ed. by Taro Tsukimura, Ivona Lađevac, Institute of International Politics and Economics, Belgrade, Global Resource Management, Doshisha University, Japan.
- Jelisavac Trošić, S. (2015). *Pregovori u okviru GATT i STO*. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu.
- Jelisavac Trošić, S. (2015). Srbija na putu ka članstvu u Svetskoj trgovinskoj organizaciji, u: Zborniku *Srbija u savremenom evropskom i regionalnom okruženju*, ur.: Dragan Đukanović, Aleksandar Jazić, Miloš Jončić, Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu, Hanns Seidel Stiftung.
- Jelisavac Trošić, S. (2016). *Economic Globalization — Advantages and Disadvantages: the Place of Serbia and Japan in the Globalized World*. Global Resource Management, Doshisha University, Japan, Institute of International Politics and Economics, Belgrade.
- Jelisavac Trošić, S. (2016). Nove tendencije u međunarodnoj trgovini, u: Jelisavac Trošić, Sanja (ur.) *Savremeni međunarodni ekonomski i pravni poredak*, Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu.
- Jelisavac Trošić, S. (2017). Challenges to Ensure that the Regulatory Framework Keeps Up with Changes in the Global Trade, in: *Social and Economic Problems and Challenges in the Contemporary World*. Global Resource Management, Doshisha University, Japan, Institute of International Politics and Economics, Belgrade.
- Jelisavac Trošić, S. (2018). Serbia's Sustainable Development Strategy and Industrial Policy for the European Union and the World Trade Organization, in: M Yülek (ed.), *Industrial Policy and Sustainable Growth*, Springer, Singapore.
- Jelisavac Trošić, S.; Rapačić, S. (2015). Stanje i perspektive pristupanja Srbije Svetskoj trgovinskoj organizaciji. *Međunarodni problemi*, 1/2015, Vol. LXVII, Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu.
- Jelisavac, S. (2006). *Intelektualna svojina — međunarodna trgovina pravima intelektualne svojine*. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu.
- Jelisavac, S. (2008). Usluge na međunarodnom tržištu. *Međunarodni problemi*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, No. 4/2008, Vol. LX.
- Jelisavac, S. (2009). Pregovori o tržišnom pristupu u okviru Svetske trgovinske organizacije. *Međunarodni problemi*, godina LXI, broj 3, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd.

- Jones, R. W., & Kierzkowski, H. (2004). 10 Globalization and the Consequences of International Fragmentation. money, capital mobility, and Trade: Essays in Honor of Robert A. Mundell.
- Jovičić, M. (redaktor) (2003). *Analiza osetljivosti spoljnotrgovinskih sektora na promene režima u procesu pristupanja STO*. Beograd: Savetodavni centar za ekonomska i pravna pitanja, Ekonomski fakultet Univerziteta u Beogradu, Ministarstvo za ekonomske veze sa inostranstvom.
- Kalo, Z. et al. (2014). Contribution of clinical trials to gross domestic product in Hungary, 55(5).
- Kemp, D. (2004). *Global environmental issues A climatological approach*. London and New York: Routledge.
- Kennedy, K. (2006). The World Trade Organization: Ultimate Arbiter of International Sanitary and Phytosanitary Standards?. In: Bingen J., Busch L. (Eds) *Agricultural Standards*. LEAF, 6. Springer, Dordrecht.
- Klasing, M. J. and Millionis, P. (2014). Quantifying the Evolution of World Trade, 1870—1949. *Journal of International Economics*, Vol. 92, No. 1; Prior to World War II refers to a (1950—2011): Penn World Tables Version 8.1.
- Knigge, M. (2005). *Report on Trade and Multilateral Environmental Agreements*. Ecologic.
- Krasner, S. D. (1976). State power and the structure of international trade. *World Politics*, 28(3).
- Krueger, A. O. (1992). Government, trade, and economic integration. *The American Economic Review*, 82(2).
- Kula, E. (1998). *History of Environmental Economic Thought*. London and New York: Routledge.
- Kyoto: Global Resource Management, Doshisha University, 2016.
- Labonte, R. (2002). International governance and World Trade Organization (WTO) reform. *Critical Public Health*, 12(1).
- Lamy, P. (2018). The WTO under Threat: Is Reform Needed? Is it Feasible? Options and Scenarios, World Trade Forum 2018, http://globalgovernanceprogramme.eui.eu/event/world-trade-forum-2018/?instance_id=292&utm_source=Social&utm_campaign=WorldTradeForum (22. oktobar 2018).
- Lee, E. Vivareli, M. (2008). *The Social Impact of globalisation in the Developing Countries*. Insittue for the study of Labour, Germany.
- Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion, 1. C.J. Reports 1996, p. 226, para 29. <http://www.icj-cij.org/files/case-related/95/095-19960708-ADV-01-00-EN.pdf> (13. jun 2018).
- Leibrecht, M., Klien, M., & Onaran, Ö. (2011). Globalization, welfare regimes and social protection expenditures in Western and Eastern European countries. *Public Choice*, 148.

- Leitner, K.; Lester, S. (2014). WTO Dispute Settlement 1995—2013 — A Statistical Analysis, *Journal of International Economic Law*, 17 (1).
- Leppo, K., et al. (2013). *Health in All Policies: Seizing Opportunities, Implementing Policies*. UNRISD.
- Lindroos, A., Mehling, M. (2008). From Autonomy to Integration? International Law, Free Trade and the Environment. *Nordic Journal of International Law*, 77(3).
- Lipschutz, R. D. (2001). Environmental History, Political Economy and Change: Frameworks and Tools for Research and Analysis, *Global Environmental Politics*, 1(3).
- Lopandić, D. (2018). Zajednička trgovinska politika Evropske unije i nova generacija sporazuma o slobodnoj trgovini. *Revija za evropsko pravo: XX* 1.
- Loxha, A.; Pula, E. (2016). *Kosovo's Accession to the WTO — An Assessment of Potential Costs and Benefits*. Policy Analysis — No. 06/2016. Prishtina: Group for Legal and Political Studies.
- Lu, F. (2018). China-US Trade Disputes in 2018: An Overview. *China & World Economy*, 26(5).
- Lydgate, E. (2012). Sustainable development in the WTO: From mutual supportiveness to balancing. *World Trade Review*, 11(4).
- Mansfield, Edward D., Eric Reinhardt (2008). International Institutions and the Volatility of International Trade. *International Organization*, 62, Cambridge.
- Manual on Human Rights and Environment (2012). Council of Europe, https://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DH_DEV_Manual_Environment_Eng.pdf (15. februar 2018).
- Marković, I. (2009). Doha runda multilateralnih trgovinskih pregovora. *Ekonomске teme*, 1, Ekonomski fakultet, Univerzitet u Nišu.
- Marrakesh Agreement Establishing the World Trade Organization, 1867 UNTS 3 (stupio na snagu 1. januara 1995) annex 1C, The Agreement on Trade Related Aspects of Intellectual Property Rights ('TRIPS Agreement').
- Martin, L. L., Simmons, B. A. (1998). Theories and Empirical Studies of International Institutions. *International Organization*, Vol. 52, No. 4, International Organization at Fifty: Exploration and Contestation in the *Study of World Politics*.
- Martin, W., & Pangestu, M. (Eds.). (2003). *Options for global trade reform: a view from the Asia-Pacific*. Cambridge University Press.
- Masri, M. D. et al. (2012). Contract research Organizations: an industry analysis. *International Journal of Pharmaceutical and Healthcare Marketing*, Vol. 6, Issue 4.

- Mathur, A., Dang, S. (2009). Multilateral Environmental Agreements versus World Trade Organization System: A Comprehensive Study. *American Journal of Economics and Business Administration*, 1(3).
- Matić, B. i T. Lazibat (2001). Od GATT do WTO. *Ekonomski pregled*, Vol. 52, 5–6, <https://hrcak.srce.hr/28746> (24. jul 2018).
- McDonald, J. (2005). Domestic regulation, international standards, and technical barriers to trade. *World Trade Review*, 4, doi:10.1017/S1474745605002387
- McDougall, R. (2018). Crisis in the WTO: Restoring the Dispute Settlement Function.
- Messerlin, P. (2014). East Asia and the EU: Which Contribution to the World Trade System?, Paper presented at the Second East Asia-EU Round Table, Chinese Academy of Social Sciences (9. januar 2014).
- Messerlin, P.; E. van der Marel (2011). Polly wants a Doha deal. *World Trade Review*, 10:4. *Cambridge Journals*, 2011.
- Mileusnić, V. V. (1997). Ekonomski instrumenti u oblasti zaštite životne sredine. *Pravni život*, 9.
- Milner, H. V., with K. Kubota (2005). Why the Move to Free Trade? Democracy and Trade Liberalization in the Developing Countries. *International Organization*, 59(1).
- Mishkin, F. S. (2009). Globalization, macroeconomic performance, and monetary policy. *Journal of Money, Credit and Banking*, 41.
- Moore, J. W. (2003). *The Modern World-System*as environmental history? Ecology and the rise of capitalism. *Theory and Society*, 32(3).
- Najam, A., Halle, M., Melendez-Ortiz, R. (Eds). (2007). *Trade and Environment: A Resource Book*. International Institute for Sustainable Development (IISD), International Centre for Trade and Sustainable Development (ICTSD) and the Regional and International Networking Group (The Ring). https://www.ictsd.org/downloads/2008/05/rb_fulltext.pdf (novembar 2018).
- Narlikar, A. (2001). WTO Decision-Making and Developing Countries 14–19 (South Centre, T. R. A. D. E. Working Paper No. 11, novembar 2001).
- Narodne novine*, 56/90, 135/97, 113/00, 28/01, 76/10. i 5/14 (pročišćeni tekst, Ustavni sud Republike Hrvatske, 15. siječnja 2014).
- Nellemann, C., Henriksen, R., Raxter, P., Ash, N., Mrema, E. (Eds) (2014). *The Environmental Crime Crisis — Threats to Sustainable Development from Illegal Exploitation and Trade in Wildlife and Forest Resources*. A UNEP Rapid Response Assessment. United Nations Environment Programme and GRID-Arendal, Nairobi and Arendal.

- Neven, D. J., & Röller, L. H. (1991). European integration and trade flows. *European Economic Review*, 35(6).
- Nicita, A., Olarreaga, M., & Silva, P. A. (2013). Cooperation in WTO's tariff waters.
- Nikolić, Z.; Taski-Ajduković, K.; Tatić, M.; Balesević-Tubić, S. (2009). Monitoring of the Roundup Ready soybean in the Vojvodina province in Serbia. *Industrial crops and products*, 29, 2009.
- Noland, M. (1997). *Chasing Phantoms: The Political Economy of USTR*. Institute for International Economics, Working Paper 97—1, 1997, Internet, <http://www.iie.com/catalog/WP/1997/97-1/97-1.HTM>.
- Obstfeld, M. (2018). Global economy: good news for now but trade tensions a threat. IMF Blog.
- OECD (1994). *Methodologies for environmental and trade reviews*, Paris, OECD/GD(94)103, 1994.
- Ooms, G., Hammonds, R. (2014). Financing global health through a global fund for health? *Chatham House Centre for Global Health Security Working Group Papers*. <http://www.chathamhouse.org/publications/papers/view/197444> (septembar 2018).
- Opportunities, implementing policies. Ministry of Social Affairs and Health, Finland. <http://www>.
- Organisation for Economic Co-operation and Development. 2016, *Employment Outlook 2016*, [1], Paris: OECD.
- Ostry, S. (2014). The World Trading System: In the Fog of Uncertainty, Presented at Lehigh University (april 2004), <http://www.utoronto.ca/cislWorldTradingSystemInUncertainty.doc>; European Commission Directorate-General for Trade, *The Doha Development Agenda After Cancun 8* (25. septembar 2003).
- Outhwaite, O. (2010). The International Legal Framework for Biosecurity and the Challenges Ahead. *Review of European Community & International Environmental Law*, 19(2).
- Owoeye, O. A. (2014—2015). Data Exclusivity and Public Health under the TRIPS Agreement. *Journal of Law, Information and Science*, Vol. 23(2), 2014—2015.
- Oxly, A. (1994). The Achievements of the GATT Uruguay Round, *Agenda — A Journal of Policy Analysis and Reform*, Vol. 1, No. 1, Australian National University, 52.
- Pankaj, P. K. (2006). Whither WTO: Future of Doha Round. *Asia Pacific Business Review*, 2(2).

- Pavoni, R. (2010). Mutual Supportiveness as a Principle of Interpretation and Law-Making: A Watershed for the 'WTO-and-CompetingRegimes' Debate?. *The European Journal of International Law*, 21(3).
- Payosova, T. Clyde, Hufbauer, G. and Schott, J. J. (2018). The Dispute Settlement Crisis in the World Trade Organization: Causes and Cures, Policy Brief Peterson Institute for International Economics; Statements by the United States at the Meeting of the WTO Dispute Settlement Body, Geneva (22. novembar 2017). https://geneva.usmission.gov/wp-content/uploads/2017/11/Nov22.DSB_.pdf
- Pelc, J. K. (2011). Why Do Some Countries Get Better WTO Accession Terms Than Others?. *International Organization*, 65.
- Petersmann, E. U. (2002). Time for a United Nations 'Global Compact' for Integrating Human Rights into the Law of Worldwide Organizations: Lessons from European Integration. *EJIL*, 13(3).
- Petersmann, E. U. (2006). Human Rights, Constitutionalism and the World Trade Organization: Challenges for World Trade Organization Jurisprudence and Civil Society. *Leiden Journal of International Law*, 19.
- PKS. <http://www.kombeg.org.rs/Komora/Opsta.aspx?veza=3100> (5. avgust 2018).
- Podhora, E. (2015). Lessons for climate change reform from environmental history: 19th century wildlife protection and the 20th century environmental movement. *Journal of Environmental Law and Litigation*, 30(1).
- Prekajac, Z. (2005). Poljoprivreda i zemlje u razvoju u novoj rundi pregovora u okviru STO. *Privredna izgradnja*, XLVIII 1—2.
- Promoting Access to Medical Technologies and Innovation (2012). World Health Organization, World Intellectual Property Organization and World Trade Organization.
- Prvulović, V. (2002). *Ekonomska diplomatija*. Beograd: Megatrend univerzitet.
- Quinn, M. (Ed.). (2016). *Endangered Species Threats, Conservation and Future Research*. New York: Nova Science Publishers, Inc.
- Rabrenović, M. & Stamenović, M. Pravno-ekonomski aspekti uticaja globalizacije na zdravstvenu ekonomije. *Pravni život* (u štampi).
- Rabrenović, M., Stošić, S. & Stamenović, M. (2016). *Značaj strategijskog upravljanja za klinička ispitivanja*. *Pravni život*, 9.
- Rabrenović, M., & M. Stamenović (2017). Liberalizacija u ekonomskoj teoriji. *Pravni život*.
- Rabrenović, M., Popov, D., Stamenović, M. (2019). Stepen ostvarene liberalizacije ekonomije Srbije u procesu pristupanja Svetskoj trgovinskoj organizaciji. *Megatrend revija*.

- Rakić, B. (2004). *Međunarodni marketing*. (drugo izdanje), Beograd: Megatrend univerzitet.
- Reuters: <https://www.reuters.com/article/us-g20-argentina-communicue/g20-leaders-skirt-trade-tensions-back-wto-reform-in-statement-idUSKC-N1O03MB>
- Rio Declaration on environment and development, Rio de Janeiro, 1992, UNEP. (1997). Handbook of Environmental Law, Nairobi, 90; Za prevod osnovnih dokumenata sa Konferencije UN o životnoj sredini i razvoju (1992), v.: SMRNŽS. (1997). *Napori Ujedinjenih nacija za bolju životnu sredinu*, Beograd: Savezno ministarstvo za razvoj, nauku i životnu sredinu.
- Ristić, M. (1961). *Međunarodna trgovinska saradnja i GATT kao njen instrument*. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu.
- Rodrik, D. (1995). Political economy of trade policy. Handbook of international economics, 3, 1457—1494.
- Rodrik, D. (2000). How far will international economic integration go?. *Journal of Economic Perspectives*, 14(1).
- Rose, A. K. (2004). Do we really know that the WTO increases trade?. *American Economic Review*, 94(1).
- Rucevska, I., Nellemann, C., Isarin, N., Yang, W., Liu, N., Yu, K., Sandnæs, S., Olley, K., McCann, H., Devia, L., Bisschop, L., Soesilo, D., Schoolmeester, T., Henriksen, R., Nilsen, R. (2015). *Waste Crime — Waste Risks: Gaps in Meeting the Global Waste Challenge*.
- Ruckelshaus, W. D. (1985). Environmental protection: brief history of the environmental movement in America and the implications abroad. *Environmental Law* 15(3).
- Sampson, G. P. (2005). *The WTO and Sustainable Development*. Tokyo, New York, Paris: United Nations University Press.
- SCBD (2014). *Global Biodiversity Outlook 4*. Secretariat of the Convention on Biological Diversity. Montréal, 12.
- Scheve, K.; Slaughter, M. J. (2004). Economic Insecurity and the Globalization of Production. *American Journal of Political Science* 48 (4).
- Schlesinger, Jacob M. (1 November 2017). How China Swallowed the WTO. *The Wall Street Journal*, <https://www.wsj.com/articles/how-china-swallowed-the-wto-1509551308>
- Schmidt, M. G. (1983). The welfare state and the economy in periods of economic crisis: A comparative study of twenty-three OECD nations. *European Journal of Political Research*, 11(1).
- Schrijver, N., Weiss, F. (Eds). (2004). *International Law and Sustainable Development: Principles and Practice*. Leiden, Boston: Martinus Nijhoff Publishers.

- Serbia 2018 Report*, European Commission.
- Shaffer, Gregory C. (2001). The World Trade Organization Under Challenge: Democracy and the Law and Politics of the WTO's Treatment of Trade and Environment Matters. *25 Harv. Envtl. L. Rev.*, 1.
- Smith, R. D., Lee, K., Drager, N. (2009). Trade and health: an agenda for action. *Lancet*, Vol. 373, Issue 9660.
- Songkhla, M. (2009). Health before profits? Learning from Thailand's experience. *Lancet*, Vol. 373, Issue 9662.
- Stamenovic, M. (2018). *Challenges of Economic Globalisation in Healthcare Cooperatives as response*. 30th International Scientific conference on Economic and Social Development. Beograd, 25—26. maj 2018.
- Stamenović, M. (2018). *Uticaj strategijskog menadžmenta na kliničko ispitivanje lekova* (doktorska disertacija); Beograd: Fakultet za poslovne studije, Megatrend univerzitet.
- Stamenović, M., Pavlović, S. (2012). Suggestion of a model of a centralised system for providing services in the field of clinical trials on drug. *XIII International Symposium Symorg*. Faculty of organizational sciences University of Belgrade.
- Stamenović, M., Stamenović, K. (2014). *Application of Quantitative methods on problem solving*. 9th International Multidisciplinary Scientific conference. International multidisciplinary Scientific conference EUROBRAND.
- Stamenović, M., Stamenović, K. (2014). *Forecasting new technology in case of Forex and Equity markets*. 9th International Multidisciplinary Scientific conference. International multidisciplinary Scientific conference EUROBRAND.
- Stamenović, M., Stamenović, K. (2014). Suggested model of implementation of global technology and operations strategy. *Metalurgia International*, No. 2—3.
- Stamenovic, M., Cvetkovski, T., Primorac, D. (2016). Challenges in Forecasting Exchange Rates by Multinational Corporations in Global Finance Era. *Economic and Social Development (ESD)*.
- Stamenovic, M., Dobraca, A. (2017). Benefits of Outsourcing Strategy and IT Technology in Clinical Trials. *Acta Informatica Medica*, 25(3).
- Stamenović, M., Gulan, B. & Dragaš, B. (2017). *Srbija Danas — Savremeni aspekti neoliberalizma, ekonomije, demografije, zdravstva, bezbednosti i tranzicije*. Prometej Novi Sad.
- Stamenovic, M., Dobraca, A., Smajlovic, M. (2018). Contemporary aspects of marketing in clinical trials including segments of IT and technology transfer, *Acta Informatica Medica*, Vol. 26, Issue 1.

- Stamenović, M., Ćuzović, S. (2018). *Inovacije u biomedicinskoj i farmaceutskoj industriji u ozračju globalizacije tržišta sa osvrtom na region*, 6. Međunarodni naučni skup: „Nauka i praksa poslovnih studija“, Banja Luka, oktobar 2018.
- Stamenović, M., Ćuzović, S. (2018). *Savremeni koncepti uticaja globalizacije i liberalizacije na razvoj tržišta*. Bijeljina: Ekonbiz, Međunarodna naučna konferencija.
- Stewart and Stewart, The USMCA of 2018, the NAFTA Text, and the TPP Text Side-by-Side: <http://www.stewartlaw.com/PracticeAreas/USMCASidebySide> (28. oktobar 2018).
- Stiglitz, J. E. (2003). Trade imbalances, *The Guardian*, 15. avgust 2003, <https://www.theguardian.com/world/2003/aug/15/wto.comment>.
- Stiglitz, J. E. (2006). *Making globalization work*. New York: WW Norton.
- Stiglitz, J. E. (2009). Trade agreements and health in developing countries. *Lancet*, Vol. 272, Issue 9661.
- Stiglitz, J. E. „Trump and Globalization“, AEA Meetings, Philadelphia, govor od januara 2018.
- Stilwell, M., Bohanes, J. (2005). Trade and the Environment, in: Macrory, P. F. J., Appleton, A. E., Plummer, M. G. (Eds) *The World Trade Organization: Legal, Economic and Political Analysis*, Vol. II, Boston: Springer.
- STO. Vodič kroz svetsku trgovinsku organizaciju. ISAC Fund. P31.
- Stuart, L. (2014). Trade and Environment: A Mutually Supportive Interpretation of WTO Agreements in Light of Multilateral Environmental Agreements, *NZJPIL*, 12.
- Study of World Politics, MIT Press.
- Tatić, B., Janković, M., Kostić, G. (1998). *Ekološki problemi atmosfere*. Beograd: Centar za ekološke akcije, Zavod za izdavanje udžbenika, J. P. Srbijašume.
- The Agreement on Subsidies and Countervailing Measures (SCM Agreement). The European Commission, <http://trade.ec.europa.eu/doclib/press/index.cfm?id=1908>
- The Facts and China's Position on China-US Trade Friction, Information Office of the State Council The People's Republic of China, septembar 2018.
- The Facts and China's Position on China-US Trade Friction, Information Office of the State Council The People's Republic of China, septembar 2018.
- The General Agreement on Tariffs and Trade, GATT, Geneva, July 1986. https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/gatt47_e.pdf (11. mart 2018).

- The Guardian* (19 September 2018): WTO head offers to mediate between China and US over trade war, <https://www.theguardian.com/business/2018/sep/19/wto-head-offers-to-mediate-between-china-and-us-over-trade-war> (30. novembar 2018).
- The Guardian*, <https://www.theguardian.com/world/2018/dec/01/g20-leaders-donald-trump-rules-based-order-wto-reform>
- The Uruguay Round, https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/fact5_e.htm
- The WTO and the Doha Round: The Changing Face of World Trade (Ross P. Buckley ed.) (2003).
- Todić, D. (2004). Trgovina ugroženim vrstama divlje faune i flore u pravu Evropske unije. *Evropsko zakonodavstvo*, 9/10.
- Todić, D. (2008). *Savremena politika i pravo životne sredine (II izmenjeno i dopunjeno izdanje)*. Beograd: Megatrend univerzitet.
- Todić, D. (2013). Međunarodni ugovori i (moguće) slabosti procesa potvrđivanja, *Međunarodna politika*, 4.
- Todić, D. (2014). *Klimatske promene u pravu i reforma sistema upravljanja*, Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu.
- Todić, D. (2016). International legal protection of biodiversity in the light of the European integration and South-East Europe. *Review of International Affairs*, 2/3.
- Todić, D. (2016). Pariski sporazum o klimi u svetlu ciljeva i principa savremene politike i prava životne sredine. *Megatrend revija*, Vol. 13(3).
- Todić, D. (2016). Zakonodavna procedura u Republici Srbiji — između „tehničkih“ slabosti i ograničenja ljudskih prava i sloboda, u: Jazić, A., Janković, S., Đukanović, D. (ur.). *Srbija i Evropska unija — pripreme za pregovore o poglavljima 23 i 24: tematski zbornik radova*, Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu, Hanns Seidel stiftung, Kancelarija za Srbiju i za Crnu Goru, 2016.
- Todić, D. (2017). “Europeanisation” of Law of Republic of Serbia: between (un)clear goals and (in)appropriate indicators, in: Milisavljević, B., Jevremović Petrović, T., Živković, M. (Eds). *Law and Transition*, Belgrade: University of Belgrade, Faculty of Law.
- Todić, D. (2017). Međunarodni ugovori u oblasti životne sredine i uzroci (ne)efikasnosti. *Strani pravni život*, 2.
- Todić, D. (2017). Načela međunarodnog prava životne sredine i EU integracije Republike Srbije. *Evropsko zakonodavstvo*, 61/62.
- Todić, D. (2018). *Status Republike Srbije u savremenim međunarodnim ugovorima u oblasti životne sredine i ustavi (1974—2006)*. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu*, 79.

- Todić, D. (2018). *Ujedinjene nacije, međunarodni ugovori i životna sredina*, Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu.
- Todić, D. (2019). Multilateral Environmental Agreements and EU Integration of Western Balkan States (*Status of Bosnia and Herzegovina, Montenegro, Serbia and Croatia in Multilateral Environmental Agreements*), *European Energy and Environmental Law Review*, Vol. 28(1).
- Todić, D., Vukasović, V. (1999). *Međunarodne organizacije i međunarodna saradnja u oblasti zaštite životne sredine*, Novi Sad: Prometej.
- Todić, D., Vukasović, V. (2002). *Ekološka kriza u svetu i odgovor međunarodne zajednice*, Beograd: Savezni sekretarijat za rad, zdravstvo i socijalno staranje (Sektor za životnu sredinu), Institut za međunarodnu politiku i privredu.
- Todić, D., Vukasović, V. (2007). *Zbirka propisa u oblasti životne sredine*. Beograd: Megatrend univerzitet.
- Todić, D., Dragišić, N. (2014). EU i Srbija: od obaveze usaglašavanja nacionalnih propisa sa propisima EU i njihove primene do prelaznih rokova. *Evropsko zakonodavstvo*, 47/48.
- Todorović, B. (2016). Konferencija Poglavlje 30 — ekonomski odnosi sa inostranstvom: Izveštaj o skriningu i priprema pregovaračkih pozicija, 17. decembar 2016, Beograd: ISAC Fund.
- Todorović, B. (2017). *Zašto Srbija treba da uđe u Svetsku trgovinsku organizaciju?*. Beograd: Centar za međunarodne i bezbednosne poslove.
- Todić, D., Todić, J. (2018). Međunarodna trgovina, životna sredina i evropske integracije Republike Srbije. *Evropsko zakonodavstvo*, 64/18.
- Tomz, M., Goldstein, J. L., & Rivers, D. (2007). Do we really know that the WTO increases trade? Comment. *American Economic Review*, 97(5).
- Tornjanski, V., Stamenović, M., Pajić, V., Marinković, S. (2013). Evaluation of Eurobank EFG Bank Development Priorities Using normative forecasting. *Metalurgia International*, Vol. 4.
- Tornjanski, V., Stamenović, M. (2014). *Analysis of capital structure patterns of multinational corporations. International multidisciplinary Scientific conference EUROBRAND*.
- Tornjanski, V., Stamenović, M. (2015). Analysis of Capital Structure Patterns of Multinational Corporations. *International Scientific Conference TQM*. Beograd.
- Tovias, A. (1991). A survey of the theory of economic integration. *Journal of European Integration*, 15(1).
- Trachtman, J. P. (2017). WTO trade and environment jurisprudence: Avoiding environmental catastrophe. *Harvard International Law Journal* 58(2).

- Trade Policy Agenda and 2017 Annual Report of the President of the United States on the Trade Agreements Program, <https://ustr.gov/sites/default/files/files/Press/Reports/2018/AR/2018%20Annual%20Report%20FINAL.PDF>. (10. avgust 2018)
- Trade Weighted Average Tariff Rates (prosečne trgovinski ponderisane carinske stope).
- Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development, A/RES/70/1. (21. oktober 2015). http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E (14. mart 2018).
- TRIPS Agreement, Annex 3, Article 7, preuzeto sa: https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/27-trips.pdf (2. januar 2017).
- UN Office on Drugs and Crime (2016). World Wildlife Crime Report: Trafficking in protected species, Vienna. http://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/wildlife/World_Wildlife_Crime_Report_2016_final.pdf (19. mart 2018).
- UN. Economic liberalization and poverty reduction. Preuzeto sa: <http://www.un.org/esa/socdev/rwss/docs/2010/chapter6.pdf> (14. januar 2018).
- UNCTAD (1996). The relationship of environmental protection to international competitiveness, job creation and development, Prepared by UNCTAD for the Commission on Sustainable Development — Fourth Session, New York, 18. april — 3. maj 1996.
- UNEP (1997). Register of international treaties and other agreements in the field of the environment 1996, Nairobi.
- UNEP (2007). Illegal trade in ozone depleting substances — Asia and Pacific Region. Nairobi: United Nations Environment Programme. <http://www.unep.fr/ozonaction/information/mmcfiles/6075-e-illegal-trade-asia.pdf> (23. mart 2018).
- UNEP (2007). Trade-related Measures and Multilateral Environmental Agreements. Nairobi: United Nations Environment Programme.
- UNEP (2012). Global Environment Outlook 5. Nairobi: United Nations Environment Programme.
- UNEP Rapid Response Assessment. United Nations Environment Programme and GRID-Arendal, Nairobi and Arendal, https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/18954/RRA_WasteCrime_screen.pdf?sequence=1 (16. mart 2018).
- UNEP, IISD (2000). Environment and Trade — A Handbook. The United Nations Environment Programme Division of Technology, Industry and Economics Economics and Trade Unit and the International Institute for Sustainable Development. https://www.iisd.org/pdf/envirotrade_handbook.pdf (22. april 2018).

- United Nations Framework Convention on Climate Change (New York, 1992), <https://unfccc.int/process/the-convention/what-is-the-convention/status-of-ratification-of-the-convention> (11. april 2018).
- UNODC (2013). Transnational Organized Crime in East Asia and the Pacific — A Threat Assessment. United Nations Office on Drugs and Crime.
- USTR — Office of the United States Trade Representative) je <https://ustr.gov/>
- USTR (2017). Report to Congress On China's WTO Compliance, January 2018, <https://ustr.gov/sites/default/files/files/Press/Reports/China%202017%20WTO%20Report.pdf>; USTR, 2018.
- Vodič kroz Svetsku trgovinsku organizaciju* (2015). Beograd: ISAC Fund Centar za međunarodne i bezbednosne poslove.
- Vuletić, V. (2004). Protekcijonizam i slobodna trgovina u vreme globalizacije. *Sociologija*, 46.
- Wakasugi, R. (2007). Vertical intra-industry trade and economic integration in East Asia. *Asian Economic Papers*, 6(1).
- Waris, A., & Latif, L. A. (2015). Towards establishing fiscal legitimacy through settled fiscal principles in global health financing. *Health Care Analysis*.
- Weiss, E. B., Jackson, J. H. (2008). The Framework for Environment and Trade Disputes, in: Weiss, E. B., Jackson, J. H., Bernasconi-Osterwalder, N. (Eds). *Reconciling environment and trade*. Brill.
- WFPFA, preuzeto sa: <http://www.wfpfa.org/publications/news/266-framework-convention-on-global-health-fcgh> (oktobar 2018).
- White House (2017). National Security Strategy of the United States of America: <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017-0905.pdf> (12. jun 2018).
- WHO (2018). Preuzeto sa: http://www.who.int/topics/health_systems/en/ (13. jun 2018).
- WHO. <http://www.who.int/mediacentre/factsheets/fs355/en/> (2. januar 2018).
- Wilkinson, R. (2011). Measuring the WTO's performance: an alternative account. *Global policy*, 2(1).
- Williams, M. (1993). International trade and the environment: Issues, perspectives and challenges. *Environmental Politics*, 2(4).
- Winters, L. A. (2000). Trade policy as development policy: building on fifty years' experience, paper presented at the UNCTAD X High-level Round Table on Trade and Development: Directions for the Twentyfirst century, Bangkok.
- WIPO. <http://www.wipo.int/patents/en/> (2. januar 2017).

- Woerdman, E. (2004). Path-dependent climate policy: the history and future of emissions trading in Europe. *European Environment*, 14.
- World Bank (2006). Assessing World Bank Support for Trade, 1987—2004, IEG, The World Bank Independent Evaluation Group, Washington.
- World Bank, www.worldbank.org (19. decembar 2017).
- World Trade Organization, „The GATT years: from Havana to Marrakesh“, Internet, http://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/fact4_e.htm (21. februar 2011).
- World Trade Organization, Ninth WTO Ministerial Conference, Internet, <https://mc9.wto.org/> (13. januar 2018).
- World Trade Organization, Understanding the WTO: The Agreements, Internet, http://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/agrm1_e.htm (25. novembar 2011).
- World Trade Organization, Understanding the WTO: The Agreements, Internet, https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/agrm1_e.htm (16. novembar 2017).
- World Trade Organization. Annual Report by the Director-General WT/ACC/28. Geneva: WTO, 2016.
- World Trade Organization. Doha Development Agenda: July 2008 Package: How The Meeting Was Organized, Internet, http://www.wto.org/english/tratop_e/dda_e/meet08_org_e.htm#tnc (19. novembar 2017).
- World Trade Organization. Doha Development Agenda: July 2008 Package: How The Meeting Was Organized, Internet. http://www.wto.org/english/tratop_e/dda_e/meet08_org_e.htm#tnc. (21. jul 2017).
- World Trade Organization. *Membership, alliances and bureaucracy*. <https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/org3_e.htm#join> (2. mart 2017).
- World Trade Report 2017*.
- World Trade Statistical Review 2017*.
- WTO (2004). *Trade and Environment at the WTO*. World Trade Organization. https://www.wto.org/english/tratop_e/envir_e/envir_wto2004_e.pdf (16. mart. 2018).
- WTO (2017). *Matrix on trade-related measures pursuant to selected multilateral environmental agreements*, Committee on Trade and Environment, Committee on Trade and Environment in Special Session, WT/CTE-/W/160/Rev.8, TN/TE/S/5/Rev.6, World Trade Organization (9. oktobar 2017).
- WTO (2018), preuzeto sa: https://www.wto.org/english/news_e/sppl_e/sppl108_e.htm (januar 2018).

- WTO (30 September 2018). WTO-IMF-World Bank report: greater trade integration will boost shared prosperity, https://www.wto.org/english/news_e/news18_e/igo_30sep18_e.htm (26. novembar 2018).
- WTO (5 October 2018). DG Azevêdo welcomes B20 support for the WTO, https://www.wto.org/english/news_e/news18_e/dgra_05oct18_e.htm (12. novembar 2018).
- WTO. 10 things the WTO can do (2013), 10 stvari koje Svetska trgovinska organizacija može da uradi, prevedeno i priređeno izdanje za Republiku Srbiju.
- WTO. 2018, preuzeto sa: https://www.wto.org/english/tratop_e/trips_e/trilatweb_e/ch2b_trilat_web_13_e.htm (januar 2018).
- WTO. A Handbook on the WTO Dispute Settlement System — Second Edition, 2017.
- WTO. Agreement on trade facilitation.
- WTO. Document G/SCM/W/546/Rev. 9.
- WTO. Document TN/RL/GEN/188.
- WTO. How the negotiations are organized, https://www.wto.org/english/tratop_e/dda_e/work_organi_e.htm
- WTO. https://www.wto.org/english/news_e/news18_e/gc_07may18_e.htm
- WTO. Making Trade an Engine of Growth for All, https://www.wto.org/english/news_e/news17_e/wto_imf_report_07042017.pdf (17. novembar 2018).
- WTO. Members accepting the Protocol of Amendment to insert the WTO Trade Facilitation Agreement into Annex A of the WTO Agreement, https://www.wto.org/english/tratop_e/tradfa_e/tfamap_e.htm
- WTO. Ministerial Council Decision WT/L/452 of 14 May 2002.
- WTO. Report on G20 trade measures (mid-October 2017 to mid-May 2018) https://www.wto.org/english/news_e/news18_e/g20_wto_report_july18_e.pdf
- WTO. Strengthening and modernizing the WTO: discussion paper, Communication from Canada (september 2018).
- WTO. Understanding the WTO: developing countries, https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/dev1_e.htm (7. maj 2018).
- WTO. Who are the developing countries in the WTO? https://www.wto.org/english/tratop_e/devel_e/d1who_e.htm (15. jun 2018).
- WTO. Whose WTO is it anyway?, https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/org1_e.htm (13. februar 2016).
- WTO. WTO, IMF, World Bank and OECD heads call for new focus on trade as a driver of growth: https://www.wto.org/english/news_e/news18_e/dgra_10oct18_e.htm (10. oktobar 2018).

- Wylter, L. S., Sheikh, P. A. (2009). International Illegal Trade in Wildlife: Threats and U. S. Policy. In: Williams, H. O., et al. (Eds). *Illegal Trade in Wildlife*. New York: Nova Science Publishers, Inc.
- Yamin, F., Burniaux, J. M., Nentjes, A. (2001). Kyoto Mechanisms: Key Issues for Policy-Makers for COP-6. *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics*, 1.
- Yang, W. (2002). Environmental Provisions in the WTO Agreements and their Implications for China as a Member. *Review of European Community & International Environmental Law*, 11(3).
- Zagonari, F. (2000). A note on Bhagwati's 'On thinking clearly about the linkage between trade and environment'. *Environment and Development Economics*, Vol. 5, No. 4, oktobar 2000.
- Zangl, B. (2008). Judicialization Matters! A Comparison of Dispute Settlement Under GATT and the WTO. *International Studies Quarterly*, 52.
- Zdjelar, G.; Nikolić, Z.; Vasiljević, I.; Jovičić, D.; Ignjatov, M.; Milošević, D.; Tamindžić, G. (2014). Detection of genetically modified crops in animal feed in Serbia. *Romanian agricultural research*, No. 31, DII 2067-5720 RAR 2014: 6.
- Zubić-Petrović, S., Raković, A. (2005). *Svetska trgovinska organizacija — pravni instrumenti i savremene tendencije*, Beograd: Ministarstvo za međunarodne ekonomske odnose Srbije i Crne Gore.

15. KRATKE BIOGRAFIJE AUTORA

Dr Sanja Jelisavac Trošić

Sanja Jelisavac Trošić zaposlena je u Institutu za međunarodnu politiku i privredu od 2001. godine. Prethodno je radila u Ministarstvu za informacije Vlade Republike Srbije. Osnovne oblasti njenog akademskog interesovanja su: međunarodni ekonomski odnosi, međunarodna trgovina, regionalna ekonomska saradnja, intelektualna svojina, Svetska trgovinska organizacija, EU i pristupanje Srbije EU. Načelnica je Centra za međunarodne organizacije i međunarodno pravo, glavna i odgovorna urednica časopisa *The Review of International Affairs* i članica Upravnog odbora Instituta. Doktorat na temu „Analiza modaliteta rundi pregovora u sistemu GATT/STO“ odbranila je 2013. na Fakultetu za međunarodnu ekonomiju Megatrend univerziteta u Beogradu. Na Ekonomskom fakultetu Univerziteta u Beogradu stekla je titulu magistra ekonomskih nauka na smeru Međunarodna ekonomija, a diplomirala na smeru Spoljna i unutrašnja trgovina. Završila je specijalizaciju: Visoka administracija i komparativna uprava (Corso di Specializzazione in Alta Amministrazione E Comparative Governance) Univerziteta u Bariju, Italija, i Diplomacija i internet, na Diplomatskoj akademiji na Malti. Autorka je monografija *Pregovori u okviru GATT i STO i Intelektualna svojina — međunarodna trgovina pravima intelektualne svojine* i koautorka monografije *Savremena međunarodna trgovina*. Objavila je više od 100 radova u domaćim i međunarodnim časopisima, tematskim zbornicima i zbornicima sa konferencija.

Prof. dr Dragoljub Todić

Dragoljub Todić, doktorirao i magistrirao na Pravnom fakultetu Beogradskog univerziteta. Diplomirao na Fakultetu političkih nauka (Beogradski univerzitet). Od 1990. do 2001. radio u ministarstvu nadležnom za poslove životne sredine. Od 2001. do 2012. zaposlen na Fakultetu za međunarodnu ekonomiju, odnosno Fakultetu za državnu upravu i administraciju, gde je držao nastavu iz predmeta: Pravo životne sredine, Ekološka politika, Ekološka politika EU, Pravo EU, Održivi razvoj. U Institutu za međunarodnu politiku i privredu zaposlen od 2012. godine. Govori engleski jezik. Član je uredništva nekoliko časopisa, Udruženja za međunarodno pravo i nekoliko nevladinih organizacija koje se bave različitim pitanjima u oblasti životne sredine. Rukovodio i/ili učestvovao u većem broju domaćih i međunarodnih projekata u oblasti životne sredine, uključujući i projekte koje su finansirale Svetska banka, EU, OEBS, Regionalni centar za životnu sredinu u Centralnoj i Istočnoj Evropi i druge međunarodne i domaće organizacije. Autor je (ili koautor) 20 monografija, dva udžbenika i preko 200 članaka i drugih kraćih radova.

Dr Milorad Stamenović

Rođen 27. marta 1985. u Beogradu, gde živi i radi. Otac dvoje dece, Klare i Stefana. Diplomirao na Fakultetu za međunarodnu ekonomiju, Master akademske studije završio na Fakultetu organizacionih nauka Univerziteta u Beogradu i na Univerzitetu Midlseks (Middlesex University) u Londonu, iz oblasti Međunarodnog poslovanja i menadžmenta. Doktorirao na temu strategijskog menadžmenta u oblasti medicinskog istraživanja i razvoja, na Fakultetu za međunarodnu ekonomiju. Pored ekonomskog, ima i medicinsko obrazovanje: diplomirao je na Visokoj medicinskoj školi u Beogradu, na smeru za Fizikalnu medicinu; takođe, završio je medicinsku specijalizaciju sanitarno-ekološkog inženjeringa. Započeo je postdiplomski program javnog zdravlja na Medicinskom fakultetu Univerziteta u Beogradu. Svojim dualnim obrazovanjem, ekonomskim i medicinskim, od osnovnih do postdiplomskih studija, ima specifičan obrazovni profil koji ga kvalifikuje za ekonomske i medicinske nauke. U okviru svog radnog iskustva kao ekonomiste, radio je kao trejder, zatim kao menadžer za obrazovanje i marketing u oblasti trgovanja na međunarodnom deviznom tržištu. Autor je više interesantnih predavanja/kurseva o trgovanju na međunarodnom deviznom tržištu koji su bili prezentovani na nekim od vodećih ekonomskih institucija u Srbiji (Ekonomski fakultet Univerziteta u Beogradu, Beogradska berza, AIESEC, i dr.). Duži niz godina radi na monitoringu, operativnom menadžmentu i menadžmentu kvaliteta globalnih projekata u farmaceutskoj industriji. Radio je za neke od najvećih svetskih kompanija iz ove oblasti. Ima globalno iskustvo rada u Aziji (Indija, Šri Lanka, Tajvan), SAD, EU regionu i zemljama APEK-a. Radio je na više od 50 globalnih medicinskih istraživačkih studija (akademske i komercijalne) u okviru faznog razvoja novih lekova i medicinskih uređaja za različite terapijske indikacije (kardiologija, onkologija, pulmologija, hematologija i dr.) ali i faze istraživanja I–IV, uključujući bioekvivalencu i postmarketinška istraživanja. Autor je naučnih radova iz oblasti ekonomije, zdravstvenih nauka, menadžmenta, finansija i dr. Koautor je knjiga *Obećanja i očekivanja — Ekonomija Srbije i Evropska unija; trgovanje na međunarodnom deviznom tržištu, Srbija Danas — Savremeni aspekti neoliberalizma, ekonomije, demografije, zdravstva, bezbednosti i tranzicije, Globalizacija — trgovina-ekonomija i zdravstvo*. Osim toga, direktor je i vlasnik Agencije za konsalting *Inventis CTC*. Član je više nacionalnih i međunarodnih udruženja iz oblasti ekonomije i zdravstva. Povremeni je dopisnik stručnih i komercijalnih medija u Republici Srbiji.

SVETSKA TRGOVINSKA ORGANIZACIJA,
ŽIVOTNA SREDINA
I SISTEM ZDRAVSTVENE ZAŠTITE

Autori

Dr Sanja Jelisavac Trošić
Prof. dr Dragoljub Todić
Dr Milorad Stamenović

Izdavač

Institut za međunarodnu politiku i privredu
Makedonska 25, Beograd
+381 11 3373.633
iipe@diplomacy.bg.ac.rs
www.diplomacy.bg.ac.rs

Lektura i korektura

Svetlana Zejak Antić

Tehnički urednik

Milan Marinčić

Prelom i štampa

Mala knjiga, Novi Sad

Tiraž

300

CIP - Каталогизација у публикацији - Народна библиотека Србије, Београд

339.5

502/504

339.54:061.1(100)

614

ЈЕЛИСАВАЦ Трошић, Сања, 1973-

Svetska trgovinska organizacija, životna sredina i sistem zdravstvene zaštite / Sanja Jelisavac Trošić, Dragoljub Todić, Milorad Stamenović. - Beograd : Institut za međunarodnu politiku i privredu, 2018 (Novi Sad : Mala knjiga). - 309 str. : graf. prikazi, tabele ; 25 cm

Tiraž 300. - Kratke biografije autora: str. 307-309. -

Napomene i bibliografske reference uz tekst. - Bibliografija: str. 281-305.

ISBN 978-86-7067-257-4

1. Тодић, Драгољуб [аутор] 2. Стаменовић, Милорад [аутор]

а) Светска трговинска организација б) Међународна трговина с) Здравствена заштита
д) Животна средина - Међународна заштита

COBISS.SR-ID 272327436